

Pamäť národa

Vydáva Ústav pamäti národa

roč. VII, 1/2011 • 2,66 €

nacizmus a komunizmus vo svojej epoche



Proces s Jozefom Tisom
Arizácia pozemkového vlastníctva
List Gottwaldovi

Fotografia na obálke:
*Dr. Jozef Tiso po prilete z Prahy
do Bratislavy 29. októbra 1945.*
Zdroj: AMSNP

Pamäť národa
01/2011



Redakcia

šéfredaktor

PhDr. Peter Sokolovič, PhD.

Redaktori

Mgr. Branislav Kinčok

Mgr. Jerguš Sivoš, PhD.

Adresa

Ústav pamäti národa
Námestie slobody 6
817 83 Bratislava 15
E-mail: redakcia@upn.gov.sk
www.upn.gov.sk

Redakčná rada

Predseda Redakčnej rady

Prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia Redakčnej rady

PhDr. Igor Baka, PhD.
Doc. ThDr. Jozef Halík, PhD.
Prof. Dr. phil. Emília Hrabovec
Beáta Katrebová Blehová, PhD.
Prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
Mgr. Norbert Kmet', CSc.
PhDr. Mgr. Peter Mulík, PhD.
PhDr. Michal Pehr, PhD.
Doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD.
Ivan A. Petranský, PhD.
Mgr. Ondrej Podolec, PhD.
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
Doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.
Prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

Jazyková úprava

Zora Vanovičová

© Ústav pamäti národa 2011

Všetky práva vyhradené

Objednávky časopisu
zasielajte na adresu redakcie.
Ročné predplatné 8.30 €

Sadzba

Gabriela Smolíková

Tlač

Róbert Jurových, Nikara

Evidenčné číslo
EV 3973/10
ISSN 1336-6297



Vážení čitatelia,

do rúk sa vám dostáva nové číslo časopisu *Pamäť národa*, ktorý ním začína písať siedmy ročník svojej existencie. Za šesť rokov od vydania nultého čísla v októbri 2004 prešiel významnými zmenami. Stalo sa z neho uznávané periodikum, ktorého výstupy sú hojne citované. V oblasti reflexie slovenskej histórie rokov 1939 - 1989 je dnes už nielen prezentáciou úrovne vedeckého výskumu na pôde Ústavu pamäti národa, ale, nebojím sa povedať, aj jedným z normatívnych periodík. Svojím záberom je jedným z najvýznamnejších časopisov mapujúcim obdobie nacizmu a komunizmu. Prispela k tomu neustále sa zvyšujúca kvalita štúdií poväčšine mladých autorov, nezaťažných formami písania a ideológiou, ktorá na dlhý čas opanovala slovenskú historiografiu do roku 1989, ba u niektorých autorov aj neskôr.

K úspešnému vykročeniu časopisu na pole slovenskej historiografie prispeli okrem autorov v neposlednom rade moji predchodcovia na stoličke šéfredaktora. Moje poďakovanie za doterajšiu činnosť ďalej patrí i redaktorom a celej redakčnej rade na čele s profesorom Róbertom Letzom. Na rozdiel od mnohých odborných periodík (kde sú členovia redakčných rád len menami vytlačenými v tiráži) prechádza každé číslo poctivou oponentúrou v tomto fóre, zloženom s renomovaných zástupcov vedeckých historických pracovísk od Košíc až po Prahu. Všetci zároveň spĺňajú kritérium bezúhonnosti, ako ju definuje zákon o ÚPN - t. j. neboli napríklad v minulosti členmi komunistickej strany. Spolu s recenzentmi konkrétnych štúdií a materiálov prispievajú k rastúcej odbornej úrovni časopisu a zároveň nepriamo aj k odbornému rastu výskumných pracovníkov ÚPN.

Všetkým teda patrí vďaka za to, že časopis preberám vo veľmi dobrom stave a s víziou dlhodobého úspešného napredovania. Práve táto vízia je veľkou výzvou do budúcnosti. Výzvou pričiniť sa o to, aby bola *Pamäť národa* nielen krajšou a pútavejšou, ale aj čo do obsahu hodnotnejšou a uznávanou nielen u nás, ale aj vo svete. Z tohto dôvodu sme sa rozhodli koncom uplynulého roka vydať anglickú verziu časopisu, ktorá by mala obsahovať vybrané štúdie uverejnené v *Pamäti národa* za uplynulý kalendárny rok. Ústav pamäti národa sa týmto spôsobom snaží výsledky najnovšieho vedeckého výskumu svojich pracovníkov sprístupniť aj odbornej verejnosti v zahraničí. Tým rozširuje

Obsah

Štúdie

Ján Mitáč

Politická činnosť Emanuela Böhma v kontexte politických aktivít Slovákov v Maďarsku 4)

Martina Fiamová

Arizácia pozemkového vlastníctva Židov na Slovensku. Legislatívny a inštitucionálny základ pozemkovej reformy na židovských nehnuteľnostiach v rokoch 1939 - 1945 20)

Tomáš Klubert

Politické pozadie a bezpečnostné aspekty procesu s Dr. Jozefom Tisom a spol. 29)

Dokumenty

Peter Sokolovič

Listy Edvardovi Benešovi v súvislosti s rozsudkom nad Jozefom Tisom 46)

Martin Lacko

Rofnik Lacko píše Gottwaldovi (január 1952) 59)

Materiály

Peter Slepčan

Osud jedného svedectva pre proces s biskupom Michalom Buzalkom 63)

Obete

Pavel Mičianik

Zápisník zo zajatia (november 1944) - Štefan Marínčák 66)

Predstavujeme

Tomáš Klubert, Martin Lacko

„Slovanskí bratia za Karpatmi? Nebuďte smiešni...” (Rozhovor s Markom Soloninom) 75)

Martin Lacko, Ján Sabo

Gustáv Polčík, príslušník žandárstva a ŠtB 83)

Kariéry v ŠtB

Jerguš Sivoš

Jozef Mozola 96)

ÚPN interne

Zuzana Tokárová

Projekcia dokumentárnych filmov o období komunistickej totality 105)

Jana Otočková

Projekt internetového portálu Pamäť národa Svedkovia z obdobia neslobody 106)

Apendix

Anton Hruboš

PEKNÍK, M. (zost): Slovenské národné povstanie 1944: Súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny 107)

Matej Medvecký

KALOUS, J.: Štěpán Plaček Život zpravodajského fanatika v službách KSČ 111)

Peter Jašek

ŽATKULIAK, J. a kol.: November '89 Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext 113)

Prehľad článkov uverejnených v roku 2010 115)

možnosti vedeckej diskusie o ďalšie stránky a prispieva k prezentácii Slovenska a úrovne jeho vedeckého výskumu u širšej skupiny záujemcov o dejiny strednej Európy.

Novou výzvou pre ÚPN nie je však len prezentácia svojho periodika širšej odbornej komunity v zahraničí. Aj v pravidelnej slovenskej verzii čakajú *Pamäť národa* niektoré zmeny. Hoci z obsahovej stránky bola i dosiaľ kvalitným periodikom, čitateľa iste poteší, že jednotlivé rubriky by mal nájsť v každom čísle časopisu bez toho, aby nejaká v budúcnosti vypadla. Iste je to náročná úloha, nakoľko možnosti pracovníkov ÚPN a jeho sekcie vedeckého výskumu, sú obmedzené. Napriek tomu sme sa rozhodli okrem starších ustáliť aj nové rubriky - či už rozhovor s niektorým zo slovenských či zahraničných historikov, alebo rozhovor s pamätníkmi obdobia rokov 1939 - 1989. *Pamäť národa* by tak mala získať na atraktivite nielen svojou odbornosťou, ale aj priblížením udalostí v prežívaní ľudí, ktorí uvedené obdobie zažili, aj tých, ktorí svojou reflexiou z pozície historika prispeli k jeho odhaľovaniu. Som rád, že prvým z oslovených historikov prezentujúcich sa na stránkach nášho časopisu je Mark Solonin, jeden z najvýznamnejších predstaviteľov „novej vlny” v ruskej historiografii. Jeho „mýtoborectvo” by mohlo byť výzvou aj pre našich historikov, aby začali spracúvať témy z iného uhla pohľadu, ako im to vnucovala tá či oná ideológia, resp. nové témy, ktorých spracovanie bolo buď neprípustné, alebo nebolo prioritou vedeckého bádania. A podobných tém je na Slovensku iste viac ako dost'. „Skalných” čitateľov azda zaujme tiež priložené DVD z bohatej filmovej produkcie ÚPN, ktoré by sa malo stať súčasťou každého nasledujúceho čísla.

V predkladanom čísle nájde čitateľ viaceré zaujímavé články, štúdie či dokumenty. Ako napovedá už fotografia na obálke, jednou z načrtnutých tém bude aj proces s Jozefom Tisom, jedna z najvýznamnejších udalostí prvých rokov povojnového Slovenska. Retribučné súdnictvo bolo trestnoprávnou formou vyrovnania sa s jednou z totalít, tvoriacich obdobie neslobody, ktorého skúmanie zákon zveril Ústavu pamäti národa. Otváraním týchto „citlivých” tém sa ústav snaží vniesť do slovenskej historiografie potrebu odbornej diskusie bez vnášania ideologických nánosov. Verím, že *Pamäť národa* sa aj v tomto smere neoddieli od hľadania pravdy a že každým nasledujúcim číslom bude prinášať zaujímavé a prínosné vedecké výstupy zamestnancov Ústavu pamäti národa i iných kolegov historikov - domácich i zahraničných, ktoré sa stanú ďalším zo stupienkov na ceste k mapovaniu slovenských dejín obdobia neslobody.

Peter Sokolovič

Politická činnosť Emanuela Böhma v kontexte politických aktivít Slovákov v Maďarsku

Mgr. Ján Mitáč

(1983), absolvent
Univerzity sv. Cyrila
a Metoda v Trnave, študijný
odbor história - náuka
o spoločnosti. Pracuje
v Ústave pamäti národa

Územie južného Slovenska sa v rokoch 1938 - 1945 ocitlo v horthyovskom Maďarsku, čo pre obyvateľstvo znamenalo obrovskú zmenu. V určitých aspektoch sa Slováci žijúci na tomto území vrátili do pomerov, ktoré vládli v Rakúsko-Uhorsku pred rokom 1918. Zmeny nastali vo všetkých oblastiach počnúc školstvom, kde bolo zrušené množstvo slovenských škôl, boli rozpustené všetky slovenské kultúrne, telovýchovné spolky a ustanovizne. Časť obyvateľov, najmä z radov inteligencie a kolonistov, bolo vypovedaných z Maďarska na územie Slovenska. Po prvotnom šoku sa Slováci rozhodli angažovať v nových pomeroch, ale len do tej miery,



Emanuel Böhm, predseda
SSNJ. Zdroj: BLAŽKO, Š.:
Sobranecký kraj

kým im to maďarske úrady dovoľovali. Nebola to nijaká masová záležitosť, len snaha niekoľkých jednotlivcov. Jednou z významných osobností, ktorá sa postavila na čelo týchto aktivít, bol Dr. Emanuel Böhm, profesor na Československom štátnom gymnázii v Košiciach. Zo stredoškolského profesora sa pod tlakom udalostí stal vedúcou osobnosťou slovenskej menšiny v Maďarsku a predsedom Strany slovenskej národnej jednoty (SSNJ).¹

Emanuel Böhm sa narodil 1. februára 1909 v obci Priekopa medzi Martinom a Vrútkami. Pochádzal z piatich súrodencov. Otec Emanuel bol administratívnym pracovníkom železníc vo Vrútkach a matka Amália, rodená Srnková, bola dcérou re-

meselníka, majiteľa domu a malého hospodárstva. V roku 1914 jeho otca preložili do Prešova, kde sa stal prednostom nakladacieho oddelenia na železničnej stanici. Po povýšení na zamestnanca riaditeľstva železníc rodina odišla do Košíc, kde sa napokon Böhmovci natrvalo usadili.²

E. Böhm ukončil stredoškolské štúdium na Československej štátnej vyššej reálke v Košiciach v roku 1928. Odtiaľ odišiel študovať do Prahy na prírodovedeckú fakultu Karlovej univerzity, kde bol v roku 1934 promován na doktora prírodných vied (RNDr.). Nato nastúpil na vojenskú prezenčnú službu (1934 - 1936), získal hodnosť podporučíka ťažkého delostrelectva. V roku 1936 nastúpil na miesto štátneho stredoškolského profesora v Michalovciach na tamojšom Československom štátnom reálnom gymnázii. V roku 1938 bol na vlastnú žiadosť preložený na Štátne československé reálne gymnázium v Košiciach,³ kde ho na profesorskom mieste zastihli hektické udalosti súvisiace s vyhlásením Mnichovskej dohody a Viedenskej arbitráže.⁴

Po Viedenskej arbitráži a postupnom obsadzovaní územia južného Slovenska sa situácia v školstve zhoršila. Drasticky sa postupovalo nielen voči českým, ale aj slovenským učiteľom, ktorých prepustili a vyhostili v dôsledku zrušenia slovenských škôl, nespoľahlivosti a neovládania maďarského jazyka. Do začiatku roku 1939 z 1 119 učiteľov bolo prepustených a vykázaných 862. Cieľ bol zrejmy - čo najviac ochromiť výchovu a výučbu v slo-

1 Založenie SSNJ po dohode s predstaviteľmi slovenského štátu bolo ohlásené 21. augusta 1941. Predsedom strany sa stal E. Böhm a generálnym tajomníkom J. Kelemen. Strana obhajovala záujmy Slovákov v Maďarsku v spolupráci s Vyslanectvom 1. SR v Budapešti a vládou 1. SR (princíp reciprocity). Jej činnosť sa sústredila najmä na politickú, sociálnu, školskú a kultúrnu oblasť. K činnosti SSNJ pozri bližšie: MITÁČ, J.: Strana slovenskej národnej jednoty na okupovanom území južného Slovenska v rokoch 1941 - 1944. In: *Pamäť národa*, ročník (roč). 6, 2010, číslo (č.) 3, strana (s.) 4 - 18.

2 SAUČIN, L.: Osobnosť Dr. Emanuela Böhma v slovenskom národnom hnutí v Maďarsku. In: BALÁŽOVÁ, E. - GRÁCOVÁ, G. (zost.): *Slováci v Maďarsku*. Bratislava 1994, s. 196 - 197.

3 K situácii v Košiciach v období vyhlásenia Viedenskej arbitráže pozri bližšie: BYSTRICKÝ, V. - SEGEŠ, D.: Posledné dni slovenských Košíc. In: *Vojenská história*, roč. 11, 2007, č. 4, s. 103 - 123.

4 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) Strana slovenskej národnej jednoty (SSNJ), škatuľa (šk.) 19, inventárne číslo (inv. č.) 63, signatúra (sign.) Dr. E. Böhm - osobné doklady bez čísla dokumentu (bez č. dok.) Curriculum vitae.

venskom jazyku a znížiť stav slovenského obyvateľstva, najmä inteligencie na okupovanom území.⁵ Už počas vojenskej správy pri mimoriadnom súpise ľudu v decembri 1938, ktorý sa konal za ozbrojenej asistencie a pod psychologickým nátlakom, v mnohých obciach sa počet obyvateľov hlásiacich sa k slovenskej národnosti znížil natoľko, že bol oprávnený dôvod zrušiť slovenské školy a zriadiť maďarské.⁶ Civilná správa, ktorá 21. decembra 1938 vystriedala vojenskú, pokračovala v zásahoch proti slovenským školám. Jednou z metód bolo zriadenie maďarskej paralelnej triedy, ktorá mala fungovať pri slovenskej škole. Nátlakom na rodičov, aby dávali svoje deti do maďarskej paralelky, sa podarilo zmenšiť počet slovenských škôl, čo argumentovali tým, že nie je záujem v danej obci o slovenskú školu, preto ju treba zrušiť.⁷

Obdobná situácia nastala aj na Štátnom československom reálnom gymnáziu v Košiciach. Dňa 3. novembra sa konala v zborovni posledná profesorská konferencia pod vedením správcu Alojza Vráblika. V stiesnenej atmosfére boli všetci učitelia výnosom Ministerstva školstva a národnej osvetly (MŠANO) vyzvaní, aby sa nevzdávali zo svojich pôsobísk, len v prípade, ak by sa cítili ohrození na živote. Vedenie gymnázia sa rozhodlo obrátiť na predsedu Maďarskej národnej rady,⁸ košického preláta Barnu Tosta, s otázkou, ako majú ďalej pokračovať. Maďarská národná rada oznámila, že všetci učitelia českej národnosti musia okamžite opustiť svoje miesta a odísť do Česko-Slovenska, slovenskí učitelia mali zotrvať na svojich miestach. Na porade boli prítomní aj zástupcovia Štátnej Československej reálky na čele s riaditeľom Jozefom Trochtom, ktorý sa snažil udržať aspoň jednu slovenskú školu v Košiciach. Jozef Trochta sa dohodol s Alojzom Vráblikom, aby mu poslal všetkých slovenských profesorov do Štátnej

československej reálky, tak sa Emanuel Böhm dostal ako profesor chémie a prírodopisu na Československom štátnom reálnom gymnáziu na Kováčskej ulici do profesorského zboru Štátnej československej reálky.⁹

Jozef Trochta bol jediným slovenským stredoškolským riaditeľom v Košiciach, ktorý sa po Viedenskej arbitráži rozhodol neevakuovať, ale zostal na svojom pôsobisku. Rozhodol sa vytvoriť slovenskú strednú školu gymnaziálneho typu, ktorá by slúžila pre slovenských žiakov nielen z Košíc, ale aj zo širokého okolia. Táto snaha sa napokon podarila a bolo vytvorené Uhorsko kráľovské štátne gymnázium s vyučovacou rečou slovenskou v Košiciach, ktorého brány sa otvorili 15. novembra 1938 a jedným z členov nového profesorského zboru sa stal aj E. Böhm.¹⁰

Okrem svojej profesorskej činnosti sa dostal medzi Slovákov, ktorí sa snažili v nových podmienkach organizovať slovenskú menšinu či už na politickom, alebo kultúrnom poli. Vstúpil do Slovenského katolíckeho kruhu (SKK), čo bola organizácia košických katolíkov, ktorá vznikla v roku 1932 s cieľom napomáhať duševným a spoločenským záujmom, mravným, náboženským a sociálnym potrebám katolíkov z Košíc a okolia, prehľbovať náboženský a národný život svojich členov a posilňovať v nich ducha slovenského katolíckeho porozumenia. V rámci SKK organizovali divadelné hry, prednášky, výlety, rozširovali náboženskú literatúru. Po obsadení Košíc maďarskými vojskami SKK neprestal existovať, len začal používať maďarský názov: „Szlóvák katolikus kör“. Tu prijal funkciu kultúrneho referenta, pretože chcel aj v rámci SSK pracovať so slovenskou mládežou.¹¹

Po Viedenskej arbitráži sa na okupovanom území vytvorili dve centrá Slovákov, ktorí sa rozhodli politicky angažovať. Jedno bolo v Nových Zámkoch a druhé v Košiciach.

5 DEÁK, L.: *Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938 - 1945*. Bratislava 1990, s. 134.

6 Tieto praktiky boli v priamom rozpore so slovami, ktoré v slovenčine predniesol rišsky správca M. Horthy v Košiciach 11. novembra 1938: „Hoci slovenský jazyk neovládám, nie sú mi slovenské jazyky až tak cudzie, pretože počas nádherných rokov strávených pri vojnovom námorníctve som sa naučil chorvátsky. S vrúcnou láskou pozdravujem Vás, ktorí ste sa dnes vrátili do svojej tisícročnej vlasti. Spolu s nami ste túto vlasť, ktorá Vám ponúka chlieb, pretvorili na úrodnú pôdu, a taktiež ste ju spolu s nami bránili. Bud'te presvedčení, že vnímavá láska celého maďarského národa Vám nezaistí len zvýšenie Vašej životnej úrovne, ale aj úplnú slobodu slovenského jazyka a kultúry.“ SCHVARC, M. - HOLÁK, M. - SCHRIFFL, D. (zost.): „Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu. Dokumenty!. Bratislava 2008, dok. 114, s. 355.

7 TILKOVŠKY, L.: *Južné Slovensko v rokoch 1938- 1945*. Bratislava 1972, s. 117 - 119.

8 Maďarské národné rady vznikali v období tesne pred Viedenskou arbitrážou. V súčinnosti s vojenskými orgánmi sa podieľali na správe okupovaného územia a boli pod úplným vplyvom Maďarskej zjednotenej strany na čele s Andorom Jarossom. Tamže, s. 39 - 40.

9 BÖHM, E.: *Všestřochom zajatí (Spomienky na roky 1938 - 1945)*. Martin 1994, s. 27, 45 - 46.

10 SAUČIN, L.: Osobnosť Dr. Emanuela Böhma..., s. 200.

11 HARČAR, A.: *Žil som v Košiciach*. Bratislava 2003, s. 127, 129.



Nové Zámky počas okupácie.

Predstaviteľmi košických Slovákov boli okrem Böhma Štefan Kaifer, advokát, Mikuláš Borgoň, sedriálny sudca, Tibor Bobula, obchodník, Jozef Fischof, profesor na priemyselnej škole, Július Grobon, učiteľ z Čane a mnohí ďalší.¹² Po prvotných kontaktoch sa v decembri 1938 Ľudovít Obtulovič,¹³ advokát v Nových Zámkoch, rozhodol spojiť obe centrá a vytvoriť Slovenskú kresťanskú ľudovú stranu ako nástupkyňu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) na okupovanom území. V januári 1939 viedol päťčlennú delegáciu k predsedovi vlády Belovi Imrédymu, a potom 21. januára zvolal schôdzu delegátov Slovákov do Nových Zámkov, na ktorej sa zúčastnil aj Emanuel Böhm. Na tomto zasadnutí sa uzniesli, že na 12. februára 1939 zvolajú do Nových Zámkov slovenský kongres s 10-15 tisícovou účasťou, kde by oficiálne vyhlásili založenie Slovenskej kresťanskej ľudovej strany a zverejnili memorandum s požiadavkami Slovákov, ktoré malo byť poslané maďarskej vláde.¹⁴ Maďarská vláda na nátlak vojenských orgánov tento kongres nepovolila. Naopak, začala prenasledovať predstaviteľov slovenskej menšiny, z ktorých časť sa musela uchýliť na Slovensko. Jediným úspechom bolo povolenie novín *Slovenská jednota* (SJ),¹⁵ ktoré

obhajovali záujmy Slovákov a písali o krivdách páchaných na slovenskej menšine.¹⁶

Emanuel Böhm si na tieto udalosti spomína nasledovne: „Zanedlho po obsadení Košíc došlo z Nových Zámkov písomné pozvanie od Ľudovíta Obtuloviča na zasadnutie prípravného výboru manifestačného zhromaždenia Slovákov v Nových Zámkoch. (...) Andrej Kapušanský, vtedy kaplán v Košiciach a ja sme boli poverení zúčastniť sa na tomto zasadnutí ako pozorovatelia. Postupovať sme mali podľa situácie. (...) Dr. Ľudovít Obtulovič bol relatívne mladý advokát, ale už vtedy bol rozhladený a skúsený v politike. Prejavil radosť že sme prišli. Oboznámil nás s prípravami manifestačného zhromaždenia Slovákov z celého Maďarska. Na zhromaždení sa mali deklarovať politické, kultúrne, hospodárske a sociálne požiadavky (...) Duševne obohatení a posilnení sme sa vrátili do Košíc. Na základe našich negatívnych skúseností s nadriadenými úradmi mali sme obavy, či manifestačné zhromaždenie Slovákov v Nových Zámkoch úrady neodvolajú. (...) Naše obavy boli viac než opodstatnené. Týždeň po našom príchode polícia zatkla Tibora Bobul'u (...) Moja účasť na zasadnutí prípravného výboru mala zostať z pochopteľných príčin utajená. Hlavným dôvodom bolo, že vtedy som bol ešte v aktívnej profesorskej službe, ktorá vylučovala akúkoľvek politickú činnosť. Manifestačný zjazd Slovákov v Maďarsku sa však neuskutočnil. Maďarskí mocipáni dostali strach. Takú uvedomelosť a organizovanosť z našej strany neočakávali.“¹⁷ Po prvotnom neúspechu na politickom poli Emanuel Böhm pokračoval vo svojej profesorskej činnosti.

Ani jeho profesorská kariéra však nemala trvať dlho. Predzvesťou konca kariéry E. Böhma bolo odvolanie Jozefa Trochta z funkcie riaditeľa slovenského gymnázia. Dňa 31. marca 1939 dostal Trochta expresný list z úra-

12 BÖHM, E.: *Všestřetčím zajatí...*, s. 37.

13 Ľ. Obtulovič požíval dôveru predsedu slovenskej autonómnej vlády J. Tisu. Vyplýva to z listu adresovaného česko-slovenskému vyslancovi v Budapešti M. Kobrovi: „*Slovutný pán vyslanec! Pán Dr. Ľudovít Obtulovič, advokát v Nových Zámkoch, miení ostať aj naďalej na svojom mieste v Nových Zámkoch. Je národne absolútne spoľahlivý. Páči mu v jeho práci byť všemožne na pomoci v hájení záujmov tých Slovákov, ktorí sa stanú občanmi Maďarského kráľovstva. V úcte oddaný Dr. Jozef Tiso.*“ DEÁK, L. (zost.): *Viedenská arbitráž. Dokumenty III.* Martin 2005, dok. 5, s. 34.

14 TILKOVŠZKY, L.: *Južné Slovensko...*, s. 145 - 146.

15 K novinám SJ pozri bližšie: MITÁČ, J.: *Život Slovákov na obsadenom území južného Slovenska na stránkach novín Slovenská jednota 1939 - 1944.* In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 - 1945 očami mladých historikov IX.* Bratislava 2010, s. 45 - 56.

16 POTEIRA, M.: *Politický život Slovákov na južnom Slovensku v rokoch 1938 - 1945.* In: BALÁŽOVÁ, E. - GRÁČOVÁ, G. (zost.): *Slováci v Maďarsku.* Bratislava 1994, s. 160 - 161.

17 BÖHM, E.: *Všestřetčím zajatí...*, s. 142 - 143.

du hlavného školského inšpektora. Bol pozbavený funkcie bez uvedenia dôvodu. Súčasne dostal prekladací dekrét na maďarské gymnázium v Ipeľských Šahách. Ministerstvo kultu a školstva ustanovilo na Trochtovo miesto stredoškolského profesora Jánosa Hutlasza, ktorý zakazoval študentom zúčastňovať sa akcií organizovaných SKK. Napokon mu došlo rozhodnutie od preverovacej komisie, ktorá mu odmietla udeliť štátno-občiansku spoľahlivosť, čím mu bola znemožnená akákoľvek činnosť v oblasti školstva. Nezostávalo mu nič iné, len sa vrátiť na Slovensko. Po odchode Trochtu zostali na slovenskom gymnázium len dvaja slovenskí profesori, E. Böhm s profesorom Viliamom Hammelom, ktorého takisto preložili na maďarskú školu.¹⁸

E. Böhm predstúpil pred preverovaciu komisiu¹⁹ mesta Košíc dňa 12. septembra 1939. Komisia najprv vypočula svedkov, ktorými boli jeho kolegovia a detektív Jenő Szabó z národnostného oddelenia kráľovskej polície v Košiciach, ktorý na neho zbieral diskreditujúce materiály. Po vypočutí všetkých svedkov predstúpil pred komisiu, kde mu predseda preverovacej komisie Elemér Boreczky, radca ministerstva kultu a školstva v Budapešti, prečítal rozhodnutie, že nebol komisiou preverený. Rozhodnutie preverovacej komisie znelo nasledovne: „*Intranzigentný* (neústupný, nezmierniteľný, pozn. J. M.) *Slovák, člen výboru Slovenskej ľudovej strany, kultúrny referent Slovenského katolíckeho kruhu. Je jedným z najškodlivejších činných slovenských exponentov, žiaci slovenského reálneho gymnázia pokladajú ho za svojho vodcu a s jeho osobou možno uviesť do súvislosti propagandu, ktorej následkom bolo to, že proti viacerým žiakom bolo zavedené trestné pokračovanie. Podľa dôverných správ Dr. Böhm do hĺbky svojej duše nenávidí maďarstvo a dosiaľ len preto nešiel na Slovensko, lebo tu chce užitočne pracovať pre Slovákov a len potom, keď získa veľké zásluhy, by prešiel a zaujal jemu sľúbené riaditeľské miesto.*“²⁰ Jedinou možnosťou, ktorá mu zostávala, bolo odvolať sa na ministerstvo kul-

tu a školstva, resp. požiadať o milosť samotného regenta Maďarska Miklósa Horthyho. Böhm sa napokon odvolal priamo k regentovi, kde dostal nasledujúcu odpoveď od školského radcu Dr. Sziklaya Ferenca: „*Z príkazu pána ministra kultu a verejnej výučby č. 7802/1940, upovedomujem Vás v súvislosti s Vašou žiadosťou, zaslanou priamo kabinetnej kancelárii jeho Výsosti Pána Regenta a odtiaľ postúpenej pánu ministrovi o tom, že pán minister nemôže podať Jeho Výsosti návrh na výkon práva milosti vo Vašej v konečnej inštancii právoplatne skončenej preverovacej záležitosti.*“²¹ Po rozhodnutí komisie si vyžiadal slovo a vyvrátil všetky obvinenia, ktoré boli namierené na jeho osobu, čo však už na veci nič nemenilo.²²

Aj keď Böhm neprešiel preverovacou komisiou, ostal naďalej učiť na slovenskom gymnázium. Vedomý si svojej neviny naďalej pracoval so svojimi študentmi nielen v škole, ale aj v mimoškolských aktivitách. Tento čas sa však krátil, až nadišiel 17. apríl 1940. Počas hodiny chémie si ho dal zavolať riaditeľ k sebe do kancelárie. Po príchode do riaditeľne mu oznámil, že ho musí s okamžitou platnosťou prepustiť a do ruky mu dal list s rozhodnutím ministerstva kultu a verejnej výučby. V liste bolo suché konštatovanie: „*Rozhodnutie preverovacej komisie, účinkujúcej v Košiciach (...) o organizácii a zaplnení miest vo verejnej službe na hornouhorských územiach, prinavrátených k maďarskej sv. korune, na preverovanie personálu stredných škôl na území municipiálneho mesta Košíc, zo dňa 12. septembra 1939, ktorým odoprela preveriť Pána profesora, pán minister preskúmal na podklade odvolania pána profesora (...) a v dohode s ministrom pre späť-pripojené hornouhorské kraje, na základe správneho odôvodnenia podľa nariadenia č. 6801/1939 v platnosti ponechal. Odopretie preverenia Pána profesora stalo sa týmto právoplatným a preto na základe ministerského nariadenia sprostujem Vás d'alšej služby s okamžitou platnosťou.*“²³ Po prečítaní listu sa Böhm chcel odobrať späť k svo-

18 Tamže, s. 52 - 53, 87.

19 Ministerská rada sa na zasadnutí 24. februára 1939 uzniesla, že zamestnanci dovtedajšej československej verejnej správy (Slováci i Maďari) na okupovanom území sa musia podrobiť preverovaniu. Týkalo sa to úradníkov verejnej správy, pedagógov, advokátov, lekárov a lekárnikov. Neskôr sa rozšírila nevyhnutnosť previerky „národnej vernosti“ aj na dôchodcov, vdovy a siroty, ktorí sa chceli podieľať na podporách maďarského štátu. V rozhodnutiach preverovacích komisií sa často objavovali absurdné zdôvodnenia pre nepriznanie štátnej spoľahlivosti: „*Obvinenie, že doma s rodinou hovorí po slovensky sa ukázalo ako pravdivé.*“ TILKOV-SZKY, L.: *Južné Slovensko...*, s. 67 - 68.

20 SNA, f. SSNJ, šk. 19, inv. č. 63, sign. Dr. E. Böhm - osobné doklady, dok. č. 2815/1939.

21 Tamže, dok. č. 45/1940 - 1941.

22 BÖHM, E.: *Všestručnom zajatí...*, s. 126 - 128.

23 SNA, f. SSNJ, šk. 19, inv. č. 63, sign. Dr. E. Böhm - osobné doklady, dok. č. 95 fgsz./ 1939 - 40.

[illegible]

Prepustenie E. Böhma zo
Slovenského gymnázia
v Košiciach. Zdroj: SNA

jim študentom, aby sa s nimi rozlúčil. Vrátiť sa do svojej triedy už nesmel, riaditeľ mu prikázal neopúšťať jeho kanceláriu so slovami, že sa nemôže s nikým rozlúčiť. Až po odchode všetkých študentov a profesorov sa odobral do svojho kabinetu, aby si pobalil osobné veci.²⁴ Takto sa skončilo pôsobenie Emanuela Böhma ako posledného slovenského profesora na slovenskom gymnáziu v Košiciach.

Po prepustení nastala otázka, kam sa bude jeho činnosť ďalej uberať. Medzitým prišla ponuka, aby nastúpil do redakcie SJ v Nových Zámkoch ako redaktor. Tým, že maďarské úrady zbavili Böhma profesúry na slovenskom gymnáziu, dopustili sa oveľa väčšej chyby ako si možno neskôr pripúšťali, pretože ako stredoškolskému profesorovi mohli ex offio zakázať politickú činnosť a on, ako to sám neskôr

prípúšťal, by sa jej bol zrejme vzdal aj za cenu toho, že by mohol zostať na košickom slovenskom gymnázii, v najhoršom prípade by sa občas zapájal do kultúrnych podujatí v SKK. Teraz sa mohol nerušene zapojiť do obhajoby práv slovenskej menšiny bez toho, aby to ohrozilo jeho kariéru. Na druhej strane však musel počítať s tým, že profesorské miesto mu zabezpečovalo akú takú ochranu pred maďarskými úradmi a políciou, s čím však pri novinárskej práci v SJ nemohol počítať.²⁵

Böhm prišiel do redakcie SJ ako nováčik, ktorý nemal profesionálne skúsenosti s novinárskou prácou. Na čele týždenníka stál Jozef Kelemen z Komjatíc a redaktormi boli väčšinou profesori zo slovenského gymnázia v Šuranoch. Boli to napríklad Štefan Buran, Karol Markovič, Ján Dobrovodský a riaditeľ spomínaného gymnázia Jozef Hudec. SJ mala veľké problémy s cenzorom v Nových Zámkoch, ktorý vyškrtával často celé články, čo uberalo novinám na priebojnosti. Keď 1. septembra 1939 vypukla 2. svetová vojna, maďarská vláda vykonala reštrikčné opatrenia proti tlači vo všeobecnosti a proti SJ osobitne. Obmedzil sa jej rozsah na štyri strany, obmedzovala sa tematika, do redakčnej práce zasahovala cenzúra, ktorá niekedy skonfiškovala celé čísla a redakcii zakazovala polemizovať s maďarskými novinami o prenasledovaní Slovákov v Maďarsku.²⁶ Böhm na svoj príchod do redakcie SJ spomína: „Po prepustení z profesorskej služby prevzal som za najnepriaznivejších okolností redakciu a administráciu Slovenskej jednoty v Nových Zámkoch, gniavenú cenzorom (...) V redakcii Slovenskej jednoty som zažil cenzúru najhrubšieho zrna (...) nemohlo sa nič iného uverejňovať, len iba správy o vojenských operáciách a nútené vlašné a nemastné a neslané táraniny.“²⁷ No napriek cenzúre sa podarilo do novín dostať niekoľko článkov, ktoré kritizovali postup maďarskej vlády proti slovenskej menšine. Jeden takýto článok napísal aj Böhm, ktorý bol uverejnený v októbri 1940. V článku s názvom „Školská otázka na okolí Košíc“ kritizoval maďarizačnú politiku úradníkov, farárov a učiteľov v takmer čisto slovenských ob-

24 BÖHM, E.: *Všest'ročnom zajatí...*, s. 134 - 136.

25 SAUČIN, L.: Osobnost' Dr. Emanuela Böhma.... s. 201.

26 POTEMBA, M.: *Kultúrny život Slovákov na južnom Slovensku v rokoch 1938- 1945*. Košice 1993. s. 26.

17 BÖHM, E.: *Všest'ročnom zajatí....*, s. 142 - 143.

ciach v okolí Košíc. Podľa maďarskej štatistiky z roku 1938 vybral obce so slovenskou väčšinou, kde fungovala len maďarská škola. Zoznam obcí bol uverejnený v danom článku. Napríklad v obci Baška žilo 247 obyvateľov, z toho bolo 238 Slovákov a len 9 Maďarov a v obci existovala iba maďarská škola. Tieto deti mali neskôr navštevovať slovenské gymnázium v Košiciach, no kvôli zlému ovládaniu slovenského jazyka mali situáciu značne sťaženú, čo najviac kritizoval autor vo svojom článku: „*Nieto divu, že za takýchto okolností slovenské deti, prichádzajú z týchto maďarských ľudových škôl naprosto nepripravené, nemajúc potrebné solídne základy k zdarnému štúdiu na strednej škole. K čomu slúži potom slovenské gymnázium v Košiciach, keďže vidiek po prekoneaní dvoch školských rokov, už nie je v stave dodať pre prvú triedu slovenského gymnázia v Košiciach súci dorast. Ako to bude vyzerať pozdejšie ?*”²⁸

Neúnosnú situáciu okolo Slovenskej jednoty sa rozhodol Böhm so svojimi spolupracovníkmi riešiť presťahovaním redakcie do Budapešti, kde by ušli pozornosti novozámocného cenzora. V októbri 1941 bola podaná žiadosť na presťahovanie SJ a zvýšenie jej periodicity na dvakrát týždenne. Táto snaha sa napokon podarila v marci 1942 a SJ si zriadila svoju novú redakciu v Budapešti, čím sa vymaňila z prehnanej kontroly cenzorských úradníkov.²⁹ SJ mala veľmi dobrú čitateľnosť nielen v Maďarsku, ale ja na Slovensku. Keďže SJ písala o politických a frontových udalostiach slobodnejšie ako denníky na Slovensku, veľmi rýchlo sa rozpredala.³⁰

Akosi prirodzeným spôsobom sa Böhm stal vedúcou osobnosťou slovenského hnutia a dával mu často nové impulzy, čím si znepriatelil maďarské úrady. Okrem novinárskej práce sa zaoberal možnosťami, ako dôslednejšie obhajovať záujmy slovenskej menšiny v Maďarsku. Jediným schodným riešením, ako účinne poukázať na prešľapy maďarských úradov, bolo zbieranie sťažností od poškodených Slovákov, ich evidencia a neskôršie zaslanie na príslušné úrady. Najčastejšie vo forme memoránd predstaviteľom maďarskej vlády. Išlo o memoranda z marca 1941 Pálvi Telekimu, z júla 1941 László Bárdossymu a z júla 1942 Miklósovi Kállaymu. Bola to najú-



Sídlo novin SJ v Nových Zámkoch.

Zdroj: Archív Jozefa Kanása



Obvodový sekretariát SSNJ v Nových Zámkoch. Zdroj: Archív Jozefa Kanása

činnejšia cesta, ako tlmočiť vláde požiadavky Slovákov či už z kultúrnej, školskej, sociálnej alebo politickej oblasti s uvedením konkrétnych prešľapov. Na tieto kroky reagovala maďarská vláda snahou o oslabenie hnutia okolo Böhma tým, že vytvorí protiváhu k predstaviteľom SJ.

Maďarské politické špičky znovu vyniesli na svetlo už v minulosti vyskúšanú (hoci pra-

28 Slovenská jednota, 2.11. 1940, s. 2.

29 BÖHM, E.: Všeťročnom zajatí..., s. 154 - 155.

30 MICHELA, M. (zost.): Ján Spišiak. Spomienky z Budapešti 1939 - 1944. Bratislava 2010, s. 282.



Článok pri príležitosti vzniku SSNJ. Zdroj: Slovenská jednota

málo účinnú) metódu spolupráce so slovenskými renegátmi - odrodilcami, ktorí si za svoju činnosť často nechávali dobre zaplatiť. Na východnom Slovensku bol najväčším maďarským tromfom Viktor Dworcsák. Ním vedené „slovjacke hnutie“ predstavovalo východných Slovákov, ktorí boli podľa neho spojení s maďarským etnikom nerozlučiteľnými tisícročnými putami. Dworcsák sa oduševňoval za „maďarskú vlasť“ a „uhroslovjacký patriotizmus“. Svoje myšlienky propagoval v časopise *Naša zástava* východoslovenským dialektom a vychádzal dvakrát týždenne v Košiciach od 3. septembra 1939. *Naša zástava* ostro kritizovala SJ a jej predstaviteľov na čele s Emanuelom Böhmom, takisto napádala politiku a existenciu 1. Slovenskej republiky.

Okrem novín založil Dworcsák v októbri 1941 maloroľnícku stranu s názvom *Naša gazdovská strana* a neskôr aj kultúrno-osvetový spolok *Ojčizna slovjacka*, ktorá mala byť akousi obdobou Matice slovenskej. Tieto aktivity slovjackého hnutia však zostali medzi Slovákmi nepovšimnuté a odsúdili ich na neúspech, ktorý čiastočne prišiel s Dworcsákovou smrťou v auguste 1943.³¹

Na aktivity slovjackého hnutia sa predstavitelia SJ nepozerali so založenými rukami a napísali niekoľko článkov v SJ, ktoré odsudzovali aktivity skupiny okolo Viktora Dworcsáka. V SJ vyšiel článok zosmiešňujúci jeho osobu a hnutie pod názvom „Kto balamúti Slovákov na východe. Slovák či Sloviak?“ „V prvom čísle Dworcsákovho plátku *naša zástava* pán D-k (Dworcsák?) si zahráva na jazykospytca a filozofa národného. Je vec veľmi pekná, keď sa laik podujíma riešenia vecí odborných, no musí mať pri tom skromnosť. Pán D-k si počína tak sebavedome a povýšenecy, že sa nemôžeme zdržať starého latinského úslovja: *Sutor, ne ultra crepidam!*, čo by sme do slovenčiny preložili takto: *Švec nech zostane pri svojom remesele. Pán D-k sa dal do riešenia otázky, ktorá je nad jeho sily.*“³² Samotný Emanuel Böhm sa musel brániť pred útokmi *Našej zástavy*³³ na svoju osobu na Košickom súde. Košický súd si dal zistiť údaje o Böhmovi od Kráľovského policajného kapitanátu v Košiciach. V spise ho polícia obviňovala, že bol za „československej okupácie“ členom protimaďarského spolku Sokol a po oslobodení Košíc sa postavil na čelo slovenských študentov. Ďalším z obvinení bola jeho novinárska a politická činnosť, kde sa narážalo na jeho „škodlivý“ protimaďarský postoj a pre tieto prečiny nemal byť preverený komisiou, neskôr zbavený miesta na slovenskom gymnáziu v Košiciach. V závere správy sa konštatuje: „Dr. Böhm zhora uvedeným konštatovaním zcela právom si zaslužil, že bolo o ňom odsudzujúcim spôsobom písané v *Našej Zástave* v liste Slovjaka /Východného Slováka/, priateľsky nakloneného Maďarom.“³⁴ Böhm podal niekoľko trestných oznámení za hrubé a urážlivé články uverejnené v *Našej zástave*, najmä na jej zodpo-

31 VÖRÖS, T.: *Slovenská menšina v Maďarsku v rokoch 1938 - 1945*. Diplomová práca, Trnava: Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity 2003, s. 49 - 51.

32 *Slovenská jednota*, 16. 9. 1939, s. 1.

33 V *Našej zástave* boli o ňom uverejnené články ktoré ho obviňovali z protimaďarskej politiky a vysmievali sa z jeho pôvodu, keď ho nazvali Čechom. *Naša zástava*, 6. 4. 1941, s. 10; 6. 8. 1941, s. 4; 10. 9. 1941, s. 1; 23. 9. 1941, s. 1.

34 SNA, f. SSNJ, šk. 19, inv. č. 63, sign. Dr. E. Böhm - osobné doklady dok. č. 39/1942 dôv.

vedného redaktora Emila Timku. Napriek nepriaznivému policajnému posudku súd uznal Böhmove dôkazy ako vierohodné a opodstatnené, Emila Timku uznal vinným z prečinu urážky na cti spáchanej tlačou a odsúdil ho k peňažnému trestu sto pengö. V prípade nezaplatenia pokuty na desať dní väzenia. Okrem toho odsúdil súd obžalovaného na zaplatenie všetkých útrat.³⁵ Na články v *Našej zástave* reagoval aj vyslanec 1. SR Ján Spišiak. Jeho protesty však neboli nič platné a maďarskí predstavitelia ich zväčša odignorovali.³⁶

Maďarská vláda nenechávala bez povšimnutia ani západnú, novožamočskú oblasť slovenskej rezistencie. Sem ako protiváhu SJ nasadila už od 1. mája 1939 obnovené *Slovenské noviny*,³⁷ ktoré uverejňovali v sťaťošťefanskom duchu presiaknuté články pseudoslovenských redaktorov.

V záujme nerušenej pôsobnosti Maďarskej strany na Slovensku bola maďarská vládna moc nútená upustiť od zámeru obmedziť organizačný život slovenskej menšiny na osvetovo-sociálnu a náboženskú sféru. Z iniciatívy ministerského predsedu P. Telekiho bola 28. apríla 1940 v budapešťskom hoteli Park založená Slovenská kresťanská ľudová strana. Organizačne i finančne ju zastrešovalo národnostné oddelenie predsedníctva vlády. Na čelo strany sa postavila dvojica renegátov: Michal Kalčok a Adolf Melišek. Ich úlohou bolo paralyzovať každým dňom narastajúci vplyv slovenskej politickej skupiny okolo E. Böhma, ktorej program priťahoval drvivú väčšinu Slovákov v Maďarsku. Aj tento pokus sa pre maďarskú vládu skončil fiaskom, keďže nebola ochotná splniť ani minimálne požiadavky, ktoré sama vložila do programového vyhlásenia³⁸ Kalčokovej strany.³⁹

V tejto nepriaznivej situácii sa rozhodli predstavitelia slovenskej menšiny založiť vlastnú stranu, ktorá by nebola závislá od inštrukcií a peňazí maďarskej vlády. Böhm v zhode so slovenskou vládou urobil rozhodný krok. Dňa 21. augusta 1941 celkom nečakane ohlásil založenie Strany slovenskej národnej jednoty (SSNJ) s celokrajinským cha-



rakterom. Ústredným orgánom strany sa stala SJ, predsedom strany Emanuel Böhm a generálnym tajomníkom Jozef Kelemen. Vyhlásenie Böhma za vodcu Slovákov sa nepáčilo niektorým pracovníkom okolo SJ, najmä Ľudovítovi Žákovi a Jozefovi Hudecovi, ktorých obišli pri zostavovaní predsedníctva strany.⁴⁰ Böhm si na ustanovujúce zhromaždenie v hoteli Hungária v Budapešti spomína: „Valné

Správa o ceste E. Böhma a J. Kelemena. Zdroj: Slovenská jednota

35 Slovenská jednota, 9. 5. 1942, s. 2.

36 MICHELA, M. (zost.): Ján Spišiak..., s. 93, 133, 140 - 141.

37 Slovenské noviny mali medzi Slovákami posmešný názov - „Slonoviny“ (pozn. J. M.).

38 Program žiadal primerané zastúpenie slovenského obyvateľstva v hornej a poslaneckej snemovni, zriadenie slovenských okrskov v oblastiach obývaných slovenskou väčšinou, zachovávanie a uvedenie do života zákonov a nariadení, ktoré sa vzťahujú na národnostné otázky, na všetkých úsekoch súkromného a verejného života. Hovorí o slobodnom používaní slovenského jazyka, zabezpečení existencie slovenských škôl, nevyhnutnosti mnohostrannej nápravy hospodárskej situácie, daňových úľavách a pod. TILKOVSKÝ, L.: Južné Slovensko..., s. 155.

39 VÖRÖS, T.: Slovenská menšina v Maďarsku..., s. 51.

zhromaždenie ma chcelo zvoliť za predsedu. Stál som pred dilemou. Ako tridsaťdva ročný, necítil som sa vonkoncom povolaný na zastavanie takej funkcie. (...) Podakoval som za vyznamenanie a dôveru, ktorú mi prítomní členovia slovenskej rezistencie prejavili, ale ponúknutú funkciu som s rozhodnosťou a zdvorilo odmietol. Rozvinula sa diskusia a vyslovilo sa presvedčenie, že nikto iný ako ja nemá také predpoklady... Poukazoval som na staršieho kolegu Jozefa Kelemen s tým, že on by bol vhodnejší ako ja. Kelemen sa bránil, že má dosť roboty s udrzaním týždenníka Slovenská jednota (...) Navrhol som Dr. Štefana Kaifera - ale aj on sa bránil (...) Lekárnik Dr. Gustáv Voda a veľkostatkár Dr. Dyma z Lučenca neboli ochotní zameniť svoje zamestnania za predsednícky stôl SSNJ. (...) Nebol som v tej chvíli vstave riešiť svoju dilemu čisto rozumovo. Dal som priechod i srdcu a národnej povinnosti. Ved' po tisícročnom utrpení v roku 1918 národ sa dožil slobody a demokracie. Ten dúšok slobody mi prikazoval vytrvať a za každú cenu pridružiť sa k svojim. Ved' išlo o značnú časť slovenského národa. Nebolo nikoho, kto by bol na seba vzal túto veľkú zodpovednosť. Došiel som k záveru, že za danej situácie sa treba dať vedome do služieb národa, bez ohľadu na následky.⁴¹

Prvá správa o vzniku strany s rozhovorom s predsedom SSNJ vyšla v SJ až 6. septembra 1941. Táto správa bola cenzorom natoľko zoškrtaná, že z nej zostala len strohá správa a krátke posolstvo s fotografiou E. Böhma. V ňom deklaroval, že SSNJ nechce deliť, ale zjednocovať Slovákov v Maďarsku. Zdôraznil, že strana bude lojálna voči maďarskému štátu a bude robiť svoju politiku v rámci platných zákonov a nariadení. Program strany mal byť národný, kresťanský a sociálny. Okrem otázok politických sa mala zaoberať problémami v oblasti kultúry, ľudovýchovy a školstva.⁴²

Böhm pod záštitou slovenskej vlády neúnavne pokračoval v začatom diele. Preložil sídlo strany do Budapešti a začal celokrajinské organizovanie Slovákov: rovnako v Békešcabe, ako aj na roztratených ostrovočekoch Siládu a Báčky. Maďarská vláda sa zas usilovala Böhmovu stranu obmedziť len na územie „Hornej zeme“, a to predovšetkým v oblasti Nových Zámkov a Šurian. Toto rozhodnutie neváhala presadzovať miestami aj za

policajnej asistencie, resp. žandárskeho zásahu. Neuznala stanovy, ktoré Böhm vypracoval a predložil na schválenie predsedníctvu vlády a vynaložila úsilie, aby zabránila šíreniu týchto stanov, ako aj ich politickému uplatneniu pri organizovaní strany. Do tejto záležitosti sa zapojila aj slovenská vláda, ktorá ostro protestovala proti takýmto prechmatom. V tomto období, v novembri 1941 uplynulo tretie výročie Viedenskej arbitráže, počas ktorého bolo na Slovensku niekoľko protimaďarských zhromaždení. Okolnosť, že v apríli 1941 stanné sudy pôsobiace na Maďarmi okupovanom území Juhoslávie vyniesli rozsudky smrti aj v Petrovci, kde boli popravení piati Slováci, zohrala nemalú úlohu v podnecovaní nálady demonštrujúcich na Slovensku. Situácia sa natoľko vyostřila, že sa do nej muselo vložiť Nemecko, ktoré donútilo rokovat' predsedov oboch vlád v Berlíne pri príležitosti rozšírenia paktu proti kominterne v novembri 1941. Obaja sa napokon dohodli, že slovenská vláda uskutoční registráciu Maďarskej strany na Slovensku, ak maďarská vláda vezme na vedomie organizačné stanovy SSNJ.⁴³

Po berlínskej schôdzke ministerských predsedov Maďarska a Slovenska sa maďarská vláda prechodne správala k predstaviteľom SSNJ miernejšie, pod týmto dojmom povolila prvé verejné zasadnutie výkonného výboru SSNJ v Budapešti 1. marca 1942. Tu za prítomnosti Slovákov z celého Maďarska, ktorí sa po prvýkrát mohli spoločne stretnúť, bol oficiálne potvrdený vo svojej funkcii E. Böhm ako predseda strany a J. Kelemen ako generálny tajomník. Po slávnostnom otvorení valného zhromaždenia mal príhovor predseda SSNJ, ktorého hlavným motívom bola myšlienka: „Našou cestou je oddanosť a národná disciplinovanosť.“ Vo svojej reči ocenil prijatie správy o založení SSNJ medzi pospolitým ľudom a vyjadril myšlienku, že hlavným cieľom strany je zabezpečiť Slovákom usporiadaný život na celom území Maďarska. Ďalej hovoril o jednote medzi Slovákami, nie o takej, ktorá by bola len politickým heslom, ale o jednote, ktorá bude kategorickým príkazom pre všetkých. Vo svojej reči takisto deklaroval, že v SSNJ sa stretávajú katolíci, evanjelici, gréckokatolíci, ľudáci, agráристи a iní. „V strane slovenskej národnej jednoty strácajú sa všetky takto rozdiely, tu panuje jednota v nazeraní preto, lebo všetci má-

41 BÖHM, E.: *V šesťročnom zajatí...*, s. 167 - 168.

42 Slovenská jednota, 6. 9. 1941, s. 1.

43 TILKOVSKÝ, L.: *Južné Slovensko...*, s. 166 - 168.

me na myslí a len predovšetkým Slováka." Opäť zdôraznil lojalnosť voči maďarským zákonom a ustanoveniam, v rámci ktorých chcú Slováci prevádzkať svoj národný, kultúrny, náboženský a politický život. Na záver skonštatoval: „*Uvedomujeme si hlboko, ako nikdy predtým, ako sme všetci závislí jeden na druhom. Sme si tým na čistom, že nesmieme len brať, ale musíme tiež dávať ak máme byť na ďalšom postupe. Musíme postupovať ako dobre vycvičená, ukáznená, spoľahlivá armáda. Prospech celku musíme viesť! Nech to je hlavnou líniou strany.*"⁴⁴

Hlavnou činnosťou E. Böhma po zvolení za predsedu SSNJ bolo organizovanie života celej strany,⁴⁵ čo nebolo vôbec jednoduché, pretože musel veľa cestovať. Strana napredovala rýchlo. O jeho cestách informovala svojich čitateľov SJ. Za mnohé články možno spomenúť rozsiahly článok o jeho návšteve v Novohrade z októbra 1942. Čitateľa dopodrobna oboznámil s programom E. Böhma, ktorý ho čakal v tomto kraji. Najprv navštívil Lučenec, kde v katolíckom a evanjelickom chráme absolvoval služby Božie (bohoslužby). Neskôr sa prihovoral k veľkému davu Slovákov, ktorý prišiel pri tejto príležitosti do Lučenca. Neskôr sa odobral do okolitých obcí, kde mal tiež pripravený program od miestnych Slovákov. Dôležitou súčasťou jeho cesty bola návšteva predstaviteľov maďarskej štátnej moci, ktorým predstavil miestnych funkcionárov strany a vyjadril túžbu, aby život Slovákov v regióne prebiehal pod ich ochranou. Po všetkých návštevách a slávnostných ceremóniách odcestoval späť do Budapešti.⁴⁶

Okrem toho prijímal každodenné sťažnosti Slovákov, ktorí sa obracali na Generálny sekretariát v Budapešti, chodil na národnostné oddelenie maďarského predsedníctva vlády, kde tieto sťažnosti tlmočil a žiadal ich nápravu.

Je potrebné spomenúť, že maďarské orgány sa snažili Böhma kvôli jeho činnosti zastrášať rôznymi spôsobmi. Dokonca sa uchýlili k riešeniam, medzi ktorými bola aj snaha o jeho odstránenie z politiky. Išlo o udalosť, ktorá sa stala v novembri 1941. Už tretíkrát dostal

zvolávací lístok do armády, do Szerencsa, výstrojná stanica Bekes. Odtiaľ mal byť poslaný priamo na ruský front. Böhm sa rozhodol stať všetko na jednu kartu. Poslal urgentný list cez Slovenské vyslanectvo v Budapešti priamo ministrovi obrany Ferdinandovi Čatlošovi, v ktorom ho žiadal, aby bol recipročne odvedený na ruský front vodca slovenských Maďarov János Esterhazy. Jeho prosba bola vypočutá, čoho sa Esterhazy zľakol a požiadal najvyššie vojenské kruhy v Maďarsku o okamžité prepustenie Böhma, čo sa aj napokon stalo.⁴⁷ No situácia bola omnoho vážnejšia, pretože jeden z dôstojníkov npor. Béla Kapcsó sa ho snažil vyprovokovať k nepremyslenému činu, aby ho mohol za to potrestať. Stalo sa to tesne pred odchodom Böhma domov z výcviku.⁴⁸ „*Dňa 3. 12. 1941 nadporučík Béla Bapcsó ma urážal a škandalóznym spôsobom provokoval. Vynašiel si zádrapku, že som ho počas pochodu otočením hlavy nezasalutoval. Kapcsó surovo na mňa reval. „Böhm, vyhovádo, neviete sa dívať vpravo?! Böhm, vy hovádo vystúpte!“ Len čo pluk odpochodoval, zostali sme na cvičišti iba my dvaja. Kapcsó sa priblížil na tri kroky ku mne. Zúrivým hlasom zopakoval výkriky, ktorými ma častoval počas defilé. Srdce mi prudko búšilo... V plnom, vedomí svojej nevinny, odpovedal som zvýšeným hlasom „Pán nadporučík, poslušne hlásim, ja som sa doprava díval!“ Stáli sme proti sebe ako sokovia... S trstenicou, ktorú po celý čas nervózne ohýbal, zrazu uvoľnil ľavú ruku a chystal sa na úder. V tom okamihu som bleskurýchle strhol z pleca pušku a namieril som ju na neho. Keby ma bol udrel, bol by som ho v sebaobrane prebodol. Kapcsó zrejme s touto mojou reakciou nepočítal. Ustúpil a chrapľavým hlasom porazeného mi rozkázal, aby som sa vrátil do ubikácie, čo som aj urobil. Pri večernom rozkaze som sa dozvedel, že som prepustený.*"⁴⁹

Ďalší incident sa Emanuelovi Böhmovi a jeho spoločníkom stal počas návštevy obce Ruskov pri Košiciach v júli 1943. Spolu s organizačným ústredným tajomníkom Jozefom

44 *Slovenská jednota*, 14.3.1942, s. 1-2.

45 V máji 1944 mala SSNJ na slovenskom etnickom území v Maďarsku 94 miestnych organizácií, 80 dôverníkov v slovenských obciach a takmer 20 000 zaregistrovaných členov. A to aj napriek tomu, že mládež do veku 21 rokov nesmela byť členom nijakej politickej strany a že veľa Slovákov zo strachu pred prenasledovaním do SSNJ nevstúpilo. PÓTEMRA, M.: *Politický život Slovákov najužnom Slovensku...*, s. 176.

46 *Slovenská jednota*, 17. 10. 1942, s. 1-2.

47 BÖHM, E.: *Všestřočním zajatí...*, s. 195-199.

48 Kruté fyzické tresty v maďarskej armáde boli na každodennom poriadku, najčastejším trestom bolo vyvažovanie vojaka za neposlúchnutie rozkazu, ako to dosvedčujú výpovede pamätníkov z okupovaných území (pozn. J. M.).

17 BÖHM, E.: *Všestřočním zajatí...*, s. 142-143.

Z á p i s n i c a

napišaná v Budapešti dňa 3. augusta 1943 v úradnej miestnosti gen. sekr. Strany SSNJ.

Prítomní boli podpísaní.

Predsedí:

Incidentu predsedu Strany prof. Dr. Ernsta Böhma a jeho sprievodcov v Ruskove pri Košiciach.

Z príležitosti incidentu predsedu Strany prof. Dr. Ernsta Böhma a jeho dvoch spoločníkov Július Grobon udáva nasledovné:

Z príležitosti prítomnosti pána predsedu SSNJ prof. Dr. Ernsta Böhma v Košiciach, bolo zapotreby, aby pán predseda navštívil niektoré miestne organizácie a zúčastnil sa o tamjších udalostiach, ktoré majú vliv na život slovenskej menšiny a jej členov. Tak bola do programu zaradená aj návšteva pána predsedu v Ruskove dňa 28. júna 1943 dopolednia o pol desiatej hodine.

Na túto účelom pána predsedu Dr. E. Böhma, ústred. org. taj. Jozef Hledík a soja osoba posadli sme do auta a odcestovali do Ruskova. Keď sme došli do Ruskova vystúpil z auta našli sme k predsedovi miestnej organizácie. Akoľko však táto naša návšteva nebola vopred avizovaná, práve pre hospodársku prácu a autobus tejto tohto sme do- sa nemohli. Keď sme sa dozvedeli od jeho dievčatka, že predseda miestnej organizácie Juraj Škodý je na neale- kých lúkach, našli sme do auta a našli sme smerom na Šurkov. Za Ruskovu asi 140 - 150 m sme zase vystúpili z auta všetci traja zanechajúc šofera na hradskej, našli sme do poľa, kde nealeko cesty našli sme Juraja Škodého. Asi po 10 minútovom spoločnom rozhovore, prišiel ďalší a preto sme sa pobrali domov. Na hradskej sme s J. Škodým odľahčili a išli sme smerom do dediny autom.

V obci Ruskov na niekoľko krokov od Obv. notárskeho úradu šiel ná v ústrety jeden čatár pohraničnej stráže, ktorý nás zdvihnutím ľavej ruky zastavil. Pristúpil potom k autu a vyzval nás, aby sme sa legitimovali. Keď sme v pohraničnom pásme vybrali sme si naše legitimácie - pán predseda si vybral legitimáciu Krajskej tlačovej komory a čakali na legitimovanie. Čatár, keď zistil to-

bolášť šoféra Štefana Fakateho, ktorý sa legitimoval šoferskou legitimáciou, obrátil sa do auta a spýtal sa: "Kiaľ voltek?" Na túto jeho otázku pán predseda Dr. E. Böhm odpovedal: "Mög egyenlőre senkinek". Na toto vyhlásenie čatár vrátil legitimáciu šoferovi a smerom do auta povedal: "A törvény nevében letartóztatom magukat azonnal fordul- najak meg és induljanak az útra". Pán predseda odpovedal: "Kérem, igazoljam először, - én a magyar Széjtő Kamara tag- ja vagyok". Čatár na túto poznámku pána predsedu vhodil svoj bicykel na zem vytasil si svoju služobnú pistol, túto na ostro nabíli pozdvihol ju na nás a spýtal sa: "Mennek, vagy nem mennek?" Šofér ihne postavil motor a späť do auta rýchlosťou pohli sme sa na ceste späť, aby sme sa dostali na strážnicu pohraničnej stráže. Keď auto prišlo na vytyčalo v tom okamihu, keď stálo križom na hradskej, prekvapil nás výstrel, ktorý vyšiel z pistole, ktorú mal čatár na nás namierenú, ktorou šiel na nás. V tom okamihu postavil svoj bicykel na zem.

Bez slova dostavili sme sa na strážnicu. Na nás vojaci zaviedli do kancelárie, odkiaľ nás však prichádzajú čatár vyhnal. Súčasne vyhlásil, že máme počkať šandáruku hliadku, pre ktorú už telefonoval. Po uplynutí 30 minút došli dvaja šandári. Po rozhovore medzi čatárom a šandár- skou hliadkou, ako prvého zavolali pána predsedu. Po pia- tich - šiestich minútach pán predseda sa vrátil. Za krátku dobu bol tam zavolaný pán ústredný tajomník Jozef Hledík. Keď sa i tento vrátil, bol som zavolaný ja.

Šandár sa na vypytoval na moje rodné datá, ktoré keď som mu odovdal dobehol som aj legitimáciu, ktorú som mal so sebou. Po 10 minútach bol som poslaný zase von. Šandári potom vypočuli čatára, ktorý nás zastal.

Po uplynutí jednej hodiny vyšiel šandársky rot- majster menom Alexander Čeleben a pána predsedovi odovdal, že vyšetrowanie je skončené a že máme odísť. Súčasne sa spýtal pána predsedu: "Kérem, ki nek ér, van valaki kifo- gács az eljáráson ellen?" Pán predseda na toto poznamenal, že od 1939 roku chodí po krajoch objíždajúc slovenskou menšinou, ale ešte nikde sa mu nestalo, že by neho boli strieľali. Vyhlásil šandárovi, že čo sa týka jeho postupu proti tomu nemá žiadne poznámky a vyzval ho, aby previedol

Hledíkom a obvodným tajomníkom SSNJ Júliusom Grobonom sa zúčastnil návštevy predsedu miestnej organizácie strany. Pri tej- to návšteve zastavil ich auto príslušník pohra- ničnej stráže, ktorý ich legitimoval. Po predlo- žení legitimácií a zistení, o aké osoby ide, sa ich rozhodol z nevyjasnených príčin zadržať a vytiahol nabitú pištoľ, ktorou na nich mieril. Šofér auta v tej chvíli zazmätkoval a nechtiac začal cúvať, načo pohraničník na auto vy- strelil jedenkrát zo svojej zbrane. Po tom- to incidente sa rozhodli ísť na strážnicu, aby to oznámili. Hneď za nimi prišiel aj strieľajú- ci pohraničník, ktorý ich zo strážnice vyho- dil, preto museli čakať na privolanú žandár- sku hliadku vonku. Po príchode žandárov bo- la spísaná zápisnica. Na príkaz žandárov mu- sel pohraničník odovzdať svoju legitimáciu,

aby si z nej mohli opísať údaje predstaviteľa SSNJ, ktorí boli napadnutí.⁵⁰ E. Böhm tento incident zachytil aj vo svojich spomienkach. Z jeho verzie sa možno dozvedieť, že do Ruskova išli kontrolovať poštový úrad, pre- čo nedodáva Slovákom výtlačky novin SJ. Pri tejto kontrole ich zadržala pohraničná hlia- dka, ktorá ich zaistila na svojej strážnici. Po sťažnosti Böhma na príslušných miestach do- stali pohraničníci pokyn, aby zadržaných pre- pustili a my sme sa odobrli k nášmu ta- xíku. Už sme boli skoro pri ňom, keď odza- du okolo nás preletela strela, ktorá sa zavl- tala do strechy nášho auta. Šofér i my sme znervózneli. Hledík zistil, že strela pochá- dzala z vojenskej karabíny. Na tento žartík mohol niektorý z nás doplatiť životom."⁵¹

50 SNA, f. SSNJ, šk. 4, inv. č. 9, sign. Generálny sekretariát Budapešť, Dokumentárny elaborát o postavení Slovákov v Maďarsku 1938 - 1945, dok. č. 99/43.

51 BÖHM, E.: *Všestručnom zajatí...*, s. 142 - 143.

legitimovanie čatára. Žandársky strážmajster po tomto vyzval čatára, aby sa legitimoval a legitimácia odovdal pánovi predsedovi, aby si mohol potrebné údaje vypísať.

Po tomto pán predseda vyhlásil nasledovné:

"Aby sa predišlo nedorozumeniam sľubujem Vám, že teraz navštívim predsedu miestnej organizácie a vybavím si vec na poštovom úrade." Po tomto prehlásení pán predseda sme sa posadili do auta a odišli na poštový úrad a k predsedovi miestnej organizácie, ktorého sme o veciach následne informovali.

Vyhlasujem, že zaobchádzanie čatára bolo tak urážlivé, že spôsobilo u nás pohoršenie. Pohoršili sa nad týmto postupom aj obyvatelia v Ruskove, ktorí vedeli, že sa jedná o voľca Slovákov v Maďarsku.

Vyhlasujem ďalej, že výstrelom zo služobnej pistole mohli sme byť hocí ktorí zasiahnutí.

B.a.h.

Mária Kerekešová v.r.
zapisovateľka

Július Grabon obv.taj.
udavateľ v.r.

Josef Marček v.r.
Josef Hladík v.r.
svedkovia.

Zápisnica o incidente E. Böhma s po-
hraničnou strážou v Ruskove. Zdroj:
SNA

Dôležitým medzníkom v prístupe maďarských orgánov k Emanuelovi Böhmovi bolo napísanie článku „Na základe práva“, ktorý sa chystal uverejniť v SJ. Inšpiroval sa Esterházyho prejavom⁵² predneseným 20. októbra 1942 na zasadnutí predsedníctva Maďarskej strany na Slovensku a použil ho ako ilustráciu na charakterizovanie postavenia slovenskej menšiny v Maďarsku. Túto parafrázu Esterházyho predložil Maďarským cenzorským orgánom ako úvodník pre SJ.⁵³ Vo svojom článku ostro kritizoval, ba priam napadol maďarské úrady, že nerešpektujú nariadenia a zákony, ktoré majú chrániť národnostné

menšiny v Maďarsku. „Chyba je len jedna, že kým sú písané zákony zložené v archívoch rôznych štátnych budov a slúžia len na propagáciu moderného právnicka a k zaslepeniu tých, ktorí načúvajú naším žalobám (...) a pravda je aj dnes (...) že tieto zákony neboli a nie sú aplikované tak, ako majú na to právo národnostné skupiny svojich práv sa dožadujúce.“ Ďalej poukázal na prešľapy úradov a na príkoria, ktoré týmto spôsobujú slovenskej menšine, „ktoré ponížujú ľudskú dôstojnosť, plné sú nenávisti a v každom prípade podnecujú naše kultúrne, sociálne a hospodárske požiadavky.“ V závere článku kon-

52 Esterházyho prejav mu v textovej podobe doručil kultúrny atašé na slovenskom vyslanectve v Budapešti Ladislav Čulen. Vyslancovi Spišiakovi sa celá udalosť nepozdávala, dokonca ju považoval za provokáciu maďarskej strany. Tamže, s. 219. Spišiak si k tejto udalosti poznamenal: „Dal som článok Dr. Böhma a reč poslanca Esterházyho porovnať a zistil som, že z jednej strany v Böhmovom článku nachádzajú sa state, ktoré v Esterházyho reči nie sú, pričom niektoré Böhmove výroky sú dosť žalujúce. No na druhej strane v Esterházyho reči sú tiež dosť silné výrazy, ktoré možno pokladať za podobný nedostatok lojality, ktorý zasa bol Dr. Böhmom preložený oveľa miernejšie.“ SNA, f. Ministerstvo zahraničných vecí (MZV) 1939 - 1945, šk. 122, bez č. dok., Aide-mémoire.

43 TILKOVSKÝ, L.: *Južné Slovensko...*, s. 166 - 183.

Ján Spišiak pri nástupe do funkcie vyslanca v Budapešti (1939). Zdroj: MICHELA, M. (zost.): Ján Spišiak. Spomienky z Budapešti 1939 - 1944



štatuje, že sa skončilo obdobie, keď sa slovenská menšina bránila. „Zbraň nemôže byť iná, ako primeraná tým zbraniam, ktorými sa na nás útočí. Rytierskosť, povaha holubičieho ducha bola by slabosťou. Dobrá výchova a odpúšťanie, láskavé prepáčenie bolo by hriechom. (...) V tomto boji nechceme zostať na spodku a v zmysle mužného postoja budeme nútení každému ranu vrátiť.“⁵⁴ Maďarské cenzorské orgány článok posunuli na vyššie miesta. Potom predvolali Böhma 14. novembra 1942 na národnostné oddelenie pri predsedníctve vlády, kde mu tlmočili rozhodnutie, že človek, ktorý píše také články, určite takým spôsobom usmerňuje aj svoju stranu. Preto ho prestali považovať za vhodného predstaviteľa Slovákov a prerušili s ním

akékoľvek styky.⁵⁵ Böhm vo svojich spomienkach uvádza, ako prišlo niektorým ľuďom vhod, že ho takýmto spôsobom maďarská vláda degradovala. Začína sa tu objavovať v náznakoch nepriateľský postoj medzi vyslancom Jánom Spišiakom a E. Böhmom, podľa ktorého Spišiakovi táto situácia prišla vhod, a to najmä z dôvodu ovládnutia novín SJ cez časť jeho naklonených redaktorov.⁵⁶ Proti nepravostiam páchaným na Slovákoch v Maďarsku, teraz, keď neboli ochotní prijímať Böhma, obvykle protestoval Jozef Kelemen, generálny tajomník SSNJ.⁵⁷

Tu začínajú prvé vážnejšie spory v rámci SSNJ vyplývajúce z názorových rozdielov, ktoré vládli v strane a ešte väčšmi v redakcii SJ.⁵⁸ Išlo najmä o konflikty medzi vyslancom Jánom Spišiakom, Emanuelom Böhmom a Jozefom Kelemenom. Na pochopenie týchto sporov treba uviesť jednu udalosť, ktorá v tomto ohľade zohrala dôležitú úlohu. Na jar 1942 na generálny sekretariát prenikla správa, že piatich popredných slovenských činiteľov z Báčky maďarské orgány obvinili zo šírenia komunizmu a odviekli do koncentračného tábora v Kistarcsi, kde ich čakal rozsudok smrti. Zadržanými boli bývalí profesori slovenského gymnázia v Petrovci Andrej Sirácky, Michal Topoľský, Ján Čajak ml., ďalej učiteľ Ján Spevák a obchodník Jozef Kukuča. Slovenský vyslanec Ján Spišiak a vedúci funkcionári SSNJ sa spoločne podujali na riskantnú úlohu, ktorej súčasťou bola aj Böhmova osobná intervencia u prezidenta Jozefa Tisu.⁵⁹ „Tiso ma prijal a po vypočutí sa ma spýtal: „A či viete za koho sa prihovárate, keď sú to davisti.“ „Áno, viem pán prezident.“ „Tak aká je vaša príčina?“ „Veľmi jednoduchá“, odvetil som „Ide mi o záchranu Slovákov v Maďarsku. Sirácky - Topoľský - Čajak - Spevák a Kukuča sú pre mňa v prvom rade Slováci. SSNJ neregistruje politickú alebo konfesijnú príslušnosť svojho členstva. Chráni však Slováka bez rozdie-

54 SNA, f. SSNJ, šk. 20, sign. Dr. E. Böhm - Prednášky a články 1940 - 1946, inv. č. 70, bez č. dok., článok „Na základe práva“ (1942).

55 TILKOVŠKY, L.: *Južné Slovensko...*, s. 183.

56 BÖHM, E.: *Všestřetím zajiť...*, s. 220.

57 TILKOVŠKY, L.: *Južné Slovensko...*, s. 185.

58 V rámci SSNJ a novín SJ existovali tri názorové skupiny, ktoré mali odlišný pohľad na fungovanie strany a novín, ale aj na povojnové usporiadanie. Prvou bola tzv. západná novozámocká skupina (Jozef Kelemen, Ján Bako, Štefan Buran, Karol Markovič), ktorá mala úzke styky s predstaviteľmi slovenského štátu a túto líniu presadzovala aj v SJ. Druhou skupinou bola tzv. východná košická skupina (Emanuel Böhm, Július Grobon, Anton Harčar), ktorá bola viac československy orientovaná, ale nemala problém obrátiť sa na predstaviteľov slovenského štátu, aby intervenovali za Slovákov v Maďarsku. Treťou, najradikálnejšou skupinou boli redaktori z Báčky (Ján Čajak, Andrej Sirácky, Michal Topoľský), ktorí boli ľavicovo - komunisticky orientovaní a túto líniu sa snažili presadiť v SJ, kde často dochádzalo ku koncu vojny k ostrým názorovým stretom (pozn. J. M.).

59 VÖRÖS, T.: *Slovenská menšina v Maďarsku...*, s. 57.

lu." (...) Dr. Jozef Tiso bol uzrozmeneý a súhlasil s mojimi argumentmi. Rozlúčil som sa s ním v nádeji, že sa mu podarí zachrániť životy internovaných..."⁶⁰ Tisovým diplomatickým zákrokom napokon úspešne vyvrcholila snaha o prepustenie uväznených Slovákov, ktorí boli následne uvoľnení spod stáleho policajného dozoru v Petrovci. V máji 1942 táto trojica ľavicovo orientovaných intelektuálov zaujala miesta redaktorov v rozbiehajúcim sa denníku SJ.⁶¹

Tito autori uverejňovali v SJ články protinemeckého charakteru, ale kritizovali aj slovenský štát a jeho predstaviteľov. Samozrejme, neboli to otvorene písané články, ale medzi riadkami sa dalo mnoho vyčítať. SJ neušla pozornosťou nemeckého vyslanca v Bratislave a z jeho strany sa zhromažďovali ústne a písomné protesty. Najmä v druhej polovici roku 1943, po páde Mussoliniho sa sťažoval na frontové spravodajstvo SJ, jej protinemecký postoj a rozkladný vplyv na nemecko-slovenskú spoluprácu. Navrhoval zakázať kolportáž časopisu na územie slovenského štátu. Vyvodenie dôsledkov oddŕaľoval Spišiak tým to bolo možné. Začiatkom roku 1944 sa však situácia zhoršila. Do protestných akcií sa zapojilo nemecké vyslanectvo v Budapešti. Nemecký tlačový atašé intervenoval rovno u Spišiaka a žiadal nápravu. Keď nenastala, otvorene sa Spišiakovi vyhrážal, že ak bude SJ naďalej takto písať, svojich redaktorov viac živých neuvidí.⁶²

Pomery v redakcii neboli idylické. Kelemen presadzoval k vzniku slovenského štátu článok, s ktorým Sirácky, Topoľský,⁶³ Čajak a Saučin nesúhlasili. Rozpory sa vyostřili natoľko, že ich musel urovnávať vyslanec Spišiak. Na jeseň 1943 došlo k ďalšie-

mu konfliktu. Pre článok uverejnený Jánom Bakom sa kríza v redakcii ešte väčšmi vyostřila. Kvôli redaktorom z Bäcky nastal konflikt medzi Spišiakom a Böhmom. Böhm sa údajne sťažoval u prezidenta Tisu na zásahy Spišiaka do redakčnej práce a na prácu redaktorov z Bäcky, ktorí podľa neho mali ohrozovať celú redakciu svojimi nepremyslenými článkami provokujúcimi Nemcov a Maďarov. Nato ako prvý musel odísť z redakcie Čajak,⁶⁴ ktorý bol síce formálne prepustený, ale plat dostával naďalej. Kvôli ďalším nezhodám dobrovoľne odišli z redakcie Sirácky a Topoľský.⁶⁵ Böhm vo svojich spomienkach opisuje spor so Spišiakom, v ktorom podľa neho išlo najmä o to, aby mu SJ umožnila za spolupráce redaktorov z Bäcky odpútať sa od režimu slovenského štátu, a zároveň mu zabezpečiť univerzitnú katedru v budúcom Československu. Kritizoval tiež činnosť redaktorov z Bäcky, ktorí podľa neho ohrozovali svojimi politickými postojmi aj tú časť redakcie, ktorá neprejavovala svoje politické názory v záujme bezpečnosti iných.⁶⁶ V nedatovanom liste zhrnul všetky svoje výhrady voči vyslancovi Spišiakovi: „Intrigy sú tak rozsiahle a bezočivé, že som sa rozhodol urobiť razom všetkému koniec. Behom uplynulých dvoch rokov favorizovali ste viac osôb na úkor mojej osoby, hoci tieto o práci v SSNJ nemali ani len zdania. Cítil som nepríjemné následky Vášho správania i zákrokov konaných bez môjho vedomia vo veciach menšinových. (...) Išli ste za svojim cieľom pán minister. Vari ste ma chceli kontrolovať? Vari k väčšej usilovnosti pobádať? Mňa netreba kontrolovať, tobôž k väčšej intenzite ponúkať. Pracujem lebo chcem. Učil som sa byť predsedom, práve tak ako vy vyslancom. Vy máte kus práce za sebou, ale

60 BÖHM, E.: *Všestřočním zajatí...*, s. 183 - 184.

61 VÖRÖS, T.: *Slovenská menšina v Maďarsku...*, s. 57.

62 VIETOR, M.: *Dejiny okupácie južného Slovenska*. Bratislava 1968, s. 290 - 291.

63 Topoľský v roku 1947 uverejnil v časopise *Nové slovo* článok o pomeroch medzi slovenskou menšinou v Maďarsku a v redakcii SJ: „Slováci na okupovanom slovenskom území boli niečím úplne iným. Predne - boli to Slováci, ktorí čo len mesiac, jednako žili na Tisovom Slovensku, hoci iba v jeho počiatočnom formovaní. A preto tvorili dve kategórie: 1. Jedna z nich chcela všetko čo sa na Slovensku robilo a porobilo. 2. Druhá sa na novú skutočnosť pozerala ako na nutné zlo. (...) Kto sa preto pozeral z Maďarska smerom severným, kto hľadal pomoc alebo radu u Slovákov, ktorých sloboda Tisu, Tuku a Macha pripravila vlastne o slobodu, ten sa stretol s takýmto obrazom a jeho nositeľmi: Dr. Böhmom, J. Kelemenom, Dr. A. Harčarom, Dr. K. Markovičom, Št. Búranom atď. No, naše vpadnutie do redakcie započalo hneď nejak disharmóniou. Spozorovali sme rýchlo, že všetko čo píšeme, má podliehať akejsi domácej cenzúre. Lebo zasa na druhej strane nebolo spočiatku spozorované, že ten čo nás mal cenzurovať, totiž Laco Saučin bol našim spojencom, alebo lepšie povedané jedným z nás.“ *Nové slovo*, 20. 9. 1947, s. 605 - 606.

64 Kvôli protinemecký ladeným článkom v SJ si dal prezident Tiso predvolať vyslanca Spišiaka do Bratislavy. V tomto rozhovore ho prezident varoval pred písaním takýchto článkov a požadoval, aby z redakcie bolo čo najskôr odstránené „boľševické“ krídlo. Išlo tiež o kritické názory Čajaka na režim slovenského štátu a jeho predstaviteľov, ktoré prezentoval na svojich návštevách na Slovensku, preto mu bolo následne odmietnuté udelenie vstupného víza na Slovensko. MICHELA, M. (zost.): *Ján Spišiak...*, s. 374.

65 VIETOR, M.: *Dejiny okupácie...*, s. 291.

17 BÖHM, E.: *Všestřočním zajatí...*, s. 142 - 143.

*mám ju aj ja a to omnoho trnistejšiu než Vy pán vyslanec.*⁶⁷

Omnoho vážnejší konflikt vo vedení strany nastal medzi Böhmom a Kelemenom. Tento konflikt prerástol až natoľko, že mohol znamenať rozbitie SSNJ. K rozbitiu napokon nedošlo, ale zanechalo to dôsledky, ktoré sa prejavovali v praktickej činnosti strany. Išlo o mocenský boj v strane. Anton Harčar vo svojich spomienkach venuje tejto udalosti široký priestor. Koncom roku 1943 došlo v strane medzi nimi k vážnemu nedorozumeniu. Pozadie konfliktu bolo zložitá, malo charakter osobný, ľudský a politický. Právomoci týchto dvoch vedúcich osobností SSNJ neboli presne vymedzené, preto dochádzalo medzi nimi k rivalite. Böhm ako predseda strany sa usiloval uplatniť svoje postavenie v generálnom sekretariáte SSNJ i v redakcii SJ. Kelemen zase, ako generálny tajomník SSNJ a vydavateľ denníka, presadzoval svoje prvenstvo najmä v otázke financovania celého hnutia. Pretože časť členskej základne z východného Slovenska otvoreným listom protestovala proti snahám o diskreditáciu predsedu SSNJ, situácia sa napokon čiastočne upokojila.⁶⁸ V spomínanom liste vyslancovi Spišiakovi sa Böhm dotýka osobného sporu s Kelemenom: „Ministerskému predsedníctvu podarilo sa mňa odpratať. Pán Balia si našiel východisko. Priblížiac sa ku Kelemenovi s líškavými slovami plnými hadej klzkosti. Dr. Balia vedel nájsť pravý tón, ale v jednej veci mal pravdu, že sa so mnou v zásadných veciach dá rozprávať Áno - Nie. (...) Po ročných intervenciách Kelemenových sme tam, kde sme boli pred rokom. (...) Otázka osôb Böhm - Kelemen. V zárodku pomýlená vec. Vy ste podporovali svojou taktikou dvoch pánov na jednom dvore. Možno je, že by sa bola vydarila vaša koncepcia, ale to len v tom prípade, keby si bol Kelemen buď do redakcie SJ sadol ako zodpovedný redaktor alebo do SSNJ ako generálny tajomník. Kelemen z Komjatic dochádzal do Pešti vlastne na kontrolu. Prišiel v stredu a vo štvrtok zašiel k Ballovi, prípadne i k vám s niekoľkými pasmi pre svojich známych. Nazrel do G. sekretariátu, pootváral dvere, strčil nos do redakcie - rozbúril hladinu. Kde nebolo treba tam

*vynadal a opačne. Štvrtok ak sa dalo aj odcestoval. (...) Trpel som tento stav v záujme veci, ale ďalej ho trpieť nebudem.*⁶⁹

Böhm sa aj naďalej snažil pracovať pre stranu a táto práca bola stále riskantnejšia. Po obsadení Maďarska nemeckými okupačnými vojskami maďarské úrady zosilnili perzekúcie voči predstaviteľom slovenskej menšiny. Zvolili jednoduchú taktiku, označili dotyčného za komunistu, Nemci po ňom siahli a odviekli ho do maďarských alebo nemeckých koncentračných táborov. Böhm zistil, ako jednoducho môžu odstrániť nepohodlných ľudí. Z toho dôvodu ponavštevoval predsedov a obvodných tajomníkov SSNJ a upozornil ich na toto nebezpečenstvo. Niektorým dokonca radil, aby radšej odišli na Slovensko, kde by prečkali prechod frontu.⁷⁰

No udalosti nabrali veľmi rýchly spád, ktorý so sebou strhol aj niektorých členov SSNJ, ktorí už neboli chránení. V čase nemeckej okupácie bolo 24. augusta 1944 vydané nariadenie o rozpustení všetkých politických strán, nevynímajúc SSNJ. Načas ešte mohli svoju činnosť vykonávať v rámci novín SJ, ktoré aspoň čiastočne prevzali agendu po SSNJ. No už ani táto snaha nemala dlhé trvanie. Po vypuknutí Slovenského národného povstania (SNP) sa začali problémy s dodávkou rotačného papiera zo Slavošovských papierní, od ktorého bola SJ závislá, napokon 30. septembra 1944 definitívne zanikla.⁷¹

Tu niekde končí aj politická činnosť Emanuela Böhma v Maďarsku. Po prechode frontu sa vrátil na Slovensko, kde chcel pokračovať vo svojom povolání, ktoré vykonával pred okupáciou južného Slovenska. Okolnosti mu v tom opäť zabránili. Zapojil sa do činnosti Demokratickej strany (DS) a zastával vysoké štátne funkcie. Po komunistickom prevrate v roku 1948 emigroval do Spojených štátov, čo je však už iná kapitola.

Emanuel Böhm ako predstaviteľ slovenskej menšiny v Maďarsku v rokoch 1938 - 1945 si zasluhuje skutočnú pozornosť. Z profesora na košickom gymnáziu sa postupne vypracoval na najvyššieho predstaviteľa slovenskej menšiny. Samozrejme, táto cesta nebola jednoduchá. Okrem intríg a úkladov z maďarskej strany musel odolávať útokom nespo-

67 SNA, f. SSNJ, šk. 20, inv. č. 68, sign. Generálny sekretariát Budapešť, Úradná korešpondencia s. d., bez č. dok., Nedatovaný koncept listu vyslancovi Slovenskej republiky v Budapešti Dr. Jánovi Spišiakovi.

68 HARČAR, A.: *Žil som v Košiciach*, s. 257 - 259.

69 SNA, f. SSNJ, šk. 20, inv. č. 68, sign. Generálny sekretariát Budapešť, Úradná korešpondencia s. d., bez č. dok., Nedatovaný koncept listu vyslancovi Slovenskej republiky v Budapešti Dr. Jánovi Spišiakovi.

70 BÖHM, E.: *Všestřetím zajiť...*, s. 228.

71 VIETOR, M.: *Dejiny okupácie*, s. 339.

kojných Slovákov, ale aj najbližších spolupracovníkov. Svojou politickou angažovanosťou pomohol rozvíjať sa slovenskej menšine v nepriaznivých podmienkach maďarského štátu. S niekoľkými zanietenými ľuďmi sa mu podarilo dosiahnuť obrovské úspechy nielen na po-

litickom poli, ale aj v sociálnej, hospodárskej a kultúrnej oblasti. Počas jeho pôsobenia sa zo Slovákov v Maďarsku stala sebavedomá menšina, ktorá sa hlásila o svoje práva a čiastočne si ich za pomoci predstaviteľov slovenského štátu aj vydobyla.

Ján Mitáč: Political Activities of Emanuel Böhm in the Context of Political Activities of the Slovaks in Hungary

The Slovaks living in Southern Slovakia got into a complex situation. They had to cope with kind of life they were not used to in democratic Czechoslovakia. They had to accept that human freedoms were not an obvious value in Hungary in those days and they could make certain of it themselves. Thousands of expelled colonists, teachers, clerks, shut down schools and cultural institutions showed the real face of Hungarian national minority policies.

To provide for at least basic rights, the Slovaks needed to have their own political representatives. The Hungarian government tried to obstruct these efforts as much as possible, but thanks to the reciprocity policy applied in the 1st Slovak Republic finally the Slovak National Unity Party was established. The party was lead by Emanuel Böhm, a teacher coming from Košice, a person with no experiences with political practise. In spite of that apparent handicap he was able to manage defending the rights of the Slovak minority in Hungary working within Hungarian political quarters.

The study is dedicated to Emanuel Böhm and his efforts to defend the interests of the Slovaks living in Hungary, what he could partially fulfil with the help of representatives of the 1st Slovak Republic (Mr. Ján Spišiak, the Ambassador to Hungary in Budapest).

Arizácia pozemkového vlastníctva Židov na Slovensku

Legislatívny a inštitucionálny základ pozemkovej reformy na židovských nehnuteľnostiach v rokoch 1939 - 1945

PhDr. Martina Fiamová

(1977), absolventka

Filozofickej fakulty Univerzity

Konštantína Filozofa v Nitre,

študijný odbor história -

archeológia. Pracuje v Ústave

pamäti národa

Príprava zmeny pozemkovej držby na Slovensku novou vládou mocou

Pozemková reforma, ktorá prebehla v čase 1. Československej republiky (ČSR)¹ neodstranila hlad po pôde a nepriniesla naplnenie očakávaní slovenských roľníkov, z ktorých mnohí boli nútení pôdu si prenajímať. Na jednej strane reforma síce podlomila moc (najmä maďarských) veľkostatkárov a posilnila postavenie stredného roľníka, na strane druhej však vytvorila novú vrstvu väčších vlastníkov pôdy. V čase pred druhou svetovou vojnou tvorili väčšinu poľnohospodárskych podnikov (65,6%) na Slovensku malé hospodárstva do 5 ha,² ktoré podľa stavu z roku 1930 vlastnili len 19,2 % poľnohospodárskej pôdy.³

Zásadné politické zmeny v októbri 1938, keď prišlo k vyhláseniu autonómie Slovenska, znamenali aj obrat v otázke pozemkového vlastníctva. Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (HSL'S) prekážalo, že v rámci 1. pozemkovej reformy bolo možné zabráť aj cirkevnú pôdu, presadzovala preto jej revíziu. Strana v spolupráci s českými katolíckymi (Československou stranou ľudovou) dosiahla neparcelovanie cirkevnej pôdy a jej čiastočné uvoľnenie zo zaobratého pôdného fondu.

Požiadavka revízie pozemkovej reformy sa stala aktuálnou v dôsledku zlej situácie roľníkov, spôsobenej pôdnou rozdrobenosťou a celkovou zaostalosťou, ako i následkov Viedenskej arbitráže (ktorou Slovensko prišlo o viac ako pol milióna ha ornej pôdy),

keď slovenskí kolonisti vyhánaní z okupovaného územia začali požadovať vlastnú pôdu. Ministerstvo hospodárstva (MH) preto vytvorilo oddelenie pre pozemkovú reformu (odbor XI), ktoré prevzalo na Slovensku agendu IX. odboru Ministerstva poľnohospodárstva v Prahe. Odbor sa postupne stal centrom príprav novej pozemkovej reformy.⁴ Prvý návrh revízie zaznel na tlačovej konferencii 17. februára 1939 v Prahe. Prechod pôdy do „*spol'ahlivých slovenských rúk*“ sa mal podľa ministra hospodárstva autonómnej vlády Mikuláša Pružinského realizovať zriadením krajinskej banky, ktorá by pôdu vykúpila a predala roľníkom. Predseda vlády Jozef Tiso o niekoľko dní v sneme spomenul revíziu pri čítaní textu vládneho programu: „*Ale značná strata nášho územia núti nás k tomu, aby sme zvýšenú pozornosť venovali otázke novej pozemkovej reformy. Základnou smernicou bude nám pri tom upraviť pomery v držbe poľnohospodárskej pôdy tak, aby sa odčini-li krivdy, spáchané prvou pozemkovou reformou a aby sa pôda dostala do rúk tých, ktorí na nej skutočne pracujú.*“⁵ Možnosť späťne vykúpiť už pridelenú pôdu sa nejavila ako šťastné riešenie, pretože takýto krok vyvolával obavy z úniku cudzieho kapitálu a reciprocity. Celý program novej úpravy pozemkovej držby sa preto začal orientovať na nový zdroj pôdy a dávať do súvisu s „*riešením židovskej otázky*“,⁶ ktoré spolu so všeobecným vyvlastnením židovského pozemkového vlastníctva považoval už v tomto čase za východiskové body

1 Kvýsledkom 1. pozemkovej reformy pozri napr.: FALTUS, J. - PRŮCHA, V.: *Přehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918- 1945*. Bratislava 1969, strana (s.) 157; RYCHLÍK, J.: Pozemková reforma na Slovensku v rokoch 1945 - 1950. In: *Historický časopis*, ročník (roč.) 41, 1993, číslo (č.) 4, s. 394.

2 GÖTZ, A. - HEIM, S.: *Vordenker der Vernichtung. Auschwitz und die deutschen Pläne für eine neue europäische Ordnung*. Frankfurt am Main, 1993, s. 344. V rámci 1. pozemkovej reformy dostalo 186 648 drobných pridelcov spolu 246 777 ha poľnohospodárskej pôdy (z 298 034 ha všetkej pôdy pridelenej drobným pridelcom). BAUCH, V.: *Pol'nohospodárstvo za Slovenského štátu*. Bratislava 1958, s. 8.

3 BAUCH, V.: *Pol'nohospodárstvo za Slovenského štátu*, s. 21.

4 RYCHLÍK, J.: Príprava a priebeh pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1938 - 1945. In: *Agrikultúra*, roč. 22, 1989, s. 143 - 145.

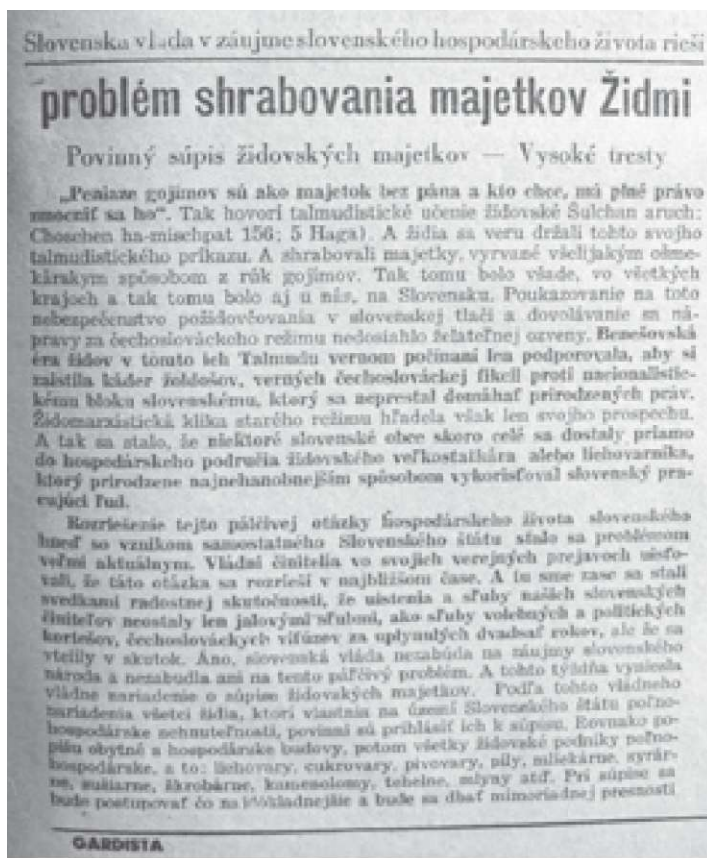
5 Dostupné na <http://www.nrsr.sk/nrdk/dk.aspx?Lang=sk>.

6 RYCHLÍK, J.: Príprava a priebeh pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1938 - 1945, s. 145.

reorganizácie obchodu a intenzifikácie poľnohospodárstva na Slovensku aj nacistický ekonóm Max Biehl.⁷

Ako sa vyjadril poslanec Snemu Slovenskej republiky Teodor Turček na rokovaní národohospodárskeho výboru snemu v októbri 1939, „prvou úlohou našou po 14. marci bolo zamedziť ďalšie prechádzanie slovenskej pôdy do nepravých rúk”.⁸ Slovenská vláda preto pristúpila k vydávaniu rozhodnutí, pripravujúcich cestu k zmene pozemkovej držby a arizácii židovskej pôdy, už krátko po vyhlásení samostatného slovenského štátu 14. marca 1939. Dňa 30. marca 1939 nariadila slovenská vláda okresným úradom ustanoviť prechodný dozor (na dobu troch mesiacov) na pozemkové majetky s výmerou nad 30 ha, „kde riadne hospodárenie z akéhokoľvek dôvodu je ohrozené”. Úloha všimnúť si takéto hospodárstva pripadla starostovi obce a notárskemu úradu. Ak by tento krok nevedol k náprave situácie, mal okresný súd na návrh okresného úradu alebo ministerstva hospodárstva uvaliť na príslušný majetok vnútenú správu, ktorá mala trvať jeden rok. Vládne nariadenie určovalo na miesta správcov a dozorcov osoby odborne spôsobilé a „požívajúce všeobecnú dôveru”.⁹

V rámci prípravy zmeny pozemkovej držby nenechal na seba dlho čakať ani nútený súpis židovskej pôdy (spolu s pôdou vo vlastníctve cudzích štátnych občanov¹⁰). V júni 1939 slovenská vláda prikázala všetkým Židom prihlásiť poľnohospodárske nehnuteľnosti,¹¹ ktoré vlastnili na území slovenského štátu. Vláda



už tu obmedzila právo istej skupiny obyvateľstva slobodne nakladať s majetkom, pretože nehnuteľnosti spadajúce pod súpis nesmeli byť scudzené, zaťažené, ani dané do prenájmu bez povolenia MH.¹² Za nesprávny alebo neúplný súpis, prípadne za neprihlásenie majetku v stanovenom čase hrozila dotýčajú sa

Riešenie pozemkového vlastníctva Židov na stránkach tlač. Zdroj: Gardista

7 GÖTZ, A. - HEIM, S.: *Vordenker der Vernichtung...*, s. 354.

8 Správa z 3. schôdze národohospodárskeho výboru Snemu SR z 9. 10. 1939. Za poskytnutie dokumentu ďakujem prof. E. Nižňanskému. Osnova vi. nar. o prechodnom obmedzení scudzenia, dania do árendy a obťaženia nehnuteľností cudzích štátnych občanov z dielne MH Slovenskej krajiny však pochádzala už z r. 1938. Cieľom vi. nar. bolo týmto osobám znemožniť predať alebo zaťažiť nehnuteľnosti v ich vlastníctve a vyhnúť sa tak „prípadnej novej úprave pozemkovej držby”. Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) MH, škatuľa (šk.) 3, 2047/1938, 1539/38. Jedným z hlavných problémov sa po Viedenskej arbitráži stala otázka obmedzenia pozemkového vlastníctva Slovákov na odstúpenom území maďarská revízia prvej československej reformy. Po sérii rokovaní bola 2. 8. 1941 podpísaná maďarsko-slovenská dohoda o majetkovoprávnej politike, podľa ktorej sa maďarská strana napr. zaviazala zabráť Slovákom na pripojenom území iba určitú výmeru pôdy. Slovensko sa na druhej strane zaručilo nárokovat' si z maďarského majetku len 18 000 kat. j. (prednostne židovského) poľnohospodárskeho majetku. K vývoju slovensko-maďarských vzťahov a rokovaní v tomto období bližšie pozri: TILKOVŠKY, L.: *Južné Slovensko v rokoch 1938 - 1945*. Bratislava 1972, s. 82 - 105.

9 *Slovenský zákonník*, 1939, vi. nar. č. 39. Platnosť tohto vládneho nariadenia bola najprv predĺžená do 31. 12. 1942 a jeho ustanovenia bolo možné od r. 1942 použiť aj na majetky do 30 ha. Nariadením z decembra 1942 sa platnosť nariadenia predĺžila aj po 31. 12. 1942.

10 Vládne nariadenie určovalo, že s pôdou cudzincov sa bude nakladať rovnakým spôsobom, akým budú vlády príslušného štátu pristupovať k pôde vo vlastníctve slovenských občanov.

11 Poľnohospodárskou nehnuteľnosťou bola orná pôda, pastviny, lúky, záhrady, lesy, rybníky, močiare, neplodná pôda, ako aj obytné a hospodárske budovy a zariadenia a poľnohospodársko-priemyselné podniky.

12 Súpis sa mal vykonať do 60 dní. *Slovenský zákonník*, 1939, vi. nar. č. 146, 147. K zásadám, podľa ktorých sa malo povoľovať scudzenie, nájom a zaťaženie poľnohospodárskych nehnuteľností, podal v septembri 1939 návrh XI. odbor MH. V prípade scudzenia a nájmu mal byť rozhodujúci dátum uzavretia zmluvy. Ak išlo o zmluvu uzavretú po 1. 9. 1939, mohlo ich MH schváliť len v prípade neparcelovateľných majetkov presahujúcich výmeru 30 ha. Pod túto výmeru mohlo prist' k schváleniu len výnimočne u kolonistov. Pri povoľovaní kúpy a nájmu pôdy bolo treba brať zreteľ na to, aby sa tvorili, resp. doplňovali hospodárske celky vo výmere nad 6 ha. Zaťažovanie majetkov sa nemalo povoľovať bez ohľadu na to, či k nemu prišlo pred alebo po 1. 9. 1939. SNA, f. MH, šk. 91, Prez-L- 2228/13-39.

be pokuta od 100 do 50 000 Ks¹³ alebo až 6 mesačné väzenie. V auguste 1939 boli vi. nar.¹⁴ č. 146 a 147 o súpise poľnohospodárskych nehnuteľností cudzincov a Židov doplnené o nariadenie, že za povolenie MH k scudzeniu takejto pôdy musí židovská osoba zaplatiť 10% z hodnoty nehnuteľnosti, v prípade cudzinca išlo o 5% poplatok.¹⁵ Vybraté peniaze mali pripadnúť fondu, ktorý sa mal vytvoriť na úpravu pozemkového vlastníctva.¹⁶ Motívy tohto kroku osvetľuje dôvodová správa vládneho nariadenia, kde sa uvádzalo, že „všeobecná právna úprava pozemkovej držby na Slovensku v tom zmysle, aby poľnohospodárska pôda prešla do rúk pracujúcich slovenských roľníkov vyžaduje si však rozsiahlejšie akcie, ktorá je spojená s veľkými finančnými nákladmi. Na túto akciu ale nepamätalo sa vopred v štátnom rozpočte“.¹⁷ Vládne nariadenie zároveň predlžovalo termín súpisu o ďalších 30 dní. V súvislosti s týmto vládnym nariadením, doplňujúcim vl. nar. č. 146 a 147, prišlo i k sporu s ministerstvom vnútra (MV), ktoré s jeho osnovou nesúhlasilo, pretože podľa jeho názoru navrhované rozšírenie súpisovej povinnosti znamenalo obmedzenie vlastníctva a slobody majetku, čo bolo možné len zákonom a nie vládnym nariadením, pričom podobne argumentovalo aj v prípade vyberania poplatku. Podľa MV tiež nebolo možné predĺžiť dobu súpisu, a tak navrhovalo vec upraviť zákonom, pretože by to v opačnom prípade odporovalo už vtedy platnej ústave. Podľa MH bolo ale nevyhnutné prijať návrh do konca augusta, a tak vzhľadom na to, že snem mal prázdniny, vyšlo doplnenie vi. nar. č. 146 a 147 ako vládne nariadenie napriek

faktu, že ho MV označilo za vyslovene protiústavné.¹⁸ Podľa výsledkov súpisu, uskutočneného na základe spomínaného nariadenia, vlastnili Židia na slovenskom území 101 423 ha pôdy,¹⁹ avšak nie všetky židovské poľnohospodárske nehnuteľnosti boli k súpisu prihlásené.²⁰ Z tejto výmery stihlo do novembra 1939 na základe vi. nar. č. 147 prejsť schválením kúpnopredajných zmlúv zo strany MH 994 ha židovskej pôdy do rúk „árijscov“.²¹

Dňa 9. októbra 1939 vydala slovenská vláda nariadenie o revízii 1. pozemkovej reformy, podľa ktorého malo opatrenia a rozhodnutia Štátneho pozemkového úradu (ŠPÚ) a ministerstva poľnohospodárstva z obdobia 1. ČSR prehodnotiť MH.²² Revízia 1. pozemkovej reformy sa mala vzťahovať najmä na prominentov bývalého režimu a na cudzincov,²³ vládnuci režim však už v tom čase presadzoval novú úpravu pozemkového vlastníctva. Spôsob riešenia základného problému - ako pôdu získať a následne prideliť - načrtnul už v máji 1939 nový minister hospodárstva Gejza Medrický. Malo dôjsť k vytvoreniu nedeliteľných, nescudziteľných a nezaťažiteľných gazdovstiev s výmerou približne 17, 26 ha (30 k. jut.²⁴), ktoré by pochádzali zo židovskej pôdy. Príprava pozemkovej reformy sa v októbri 1939 dostala do národohospodárskeho výboru snemu, pričom sa prijali tri hlavné zásady - zabrániť špekuláciám s pôdou, neprideliť malé pozemky, ale vytvoriť stredné hospodárstva, a primeraná platba za získanú pôdu. To v podstate vylučovalo z účasti na reforme bezzemkov a drobných roľníkov, ktorí sa mali venovať predovšetkým záhradníctvu a pestovaniu zeleniny.²⁵

13 Korún slovenských.

14 Vládne nariadenie.

15 Za povolenie prenajatia nehnuteľnosti vyberalo MH poplatok vo výške 1% z hodnoty majetku. O scudzení, zaťaženia árende nehnuteľností do 6 ha udeľovali povolenie štátne obvodné úradovne pre pozemkovú reformu.

16 Slovenský zákonník, 1939, vi. nar. č. 197.

17 SNA, f. MH, šk. 91, Prez-L- 2228/8-39.

18 Tamže, Prez-L-2228/11-39.

19 Z tohto množstva bolo 44 372 ha ornej pôdy, ktorá bola vo vlastníctve 4 963 Židov. KAMENEC, I.: K hospodárskej politike slovenskej buržoázie v rokoch 1939 - 1945. In: *Historické štúdie*, roč. 22, 1977, s. 53. BAUCH, V.: *Pol'nohospodárstvo za Slovenského štátu*, s. 33.

20 NIŽŇANSKÝ, E. - KAMENEC, I. (zost.): *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 - 1945)*. Bratislava 2003, dokumente. 35, s. 126.

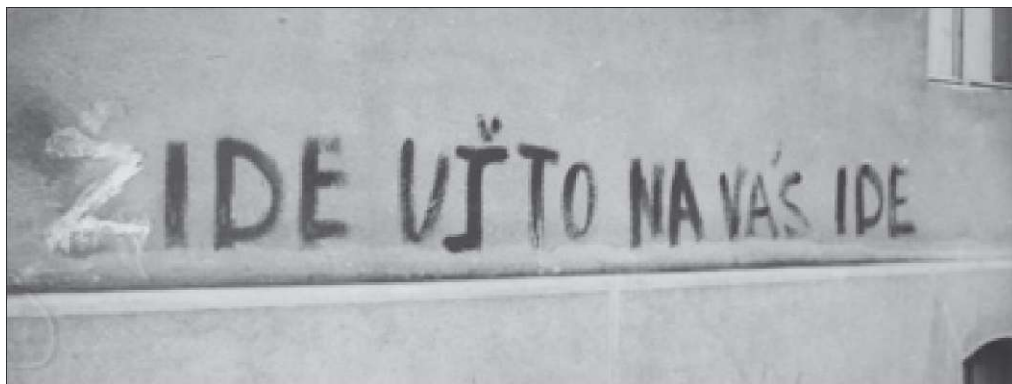
21 SNA, f. MH, šk. 43, 704/39 - XI/dôv.

22 Slovenský zákonník, 1939, vi. nar. č. 253. Toto vi. nar. bolo zrušené zákonom č. 46/1940 Sl. z.

23 Z apríla 1939 pochádza vládne nariadenie č. 73 Sl. z. o politických zбоhatlíkoch, podľa ktorého majetok takto označených osôb prepadol v prospech štátu. O prepadnutí majetku rozhodovala päťčlenná komisia menovaná vládou na návrh ministerstva vnútra, ktorej rozhodnutie mohla pozmeniť len vláda udelením milosti. Slovenský zákonník, 1939, vi. nar. č. 73. RYCHLÍK, J.: Príprava a priebeh pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1938 - 1945, s. 146. DRAGÚN, S.: Vládne nariadenie o politických zбоhatlíkoch a jeho realizácia v praxi. In: PEKÁR, M. - PAVLOVIC, R. (zost.): *Slovenská republika 1939 - 1945 očami mladých historikov VI. Slovensko medzi 14. marcom a salzburskými rokovaniami. Prešov 2007, s. 38 - 54.*

24 Katastrálnych jutár.

25 RYCHLÍK, J.: Príprava a priebeh pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1938 - 1945, s. 146 - 147.



Zdroj: Archív Kancelárie prezidenta republiky, Praha

Pozemková reforma v Slovenskej republike a jej priebeh

Za účelom uskutočnenia pozemkovej reformy bol zákonom č. 45 z 22. februára 1940 zriadený ŠPÚ. Úrad nepodliehal MH (ŠPÚ vznikol pretvorením XI. odboru MH), hoci vo veciach pozemkovej reformy preberal jeho dovtedajšiu pôsobnosť, ale bol priamo podriadený vláde. ŠPÚ spravoval majetok, ktorý pripadol štátu v rámci reformy, a rozhodoval o konkrétnych prídeloch a výkupoch pôdy. Na jeho čele stál predseda, ktorého na návrh vlády menoval prezident republiky. Pri ŠPÚ existoval správny zbor, ktorý sa uznášal na smerniciach vo všetkých veciach pozemkovej reformy.²⁶ Podľa zákona mal byť každý prídel ihneď oznámený v *Úradných novinách*.²⁷

Z rovnakého dňa ako zákon o ŠPÚ pochádza i zákon o pozemkovej reforme č. 46, ktorým sa pre štát určovali spôsoby nadobúdania poľnohospodárskych nehnuteľností,²⁸ ich úpravy, prídel a poskytovanie úverov prí-

delcom, pričom za konkrétneho vykonávateľa týchto opatrení bol určený ŠPÚ.²⁹ Už podľa dôvodovej správy k zákonu bol nútený výkup židovskej pôdy opodstatnený tým, „že židia nadobudli pôdu väčšinou spôsobom nersrovnateľným so zásadami, ktoré ovládajú slovenský kresťanský štát, d'alej tým, že židia na pôde sami nepracujú a považujú ju len za spôsob ukladania peňazí...“³⁰ Aj poslanec Dr. Miloš Vančo na zasadnutí Snemu SR v rámci správy ústavnoprávneho výboru o návrhu zákona o úprave pozemkovej držby vyjadril názor, že „v rukách žida pôda nikdy nebola svätou, bol to len predmet obchodnej špekulácie (...) Keď takýmto činom židov vyradíme z poľnohospodárstva, ale im dávame všeobecnú hodnotu toho, čo sa im odníma, právne sa im ujma nedeje, ba nedeje sa im ani len hospodárska ujma, iba obmedzuje sa doterajší bezuzdný liberalizmus, ktorý dovoľoval, aby naša pôda dostávala sa do ruky komukol'vek...“³¹

26 V súvislosti s organizáciou ŠPÚ treba spomenúť vznik Dozornej skupiny (DS) v r. 1941, sprvu ustanovenej pri Prezídii ŠPÚ, v r. 1942 sa však DS osamostatnila ako odbor IV. Vykonávala dozor nad pracovnými skupinami, ktoré vykonávali reformu na židovských nehnuteľnostiach. Pracovné skupiny boli vytvorené v tom istom roku ako organizačná zložka ŠPÚ na zabezpečenie plynulého výkonu reformy. Každý z nich prislúchal obvod jedného, príp. viacerých okresných súdov, kde postupne realizovali pozemkovú reformu.

27 *Slovenský zákonník*, 1940, zákon č. 45.

28 Poľnohospodárskou nehnuteľnosťou bola orná pôda, vinohrady, pastviny, lúky, záhrady, lesy, rybníky, obytné a hospodárske budovy a zariadenia slúžiace vlastnému poľnohospodárskemu a lesnému hospodárstvu a podniky poľnohospodárskeho priemyslu, ak neboli právne a hospodársky samostatné a ak slúžili hospodáreniu na poľnohospodárskej pôde. Vládnym nariadením č. 56 sa v marci 1941 menil a dopĺňal zákon o pozemkovej reforme v tom zmysle, že pokiaľ išlo o sporné prípady židovských poľnohospodárskych nehnuteľností (najmä o záhrady, obytné budovy a podniky poľnohospodárskeho priemyslu), rozhodoval o otázke, či sa jednalo o poľnohospodársku nehnuteľnosť ŠPÚ po dohode s Ústredným hospodárskym úradom (ÚHÚ). Nútený výkup sa týmto vládnym nariadením zároveň rozširoval aj na pôdu židovských právnických osôb. *Slovenský zákonník*, 1940, zákon č. 46; *Slovenský zákonník*, 1941, nar. č. 56.

29 *Slovenský zákonník*, 1940, zákon č. 46.

30 Správa z 3. schôdze národohospodárskeho výboru Snemu SR z 9. 10. 1939. Za poskytnutie dokumentu ďakujem prof. E. Nižňanskému.

31 NIŽŇANSKÝ, E. - KAMENEC, I. (zost.): *Holokaust na Slovensku 2.*, dokumente. 11, s. 39.

231.

Vyhláška Štátneho pozemkového úradu zo dňa 13. mája 1942

o prechode poľnohospodárskych nehnuteľností na území Slovenskej republiky, na ktoré sa vzťahuje § 150 nariadenia č. 198/1941 Sl. z., do vlastníctva slovenského štátu.

Všetky poľnohospodárske nehnuteľnosti na území Slovenskej republiky, na ktoré sa vzťahuje § 150 nariadenia č. 198/1941 Sl. z., pokiaľ sa ešte nestali vlastníctvom slovenského štátu, stanú sa vlastníctvom slovenského štátu dňom 16. mája 1942.

Dr. Karol Klínovský v. r.,
predseda Štátneho pozemkového úradu.

Vyhláška ŠPÚ č. 135 z 19.
marca 1942

Podľa zákona mohol štát získať pôdu pre potreby reformy výkupom scudzovaných nehnuteľností nad 50 ha (alebo jej časti), prevzatím v súdnom predaji, výkupom od cudzích štátnych príslušníkov³² bez ohľadu na výmeru, výkupom od Židov³³ a revíziou rozhodnutí ŠPÚ v Prahe a Ministerstva poľnohospodárstva v Prahe, ktoré boli urobené na základe zákona č. 215/1919 Sb. z. a n. V prípade slovenských občanov sa to však netýkalo prídelov do 10 ha, ani majetku uznaných a recipovaných kresťanských cirkví a základín.

ŠPÚ mal právo výkupu na všetky poľnohospodárske nehnuteľnosti vo vlastníctve Židov, ktoré podliehali súpisu podľa vi. nar. č. 147/1939 Sl. z. za odhadnú cenu, ktorú určovala príslušná štátna obvodná úradovňa pre

pozemkovú reformu, prípadne krajský súd.³⁴ Podľa dôvodovej správy zákona bolo možné ponechať majetky vo vlastníctve Židov len tam, kde by ich odňatie znamenalo národohospodárske straty alebo kde by sa nedali prideliť do držby produktívnej, minimálne ako držba pôvodného vlastníka. Do doby, kým ŠPÚ nevykúpil židovské nehnuteľnosti alebo nedal súhlas na ich predaj, vyberal ročne od vlastníka 20 Ks za hektár ako príspevok v prospech fondu,³⁵ ktorý vznikol zákonom o pozemkovej reforme. Lesné oddelené majetky prevzalo MH do vlastnej správy, ktorá trvala až do ich vykúpenia. Po nadobudnutí účinnosti zákona č. 46 nemohol Žid získať nijaké vecné práva na poľnohospodársky majetok okrem prípadu zákonného dedenia a nesmel uzatvárať nové zmluvy o prenájme (už jestvujúce zmluvy sa museli zrušiť do troch rokov). ŠPÚ nemusel uplatniť svoje právo výkupu len v prípade, ak nehnuteľnosti kupoval slovenský občan - roľník (prípadne neroľníks predbežným súhlasom ŠPÚ). Úrad zároveň vyberal od predávajúceho 10% hodnoty scudzeného majetku v prospech fondu. Výkupnú cenu za nehnuteľnosti Židov a cudzincov musel štát podľa zákona zaplatiť a úrokovať tromi percentami.³⁶ V prípade výkupu čelil ŠPÚ nielen dlhému a komplikovanému procesu, ale ešte pred samotným uvedením prídelcov do držby a úžitku bol povinný zložiť za vykúpenú nehnuteľnosť na súde výkupnú cenu v hotovosti. V skutočnosti by to znamenalo, že úrad by pri hromadnom výkupe musel za židovské poľnohospodárske nehnuteľnosti zložiť viac ako pol miliardy korún, čo bolo nereálne.³⁷

Pôdu mal ŠPÚ prideliť roľníkom, prípadne i robotníkom, remeselníkom a osobám, „u ktorých sociálne ohľady prídel odôvodňujú“. Muselo ísť o „mravne zachovalých“ slovenských občanov kresťanského vierovyznania, ktorým sa pôda mala prideliť tak, aby vznikali samostatné poľnohospodárske podniky, schopné uživiť roľníka aj s jeho rodinou. Prídel nebolo možné scudziť, zaťažiť, ani dať do prenájmu bez súhlasu ŠPÚ, ktorý nad hospodáre-

32 Na základe reciprocity mohol cudzinec v rámci zákona nadobudnúť poľnohospodárske nehnuteľnosti pri rovnakých podmienkach ako slovenský štátny občan a len so súhlasom ŠPÚ. *Slovenský zákonník*, 1940, zákon č. 46.

33 MV zakázalo vyvlastňovanie židovskej pôdy, pokiaľ k tomu nedá výslovný súhlas.

34 Výmer o určení odhadnej ceny bol doručený vlastníčkovi, ktorému rozhodnutie o prevzatí poľnohospodárskej nehnuteľnosti podal ŠPÚ. ŠPÚ súčasne túto skutočnosť oznámil aj príslušnému súdu, aby nariadil poznámku zamýšľaného prevzatia vo svojich knihách. O prípadných námietkach vlastníka rozhodoval ŠPÚ. ŠPÚ po zložení výkupnej ceny na súde upovedomil o tom vlastníka, ktorý musel odovzdať nehnuteľnosť štátu. V prípade, ak by tak neurobil, mal súd vykonať exekúciu. *Slovenský zákonník*, 1940, zákon č. 46. O sťažnostiach ohľadom výmeru o určení odhadnej ceny na základe zmeny zákona o pozemkovej reforme z 9. 7. 1940 rozhodoval s konečnou platnosťou ŠPÚ. *Slovenský zákonník*, 1940, zákon č. 176.

35 Fond pre pozemkovú reformu.

36 *Slovenský zákonník*, 1940, zákon č. 46.

37 NIŽŇANSKÝ, E. - KAMENEC, I. (zost.): *Holokaust na Slovensku 2*, dokumente. 35, s. 125 - 126.

ním na prídelloch vykonával dozor. Zákon o pozemkovej reforme rozdelil prídely pôdy na roľnícky a neroľnícky. Kým roľnícky prídely zahŕňal rozlohu 6 až 15 ha (dedičné hospodárstva), doplnkový prídely na veľkosť dedičného hospodárstva a prídely do 30 ha, neroľnícky predstavoval prídely menšie ako 6 ha, prídely pre priemyselné a všeobecne užitočné podniky a stavebné parcely.³⁸

Predtým ako ŠPÚ pridelil uchádzačovi pôdu, musel tento zložiť polovicu kúpnej ceny na účet fondu. Štát mal súčasne právo v určitých prípadoch späť odkúpiť všetky nehnuteľnosti, ktoré pridelil.³⁹

V konkrétnych číslach zdroje pozemkovej reformy špecifikoval G. Medrický na 26. zasadnutí Snemu SR 22. februára 1940. Výkup „árijskej pôdy“ nad 50 ha mal predstavovať 800 000 ha (z toho poľnohospodárskej 300 000 ha), pôda cudzích štátnych príslušníkov 241 598 ha (z toho poľnohospodárskej 61 877 ha), revízia 1. pozemkovej reformy 476 000 ha (z toho poľnohospodárskej 226 000 ha) a židovská pôda 101 410 ha (z toho poľnohospodárskej 44 371 ha).⁴⁰ Keď sa však o niekoľko mesiacov neskôr začala na pôde snemu prerokovávať právomoc ŠPÚ, poslanci sa zhodli na tom, že tento úrad nemá právo obmedzovať voľné obchodovanie s pôdou „kresťanov (...) takáto právomoc Štátneho pozemkového úradu by sa politicky vymykala z ideového rámca doterajšej našej pozemkovej reformy, lebo ved' prevod poľnohospodárskych nehnuteľností medzi kresťanmi sme nikdy ničím obmedzovať nechceli a nechceme.“⁴¹ Ako „problematické“ sa v podstate v priebehu realizácie pozemkovej reformy ukázali aj iné jej pramene, takže sa reforma v konečnom dôsledku obmedzila najmä na pôdu vo vlastníctve židovských osôb. Celkovo možno povedať, že v prvom období prebiehala arizácia poľnohospodárskeho majetku pomaly a ťažko. Navyše radikálny postup v tejto oblasti mohol štátu spôsobiť vážne problémy v zásobovaní obyvateľstva. Za necelý rok platnosti zákona č. 46/1940 Sl. z. bolo preto arizovaných len 2 659 ha pôdy a ďalších 25 299 ha bolo vo výkupnom konaní, ktoré trvalo dva

135.

Vyhláška Štátneho pozemkového úradu zo dňa 19. marca 1942,

**ktorou sa určuje deň prechodu niektorých
židovských poľnohospodárskych nehnuteľ-
ností do vlastníctva slovenského štátu.**

**Podľa § 150, ods. 1 nariadenia č. 198/
1941 Sl. z. Štátny pozemkový úrad vyhlasuje:**

**Poľnohospodárske nehnuteľnosti v ka-
tastrálnom území Bobot, Fornosek, Hriňo-
vá, Kosorín, Bobotská Lehota, Bzovská Le-
hôtka, Lutíla, Mäťová, Horné Otrokovce,
Pastuchov, Svätý Peter, Sklené, Hornia
Štubňa, Dolné Vašardice, na ktoré sa vzta-
huje § 150 nariadenia č. 198/1941 Sl. z.,
stanú sa vlastníctvom slovenského štátu
dňom 25. marca 1942.**

**Dr. Karol Klinovský v. r.,
predseda Štátneho pozemkového úradu.**

až tri mesiace.⁴² Do augusta 1941 to bolo síce už 5 750 ha pôdy, no zvyšok bol hoci formálne, ale stále v rukách pôvodných vlastníkov. Na väčšie židovské poľnohospodárske, ako aj na lesné majetky sa uvalila nútená správa.⁴³

K radikálnej zmene v procese pozemkovej reformy prišlo v máji 1941, keď sa vládnym nariadením z 19. mája 1941 zrušil výkup židovskej pôdy podľa dovtedajšieho spôsobu. Na základe tohto vládneho nariadenia sa židovské poľnohospodárske nehnuteľnosti mali dňom, ktorý určí ŠPÚ vyhláškou v *Úradných novinách*, stať vlastníctvom Slovenskej republiky, pričom sa za ne mala dodatočne poskytnúť náhrada určená už nie obvodnou úradovnou, ale samotným ŠPÚ, ktorý ju neskôr i vy-

*Vyhláška ŠPÚ č. 231
z 13. mája 1942*

38 Slovenský zákonník, 1940, zákon č. 46.

39 Tamže.

40 Podľa poslanca Beňáka spomínaná židovská pôda predstavovala pri najmenšom odhade asi 400 000 000 Ks. NIŽNANSKÝ, E. - KAMENEC, I. (zost.): *Holokaust na Slovensku 2.*, dokument č. 11, s. 40. BAUCH, V.: *Polnohospodárstvo za Slovenského štátu*, s. 26.

41 Citované podľa BAUCH, V.: *Polnohospodárstvo za Slovenského štátu*, s. 27.

42 KAMENEC, I.: *K hospodárskej politike slovenskej buržoázie...*, s. 54.

43 Tamže.

platil.⁴⁴ Pôvodný vlastník bol povinný odovzdať svoj majetok na vyzvanie ŠPÚ do držby štátu, resp. osobe určenej týmto úradom. Kým sa tak však nestalo, musel pôvodný majiteľ nehnuteľnosť riadne obhospodarovat' a platiť všetky dane a poplatky. Ak bol takýto majetok v prenájme, nájomné začalo plynúť do pokladnice ŠPÚ.⁴⁵ Výkon pozemkovej reformy na židovských poľnohospodárskych nehnuteľnostiach upravoval aj tzv. Židovský kódex, prijatý ako vi. nar. č. 198/1941 Sl. z., ktorý vo viacerých bodoch opakoval nariadenie z 19. mája 1941 (napr. o prechode tohto majetku do vlastníctva štátu vyhláškou ŠPÚ).⁴⁶ Konečný prechod všetkých židovských poľnohospodárskych nehnuteľností, na ktoré sa vzťahoval tzv. Židovský kódex, do vlastníctva štátu sa uskutočnil vyhláškou ŠPÚ č. 231 v *Úradných novinách* dňom 16. mája 1942.⁴⁷

Zákonom o zabezpečení hospodárenia na poľnohospodárskych nehnuteľnostiach obhospodarovaných Židmi bol v júni 1942 pri ŠPÚ zriadený Fond pre správu poľnohospodárskych majetkov (FSPM), ktorý mal za úlohu spravovať židovskú pôdu.⁴⁸ Za hnuťelný majetok (živý a mŕtvy inventár a pod.), ktorý neprepadol v prospech štátu podľa zákona č. 68/1942 Sl. z., ale mal sa stať vlastníctvom štátu výmerom ŠPÚ, sľuboval zákon náhradu. Podľa tejto zákonnej úpravy ručil štát prípadným veriteľom len do výšky náhrady za prevzatý poľnohospodársky nehnuteľný a hnuťelný majetok, spôsob uspokojenia požiadaviek veriteľov mal však upraviť osobitný zákon. Zároveň sa k 30. septembru 1942 rušili všetky nájomné zmluvy, ktorými dali Nežidia svoje poľnohospodárske majetky do nájmu židovským osobám. Významným ustanovením bolo, že Fond sa nestal právnym nástupcom Žida - pôvodného vlastníka, ale len správcom nehnuteľnosti od ŠPÚ.⁴⁹

FSPM spravoval poľnohospodárske nehnuteľnosti, ktoré pripadli štátu na základe nariadenia č. 198/1941 Sl. z. (ak mu ich odovzdal ŠPÚ) a tie, ktoré mu za istých podmienok prideliť MH podľa zákona č. 108/1942 Sl. z., pričom majetky obhospodaroval buď vo vlastnej réžii, alebo ich mohol dať do prenájmu, kým nepadne definitívne rozhodnutie o ich osude.⁵⁰ Orgánmi Fondu boli miestni správcovia, ktorí podliehali kontrole oblastných inšpektorátov⁵¹ so sídlom v Hlohovci, Baťovanoch, Lupči, Nitre, Prešove, Senici, Trebišove, Trenčíne a Topolčanoch.

V rámci Fondu sa zriadila i Ústredná správa ako inštitúcia riadiaca prácu spomínaných nižších zložiek FSPM (miestnych správ a oblastných inšpektorátov). Ako súčasť jej 1. oddelenia fungoval tzv. prípravný referát, ktorý vykonával práce spojené s preberaním bývalých židovských majetkov do správy Fondu, vybavoval agendu likvidácie nájomov bývalých židovských vlastníkov, evidoval majetky spravované miestnymi správami, ako aj tie, ktoré boli ponechané mimo ich kompetencie (drobné majetky pod tzv. dočasným dozorom) do doby, kým sa prostredníctvom verejných dražieb neprenajali.⁵² Vzhľadom na nízku odbornú úroveň miestnych správcov ostávali neraz bývalí majitelia na poštátne majetkoch ako poradcovia, pričom tento fakt zohrával dôležitú úlohu predovšetkým v čase prebiehajúcich deportácií, keď Fond poskytol viacerým Židom ochranu pred odtransportovaním.⁵³ Ústredná správa FSPM sa v roku 1943 presťahovala z Bratislavy do Piešťan, kde sídlila až do likvidácie fondu v roku 1948.

Samotné prídelové pokračovanie bolo značne komplikované a rozdelené na niekoľko etáp, o čom svedčí inštrukcia ŠPÚ č. 1389/42 prez., upravená obežníkom ŠPÚ 3. júla. 1944. Termíny výkonu pozemkovej re-

44 V skutočnosti bola židovská pôda vyvlastnená prakticky bez náhrady.

45 *Slovenský zákonník*, 1941, nar. č. 93. Nariadenie sa netýkalo lesnej pôdy ktorá už na jeseň 1940 prešla pod správu MH. RYCHLÍK, J.: Príprava a priebeh pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1938 - 1945, s. 154.

46 V § 151 sa určovalo, že pod pojem poľnohospodárskej nehnuteľnosti nespádajú a) obytné domy a b) stavebné parcely v zastavaných častiach obcí a miest (ak neboli súčasťou poľnohospodárskeho celku), c) priemyselné a obchodné podniky d) záhrady vo výmere do 1000 štvorcových siah, ktoré súviseli s nehnuteľnosťami a) a c). V spornom prípade rozhodoval predseda ŠPÚ po dohode s predsedom ÚHÚ. *Slovenský zákonník*, 1941, nar. č. 198.

47 *Úradné noviny*, 1942, vyhláška ŠPÚ č. 231.

48 Fond zastupoval predseda ŠPÚ. Prípadné finančné prebytky FSPM sa mali použiť na uhradenie nákladov spojených s vysťahovaním Židov zo Slovenska. *Slovenský zákonník*, 1942, zákon č. 108.

49 Tamže.

50 Do konca roka 1942 odovzdal ŠPÚ Fondu poľnohospodárske nehnuteľnosti vo výmere viac ako 14 000 ha. Podľa J. Rychlíka bol stav rozdelenia židovskej pôdy v r. 1942: prídel v rámci reformy 22 441 ha, FSPM 16 311 ha, spolu teda 38 752 ha. 8 136 ha síce patrilo Fondu, ale bolo árendovaných. V marci 1944 obhospodaroval Fond približne 25 875 ha poľnohospodárskej pôdy a spravoval okolo 40 hospodárskych dvorov. SNA, f. FSPM, šk. 1, 328/44-S. RYCHLÍK, J.: Príprava a priebeh pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1938 - 1945, s. 156.

51 *Úradné noviny* 1942, vyhláška predsedu vlády č. 313.

52 Niektoré takéto majetky sa dávali do nájmu aj mimo dražby (tzv. nútený nájom). SNA, Inventár k fondu ŠPÚ, s. 1 - 11.

53 KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991, s. 206 - 207.

formy určoval zodpovedný referent. Procesu sa zúčastňovali okresný predseda, obvodný tajomník a miestny predseda HSIŠ, miestny predseda Pôdohospodárskeho združenia, vládny komisár obce, vedúci notár a miestny veliteľ Hlinkovej gardy.⁵⁴ Konkrétny priebeh procesu spočíval v tom, že pracovná skupina najprv vypracovala návrh programu, vyhotovila zoznam parciel, urobila ich ocenenie a zostavila parcelačný plán. Záujemca o pôdu vyplnil formulár nahradzujúci žiadosť o prídely, ktorý potvrdil vládny komisár obce, notár, následne predseda HSIŠ, a až potom sa žiadosť dostala k pracovnej skupine ŠPÚ. K finančnej sile uchádzača sa vyjadroval vládny komisár, kým predseda HSIŠ (alebo Deutsche Partei) podávali jeho hodnotenie z politického hľadiska. Pracovná skupina prihlášky po ich prekontrolovaní postúpila ŠPÚ, ktorý prídely definitívne schvaľoval.⁵⁵

Osobitným problémom bolo vysporiadanie pohľadávok voči bývalým vlastníkom poľnohospodárskych hnuteľností a nehnuteľností.⁵⁶ Značné znepokojenie vyvolávali aj obavy peňažných ústavov o úvery poskytnuté židovským hospodárom, preto banky získali možnosť odpredať nehnuteľnosti exekučnou dražbou tak, aby mohli byť z jej výťažku úplne uspokojené ich pohľadávky. Dražba sa stávala právoplatnou až potom, keď ŠPÚ schválil osobu vydražiteľa.⁵⁷

Od roku 1942 došlo postupne k úplnému zastaveniu parcelácie veľkostatkov, ktoré boli sústredené pod vedenie FSPM, čím sa jediný zdroj pozemkovej reformy - pôda židovských vlastníkov - prestala rozdeľovať.⁵⁸ O nápravu v oblasti preberania židovskej pôdy sa mal po-

starat' zákon z februára 1943, na základe ktorého nový majiteľ získal arizovanú pôdu na svoje meno až potom, keď uspokojil prípadných veriteľov.⁵⁹ So zmenenou vojenskou situáciou prišla zo strany HSIŠ i potreba upevnenia moci v spoločnosti, preto sa vláda rozhodla pridelit' časť pôdy pre pozemkovú reformu v skrátrenom pokračovaní, veľké majetky však mali ostať v správe FSPM. Okrem skrátenej prídelovej pokračovania zrušil ŠPÚ uprostred roka 1943 árendálne zmluvy, ktoré pred rokom uzatvoril, a bolo rozhodnuté odpredať pozemky, ktoré neobrábal Fond, na dražbe. Na dražbe bola teda odpredávaná pôda drobných židovských vlastníkov, ktorých majetky nepresahovali výmeru 6 ha, pričom zúčastniť sa jej mohli len roľníci - členovia HSIŠ alebo frontoví vojaci.⁶⁰ Odhad nehnuteľnosti vykonal vedúci notár, avšak pozemok získal uchádzač, ktorý po vyhlásení predajnej ceny ponúkol najvyššiu sumu. Ak by na predajnú cenu nik nereagoval, mohla sa táto postupne znížiť až na polovicu.⁶¹ Nadobúdateľ musel zaplatiť minimálne 50% sumy do 8 dní, ale až do vyplatenia jej plnej výšky mal ŠPÚ právo nehnuteľnosť späť odkúpiť.⁶² Prídelové ceny boli značne vysoké, preto si úspešný prídelca mohol zvyšok ceny vypožičať v Roľníckej vzájomnej pokladnici. Nehnuteľnosti sa však novým nadobúdateľom odovzdávali až koncom hospodárskeho roka.⁶³

Podľa Jiřího Doležala sa v rokoch 1943 a 1944 konalo 3 260 dražieb, na ktorých sa za priemernú cenu 13 500 Kč za 1 ha vydražilo 2 204 ha pôdy.⁶⁴ Vypuknutím SNP⁶⁵ v roku 1944 sa situácia ŠPÚ vymkla úplne spod kontroly. Úrad vyslal na východné Slovensko

54 SNA, f. FSPM, šk. 1, 2319/44-S.

55 RYCHLÍK, J.: Príprava a priebeh pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1938 - 1945, s. 154 - 155. BAUCH, V.: *Polnohospodárstvo za Slovenského štátu*, s. 37.

56 Podľa vládneho nariadenia z júna 1943 museli byť všetky pohľadávky voči Židom, ktorí boli deportovaní alebo utiekli, prihlásené ŠPÚ do konca októbra 1943. *Slovenský zákonník*, 1942, vi. nar. č. 85.

57 BAUCH, V.: *Polnohospodárstvo za Slovenského štátu*, s. 39 - 40.

58 Tamže, s. 46. V máji a júni toho istého roka pristúpil ŠPÚ k súpisu všetkého poľnohospodárskeho majetku vo vlastníctve Židov, pričom v rámci 13 pracovných skupín vlastnilo viac ako 4 700 majiteľov takmer 47 000 ha pôdy. SNA, inventár k fondu ŠPÚ, s. 9.

59 KAMENEČ, Ľ: K hospodárskej politike slovenskej buržoázie v rokoch 1939 - 1945, s. 55.

60 Frontoví vojaci boli pri výkone reformy zvýhodnení 20% zľavou z kúpnej ceny. SNA, f. FSPM, šk. 1, 2319/44-S. K priebehu dražby pozri bližšie: RYCHLÍK, J.: Príprava a priebeh pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1938 - 1945, s. 157.

61 SNA, f. FSPM, šk. 1, 2319/44-S.

62 Tamže, 2319/44-S. Podľa obežníka sa PR nemohla previesť na poľnohospodárskych nehnuteľnostiach, ktoré pred poštátnením patrili Židom z USA, Anglicka, Holandska, Belgicka, Švédska, Nórska, Španielska, Portugalska, Francúzska a z republik Strednej a Južnej Ameriky.

63 Tamže, 2319/44-S.

64 RYCHLÍK, J.: Príprava a priebeh pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1938 - 1945, s. 157.

65 Slovenské národné povstanie.

osobitnú komisiu, ktorá mala zistiť fungovanie úradnej agendy, pretože správy Fondu stratili kontakt so svojím inšpektorátom, ktorý sa po odsune z Prešova nachádzal v povstalcami obsadenej Nemeckej Lupči. Niektorí správcovia Fondu a všetci Židia boli zaistení nemeckými jednotkami.⁶⁶ Vláda na svojom zasadnutí 4. októbra 1944 vymenovala vládnych poverencov pre východné oblasti štátu,⁶⁷ do pôsobnosti ktorých spadali aj právomoci vo veci pozemkovej reformy (s výnimkou pri scudzení pôdy nad 50 ha).⁶⁸ V konečnom dôsledku sa však pozemková reforma v roku 1944 už prakticky zastavila.

Záver

Základným predpokladom pochopenia arizácie procesu, a to nielen vo vzťahu k pozemkovému vlastníctvu, je poznanie celého systému legislatívnych opatrení vrátane priebehu ich tvorby. Práve oni v súčinnosti s už existujúcimi alebo špeciálne pre tento zámer vytvorenými inštitúciami umožnili beztretné zhabanie židovského majetku zákonnou, a napriek tomu nespravodlivou formou.

Myšlienkou novej pozemkovej úpravy sa začali zaoberať už predstavitelia autonómnej vlády, k čomu prispel jednak neutešený stav slovenského poľnohospodárstva, nespokoj-

nosť s 1. pozemkovou reformou a dôsledky Viedenskej arbitráže, ktorou Slovensko stratilo najúrodnejšie južné oblasti. Slovenská vláda vydala síce už v októbri 1939 nariadenie o revízii 1. pozemkovej reformy, nasledované zákonom o pozemkovej reforme v roku 1940 a ďalšími predpismi, v konečnom dôsledku sa však reforma veľmi skoro zredukovala len na pôdu židovských vlastníkov. Prechod všetkých židovských poľnohospodárskych nehnuteľností do vlastníctva štátu sa nakoniec uskutočnil vyhláškou ŠPÚ 16. mája 1942. Sledovaný cieľ - vytvorenie silnej strednej roľníckej vrstvy, ktorá by bola oporou HSL'S, sa však slovenskej vláde dosiahnuť nepodarilo, o čom jasne hovoria výsledky pozemkovej reformy.⁶⁹

Úlohou ďalšieho vedeckého skúmania problematiky arizácie pôdneho vlastníctva bude hlbšie poznanie mechanizmu tohto procesu na úrovni konkrétnych pracovných skupín, ktoré boli vytvorené ako organizačná zložka ŠPÚ na zabezpečenie plynulého výkonu reformy a na židovských nehnuteľnostiach boli jej skutočnými vykonávateľmi. V tejto súvislosti si pozornosť zaslúži i analýza činnosti FSPM a Dozornej skupiny, ktorá bola zriadená v roku 1941 pri Prezídii ŠPÚ a nad pracovnými skupinami vykonávala dozor.

Martina Fiamová: Aryanization of Jewish-Owned Land in Slovakia. Legislative and Institutional Basis of the Land Reform Applied on Jewish Real-Estates in the Period of 1939-1945

The basic condition to understand the Aryanization process, and not only in relation to land ownership, is to know the whole system of the legislative measures, including the procedure of their development and creation. These measures, together with already existing institutions, or those established especially for that purpose, allowed a non-punishable robbery of the Jewish property in a legal, but nevertheless an unjust form. The representatives of an autonomous government started to think about a new land reform, inspired by an insoluble state of the Slovak agriculture, a discontent with the 1st land reform and the consequences of the First Vienna Arbitration through which Slovakia had lost its most fertile southern areas. The Slovak government issued a decree on the 1st land reform revision already in October 1939, followed by an act on land reform in 1940 and other legal regulations; but finally the reform was reduced only to Jewish-owned land very early. The transfer of all Jewish agricultural real-estates into the state ownership was in the end implemented by the regulation of the National Land Authority dated of 16 May 1942. But the aim of the reform planned by the Slovak government, namely to create a strong peasant middle-class that would support the Hlinka's Slovak People's Party (HSL'S) was not met.

66 SNA, f. FSPM, šk. 1, 2848/44-S.

67 Pre Tatranskú župu to bol L. Kniha, župný tajomník HSL'S a pre župu Šarišsko-zemplínsku A. Sabol-Palka, mešťanosta Prešova.

68 SNA, f. FSPM, šk. 1, 2937/44-S, 3244/44-S.

69 Podľa V. Baucha sa v rámci pozemkovej reformy rozdelilo 45 379 ha pôdy, z čoho bývalým židovským majiteľom patrilo 44 329 ha. BAUCH, V.: *Pol'nohospodárstvo za Slovenského štátu*, s. 42. Porovnaj: RYCHLÍK, J.: *Príprava a priebeh pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1938 - 1945*, s. 160.

Politické pozadie a bezpečnostné aspekty procesu s Dr. Jozefom Tisom a spol.

Už pred skončením druhej svetovej vojny sa predstavitelia hlavných mocností protihitlerovskej koalície zaviazali, že prísne potrescú všetkých vojnových zločincov. V rámci odčinenia krívd a vyrovnania sa s minulosťou (retribúcia) mali byť súdení aj domáci kolaboranti v okupovaných štátoch. Na potrestanie týchto osôb boli zriaďované mimoriadne súdy na medzinárodnej i národnej úrovni, ktoré mohli uplatňovať retroaktivitu, teda spätné pôsobenie právnej normy, čo inak trestné právo neprípúšťa.¹

Československá vláda sa k potrestaniu vojnových previnilcov, zradcov a kolaborantov zaviazala v deviatej hlave Košického vládneho programu (KVP), schváleného 5. apríla 1945.² Retribučné zákony začali pripravovať už exilové československé orgány v Londýne s úmyslom vydať ich jednotne pre celé Československo. Slovenská politická reprezentácia však ideu právnej kontinuity predmnichovskej Československej republiky (ČSR), zahrnutú v návrhu londýnskeho exilu, odmietla. Predovšetkým z obavy, že česká politická reprezentácia nebude rešpektovať odlišné slovenské právne a politické reálie. Prijatie osobitnej slovenskej retribučnej normy bolo aj v záujme československých komunistov, ktorí sa domnievali, že na Slovensku majú väčší vplyv ako v českých krajinách. Preto boli presvedčení, že slovenská retribučná norma bude mať revolučnejší a radikálnejší charakter.³

Ku konkrétnym prípravám a vykonaniu retribúcie na Slovensku sa pristúpilo prakticky okamžite po prechode frontu. Osnova retribučnej normy sa dostala na rokovanie Slovenskej národnej rady (SNR) 21. apríla

1945. V dôsledku odlišnosti a vyhranenosti názorov predstaviteľov Demokratickej strany (DS) a Komunistickej strany Slovenska (KSS) však nedošlo k jej schvaľovaniu. Vzhľadom na to musela byť vytvorená osobitná komisia, ktorá mala pripraviť kompromisný návrh retribučnej normy. Výsledkom jej činnosti bolo Nariadenie číslo (č.) 33/1945 Zb. n. SNR⁴ o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového (retribučného) súdnictva. Plénum SNR ho schválilo na zasadnutí 15. mája 1945.⁵

Nariadenie rozlišovalo päť trestných činov, ktoré boli rozdelené do úvodných piatich paragrafov: § 1 trestný čin fašistickej okupácie, § 2 trestný čin domácej zrady, § 3 trestný čin kolaborácie, § 4 trestný čin zrady na povstaní⁶ a § 5 trestný čin previnenia fašistického režimu.⁷ Trestný čin fašistickej okupácie sa vzťahoval výlučne na cudzích štátnych príslušníkov. Do kategórie domácich zradcov, kolaborantov, zradcov na povstaní a fašistických previnilcov spadali všetky osoby, ktoré sa podieľali na rozbití ČSR, pôsobili v politickom živote prvej Slovenskej republiky (1. SR), boli členmi ľudáckych organizácií alebo prejavovali otvorený súhlas s režimom v rokoch 1939 - 1945.⁸ Najprominentnejšou z týchto osôb bol mimo akýchkoľvek pochybností Dr. Jozef Tiso. Témou tohto príspevku však nie je analýza retribučného súdnictva, ani hľadanie odpovede na otázku viny alebo nevinu prezidenta 1. SR, ale priblížiť zákulisné politické manipulácie a bezpečnostné opatrenia, ktoré sprevádzali prípravu, priebeh a dozvuky procesu s Dr. Jozefom Tisom a spol.

PhDr. Tomáš Klubert, PhD.

(1972), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, študijný odbor história - filozofia. Pracuje v Ústave pamäti národa

1 RYCHLÍK, J.: Proces s Jozefom Tisem. In: *Český časopis historický*, č. 3, 1998, strana (s.) 575.

2 *Košický vládny program*. Bratislava 1978, s. 103 - 107.

3 SYRNÝ, M.: *Slovenskí demokrati '44 - 48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 - 1948*. Banská Bystrica 2010, s. 274.

4 Zb. n. SNR: Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady.

5 SYRNÝ, M.: *Slovenskí demokrati '44 - 48*, s. 274.

6 Rozumie sa Slovenské národné povstanie (SNP) v roku 1944.

7 Osoby usvedčené z trestných činov podľa §§ 1, 2, a 4 mali byť potrestané smrťou. Za trestný čin kolaborácie hrozilo odňatie slobody vo výške 30 rokov a za priťažujúcich okolností trest smrti. Previnilci fašistickou zradou, pokiaľ ich činnosť nebola trestná podľa §§ 1 - 4, mohli byť odsúdení na pobyt v pracovnom tábore v maximálnej dĺžke dva roky, pozbavením občianskych práv na dobu 2 - 15 rokov, alebo len verejným pokarhaním.

8 Nariadenie č. 33/1945 Zb. n. SNR. In: *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady*. Bratislava 1945, s. 42 - 46.



Dr. Jozef Tiso
(1887 - 1947)

Dr. Tiso v exile a internácii

Slovenský prezident ešte pred príchodom sovietskych vojsk opustil Bratislavu a po krátkom pobyte v Holíči sa 5. apríla 1945 spolu s členmi svojej vlády, najbližšími spolupracovníkmi a ich rodinnými príslušníkmi presunul do hornorakúskeho Kremsmünsteru. Ubytovanie našiel v opátstve miestneho benediktínskeho kláštora, v ktorom počas vojny sídlilo Gestapo.⁹ Vzhľadom na rýchly postup Červenej armády nahor údolím Dunaja však Dr. Tiso nepovažoval Kremsmünster za bezpečné útočisko. Už 27. apríla 1945 odišiel ďalej na západ do bavorského Altenmarketu a o tri dni neskôr sa na odporúčanie mníchovského a freisingského arcibiskupa Michaela kardinála von Faulhabera uchýlil do kapucínskeho kláštora v Altöttingu.¹⁰ Spojenie prezidenta už neexistujúceho štátu s vonkajším svetom potom zabezpečoval jeho osobný tajomník Dr. Karol Murín so svojim bratom kňazom prof. Ivanom Murínom. Obaja údajne plánovali, že Tisu po čase tajne prevezú do Vatikánu, kde mal požiadať o azyl. Dňa 6. júna 1945 však slovenského exprezidenta zatkli agenti americkej CIC,¹¹ ktorí ho dopravili do internačného tábora v blízkom Freisingu.¹²

Dr. Anton Rašla, jeden zo žalobcov v procese s Dr. Jozefom Tisom a spol., vo svojich spomienkach uviedol, že exprezidentov úkryt bol odhalený vďaka neopatrnosti Karola Murína. Ten sa vraj o ňom preriekol pred spolupracovníkom CIC Johnom Spieglerom, ktorý podľa Rašlu pátral v Bavorsku po vojnových zločincoch. Spiegler sa však v roku 1983 vyjadril, že Tisu nikdy nehľadal, ani nemal také poverenie. Svoju úlohu pri zatknutí slovenského exprezidenta zhodnotil nasledovne: „*Dr. Tiso, ako prezident znepriateleného štátu bol na spojeneckom zozname hľadaných osôb. Pri všetkej slušnosti, ktorú sme voči katolíckej cirkvi prejavovali (také bolo moje poverenie) bolo mi počas jednej návštevy v [altöttingskom] kláštore oznámené, že Dr. Tiso sa tu nachádza (...)* Moja pozícia sa dá najlep-

šie prirovnať k policajnému úradníkovi, ktorý vykoná na základe zatykača zatknutie - potom pokračuje normálny súdny postup.”¹³

Rašlov výmysel, že Tisu zatkli vďaka neopatrnosti Karola Murína, však najlepšie vyvracia svedectvo samotného exprezidenta. Na súdnom pojednávaní 18. decembra 1946 totiž vyhlásil, že po príchode do Altöttingu dal prostredníctvom Faulhabera americkej armáde oznam, kde sa nachádza.¹⁴ Jeho slová potvrdil i Dr. Murín, ktorý vo svojej svedeckej výpovedi z 28. januára 1947 vyhlásil, že od exprezidenta dostal „*poverenie požiadať kardinála Faulhabera, aby oznámil pobyt Dr. Tisu Američanom*”.¹⁵

Vzhľadom na to nemožno pochybovať, že príslušníci CIC internovali Tisu s kardinálovým výslovným súhlasom. Aj exprezident bol na svoje zatknutie vopred pripravený. Svedčí o tom fakt, že Američanov privítal s dvomi pobalenými kuframi, pričom vyhlásil, že sa „*dáva k dispozícii americkým vojenským úradom a žiada, aby ho nevydali ruským ani Benešovým československým agentom*”.¹⁶

Presvedčenie, že nebude vydaný sovietskym alebo československým bezpečnostným orgánom, bolo nepochybne hlavným dôvodom, prečo sa Dr. Tiso dobrovoľne vzdal americkým úradom. Ďalšia príčina exprezidentovho rozhodnutia nepochybne spočívala v jeho nepripravenosti na život v konšpirácii. Na utajený presun do Vatikánu, ktorý plánovali bratia Murínovci, mu nechýbali len finančné prostriedky a potrebné kontakty, ale aj fyzické dispozície.¹⁷

Faulhaberov súhlas s Tisovým zatknutím bol zasa založený na kardinálovej dobrej viere, že s ním Američania budú slušne zaobchádzať. Už 9. júna 1945 napísal na veliteľstvo americkej okupačnej správy v Mníchove list, v ktorom prosil, aby bol slovenský exprezident internovaný v niektorom katolíckom kláštore, čo by zodpovedalo jeho kňazskému postaveniu. Kardinál sa takisto domnieval, že v Tisovej záležitosti bude intervenovať Svätá stolica a vezme ho pod svoju ochranu.¹⁸

9 Gestapo (Geheime Staatspolizei): tajná politická polícia nacistického Nemecka v rokoch 1933 - 1945.

10 BLEHOVÁ, B.: Jozef Tiso v exile: od úteku po vydanie. In: *Duchovný pastier - revue pre teológiu a duchovný život*, č. 4, 2007, s. 315.

11 CIO (Counter Intelligence Corps): kontrarozvedka armády Spojených štátov v rokoch 1941 - 1961.

12 MURÍN, K.: *Spomienky a svedectvo*. Partizánske 1992, s. 154 - 183.

13 BLEHOVÁ, B.: Jozef Tiso v exile: od úteku po vydanie, s. 318.

14 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) Národný súd, Jozef Tiso (a spol.), škatuľa (šk.) 1. Zápisnica z hlavného pojednania 18. decembra 1946.

15 Tamže, šk. 2. Zápisnica z hlavného pojednania 28. januára 1947. V tejto súvislosti sa natíska otázka, prečo si Rašla, ktorý musel o týchto výpovediach dobre vedieť, vymyslel historku o Murínovej zodpovednosti za exprezidentovo zatknutie. Najpriatejším vysvetlením bude, že ho týmto spôsobom chcel kompromitovať v očiach zahraničných slovenských organizácií.

16 BLEHOVÁ, B.: Jozef Tiso v exile: od úteku po vydanie, s. 318.

17 Každému reálne zmýšľajúcemu človeku musí byť jasné, že takmer 60-ročný obézny Tiso nemohol napodobniť prof. Ferdinanda Ďurčanského, ktorý utiekol do Talianska cez Švajčiarsko po alpských horských chodníkoch.

18 BLEHOVÁ, B.: Jozef Tiso v exile: od úteku po vydanie, s. 318.



Opátstvo benediktínskeho kláštora v Kremsmünsteri. Útočisko Dr. Jozefa Tisu v dňoch 5.-27. apríla 1945.

Dr. Tiso sa nespoliehal iba na pomoc Faulhabera a Vatikánu, ale aj na amerických Slovákov. Pokusy o nadviazanie kontaktov s krajanmi v USA podnikol ešte počas svojho pobytu v Kremsmünsteri.¹⁹ Okrem nich mal na prezidenta Spojených štátov Harryho Trumana pôsobiť newyorský arcibiskup Francis Spellman.²⁰ Tieto očakávania sa však nenaplnili.

Po vyše mesačnom pobyte v internačnom tábore Freisingu, kde sa americký personál k slovenským utečencom správal korektne, bol Tiso spolu s bratmi Murínovcami prevezený do internačného tábora v horskom mestečku Garmisch-Partenkirchen neďaleko bavorsko-tirolskej hranice. Exprezident hneď po príchode zistil, že ho tam nečaká nič dobré. Podľa spomienok Karola Murína s ním strážcovia zaobchádzali veľmi zle a niekoľkokrát ho zbili.²¹ Aj Roland Kaltenbrunner, brat šéfa SD²² Dr. Ernsta Kaltenbrunnera, ktorý bol v tom čase zadržaný v Garmisch-Partenkirchene, dokladá, že Tiso musel v táborovej kuchyni umývať hrnce a podlahu. Z jeho breviára si americkí vojaci urobili loptu, v pivnici ho bili, kopali do brucha a palcami mu vytlačali oči...²³

O tom, či Vatikán podnikol v lete 1945 nejaké opatrenia na zlepšenie podmienok Tisovej internácie, nemáme doposiaľ nijaké hodnoverné informácie. Známe je len to, že pápež

Pius XII. v súkromnom rozhovore s Karolom Sidorom dňa 29. júna 1945 bývalému slovenskému vyslancovi pri Svätej stolici sľúbil, že podnikne všetko, aby zachránil životy tých, ktorí sa nachádzajú v nebezpečenstve.²⁴ Svätý Otec však v nijakom prípade nemienil intervenovať za Tisovo prepustenie na slobodu a už vôbec nemal v úmysle poskytnúť mu azyl. Z jeho neskoršieho konania jednoznačne vyplýva, že slová o záchrane ohrozených životov sa vzťahovali výlučne na zmiernenie exprezidentovho trestu. Na list so žiadosťou o ochranu, ktorý Tiso podľa rukopisných poznámok Alexandra Macha poslal Piovi XII., totiž neprišla nijaká odpoveď. Hlavná príčina rezervovaného postoja pápeža i oficiálnej vatikánskej diplomacie nepochybne spočívala v exprezidentovom postoji k perzekúciám slovenských židov.²⁵ Nezaujem Svätej stolice o Tisov osud výslovne potvrdil pred viacerými osobami po návrate z návštevy Ríma v lete 1946 i pražský arcibiskup prof. Josef Beran.²⁶



Mnichovský a freisingký arcibiskup Michael kardinál von Faulhaber (1869 - 1952).

19 SNA, f. Národný súd, Jozef Tiso (a spol.), šk. 1. Zápisnica z hlavného pojednávania 18. decembra 1946.

20 RYCHLÍK, J.: Proces s Jozefem Tisem, s. 580.

21 MURÍN, K.: *Spomienky a svedectvo*, s. 205 - 210.

22 SD (Sicherheitsdienst): spravodajská služba SS založená v roku 1931. Od roku 1939 až do pádu nacistického režimu plnila funkciu politickej rozviedky a kontrarozviedky ako súčasť Hlavného úradu ríšskej bezpečnosti (RSHA).

23 BLEHOVÁ, B.: Jozef Tiso v exile: od úteku po vydanie, s. 321.

24 Tamže, s. 320.

25 RYCHLÍK, J.: Proces s Jozefem Tisem, s. 580.

26 LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 - 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994, s. 47.

Rovnako márne sa ukázali Tisové nádeje vkladané do amerických Slovákov. Petície rôznych krajanských spolkov, v ktorých bol slovenský exprezident označovaný ako bojovník proti bolševizmu a nešťastná obeť komunistov a Čechov, americké úrady ignorovali. Štátny department (ministerstvo zahraničných vecí USA) bol totiž o pomeroch v 1. SR a charaktere ľudáckeho režimu veľmi dobre informovaný. Apoštolský delegát vo Washingtone Möns. Amieto Cicognani už na jeseň 1944 poslal do Ríma telegram, v ktorom okrem iného uviedol: „*Tunajšia vláda ma nedávno požiadala, aby som upozornil prezidenta Tisu, že si všíma a nezabudne, ako sa podieľa on a jeho spolupracovníci na deportáciách alebo perzekúciách príslušníkov židovskej rasy.*“²⁷ Oficiálna nóta na vydanie Jozefa Tisu a ďalších ľudáckych prominentov zadržovaných spojeneckými vojenskými orgánmi, ktorú zaslal štátnemu departmentu 18. júna 1945 československý veľvyslanec vo Washingtone Dr. Vladimír Hurban, sa z tohto dôvodu nestretla s negatívnou odozvou.²⁸

Medzi doručením Hurbanovej nóty a Tisovým vydaním do ČSR napriek tomu uplynuli viac než štyri mesiace. Historička Beáta Blehová považuje za prvoradú príčinu tejto skutočnosti záujem amerických tajných služieb získať od slovenského exprezidenta čo najviac informácií, ktoré chceli využiť pri súdnych procesoch s nemeckými nacistickými pohľadármami.²⁹ Ďalšiu príčinu Tisovho dlhého pobytu v internačnom tábore predstavoval postoj britskej vlády. Veľká Británia na rozdiel od USA de facto uznala 1. SR a v rokoch 1939 - 1941 udržiavala s Bratislavou konzulárne styky. Postoj Foreign Office (britského ministerstva zahraničných vecí) k vydaniu slovenských prominentov bol preto oveľa rezervovanejší.³⁰ Briti vyjadrili pochybnosti, či zadržovaných slovenských predstaviteľov možno skutočne po-

važovať za kolaborantov a zradcov. Ich vydanie do Československa bez vyžiadania dôkazovej evidencie by totiž v budúcnosti znemožnilo odmietnuť podobné žiadosti zo strany juhoslovenskej a poľskej vlády. Britskí činitelia narážali na žiadosť Titovho režimu v Belehrade, ktorý sa nedožadoval iba vydania chorvátskych fašistov (ustašovcov), ale aj vodcov srbských monarchistických povstalcov (tzv. četníkov). V Londýne takisto panovali obavy, že v prípade odovzdania Tisu a ďalších ľudáckych prominentov do rúk československých orgánov by sovietskimi kontrolovaná varšavská exekutíva mohla požiadať o vydanie predstaviteľov poľskej emigrantskej vlády, ktorá naďalej pôsobila vo Veľkej Británii. Po zdĺhavej výmene názorov medzi kompetentnými inštitúciami však americká strana 4. októbra 1945 všetky britské námietky definitívne zamietla.³¹ Proti Tisovmu vydaniu do ČSR potom už neexistoval nijaký argument.

Prípravy procesu

Dňa 27. októbra 1945 bol bývalý slovenský prezident spoločne s Dr. Štefanom Tisom, Alexandrom Machom, Dr. Mikulášom Pružinským, Dr. Aladárom Kočišom a bratmi Murínovcami dopravený do Prahy, odkiaľ všetkých siedmich o dva dni neskôr letecky previezli do Bratislavy.³² Trestné stíhanie exprezidenta spadalo do kompetencie Národného súdu (NS) v Bratislave, ktorý predstavoval najvyšší retribučný tribunál pre celé územie Slovenska. V jeho právomoci bolo súdiť hlavných predstaviteľov 1. SR, čiže prezidenta, ministrov, poslancov, veliteľov Hlinkovej gardy (HG) a Hlinkovej mládeže a iných ľudáckych funkcionárov. Rozhodoval v sedemčlennom senáte zloženom zo sudcu z povolania ako predsedu a šiestich prísediach, ktorých menovalo Predsedníctvo SNR.³³

27 KAMENEC, I.: *Tragédia politika, kňaza a človeka. (Dr. Jozef Tiso 1887 - 1947)*. Bratislava 1998, s. 128.

28 PETRUF, P.: Vydanie J. Tisu a niektorých ďalších prominentov slovenského štátu česko-slovenským orgánom. In: BARNOVSKÝ, M. - BYSTRICKÝ, V. (zost.): *Pokus o politickú a osobný profil Jozefa Tisu. Zborník materiálov z vedeckého sympózia Časť-Papiernička, 5. - 7. mája 1992*. Bratislava 1992, s. 321 - 322. Okrem Dr. Jozefa Tisu boli v Hurbanovej nóte spomenutí vládni predstavitelia prof. Vojtech Tuka, Dr. Štefan Tiso, Dr. Mikuláš Pružinský, Dr. Gejza Medrický, Dr. Aladár Kočiš a Otomar Kubala z Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy. Nóta však neobsahovala mená ďalších ľudáckych prominentov, medzi nimi Alexandra Macha, Tída Gašpara a Dr. Karola Murína. O vydanie týchto osôb požiadal spojencov plk. Bohuslav Ečer, československý zástupca v komisii Spojených národov pre vojnové zločiny 31. augusta 1945.

29 BLEHOVÁ, B.: Jozef Tiso v exile: od úteku po vydanie, s. 319.

30 PETRUF, P.: Vydanie J. Tisu..., s. 324.

31 RYCHLÍK, R.: Proces s Jozefom Tisem, s. 582.

32 PETRUF, P.: Vydanie J. Tisu..., s. 327 - 328.

33 SYRNÝ, M.: Retribúcia ako mocensko-politický činiteľ v povojnovom Slovensku. In: *Acta historica Neosoliensia. Tomus 6*. Banská Bystrica 2003, s. 137 - 147.



Prílet Dr. Tisa z Prahy do Bratislavy 29. októbra 1945. Zdroj: AMSNP

Dr. Jozef Tiso sa vrátil do vlasti v retiazkach,³⁴ ľudsky i politicky degradovaný. Podľa historika Ivana Kamenca už vonkajšie okolnosti exprezidentovho eskortovania otvorene naznačovali, „že jeho osoba sa stane objektom neľútostného, bezohľadného, často cynického zápasu politických síl na Slovensku a vlastne v celej ČSR“.³⁵ Ďalší slovenský historik Michal Barnovský v tejto súvislosti podotkol, že „každý súdny proces víťazov nad porazeným bez ohľadu na skutkovú podstatu má politický charakter, lebo nesúdi sa len jednotlivec či skupina, ale zároveň - či už priamo alebo sprostredkovane - sa odsudzuje aj určitá politická prax a ideológia. V tomto ohľade je Tisov proces politickým procesom, resp. má určité spoločné črty s politickými procesmi v prvej polovici päťdesiatych rokov. Sotva ho však možno označiť za nezákonný, umelo vykonštruovaný súdny proces, ktorého obeťou je nevinný človek, kde je vopred rozhodnutá vina i nevina, výška trestu i omilostenie“³⁶

Súdobí politici a publicisti vôbec netajili, že Tisov proces bude mať politický charakter. Zároveň zdôrazňovali potrebu sudcovskej nezávislosti, hoci realita bývala často opačná. Už spomínaný Dr. Anton Rašla s odstupom dvoch desaťročí v súkromnom liste adresovanom Ferdinandovi Čatlošovi otvorene konštatoval, „že NS a ľudové súdy po r. 1945 boli mimoriadnymi súdmi, revolučnými súdmi, kde ako je známe sa ani tak nehľadá³⁷ objektívna pravda, ako tvorí³⁸ historická politická pravda“. A hlavnou úlohou retribučného súdnictva podľa Rašlu bolo, aby novej politickej garnitúre nik nemohol v budúcnosti vyčítať, že sa nedištancovala od režimu 1. SR.³⁹

Nezávislosť súdnictva a striktné dodržiavanie zákona preto muselo ustúpiť politickým tlakom. V Tisovom prípade sa tak stalo ešte pred začiatkom procesu. Slovenský exprezident totiž strávil takmer štyri mesiace vo väznici bratislavského Krajského súdu⁴⁰ bez toho, že by proti nemu bolo vznesené akékoľvek obvinenie. Návrh na Tisovo uväznenie z dôvodu po-

34 Dr. Tiso a ostatní ľudáci prominenti mali počas cesty z Prahy do Bratislavy na rukách namiesto klasických policajných pút oceľové retiazky zaistené visacou zámkou.

35 Tamže, s. 129.

36 BARNOVSKÝ, M.: K niektorým otázkam súdneho procesu s Jozefom Tisom. In: BARNOVSKÝ, M. - BYSTRICKÝ, V. (zost.): *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*, s. 308.

37 Podčiarkol Anton Rašla.

38 Podčiarkol Anton Rašla.

39 Literárny archív Matice slovenskej, f. 129, Korešpondencia prijatá Ferdinandom Čatlošom, signatúra 129 B 20. List Antona Rašlu z 24. júna 1966.

40 Dnešný Justičný palác.



Justičný palác v Bratislave.
Miesto väznenia, súdenia
a popravy Jozefa Tisu.

dozrenia, že spáchal trestné činy podľa §§ 2, 3 a 4 Nariadenia č. 33/45 Zb. n. SNR vydal vedúci obžalobca pri NS Dr. Ľudovít Rigan až 15. februára 1946.⁴¹ Predseda NS a jeho I. senátu Dr. Igor Daxner schválil tento návrh o štyri dni neskôr. Súčasne prijal uznesenie, že Tisová väzba začala dňom jeho vydania československým úradom a bude trvať do vynesenia rozsudku.⁴²

V čase exprezidentovho nedobrovoľného návratu na Slovensko už pred NS prebiehalo niekoľko procesov s vysokými ľudáckymi prominentmi. Za všetkých stačí spomenúť veliteľa Pohotovostných oddielov HG Otomara Kubalu,⁴³ prednostu Ústredne štátnej bezpečnosti Petra Starinského, prednostu 14. protižidovského oddelenia Ministerstva vnútra Antona Vaška a prof. Vojtecha Tuku, predsedu slovenskej vlády v rokoch 1939 - 1944. Všetci štyria boli odsúdení na trest smrti a popravení,⁴⁴ pričom ani jeden z týchto procesov nevyvolal väčšiu verejnú odozvu.⁴⁵

Tisov prípad bol iný. Okamžite po jeho prevzatí do Bratislavy dostala kancelária prezidenta republiky a kancelária SNR množstvo listov, v ktorých pisatelia žiadali jeho oslobodenie. Bol to jasný dôkaz, že exprezident sa na Slovensku stále teší vysokej popularity, a to nielen vďaka svojej kňazskej hodnos-

ti. Väčšina slovenskej verejnosti totiž nezabudla na Tisové zásluhy v boji za autonómiu a pri budovaní slovenského štátu. Túto skutočnosť postrehol aj francúzsky veľvyslanec v ČSR Maurice Dejean. V telegrame, ktorý zaslal 15. februára 1946 na Ministerstvo zahraničných vecí v Paríži uviedol, „že tento prelát [Tiso] by v slobodných voľbách ešte dnes získal 60 - 70 % hlasov“⁴⁶

SNR rozhodla, že Tiso bude súdený v spoločnom procese s prvým slovenským ministrom zahraničných vecí prof. Ferdinandom Ďurčanským a bývalým ministrom vnútra, podpredsedom slovenskej vlády a hlavným veliteľom HG Alexandrom Machom. Ďurčanský, ako je známe, sa však nachádzal v emigrácii a vzhľadom na to mal byť súdený v neprítomnosti. Prípravy procesu boli už od samého začiatku poznamenané mocenským zápasom medzi DS a KSS. Na tomto mieste treba zdôrazniť, že demokrati sa pri výkone retribúcie zameriavali najmä na potrestanie čelných ľudáckych predstaviteľov, hoci aj u nich sa našli politici, ktorí si prostredníctvom súdov vyrovnávali účty s osobnými nepriateľmi.⁴⁷ Vedenie DS ale v súlade s mienkou väčšiny slovenského národa požadovalo, aby bol Tisov proces vedený neustranne a objektívne.⁴⁸

Naproti tomu komunisti videli v retribučnom súdnictve príležitosť, aby pod zámienkou kolaborácie kompromitovali svojich politických oponentov a tzv. triednych nepriateľov. Predseda Komunistickej strany Československa (KSČ) Klement Gottwald už po vyhlásení KVP na porade funkcionárov KSS vyhlásil: „Druhým nástrojom, ktorý dnes máme v boji o vodcovstvo v národe, je boj proti zradcom a kolaborantom, čiže proti fyzickým predstaviteľom skompromitovanej českej a slovenskej buržoázie. To je nesmierne ostrá zbraň, ktorou môžeme podtáť samy korene buržoázie, a to v mene národa, štátu a republiky...“⁴⁹

Komunistické vedenie predpokladalo, že predstavitelia politického katolicizmu v DS očakávajú vynesenie mierneho rozsudku. Zároveň kalkulovalo s tým, že bývalí odbojár, za-

41 SNA, f. Národný súd, Jozef Tiso (a spol.), šk. 1. Nariadenie väzby proti Dr. Jozefovi Tisovi.

42 Tamže. Uznesenie Národného súdu v trestnej veci proti Jozefovi Tisovi z 19. februára 1946.

43 Na Kubalovom procese Dr. Tiso vystupoval ako svedok.

44 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava 1993, s. 120.

45 K priebehu procesov s O. Kubalom, P. Starinským, A. Vaškom a V. Tukom vid' DAXNER, I.: *Ľudáctvo pred Národným súdom*. Bratislava 1961, s. 37 - 97.

46 PETRUF, P: Voľby roku 1946 a vývoj česko-slovenských vzťahov očami francúzskych diplomatov. In: BARNOVSKÝ, M. - IVANIČKO-VÁ, E. (zost.): *Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Bratislava 1998, s. 96.

47 SYRNÝ, M.: *Slovenskí demokrati '44 - 48*, s. 277.

48 LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 - 1948*, s. 47.

49 RYCHLÍK, J.: *Proces s Jozefom Tisem*, s. 576.



Návrh na uvalenie väzby proti Dr. Tisovi zo dňa 15. februára 1946. Zdroj: SNA



Uznesenie predsedu Národného súdu v Bratislave na uvalenie väzby na Dr. Tisu zo dňa 19. februára 1946. Zdroj: SNA

stúpení v najvyšších kruhoch DS, sa budú dožadovať Tisovho prísneho potrestania. Proces so slovenským exprezidentom sa mal stať príčinou vnútrostraníckej krízy, ktorá by vyústila do rozštiepenia DS i celého demokratického tábora na Slovensku ako takého.⁵⁰

Vzhľadom na to sa komunisti a nimi kontrolované organizácie, ako Sväz slovenských partizánov (SSP), Sväz slovenskej mládeže a Revolučné odborové hnutie snažili, aby proces prebehol ešte pred parlamentnými voľbami, ktoré boli vypísané na 26. máj 1946. Vychádzali totiž z predpokladu, že katolíci po Tisovom odsúdení a poprave neodovzdajú svoje hlasy DS. Čo najrýchlejšie a najprísnejšie potrestanie bývalého slovenského prezidenta požadovali aj príslušníci Sväzu vojakov povstania (SVOJPOV), organizácie česko-slovenských legionárov na Slovensku a Sväz protifašistických väzňov. Demokrati však tento úskok odhalili a trvali na odložení procesu až do obdobia po voľbách, čo sa im skutočne podarilo.⁵¹

Po stroskotaní zámeru urýchliť Tisov proces začali komunisti šíriť falošnú správu o tajnom dodatku politickej dohody o volebnej podpore, ktorú vedenie DS uzavrelo s umiernenými ľudákmi 30. marca 1946.⁵² Demokrati sa v ňom údajne zaviazali nedopustiť proces s Tisom, alebo aspoň dosiahnuť vynesenie mierneho trestu. Ľudácky politik Dr. Pavol Čarnogurský však vo svojich spomienkach výslovne zdôraznil, že sľub zachrániť život bývalého slovenského prezidenta bol daný len ústne a o jeho prepustení na slobodu nikto neuvažoval.⁵³ Ako v tejto súvislosti zdôraznil český historik Jan Rychlík: „Každý, kto reálne uvažoval, si musel byť vedomý toho, že akonáhle bol Tiso vydaný do Československa, bude nutne postavený pred súd, ktorý - podľa platných predpisov - ťažko mohol vyniesť iný rozsudok než trest smrti. Ani umiernení ľudáci a tým menej DS sa nemohli domnievať, že by zastavili vedenie procesu, a okrem toho DS ako vedúca sila SNP na tom ani nemala záujem.“⁵⁴

50 SYRNÝ, M.: Politické aspekty súdneho procesu s Dr. Jozefom Tisom. In: *Acta historica Neosoliensia*, tomus 7. Banská Bystrica 2004, s. 141 - 142.

51 RYCHLÍK, J.: Proces s Jozefom Tisem, s. 588.

52 Táto dohoda bola čiastočne zverejnená v apríli 1946, preto je všeobecne známa ako „aprílová“.

53 ČARNOGURSKÝ, P.: *Svedok čias*. Bratislava 1997, s. 198 - 199.

54 RYCHLÍK, J.: Proces s Jozefom Tisem, s. 588.

Podvratná komunistická propaganda si ce nedokázala zmarit' volebné víťazstvo demokratov, ale úmyselnými dezinformáciami o narastajúcom vplyve separatistických a ľudáckych prúdov v DS výdatne prispela k prijatiu druhej (11. apríla 1946) a tretej (27. júna 1946) pražskej dohody, ktoré oklieštili právomoci slovenských národných orgánov. V otázke prísneho potrestania Jozefa Tisu a obmedzenia slovenskej suverenity sa totiž s komunistami dokonale stotožnili české občianske politické strany.⁵⁵

Ďalší dôležitý hráč na československej politickej scéne, prezident Edvard Beneš, už v septembri 1946 v súkromnom rozhovore s Dr. Daxnerom povedal, že Tiso si „zaslouží smrť, ale je to vecí neodvislého soudu“.⁵⁶ Do príprav a priebehu procesu so slovenským exprezidentom preto nezasahoval a viackrát vyhlásil, že v prípade uloženia najvyššieho trestu zaujme v otázke omilostenia také stanovisko, aké prijme československá vláda.⁵⁷ Beneš pritom veľmi dobre vedel, že predstavitelia KSČ i českých občianskych strán s výnimkou lidovcov budú v prípade vynesenia trestu smrti trvať na vykonaní popravy. Opakovanými výroky o rešpektovaní nezávislosti súdництва a vôle vlády sa len pokúšal zbaviť oprávnených obvinení, že si z osobných dôvodov želá smrť bývalého slovenského prezidenta.⁵⁸

S Tisovým odsúdením a vynesením najvyššieho trestu ráтали aj najvyšší predstavitelia slovenského katolíckeho kleru. Vzhľadom na svoje úzke prepojenie s mocenskými štruktúrami 1. SR by však pokusmi o ovplyvnenie súdneho konania exprezidentovi i sebe viac uškodili, ako pomohli.⁵⁹ Politické aktivity slovenských biskupov v súvislosti s prípravami Tisovho procesu boli preto veľmi opatrné. V lis-

te zaslanom 8. januára 1946 Predsedníctvu SNR prosili, aby sa s exprezidentom zaobchádzalo „spôsobom šetrným a nie bezohľadnou tvrdosťou“.⁶⁰ Súčasne požiadali o pomoc Svätú stolicu, ktorá mala zabezpečiť, že Tiso nebude odsúdený na smrť.⁶¹

Je pochopiteľné, že po Tisovom vydaní do ČSR sa výrazne zvýšila činnosť slovenskej politickej emigrácie a ilegálnych ľudáckych skupín na Slovensku. Okrem vydávania letákov a manifestov na exprezidentovu podporu rozširovali povesti o skorom vypuknutí vojny medzi Sovietskym zväzom a západnými mocnosťami, v dôsledku ktorej mal byť obnovený nezávislý slovenský štát. Tisovi posielali do väzenia balíčky a blahoprajné telegramy, zatiaľ čo predsedovi NS, žalobcom a predstaviteľom SNR písali výhražné listy.⁶² Iba samotný predseda NS Daxner dostal asi 4000 takýchto listov.⁶³

S blížiacim sa začiatkom procesu preto stále viac narastali obavy, že Tisovi prívrženci začnú na exprezidentovu podporu organizovať masové demonštrácie. V tejto súvislosti bolo 21. septembra 1946 na porade veliteľov bezpečnostných a vojenských zložiek na Slovensku prijaté rozhodnutie, že úrady takéto akcie nebudú tolerovať a v prípade nepokojov nechajú podozrivé osoby internovať.⁶⁴

Veľká pozornosť bola takisto venovaná zabezpečeniu bratislavského Krajského súdu, v ktorom sa proces uskutočnil. Počas pojednávania uzavrel prístup do budovy nepriestupný kordón príslušníkov Národnej bezpečnosti (NB). Ďalších 150 - 160 mužov bolo umiestnených priamo v priestoroch Krajského súdu a blízkeho Povereníctva školstva, odkiaľ mohli rýchlo zasiahnuť proti zhromaždeniam Tisových stúpencov.⁶⁵ Ako mobilná záloha bolo na rovnaký účel v neustálej pohotovosti udržo-

55 SYRNÝ, M.: *Slovenskí demokrati '44 - 48*, s. 285.

56 LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 - 1948*, s. 47.

57 RYCHLÍK, J.: *Proces s Jozefom Tisem*, s. 595.

58 O Benešovej hlbokéj nenávisti k Tisovi a všetkým stúpencom slovenskej štátnej nezávislosti svedčí žiadosť, s ktorou sa 12. decembra 1943 obrátil na sovietskeho ľudového komisára (ministra) zahraničných vecí Vjačeslava Molotova: „*Prial by som si, aby vaša vláda naliehala na našu vládu, aby všetci tí na Slovensku, ktorí sú vinní vojnou proti ZSSR, boli potrestaní. Chcem, aby ste priateľským spôsobom žiadali od nás, aby sme prísne potrestali tých, ktorí zavinili deklaráciu vojny a previnili sa spoluprácou s Nemcami.*“ Molotov však považoval za prehnane trestať Slovákov rovnakým spôsobom ako Nemcov alebo Maďarov. Beneš preto musel otvorene priznať, že potrebuje sovietsku podporu proti vedúcim činiteľom 1. SR výlučne z vnútropolitických dôvodov, aby ľahšie zlozil odpor Slovákov voči pražskému centralizmu. Molotov na to reagoval nasledovne: „*Rozumiem. Vy potrebujete podporu Sovietskeho zväzu proti Slovákom. Ktorí sú to, ktorých chcete potrestať...*“ VÍD' RUPNÍK, J.: *Dejiny komunistické strany Československa. Od počiatku do prevzatí moci*. Praha 2002, s. 170 - 171.

59 SYRNÝ, M.: *Slovenskí demokrati '44 - 48*, s. 282.

60 BARNOVSKÝ, M.: K niektorým otázkam súdneho procesu s Jozefom Tisom, s. 309 - 310.

61 SNA, f. Národný súd, Jozef Tiso (a spol.), šk. 1. Zápisnica z hlavného pojednávania 6. januára 1947.

62 BARNOVSKÝ, M.: K niektorým otázkam súdneho procesu s Jozefom Tisom, s. 310.

63 VNUK, F.: *Slovensko v rokoch 1945 - 48, II. Diel: Vltava sa vliala do Váhu*. Toronto 1995, s. 15.

64 RYCHLÍK, J.: *Proces s Jozefom Tisem*, s. 587 - 588.

65 VONDRAŠEK, V.: Činnosť ilegálneho podzemia na Slovensku v době Tisova procesu. In: BARNOVSKÝ, M. - BYSTRICKÝ, V. (zost.): *Poskus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*, s. 331 - 332.

vaných 120 členov motorizovaných a jazdeckých zložiek NB.⁶⁶ Na Slovensko sa okrem toho presunulo 200 strážnikov z českých krajín, ktorí tam slúžili v medzivojnovom období a poznali mentalitu domáceho obyvateľstva. Predpokladaná doba ich nasadenia mala byť šesť týždňov, ale v prípade potreby sa mohla predĺžiť.⁶⁷ Celkovo bolo v priebehu procesu s Dr. Jozefom Tisom a spol. na ochranu Krajského súdu a so službami, ktoré s tým súviseli, vyčlenených až 884 príslušníkov Zboru NB.⁶⁸ Posádkové veliteľstvo Československej armády v Bratislave v čase súdneho konania zabezpečovalo nepretržité hliadkovanie pri dôležitých objektoch a na eventuálny zásah proti Tisovým prívržencom udržovalo v pohotovosti zvláštnu jednotku v sile 180 mužov so šiestimi tankami a šiestimi pancierovými automobilmi.⁶⁹

Proces

Začiatok procesu s Dr. Jozefom Tisom a spol. bol stanovený na 2. december 1946. Senát NS, ktorý mal súdiť exprezidenta, Alexandra Macha a prof. Ferdinanda Ďurčanského, bol zložený z predsedu Dr. Igora Daxnera a šiestich prísediacich,⁷⁰ paritne vybraných z členov DS a KSS.⁷¹ Žalobu reprezentovali Dr. Juraj Šujan, Dr. Ľudovít Rigan a pplk. Dr. Anton Rašla. Tisovú obhajobu prevzali Dr. Martin Grečo a Dr. Ernest Žabkay. Pôvodne mal exprezidenta obhajovať aj Dr. Barnabáš Lojek, ale už 10. augusta 1946 sa tejto úlohy zriekol. Ako dôvod uviedol, že bol v súvislosti s pripravovaným procesom šikanovaný príslušníkmi NB.⁷² Macha obhajoval Dr. Ján Kšiňan a neprítomného Ďurčanského zastupoval Dr. Štefan Kráľ.⁷³



Veľká časť slovenskej verejnosti bola napriek ubezpečovaniu, že súd s Dr. Jozefom Tisom bude vedený objektívne a neustranne, presvedčená, že celý proces je prejavom pomsty zo strany Čechov, komunistov, židov a evanjelikov. Tieto názory do značnej miery podporovalo zloženie senátu NS. Jeho predseda Daxner, ako aj žalobcovia Šujan a Rašla boli členmi KSS a všetci traja prísediaci z radov DS sa hlásili k evanjelickému vierovyznaniu.⁷⁴ Na druhej strane treba zdôrazniť, že medzi členmi senátu nebol nijaký Čech ani žid. Slovenského exprezidenta súdil výlučne slovenský súd podľa slovenských právnych predpisov, pričom české úrady do celej kauzy úmyselne nezasahovali.⁷⁵

Jozef Tiso a Alexander Mach pred Národným súdom v Bratislave v prvý deň procesu.

Zdroj: AMSNP

66 SNA, f. Poverenie vnútra, bezp., šk. 498. Proces Dr. Tiso - bezpečnostné opatrenia po dobu prerušenia.

67 VONDŘÁŠEK, V.: Činnost ilegálního podzemí na Slovensku v době Tisova procesu, s. 331 - 332.

68 SNA, f. Poverenie vnútra, bezp., šk. 498. Odmena príslušníkov SNB - priznanie.

69 Tamže. Proces Dr. Tiso - bezpečnostné opatrenia po dobu prerušenia.

70 Ako prísediaci sa procesu s Dr. Jozefom Tisom a spol. zúčastnili Ľudovít Benada, Ján Demian, Andrej Pátek, Štefan Ondruš, Pavol Polák, Šimon Sfruhárik a Jozef Štaundinger. Náhradníkmi prísediacich boli Dr. Vladimír Gallay, Štefan Gažík, Rudolf Kulíšek a Jozef Riecky.

71 SNA, f. Národný súd, Jozef Tiso a spol., šk. 1. Zápisnica Národného súdu v Bratislave z 2. decembra 1946.

72 Tamže. Podanie Dra Barnabáša Lojeka, advokáta v Bratislave, vo veci Dra Jozefa Tisu o zrieknutie sa zastupovania. Tiso komentoval Lojekovo odstúpenie slovami: „*Toto je veľký argument v mojich rukách, ako sa miznemožňuje moja obrana.*“ Povereník vnútra gen. Dr. Mikuláš Ferjenčík sa proti vyhláseniam o šikanovaní Lojeka ostro ohradil. V správe pre Predsedníctvo SNR z 12. septembra 1946 uviedol, že Lojek bol predvolaný orgánmi NB iba raz 12. júla 1946, pričom od neho požadovali informácie, ktoré nesúviseli s Tisovým procesom. Viď SNA, f. Národný súd, Jozef Tiso (a spol.), šk. 1. Dr. Tiso - odvolanie obhajoby - zpráva.

73 RYCHLÍK, J.: Proces s Jozefom Tisom, s. 589.

74 Vedenie evanjelickej cirkvi si uvedomovalo tieto skutočnosti a apelovalo na SNR, aby pre Tisov proces odvolalo evanjelikov zo senátu NS. Táto žiadosť nebola úspešná, ale evanjelickí prísediaci sa neskôr pod zámlenkou zdravotných problémov vyhýbali účasti na súdnom pojednávaní.

49 RYCHLÍK, J.: Process Jozefem Tisem, s. 600.

O tom, že začiatok procesu s Dr. Jozefom Tisom a spol. výrazne prispel k zhoršeniu česko-slovenských vzťahov a prehĺbil politické rozdelenie slovenskej spoločnosti, veľmi výstižne vo svojej správe z 3. decembra 1946 informoval francúzsky generálny konzul v Bratislave Etienne Manac'h. Vyjadril v nej obavy z násilných nepokojov, ale súčasne reprodukoval vskutku prorocké slová, ktoré pred jedným z jeho informátorov vyriekol akýsi vysoko postavený štátny úradník. Ľudáci podľa neho proces s Tisom nechajú „*pokojne prebehnúť, ale každému dajú na vedomie - spôsobom zároveň diskretným i výrazným, že jeho výsledok je už vopred určený a že rozsudok je už od teraz stanovený Čechmi a židmi. Proces a ľudácka propaganda teda spôsobia to, že z Tisu urobia veľkého mučeníka Slovenska*“.⁷⁶

K podobným záverom došiel i Manac'hov britský kolega J. A. Grant, ktorý v správe pre svojho veľvyslanca uviedol: „*Očakáva sa, že predseda Národného súd Dr. Daxner vynesie rozsudok smrti... Slovenská verejná mienka sa veľmi búri proti centralizácii moci v Prahe a vidí v Tisovi predstaviteľa a obhajcu slovenskej autonómie. Je zaujímavé, že Slováci vinia Čechov a nie komunistov z dnešného politického stavu na Slovensku*...“⁷⁷

Samotný Tiso pravdepodobne už po vydaní do ČSR počítal s tým, že bude odsúdený na smrť a popravený. Dobrovoľne preto prijal úlohu národného a protibolševického martýra a zotrval v nej až do konca procesu.⁷⁸ Svedčí o tom i exprezidentov tajný dekrét z 15. septembra 1946, ktorý bol zároveň jeho politickým závetom a odkazom. S odvolaním sa na právomoci, ktoré mu po vypuknutí SNP udelil Slovenský snem ústavným zákonom č. 200/1944 Sl. z.,⁷⁹ vymenoval zvláštnu radu v zložení Karol Sidor, Ferdinand Ďurčanský, Peter Prídavok, Fraňo Tiso a Karol Murín, ktorá mala bojovať za obnovenie slovenskej nezávislosti.⁸⁰ Dr. Murín neskôr prepašoval Tisov dekrét do cudziny, ale spomínaná rada sa nikdy nezišla. Predovšetkým v dôsledku

názorových sporov a osobných antipatií medzi Sidorom a Ďurčanským.⁸¹

Obžaloba rozdelila Tisovú trestnú činnosť na štyri časti: I. rozbitie ČSR, II. kolaborácia s nacistickým Nemeckom, III. marenie príprav a zrada SNP a IV. zločiny proti ľudskosti.⁸² Z týchto bodov sa ako právne i politicky najproblematickejší javil prvý. Vojenský prokurátor Anton Raša už pri príprave obžaloby navrhol, aby sa Tisovo obvinenie z rozbitia ČSR úplne vypustilo. Argumentoval tým, že práve tento bod dáva obžalovanému najlepšiu možnosť vystupovať v úlohe obete boja za slovenskú samostatnosť, nehľadiac na to, že otvára priestor na obhajobu práva Slovákov na vlastný štát.⁸³ Neskorší priebeh procesu mu dal za pravdu. O neúmernom dôraze obžaloby na exprezidentovom podiele z rozbitia ČSR svedčí aj fakt, že v zápisnici o Tisovom vypočutí zaberá celých 157 strán, zatiaľ čo všetky ostatné body obžaloby sa zmestili na 150 strán (plus 102 strán s komentármi významnejších prejavov a udalostí).⁸⁴

Proces z Dr. Jozefom Tisom a spol. viedol k nárastu aktivít všetkých politických síl na Slovensku. Vedenie DS už pred jeho začatím prijalo uznesenie, že zástupcovia strany v pražskej vláde a Predsedníctve SNR majú hlasovať za omilostenie exprezidenta v prípade, že bude odsúdený na smrť. Predseda DS a SNR Dr. Jozef Lettrich oslovil aj Dr. Prokopa Drtinu, aby ako minister spravodlivosti odporučil udelenie milosti. Ten súhlasil, ale za predpokladu, že príslušný návrh dostane od SNR. Na stretnutí so žalobcami senátu NS 12. marca 1947 sa Lettrich vyjadril v tom zmysle, že trest smrti musí byť vynesenej, avšak v záujme získania lojality bývalých ľudákov pre ČSR nesmie byť vykonaný.⁸⁵ Historik Marek Syrný v tejto súvislosti zdôrazňuje, že počas celého procesu „*rezonovala u demokratov tiež kritika spájania celého politického katolicizmu s osobou bývalého prezidenta a so samotným slovenským štátom. Namiesto toho sa vedenie DS snažilo oddeliť kontroverzného a zdiskreditovaného Dr. Tisu od ostatných katolíckych*

76 PETRUF, P.: *Politické vzťahy medzi Francúzskom a Československom a Francúzskom a Slovenskom (1939 - 1948). Výber z dokumentov* Bratislava 2003, s. 537 - 538.

77 VNUK, F.: *Slovensko v rokoch 1945 - 48, II. Diel*, s. 18.

78 KAMENEC, I.: *Tragédia politika, kňaza a človeka*, s. 133.

79 Sl. z.: Slovenský zákonník.

80 MURÍN, K.: *Spomienky a svedectvo*, s. 271.

81 RYCHLÍK, J.: *Proces s Jozefom Tisom*, s. 592.

82 RAŠA, A.: *Tiso a povstanie. Dokumenty*. Bratislava 1948, s. 3.

83 RAŠA, A. - ŽABKAY, E.: *Proces s Dr. J. Tisom*. Bratislava 1990, s. 33 - 34.

84 SNA, f. Národný súd, Jozef Tiso (a spol.), šk. 1. Stručný prehľad zápisnice o vypočutí obv. Dr. Jozefa Tisu.

85 BARNOVSKÝ M.: K niektorým otázkam súdneho procesu s Jozefom Tisom, s. 311 - 312.

*aktivistov v politike a očistiť celé hnutie od bil'agu ľudáctva a separatizmu.*⁸⁶

Komunisti a nimi kontrolované organizácie prisúdili Tisovmu procesu významnú úlohu vo svojom povolebnom boji proti DS. Ako v tejto súvislosti výstižne poznamenal historik František Vnuk: „Komunisti vedeli, že nič tak nezničí prestíž Demokratickej strany v očiach voličov, ako nemohúcnosť pri plnení povolebných sľubov a záväzkov. Tisov prípad sa takto stal výsostnou politickou záležitosťou, verejnou skúškou, ktorá mala ukázať, kto je skutočným vládcom Slovenska, či DS alebo KSS.“⁸⁷

Dňa 20. septembra 1946 schválilo Predsedníctvo Ústredného výboru (ÚV) KSS uznesenie, v ktorom poverilo stranícky sekretariát, aby vypracoval podrobný plán kampane k Tisovmu procesu. Prípravami konkrétnych návrhov boli poverení Eduard Friš a Ladislav Holdoš.⁸⁸ Na spoločnej porade predsedníctiev ÚV KSS a ÚV KSČ, ktorá sa konala 2. decembra 1946 (čiže v deň začiatku procesu) za účasti Klementa Gottwalda a Rudolfa Slánského bolo stanovené, že treba „urobiť všetky opatrenia, aby tlačou, rozhlasom a inými prostriedkami bola verejná mienka správne ovplyvnená... pôsobiť k tomu, aby všetky strany Národného frontu Čechov a Slovákov boli k otázke Tisovho odsúdenia a vykonania rozsudku nekompromisné (...), vydať obžalobný spis s najväčším urýchlením v tlači pre širokú verejnosť (...) sledovať pozorne všetku tlač, najmä tlač DS a v prípade pokusov ovplyvniť verejnosť v prospech Tisu a spol., okamžite zasiahnuť“⁸⁹ Vedúci činiteľa KSS a KSČ totiž naďalej vychádzali z tézy, že vynesenie rozsudku smrti nad Jozefom Tisom vyvolá v DS vnútornú krízu a povedie k rozštiepeniu strany.⁹⁰ Na oslabení DS však mali záujem aj české občianske strany, ktoré ho považovali za dôležitý prostriedok pri obnove centralistického modelu vnútorného usporiadania ČSR.⁹¹

Na spolitizovaní procesu s Dr. Jozefom Tisom a spol. sa výrazne podpísal i predseda NS Ivan Daxner. Ako legionár, politický väzeň za 1. SR a navyše aktívny komunista nebol v nijakom prípade objektívnym sudcom. Od začiatku procesu až do jeho konca sledoval líniu vytýčenú vedením KSČ a KSS. Nielenže nepripustil na súdne pojednávanie niektorých svedkov, ktorých požadovala vypočuť obhajoba, ale k predvolaným svedkom obhajoby sa správal hrubo a dokonca na nich kričal. Vôbec najhorší Daxnerov zásah do vedenia procesu predstavovalo odlúčenie Machovho prípadu od Tisovho. Pokiaľ by bol totiž rozsudok nad exprezidentom a bývalým ministrom vnútra vyhlásený súčasne, musel by Mach dostať trest smrti, lebo jeho angažovanosť v protižidovských opatreniach bola väčšia ako Tisova. Pri rozhodovaní o udelení milosti by potom bývalý veliteľ HG mal jednoznačne menšiu šancu ako exprezident. Verdikt vynesený iba nad fyzicky prítomným Jozefom Tisom však nedával nijaký priestor na prípadné politické manévrovanie.⁹² Napriek tomu nemožno pochybovať, že rozsudok nad slovenským exprezidentom by vyznel rovnako aj v prípade, ak by namiesto Daxnera predsedal súdnemu senátu niekto iný. Aktívne tomu dopomohol i samotný Tiso. Na rozdiel od Macha totiž neprejavil nijakú ľútosť nad svojimi činmi a dokonca vyhlásil, že keby mal možnosť prežiť svoj život ešte raz, postupoval by rovnako.⁹³

Ľudácke podzemie sa podľa správ zhromažďovaných Poverenictvom vnútra po začiatku procesu s Dr. Jozefom Tisom a spol. zamierovalo na anonymné zastrašovanie predvolaných svedkov, ktorí vraj krivo vypovedali v prospech obžalovaných.⁹⁴ Najväčšiu pozornosť však bezpečnostné orgány venovali fámam, že prívrženci bývalého slovenského prezidenta pripravujú atentáty na vládných činiteľov a členov NS. Panovali tiež obavy, že exprezidentovi stúpenci pripravujú atentáty na členov NS a že sa pokúsia Tisu a Macha násil-

86 SYRNÝ, M.: Politické aspekty..., s. 142.

87 VNUK, F.: *Slovensko v rokoch 1945 - 48, II. Diel*, s. 14.

88 SNA, f. ÚV KSS, preds., šk. 1. Zápis zo zasadnutia Predsedníctva strany, konaného dňa 20. septembra 1946.

89 Tamže, šk. 2. Zápisnica z porady predsedníctiev KSČ a KSS, konanej dňa 2. decembra 1946.

90 SYRNÝ, M.: *Slovenská demokracia* '44 - 48, s. 280 - 281.

91 KAMENEC, I.: *Tragédia politika, kňaza a človeka*, s. 132.

92 LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 - 1948*, s. 47. Daxnerova snaha zachrániť Machov život sa najčastejšie vysvetľuje tým, že Mach počas svojho pôsobenia na ministerstve vnútra držal ochrannú ruku nad prominentnými komunistami. Jeden z nich, Ladislav Novomeský, dokonca vypovedal pred NS v jeho prospech. Novomeský však rozhodne nemal natoľko veľký politický vplyv, aby ovplyvnil priebeh procesu. Podľa Gustáva Husáka bol miernejší rozsudok nad Machom čisto súkromným Daxnerovým rozhodnutím. Historik Jan Rychlík v tejto súvislosti skonštatoval (a nemožno s ním nesúhlasiť), že celá záležitosť nikdy nebola a zrejme ani nikdy nebude uspokojivo vysvetlená.

93 RYCHLÍK, J.: *Proces s Jozefom Tisem*, s. 591.

94 SNA, f. Poverenictvo vnútra, bezp., šk. 498. Proces Dr. Tiso a spol. Svedecké výpovede - neprístopnosti.

ne oslobodiť. V rámci bezpečnostných opatrení súvisiacich s procesom preto Oblastné veľiteľstvo NB I v Bratislave už 21. októbra 1946 dostalo príkaz zabezpečiť nepretržitú ochranu bytov predsedu SNR Dr. Jozefa Lettricha, predsedu zboru povereníkov Dr. Gustáva Husáka, podpredsedov SNR Karola Šmidkeho a Dr. Rudolfa Fraštackého, predsedu NS Dr. Igora Daxnera a žalobcov NS Dr. Juraja Šujana a pplk. Dr. Antona Rašu.⁹⁵ Povereníctvo vnútra okrem toho 12. decembra 1946 vydalo nariadenie, aby „*žaden zaistenec, ktorý má byť postavený pred Ľudový alebo Národný súd v Bratislave, nebol dávany ani ponechaný na liečení v štátnej alebo verejnej nemocnici. Musia byť umiestnení vo vojenskej nemocnici na stráženom oddelení*“.⁹⁶

Zvýšené bezpečnostné opatrenia kladli vysoké nároky na príslušníkov NB nasadených na ochranu budovy bratislavského Krajského súdu. Mesačne boli až 720 hodín v priamej službe a ďalších 360 hodín v prísnej kasárenskej pohotovosti, z ktorej bývali takmer denne vysielaní na plnenie rôznych pomocných úloh, ako napr. dozor pri čistení chodníkov,⁹⁷ raziť na kriminálne živly a zabezpečovanie verejných podujatí.⁹⁸ Čiastočnú úľavu v podobe krátkych dovolení im prinieslo obdobie medzi 21. decembrom 1946 a 4. januárom 1947, keď bol proces s Dr. Jozefom Tisom a spol. vzhľadom na vianočné a novoročné sviatky dočasne prerušený.⁹⁹ Mnohí napriek tomu utrpeli v dôsledku nízkych teplôt nepríjemné omrzliny a ďalším sa zhoršili reumatické ochorenia.¹⁰⁰

Neoddeliteľnou súčasťou politického boja, ktorý prebiehal na pozadí procesu s Dr. Jozefom Tisom a spol., boli komentáre a polemiky zverejňované na stránkach ústredných tlačových orgánov DS a KSS, čiže denníkov *Čas* a *Pravda*. Spočiatku stručné, informatívne a relatívne nezaujaté spravodajstvo sa výrazne

zmenilo začiatkom roku 1947, keď súd začal predvolávať významných svedkov. Vedenie KSS od tohto obdobia povolilo publikovať na stránkach *Pravdy* iba reči žalobcov a svedectvá v prospech obžaloby, zatiaľ čo poľahčujúce svedecké výpovede a dôkazy svedčiace v Tisov prospech nariadilo ignorovať. Tlač DS bola v tomto ohľade oveľa objektívnejšia.¹⁰¹

Od 10. marca 1947 vládne orgány opäť sprísňovali bezpečnostné opatrenia v Bratislave i ostatných častiach Slovenska. Pri ochrane budovy Krajského súdu sa kladol dôraz na kontrolu vstupujúcich osôb, nakoľko viacero ľudí chcelo vniknúť do súdnej siene s falošnými dokladmi.¹⁰² V tomto štádiu procesu sa na Slovensku prvýkrát objavil nebezpečný jav, ktorý po roku 1948 sprevádzal všetky politické procesy v celej ČSR. Bol ním verejný nátlak na súdne i vládne inštitúcie, realizovaný formou petícií so žiadosťami o udelenie najprísnejších trestov pre obžalovaných. Za týmito navonok spontánnymi akciami stáli najmä odbojárske združenia a miestne pobočky KSS, ktoré z pozadia riadil ústredný stranícky aparát.¹⁰³

Pochopiteľne, vyskytli sa aj opačné prípady. Proti odsúdeniu Tisu na trest smrti vystupovali najmä slovenskí katolícki hodnotári. Dňa 27. marca 1947 sa v Trnave konala biskupská porada, na ktorej sa prerokovala takmer výlučne exprezidentova záležitosť. Biskup Dr. Pavol Jantausch dostal poverenie napísať listy zodpovedným činiteľom a štátnym orgánom, aby bola Tisovi v prípade jeho odsúdenia na smrť udelená milosť.¹⁰⁴ Do záchranných akcií sa však aktívne zapojili aj evanjelickí biskupi Vladimír Čobrda a Fedor Ruppeltdt.¹⁰⁵

O udelenie milosti pre Tisu sa prostredníctvom pražskej nunciatúry prihováral i Vatikán, pričom argumentoval kresťanskými, a nie politickými dôvodmi.¹⁰⁶ Rovnaký názor zastávali diplomatickí zástupcovia Francúzska a Veľkej Británie. Boli totiž presvedčení, že vykona-

95 Tamže. Bezpečnostné opatrenia počas procesu s Tisom a iných býv. vládnych činiteľov. Meno žalobcu Dr. Ludovita Rigana sa v tomto zozname z neznámych príčin nenachádza.

96 SNA, f. Povereníctvo vnútra, sekr., šk. 75. Umiestnenie zaistencov v divíznej alebo vojenskej nemocnici.

97 Zima na prelome rokov 1946 - 1947 bola veľmi tuhá a bohatá na snehové zrážky.

98 SNA, f. Povereníctvo vnútra, bezpečnosť, šk. 498. Odmena za mimo riadne úkony v rámci Tisovho procesu - prosba o vyplatenie.

99 Tamže. Proces Dr. Tiso - bezpečnostné opatrenia po dobu prerušenia. Príslušníci NB, ktorých bydlisko bolo vzdialené viac ako 100 km od Bratislavy mali nárok na päťdňovú dovolenku. Ostatní na trojdňovú. Ženatým sa umožnilo, aby dostali dovolenku na Štedrý deň.

100 Tamže. Odmena za mimoriadne úkony v rámci Tisovho procesu - prosba o vyplatenie. Vzhľadom na náročné podmienky služby počas procesu s Dr. Jozefom Tisom a spol. bola všetkým 884 zainteresovaným príslušníkom NB 3. novembra 1947 priznaná finančná odmena vo výške 953 900 Kčs. Viď SNA, f. Povereníctvo vnútra, bezp., šk. 498. Odmena príslušníkom SNB - priznanie.

101 SYRNÝ, M.: Politické aspekty..., s. 142.

102 SNA, f. Povereníctvo vnútra, bezp., šk. 498. Proces Dr. Tiso a spol., bezpečnostné opatrenia pri ukončení.

103 KAMENEC, I.: *Tragédia politika, kňaza a človeka*..., s. 139 - 140.

104 BARNOVSKÝ M.: K niektorým otázkam súdneho procesu s Jozefom Tisom, s. 313.

105 VNUK, F.: *Slovensko v rokoch 1945 - 48, II. Diel*, s. 20.

106 KAMENEC, I.: *Tragédia politika, kňaza a človeka*, s. 139 - 140.

nie trestu smrti nad slovenským exprezidentom ohrozí jednotu ČSR a tak prispeje k ďalšiemu zvýšeniu sovietskeho vplyvu v strednej Európe. Britský veľvyslanec v Prahe Philipp Nichols preto z vlastnej iniciatívy intervenoval za Tisovo omilostenie u niekoľkých ministrov pražskej vlády aj u samotného prezidenta Beneša.¹⁰⁷

Ľudácke podzemie v súvislosti s blížiacim sa koncom Tisovho procesu zintenzívnilo rozhadzovanie letákov a organizovanie demonštrácií. Najväčšia sa uskutočnila 19. marca 1947, na deň exprezidentovho patróna svätého Jozefa, v Piešťanoch. Približne tisícka demonštrantov - prevažne žien - prechádzala mestom a vyvolávala heslá ako „Česi do Prahy“, „Smrť židom a slobodomurárom“ a „Odmietať orat' a siať, ak Tisu neprepustia“.¹⁰⁸ Príslušníci NB a armády však dav rýchlo rozohňali,¹⁰⁹ pričom zadržali 40 ľudí.¹¹⁰ Menšie zhromaždenia na podporu Tisu a Macha sa uskutočnili aj v Novom Meste nad Váhom, Trnave, Chynoranoch a ďalších mestách a dedinách, najmä na západnom Slovensku.¹¹¹

Ako odpoveď na tieto demonštrácie zvolali odbojárske organizácie do Bratislavy 21. marca 1947 protitisoovskú manifestáciu, na ktorej sa zúčastnilo takmer 7 000 ľudí.¹¹² O osemnásť dní neskôr bolo v Kremnici na spoločnom zasadnutí odbojárskych organizácií prijaté rozhodnutie, že zostanú pohotovosti až do vykonania rozsudku a v prípade, ak Tiso nebude odsúdený na smrť „vezmú spravodlivosť do vlastných rúk“.¹¹³

Komunisti dokázali z marginálnych akcií na podporu slovenského exprezidenta vytíčiť značný politický kapitál. V tlači aj pred českými politikmi neustále zdôrazňovali údajnú hrozbu ľudáckeho separatizmu, ktorá mala za následok ďalšie okliešťovanie právomocí slovenských národných orgánov. Vedenie DS pritom už na druhý deň po piešťanskej demonštrácii vydalo obežník, v ktorom vyzývalo svojich prívržencov, aby sa vyvarovali účasti na akýchkoľvek aktivitách v Tisov prospech. Zároveň



v ňom niekoľkokrát apelovalo na potrebu jednoty ČSR a odsudzovalo činnosť ľudáckeho podzemia.¹¹⁴

Obžalobca Dr. Juraj Šujan pri záverečnej reči v procese proti Tisovi a spol. Zdroj: AMSNP

Proces s Dr. Jozefom Tisom a spol. mal pôvodne trvať do 22. apríla 1947, ale rozsudky smrti nad exprezidentom a neprítomným prof. Ferdinandom Ďurčanským boli vynesené už o týždeň skôr.¹¹⁵ Aj za týmto urýchlenním konca procesu treba vidieť skryté politické tlaky. Tisov proces totiž prebiehal paralelne so súdnym konaním proti bývalému premiérovi tzv. druhej ČSR Rudolfovi Beranovi, ktorý mal skončiť 21. apríla 1947. Na základe skúseností z predošlých procesov proti členom vlády Protektorátu Čechy a Morava sa dalo predpokladať, že Beran bude odsúdený len na trest odňatia slobody. Komunistický pred-

107 VNUK, F.: *Slovensko v rokoch 1945 - 48, II. Diel*, s. 22.

108 PETRUF, P.: *Politické vzťahy...*, s. 549.

109 SYRNÝ, M.: *Slovenskí demokrati '44 - 48*, s. 282.

110 SNA, f. ÚV KSS, preds., šk. 1. Soznam osôb, ktoré sa zúčastnili na demonštrácii proti Republike 19. marca 1947 v Piešťanoch.

111 SYRNÝ, M.: *Slovenskí demokrati '44 - 48*, s. 282 - 283.

112 PETRUF, P.: *Politické vzťahy...*, s. 549.

113 LACKO, M.: Najhorlivejší pomocníci komunistov (Sväz slovenských partizánov a udalosti na Slovensku v rokoch 1945 - 1948). In: PODOLEC, O. (zost). *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava 2008, s. 528.

114 SYRNÝ, M.: *Slovenskí demokrati '44 - 48*, s. 283 - 284.

115 Zo sedemčlenného senátu NS hlasoval proti vyneseniu trestu smrti nad Jozefom Tisom ako jediný prísediaci Pavol Polák.

seda Zboru povereníkov Dr. Gustáv Husák sa preto obával, že Tisovi obhajcovia budú pri vynášaní rozsudku poukazovať na verdikt vynešený nad Beranom. Na základe jeho žiadosti preto Klement Gottwald z titulu predsedu československej vlády zariadil, aby bol koniec Tisovho procesu preložený na 15. apríl 1947.¹¹⁶ Rozsudok nad Alexandrom Machom vyniesol senát NS z vyššie spomenutých príčin až 15. mája 1947, pričom bývalý minister vnútra bol odsúdený na 30 rokov väzenia.¹¹⁷

Tisovi obhajcovia, pochopiteľne, počítali s vynesením najvyššieho trestu a mali už vopred pripravenú žiadosť o milosť. Vypracoval ju Dr. Žabkay, ktorý ako jeden z hlavných dôvodov uviedol, že výkon rozsudku bude mať nepriaznivý dopad na česko-slovenské vzťahy. Konečný verdikt o vykonaní alebo nevykonaní popravy mal podľa ústavy vyniesť prezident ČSR, ktorému sa žiadosť obhajoby postupovala po vyjadrení senátu NS. Žabkay však žiadosť o milosť pre Tisu podal aj predsedníctvu SNR, československej vláde, ministrom spravodlivosti Dr. Prokopovi Drtinovi a povereníkovi pre pravosúdie Dr. Ivanovi Štefánikovi.¹¹⁸

Rokovanie všetkých zúčastnených strán ukázalo, aké hlboké bolo rozdelenie slovenskej spoločnosti v Tisovej kauze. Zatiaľ čo komunistickí žalobcovia Juraj Šujan a Anton Rašla boli proti udeleniu milosti, demokrat Ľudovít Rigan ju odporučil prijať so zdôvodnením, že sa tak zabráni rozkolu medzi katolíkmi a evanjelikmi. Senát NS však väčšinou hlasov udelenie milosti zamietol.¹¹⁹

Podľa platného zákona sa vykonanie rozsudku malo uskutočniť do 48 hodín a len prezident republiky mohol podľa svojho uváženia pozmeniť platnosť súdneho výroku. Senát NS napriek tomu neposlal Tisovu žiadosť o milosť Benešovi, ale (bez akéhokoľvek právneho podkladu) Predsedníctvu SNR.¹²⁰ Daxner okrem toho ignoroval Lettrichovu žiadosť, aby sa dostavil na Predsedníctvo SNR rokovať o rozsudku, hoci NS bol politicky podriadený SNR.¹²¹ Urobil tak v evidentnej snahe pre-

niest' vlastnú zodpovednosť na ďalšie orgány.

Päťčlenné Predsedníctvo SNR, v ktorom boli zastúpení traja demokrati a dvaja komunisti, dostalo 214-stranový text rozsudku 16. apríla 1947, iba desať minút pred začiatkom svojej schôdze a 36 hodín pred uplynutím 48-hodinovej lehoty, stanovenej na vykonanie rozsudku. Napriek časovej tiesni nedokázalo v tejto záležitosti prijať nijaké rozhodnutie. Požiadalo preto o stanovisko Povereníctvo pre pravosúdie, ktoré zaujalo k žiadosti o Tisovo omilostenie kladný postoj. Keď sa Predsedníctvo SNR oboznámilo s týmto stanoviskom, zaslalo celú vec na rozhodnutie pražskej vláde bez toho, aby sa k nej samo vyjadrilo.¹²² Odvodnilo to tvrdením, že podľa druhej pražskej dohody mu neprislúcha rozhodovať o udelení milosti, ale iba predkladať návrhy prezidentovi prostredníctvom československej vlády.¹²³

Podľa francúzskeho generálneho konzula v Bratislave Etienna Manac'ha, ktorý o procese s Jozefom Tisom a spol. vypracoval podrobnú správu, sa v tomto okamihu prejavil úplný deficit právnej čistoty slovenských inštitúcií. Historik Pavol Petruf k jeho stanovisku dodáva, že alibistické kroky senátu NS a Predsedníctva SNR zároveň poukázali na úplný nedostatok individuálnej zodpovednosti jednotlivých aktérov.¹²⁴

Československá vláda začala o Tisovom omilostení rokovať už 16. apríla 1947 o 17.15 hod. na svojom 78. tajnom zasadnutí. Medzi ministrami sa rozprúdila búrlivá debata. Nikto z nich pritom nespochybňoval Tisovu zodpovednosť za činy, ktoré sa udiali v rokoch 1939 - 1945. Hlavným predmetom diskusie bolo posudzovanie dopadov exprezidentovej popravy na slovenskú a českú verejnosť. Odporcovia omilostenia operovali argumentom, že nepotvrdenie verdiktu NS posmelí slovenských separatistov. Prívrženci udelenia milosti zasa apelovali na veľkorysosť štátu a humanitárne motívy. Najviac však zdôrazňovali, že vykonanie popravy zhorší česko-slovenské vzťahy a nasadí Tisovi gloriolu mučeníka.¹²⁵

116 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*, s. 128. Rudolf Beran bol odsúdený na trest odňatia slobody v dĺžke 20 rokov.

117 RYCHLÍK, J.: *Proces s Jozefom Tisom*, s. 590.

118 RAŠLA, A. - ŽABKAY, E.: *Proces s Dr. J. Tisom*, s. 102 - 103.

119 Tamže, s. 103.

120 PETRUF, P.: *Proces s Dr. Jozefom Tisom v správe francúzskeho generálneho konzula v Bratislave E. M. Manac'ha*. In: *Studia historica Tynaviensia IV*. Trnava 2004, s. 233.

121 SYRNÝ, M.: *Slovenskí demokrati '44 - 48*, s. 290.

122 PETRUF, P.: *Proces s Dr. Jozefom Tisom...*, s. 233.

123 SYRNÝ, M.: *Politické aspekty...*, s. 146.

124 PETRUF, P.: *Proces s Dr. Jozefom Tisom...*, s. 233.

106 KAMENEC, I.: *Tragédia politika, kňaza a človeka*, s. 139 - 140.

Na základe rozloženia politických síl v československom vládnom kabinete bolo zrejmé, že pri hlasovaní o Tisovom omilostení bude rozhodujúci postoj národných socialistov a sociálnych demokratov. Predseda vlády a KSČ Klement Gottwald preto siahol k mimoriadne rafinovanému nátlaku. Už krátko po otvorení zasadnutia vlády oznámil ministrom, že v susednej miestnosti čaká delegácia SSP a podpredseda SVOJPOV-u a navrhol, aby k nim zašiel jeden zástupca za každú stranu. Táto inscenovaná akcia mala presvedčiť váhajúcich členov kabinetu, že vykonanie Tisovej popravy má všeobecnú podporu slovenských antifašistov a opačný verdikt by mohol mať veľmi neprijemné dôsledky.¹²⁶ Výsledok hlasovania o udelení milosti slovenskému exprezidentovi vyznel nasledovne: spomedzi 23 prítomných členov vlády sa proti vyjadrili sedemnásti (všetci komunisti, národní socialisti, sociálni demokrati a bezpartajný minister národnej obrany generál Ludvík Svoboda), kladný postoj zaujali šiesti (traja slovenskí demokrati a traja českí ľudovci) a nestranický minister zahraničných vecí Jan Masaryk sa hlasovania zdržal.¹²⁷ Námesník predsedu vlády a predsedu Československej strany lidovej Mons. Dr. Jan Šrámek si ešte pred začiatkom zasadnutia vybral dovolenku so zdôvodnením, že sa musí zaoberať dôležitejšími vecami než je Tisov osud.¹²⁸

Dr. Lettrich reagoval hneď po získaní správy o rozhodnutí vlády. Jeho protest, v ktorom označil tento krok za neoprávnený a protirečiaci druhej pražskej dohode a udelenie milosti Tisovi za výsostný národný a štátny záujem, však prišiel neskoro, až o 23.40 hodine. Klement Gottwald totiž už o 22.00 hod. osobne doručil uznesenie vlády Edvardovi Benešovi a spoločne s ním podpísal stanovisko, že milosť sa neudeľuje. Beneš hneď potom odcestoval na svoje vidiecke sídlo v Sezimovom Ústí a úradníkom prezidentskej kancelárie prikázal, aby neprezradili miesto jeho pobytu. Tak sa elegantne vyhol povinnosti odpovedať na Lettrichov telefonát. Posledný pokus o oddialenie popravy podnikol 17. apríla 1946 po-

vereník pre pravosúdie Dr. Štefánik, ktorý požiadal o Tisovo prevedenie do väzenia Štátneho zastupiteľstva v Bratislave, aby mohol byť vypočutý v súvislosti s ďalšími prípadmi. NS túto žiadosť zamietol. Rozsudok nad prezidentom 1. SR, trest smrti povrazom, bol vykonaný na nádvorí väznice bratislavského Krajského súdu 18. apríla 1946 o 05.30 hodine.¹²⁹

Dozvuky procesu

Poprava prezidenta 1. SR nepriniesla v DS také silné otrasy, s akými počítali komunisti. Vzhľadom na to sa predstavitelia KSS zamerali na tajné poburovanie katolíckej verejnosti proti evanjelikom vo vedení DS (za to, že nedokázali presadiť Tisovo omilostenie), aby medzi členov strany vniesli rozkol, či aspoň spôsobili stenčenie ich voľičskej základne. Avšak ani tento zámer im nevyšiel tak, ako si predstavovali. Niekoľko katolíkov z DS skutočne odišlo a vo vedení strany sa objavili prudké reakcie voči údajnej Lettrichovej ľahostajnosti k Tisovmu prípadu, ale samotnú DS exprezidentova poprava príliš neoslabil.¹³⁰

Oveľa vážnejší politický dôsledok procesu predstavovalo poškodenie česko-slovenských vzťahov. Nebolo však natoľko výrazné, aby vážnejším spôsobom ohrozilo integritu ČSR.¹³¹ Ako prehnané sa ukázali aj obavy z hromadných protestných akcií exprezidentových prívržencov. Generálny tajomník KSS Štefan Bašťovanský komentoval apatický postoj slovenského obyvateľstva slovami, že „*Tisova poprava nepohla ani listom na stro- me*“.¹³²

Väčší ohlas nenašiel rozsudok nad bývalým slovenským prezidentom ani v cudzine. Spomedzi zahraničných diplomatov podnikol čisto formálny krok v prospech odsúdeného iba Mons. Raffaele Forni, zástupca apoštolského internuncia v Prahe.¹³³ Talianska katolícka tlač vyjadrila nad Tisovou smrťou poľutovanie, ale zdržala sa obsiahlejších komentárov. Exprezidentovu exekúciu explicitne odsúdil iba španielsky konzervatívny denník *Informaciones*.¹³⁴

126 SYRNÝ, M.: Politické aspekty..., s. 146.

127 BARNOVSKÝ, M.: K niektorým otázkam súdneho procesu s Jozefom Tisom, s. 317 - 318.

128 PETRUF, P.: Politické vzťahy..., s. 553.

129 LETZ, R.: Slovensko v rokoch 1945 - 1948, s. 48 - 49.

130 SYRNÝ, M.: Politické aspekty..., s. 147.

131 RYCHLÍK, J.: Proces s Jozefom Tisem, s. 599.

132 PETRUF, P.: Politické vzťahy..., s. 553.

133 Apoštolský internuncius v ČSR Mons. Saverio Ritter nezaujal k Tisovej poprave nijaké stanovisko, pretože sa v exponovaných dňoch zámerne nezdržiaval v Prahe. Týmto postojom jasne demonštroval malý záujem, ktorý javila Svätá stolica o osud bývalého slovenského prezidenta.

134 PETRUF, P.: Politické vzťahy..., s. 553, 555 - 558.



Predseda Národného súdu
a jeho I. senátu Dr. Igor
Daxner (1893 - 1960).
Zdroj: AMSNP

Slovenská liga v Amerike prijala na svojom výročnom zasadnutí vo Washingtone 23. apríla 1947 rezolúciu, v ktorej označila Tisovu popravu za dôkaz, že ČSR je krajina pod prevládajúcim vplyvom komunistov. Súčasne nabádala vládu Spojených štátov, aby prestala poskytovať finančnú pomoc komunistickým režimom v krajinách východnej Európy, keď na druhej strane podporuje boj proti komunizmu, ako sa to deje v prípade Grécka. Táto rezolúcia bola publikovaná vo viacerých amerických novinách, ale s výnimkou slovenskej krajanovej tlače nevyvolala nijakú odozvu.¹³⁵

Slovenskej politickej emigrácii a stúpencom slovenskej štátnej nezávislosti však priniesla Tisová poprava neoceniteľnú devízu. Najlepšie z nich to vyjadril predseda Slovenskej ligy v Amerike Ľudovít Pavlo: „Bol som rád, že Tiso skončil mučeníckou smrťou, lebo sme dostali svätca a hrdinu (...) Báľ som sa, že Tisu odsúdila na doživotie, doprajú mu

*mierne väzenie, primeranú stravu a budú informovať verejnosť ako sa má dobre vo väzení (...) Postupne by upadol do zabudnutia. A toho som sa bál.*¹³⁶

Poslednú politickú kauzu, ktorá je spojená s procesom s Dr. Jozefom Tisom a spol., predstavuje tzv. daxneriáda, čiže pokus predstaviteľov DS odvolať Dr. Igora Daxnera z funkcie predsedu NS. Demokrati už v novembri 1946 požadovali, aby bol Daxner vylúčený z Tisovho prípadu vzhľadom na svoju zaujatosť, ale odpor komunistických zástupcov v slovenskom Národnom fronte ich zámer zmaril.¹³⁷ Daxnerove škandalózne vystupovanie počas procesu a neadekvátny rozsudok nad Alexandrom Machom však mali za následok, že bol 20. mája 1947 po dlhšej diskusii tromi hlasmi demokratických členov Predsedníctva SNR zbavený funkcie predsedu NS a I. senátu NS. Súčasne bol ako jeho nástupca ustanovený Dr. Ivan Vesel.¹³⁸

Daxner sa verdiktu Predsedníctva SNR odmietol podriaďovať. Už druhý deň poslal telegram predsedovi vlády, v ktorom ho informoval o svojom odvolaní a protestoval proti „zásahu do nezávislosti súdu“. Klement Gottwald i vedúci činitelia českých občianskych strán okamžite pochopili, že im Daxnerov prípad môže poslúžiť na ďalšie oslabenie DS a utuženie pražského centralizmu.¹³⁹

Dňa 23. mája 1947 Predsedníctvo vlády jednohlasne schválilo rozhodnutie, že požiadala Predsedníctvo SNR, aby zastavilo výkon svojho uznesenia. Keďže Predsedníctvo SNR túto žiadosť odmietlo akceptovať, československá vláda na tajnom zasadnutí 3. júna 1947 zrušila Daxnerovo odvolanie ako „nezákonné a zmätočné“, odporujúce princípu sudcovskej nezávislosti. Proti tomuto uzneseniu hlasovali len ministri za DS. Jozef Lettrich následne poslal Predsedníctvu vlády list, v ktorom označil jeho rozhodnutie za nezákonné a neplatné, lebo podľa Nariadenia SNR č. 33/1945 právo menovať a odvolávať sudcov NS spadá do výlučnej pôsobnosti a príslušnosti SNR.¹⁴⁰

¹³⁵ Tamže, s. 663.

¹³⁶ KAMENEC, I.: *Tragédia politika, kňaza a človeka*, s. 141 - 143.

¹³⁷ SYRNÝ, M.: *Slovenskí demokrati '44 - 48*, s. 290.

¹³⁸ VNUK, F.: *Slovensko v rokoch 1945 - 48, II. Diel*, s. 57.

¹³⁹ BARNOVSKÝ, M.: K niektorým otázkam súdneho procesu s Jozefom Tisom, s. 319.

¹⁴⁰ Tamže, s. 319 - 320.

Lettrichov list vyvolal v Prahe obrovské pobúrenie. Predstavitelia všetkých vládnych strán s výnimkou slovenských demokratov, ktorí ho označili za prejav separatizmu a ľudáctva, potom poverili ministra spravodlivosti Dr. Prokopa Drtinu, aby zariadil všetky opatrenia na realizáciu uznesenia vlády z 3. júna 1947.¹⁴¹ Do agresívnej kampane proti DS sa zapojili aj slovenské odbojárske organizácie, obzvlášť SPP. Na predsedníctvo vlády zaslali desiatky telegramov, v ktorých vyjadrovali podporu Daxnerovi a vo svojich tlačových orgánoch obviňovali demokratov zo zrad.¹⁴²

Lettrich nedokázal dlho odolávať týmto tlakom a 21. júna 1947 poslal Gottwaldovi kajúcný list, v ktorom poníženým tónom vysvetľoval a ospravedlňoval konanie Predsedníctva SNR. Tým, že v ňom už nenástojil na tom, aby vláda revidovala svoje rozhodnutie, zároveň implicitne prijal jej výnos o zrušení Daxnerovho odvolania.¹⁴³

„Daxneriáda“ tak okrem oslabenia slovenských národných orgánov pomohla upevniť mocenské postavenie KSS, ktorá sa vzápätí začala pripravovať na ďalšiu politickú ofenzívu proti DS.¹⁴⁴

Tomáš Klubert: Political Background and Safety Aspects of the Trial with Dr. Jozef Tiso and comp.

After the WW2 the Slovak National Council adopted a Regulation no. 33/1945 on punishment of Fascist criminals, occupants, traitors and collaborators, and on establishing people's (retribution) judiciary. Prosecution of the highest representatives of the first Slovak Republic during the years of 1939 - 1945 was in the competency of the National Court in Bratislava, being the supreme retribution tribunal for the whole territory of Slovakia. The presented study has been focusing on the political background and safety measures accompanying the trial with the former Slovak President Dr. Jozef Tiso, the first Slovak Minister of Foreign Affairs Professor Ferdinand Ďurčanský (litigated in absence) and Alexander Mach, the former Minister of Interior and the Chief Commander of the Hlinka Guard. The trial took place from 2 December 1946 to 15 April 1947 and it became the biggest retribution trial in the whole Czechoslovak Republic.

141 Tamže, s. 320.

142 LACKO, M.: Najhorlivejší pomocníci komunistov, s. 529

143 VNUK, F.: *Slovensko v rokoch 1945 - 48, II. Diel*, s. 59 - 60.

144 BARNOVSKÝ, M.: K niektorým otázkam súdneho procesu s Jozefom Tisom, s. 320.

Listy Edvardovi Benešovi v súvislosti s rozsudkom nad Jozefom Tisom

PhDr. Peter Sokolovič, PhD.

(1981), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, odbor história - slovenčina. Pracuje v Ústave pamäti národa

Roky 1945 - 1948 sa niesli v znamení vysporiadania sa nového režimu s exponovanými predstaviteľmi 1. Slovenskej republiky (SR). Na základe Nariadenia Slovenskej národnej rady (SNR) číslo (č.) 33 z 15. mája 1945 mali byť potrestaní „fašistickí zločinci, zradcovia a kolaboranti“, ktorí sa v rokoch 1938 - 1945 vo väčšej či menšej miere politicky exponovali v prospech kreovania, fungovania a udržiavania režimu, resp. jeho spolupráce s nacistickým Nemeckom.¹ Nariadenie okrem iného špecifikovalo príslušnosť obžalovaných k jednotlivým stupňom súdnictva. Kým pred ľudové súdy boli postavení rôznorodí exponenti,² v prípade Národného súdu (NS) patrili do jeho pôsobnosti prezident, členovia slovenskej vlády, Štátnej rady, poslanci slovenského snemu a členovia Hlavných veliteľstiev Hlinkovej gardy (HG)³ a Hlinkovej mládeže (HM),⁴ resp. tiež vyslanci a splnomocnení ministri, šéfovia propagandy,⁵ vedúci národných skupín, vedúci funkcionári v protirasovej činnosti, prednostovia Ústredne štátnej bezpečnosti (ÚŠB)⁶ a členovia Revízneho senátu Najvyššieho súdu s verejným obžalobcom.⁷

Nastávajúci režim si uvedomoval, že práve činnosť Národného súdu, na ktorom mali byť vedené najvýznamnejšie a politicky najviac využiteľné procesy, bude pod drobnohľadom verejnosti. Aj z tohto dôvodu sa na vy-

brané procesy kládol veľký dôraz. Ostro sledovaný zo strany politickej moci bol napríklad proces s Otomarom Kubalom, náčelníkom Hlinkovej gardy (resp. POHG⁸) v období po vypuknutí Povstania,⁹ no najmä proces s najvýznamnejšími exponentmi režimu - prezidentom Jozefom Tisom, dlhoročným hlavným veliteľom HG a ministrom vnútra Alexandrom Machom a významným politickým exponentom Ferdinandom Ďurčanským.¹⁰ F. Ďurčanský bol v tom čase v exile, takže proces prebiehal za jeho neprítomnosti.¹¹ Alexander Mach bol rozsudkom Národného súdu odsúdený na 30 rokov väzenia,¹² kým Jozef Tiso dostal trest najvyšší.¹³

Odsúdenie Jozefa Tisu vyvolalo na Slovensku, ako i v Čechách a u Slovákov v zahraničnom exile, protichodné reakcie. Jedna skupina, zastúpená jednotlivcami, no najmä rozličnými partizánskymi organizáciami trest smrti privítala a vnímala ho ako zadostučinenie za jeho činnosť v rokoch 1938 - 1945. Tisu vnímali poväčšine najmä ako morálnu autoritu, ktorá niesla na vraždách ak už nie priamu, tak (ako hlava štátu) aspoň morálnu zodpovednosť. Druhá skupina, zastúpená jednoduchými občanmi, aj cirkevnými predstaviteľmi, exulantmi či politickými osobnosťami slovenských demokratických strán,¹⁴ vnímala trest smrti pre prezidenta Slovenskej re-

1 *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady č. 33.* Nariadenie Slovenskej národnej rady zo dňa 15. mája 1945.

2 Tamže, strana (s.) 45, § 22, § 27.

3 Viac pozri SOKOLOVIČ, P.: *Hlinková garda 1938 - 1945*. Bratislava 2009.

4 Viac pozri MILLA, M.: *Hlinková mládež 1938 - 1945*. Bratislava 2008.

5 Šéfmi propagandy boli Alexander Mach, Karol Murgaš a Tido Jozef Gašpar.

6 Pozri MEDVECKÝ, M.: *Spravodajské eso slovenského štátu. Kauza Imrich Sucký*. Bratislava 2008.

7 *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady č. 33.* Nariadenie Slovenskej národnej rady zo dňa 15. mája 1945, s. 44.

8 Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy.

9 Proces trval od 12. do 24. 8. 1946, keď bol nad Kubalom vynešený rozsudok smrti zastrelením. Popravený bol 28. 8. 1946 na nádvorí Justičného paláca v Bratislave.

10 Zo strany spoločnosti bol najviac sledovaný proces s J. Tisom, kým ostatní mali relatívne menšiu publicitu a spoločenský ohlas. Pozri napr. BARNOVSKÝ, M.: Politické súvislosti súdneho procesu s Dr. J. Tisom a spol. In: *Historický časopis*, ročník (roč.) 40, 1992, č. 4, s. 457.

11 Národný archív Českej republiky Praha (NAČR), f. Úřad československého delegáta v komisii pro stíhání válečných zločinců 1942 - 1949.

12 Pozri Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) Národný súd (NS), 8/47 Alexander Mach, VNUK, F.: *Mat' svoj štát znamená život*. Bratislava 1991.

13 SNA, f. NS, Jozef Tiso, škatuľa (šk.)1. Zápisnica o hlavnom pojednávaní.

14 Išlo najmä o predstaviteľov Demokratickej strany ktorá od roku 1946 na základe aprílovej dohody „zastupovala záujmy“ aj bývalých ľudákov. Viac k problematike pozri SYRNÝ, M.: *Demokratická strana '44 - '48*. Banská Bystrica 2010.

publiky ako neadekvátny zásah „spravodlivosti“ a buď jeho potrestanie otvorene odmietala, alebo žiadala zmiernenie trestu na doživotie. Nádejou oboch skupín sa stal vtedajší prezident Československej republiky (ČSR) Edvard Beneš. Na základe platných právnych predpisov bol totiž oprávnený rozhodnúť o udelení milosti Jozefovi Tisovi, resp. o zmiernení jeho trestu na doživotie.¹⁵ Obe strany preto rozbehli akciu, v ktorej na adresu prezidenta zasielali stovky telegramov, anonymných či podpísaných listov so žiadosťami o vykonanie rozsudku, resp. o omilostenie Jozefa Tisu. Telegramy a listy sú zaujímavým dobovým svedectvom o náladách spoločnosti v súvislosti so sledovaným obdobím v nadväznosti na odsúdenie Jozefa Tisu, ako aj formovanie vzťahu Čechov a Slovákov v období po roku 1945. Sú tiež významným dokladom o polarizácii politickej scény v povojnovej Československej republike (ČSR).¹⁶ Rozkol nezasiahol len jednotlivé politické zoskupenia, dotkol sa aj veľmi citlivej otázky povojnových vzťahov Čechov a Slovákov. Odsúdenie Jozefa Tisu sa z oboch pozícií, no najmä zo strany odporcov trestu smrti vnímalo citlivo aj v tomto bode. Žiadatelia o jeho omilostenie v prevažnej väčšine uvádzali ako argument prípadné zhoršenie vzťahu oboch národov, ktoré by podľa ich mienky znamenala Tisova poprava. Výpovednú hodnotu o období a stave spoločnosti má aj signifikácia dokumentov. Kým listy a telegramy vyjadrujúce potešenie z rozsudku a žiadajúce Tisovu popravu sú až na niekoľko výnimiek takmer všetky podpísané,¹⁷ najmä preto, že veľkú časť tvoria dokumenty proveniencie partizánskych či odborových organizácií pripravené v mnohých prípadoch už dávnejšie,¹⁸ listy a telegramy žiadajú-

ce omilostenie prezidenta Tisu v mnohých prípadoch nie sú podpísané. Svojimi podpismi, resp. váhou svojich funkcií sa snažili o omilostenie Jozefa Tisu najmä cirkevní predstavitelia,¹⁹ demokratickí politici,²⁰ ale aj predstavitelia exulantských organizácií²¹ a len nepatrný počet jednotlivcov.²² Istú úlohu mohol zohrať aj psychologický moment. Pisatelia anonymných listov sa vzhľadom na citlivosť procesu a vypätú atmosféru mohli obávať svojím podpisom položiť svoje meno na papier o to viac, že mnohé z nich sa voči prezidentovi Benešovi vyjadrovali nanajvýš vulgárne²³ a ich pisatelia mohli v prípade podpísania očakávať policajné vyšetrovanie.²⁴ Listy podobného razenia, avšak už priamo navádzajúce na fyzickú likvidáciu Beneša či českých predstaviteľov, boli na adresu prezidentskej kancelárie zasielané aj neskôr, po vykonaní popravy. Na základe analýzy vedúceho kancelárie prezidenta republiky si môžeme urobiť prehľad o počte a zameraní jednotlivých žiadostí (dok. č. 1). Prevládajú v nich viac ako dvojnásobne Žiadosti o omilostenie, čo môže byť spôsobené aj tým, že žiadosti o vykonanie rozsudku boli spisované najmä partizánskymi organizáciami či závodnými radami, kým v prípade žiadostí o milosť prevládajú žiadosti od jednotlivcov. Z psychologického hľadiska vynešenie rozsudku smrti iste viac primalo k napísaniu žiadostí a telegramov (aj anonymných) najmä zástancov Tisovho omilostenia, ktorí v Benešovi videli poslednú inštanciu v snahe o jeho záchranu. V tomto ohľade je tiež zaujímavé, že prevažná väčšina žiadostí má až na malé výnimky slovenskú, resp. exulantskú slovenskú provenienciu a českých pisateľov nájdeme veľmi málo. Tisov proces a poprava, akokoľvek sa dotýkala spoločných česko-slo-



Edvard Beneš.

15 Národný súd rozhodol o neudelení milosti a posunul vyjadrenie k žiadosťiam Tisu a jeho obhajcov povereníkovi spravodlivosti Dr. Štefánikovi. Ten navrhol predsedníctvu vlády zmierniť trest smrti na doživotie, avšak nevyžiadal si stanovisko Zboru povereníkov. Jeho predseda preto označil Štefánikovo rozhodnutie za samostatnú akciu a nesúhlasil s ním. NAČR Praha, f. ÚPV tajná spisovna, šk. 529, inv. č. 1987, sg. 256/9. List predsedu SNR Leftricha Predsedníctvu vlády z 16. 4. 1947, Informácia Gustáva Husáka Predsedníctvu vlády.

16 SYRNÝ, M.: *Demokratická strana '44- '48*.

17 Okrem listov Benešovi relatívne veľa listov a telegramov prišlo vláde. V niektorých krajoch boli akcie za posielanie žiadostí organizovanejšie. Jednotlivci podpísaní pod žiadosťami o potrestanie Tisu podali napr. len v Starej Turej a na Myjave 64 telegramov. NAČR Praha, f. ÚPV tajná spisovna, šk. 529, inv. č. 1987, sg. 256/9, 1441/a, b, c. Prílohy Dr. Tiso.

18 Podpísané sú najmä predstaviteľmi organizácií, jednotlivci posielali žiadosti o popravu v menšom počte (najmä vo forme stručných telegramov). Podľa K. Čulena boli mnohé memoranda napísané už dávnejšie pred popravou Deziderom Benauom. ČULEN, K.: *Po Svätoplukovi druhá naša hlava (Život Dr. Jozefa Tisu)*. Partizánske 1992, s. 518-519.

19 Zo známejších napríklad Ján Vojtaššák, Karol Kmeťko, Eduard Nécsey, Jozef Čársky, Michal Buzalka.

20 Žiadosti o milosť podali napr. Matej Josko, Jozef Styk, ale napr. aj Ján Balko (člen Štátnej rady).

21 Peter Prídavok, ale napríklad Jur Koza-Matejov a ďalší.

22 Zo zaujímavejších napríklad matka Terézia Tisová a ďalší. Sumarizáciu pozri NAČR, f. ÚPV tajná spisovna, Žiadosti o milosť pre Dr. Jozefa Tisu podané jednotlivcami.

23 Beneša v listoch označili napríklad za hyenu, českého psa, prašivú sviňu, buzeranta, antichrista, prasačáka...

24 V uvedenom období bol v platnosti zákon na ochranu republiky, ktorý zasahoval aj do tejto oblasti.



Edvard Beneš na návšteve Slovenska.

venských vzťahov, pútala pozornosť najmä na Slovensku, kde sa stala predmetom politického boja. Česká verejnosť túto problematiku síce reflektovala,²⁵ v povojnovom období však bola zaneprázdnená vlastnými problematikami - procesmi s členmi protektorátnej vlády a nacistickými „pomáhačmi“, podobne ako tomu bolo v slovenských podmienkach.

Beneš bol podľa viacerých zdrojov oprávnený vydať stanovisko k omilosteniu Tisu s tým, že v prípade rozhodnutia o zamietnutí trestu smrti sa muselo toto stanovisko rešpektovať. Prezident by tak

mohol omilostiť Tisu aj proti vôli vlády a návrhu súdu. Výklad niektorých autorov však ani v sledovanom období nebol jednoznačný. Beneš podľa nich mohol udeliť odsúdenému milosť, avšak len v tom prípade, ak by si zabezpečil kontrasignáciu ministra spravodlivosti.²⁶ Udelenie milosti prezidentom sa tak stalo zložitým právnickým problémom, ku ktorému si vláda nechala vypracovať viaceré analýzy. Viedol ju k tomu najmä fakt, že Kancelária prezidenta postúpila žiadosť o milosť spojenú so žiadosťou o priznanie odkladného účinku od obhajcov Jozefa Tisu 16. apríla 1946 vláde. Tá sa na svojom zasadnutí rozhodla, že „*předkládajíc žádost za milost podle shora citovaného ustanovení protokolu presidentu republiky, neodporučuje, aby žádosti vyhověl*“. Prezident sa nakoniec skutočne rozhodol žiadosť zamietnuť. Už vopred

viackrát avizoval, že sa v prípade rozhodovania o milosti prikloní na stranu vládneho návrhu.²⁷ V liste Gottwaldovi síce prízvukoval aj ľudskú stránku problematiky, nehodlal však ísť proti vôli vlády.²⁸ Analýzy vlády a „dohodovania“ o Benešových právomociach sa tak stali bezpredmetné. Kým napríklad E. Sobota tvrdil, že prezident na milosť potreboval kontrasignáciu ministra spravodlivosti, z jednej analýzy vlády vyplynulo, že prezident nebol vo svojom práve ovplyvnený stanoviskom súdu ani ministra.²⁹ Slovenské politické organizácie si za základ svojho postoja k problematike zobrali Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 57 zo 14. mája 1946, ktorým sa menilo nariadenie č. 33 o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov.³⁰ Prezident bol podľa tohto nariadenia a podľa jeho výkladu spracovaného pre predsedníctvo vlády oprávnený priznať žiadosť o milosť³¹ aj bez kontrasignácie ministra spravodlivosti proti výroku vlády aj súdu. Predsedníctvo SNR sa totiž ešte v lete 1946 na svojom zasadnutí dohodlo, že pre udelenie milosti sa mali súdy riadiť § 19.³² Do úvahy však vstupovali otázky samotnej povahy právomocí Slovenskej národnej rady a jej nariadení, resp. ich záväznosti pre prezidenta pri udelení milosti.³³

Snaha slovenských predstaviteľov, ako aj jednotlivcov, akokoľvek by bola rozsiahla, však s najväčšou pravdepodobnosťou nemohla zmeniť vykonanie popravy. Bola totiž postavená na scenári, ktorý predpokladal Benešovu ochotu vyjsť žiadosť o milosť v ústrety, čo bolo vzhľadom na jeho predchádzajúce vyjadrenia nepravdepodobné.³⁴ Snahou Beneša bolo vysporiadanie sa s obdobím 1938 - 1945, čo v slovenskom kontexte znamenalo vykonanie Tisovej popravy.³⁵ Tá mala byť na základe

25 BARNOVSKÝ, M.: Politické súvislosti súdneho procesu s Dr. J. Tisom a spol., s. 459.

26 SOBOTA, E.: *Československý prezident republiky*. Praha 1946, s. 436.

27 BARNOVSKÝ, M.: Politické súvislosti súdneho procesu s Dr. J. Tisom a spol., s. 459.

28 Tamže. Je otázne, nakoľko ho k akcentovaniu ľudského prístupu a pripusteniu možnosti milosti Tisovi viedli osobné pohnútky, alibizmus či politické kalkulácie.

29 NAČR Praha, f. ÚPV tajná spisovna, šk. 529, inv. č. 1987, sg. 256/9. Príloha „§19“ z 15. 4. 1947. Príloha je datovaná 15. 4. 1946, nižšie citovaná analýza III. odboru 16. 6. 1946.

30 Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 57 z 14. 5. 1946.

31 Jozef Tiso žiadosť o milosť podal prostredníctvom svojich obhajcov.

32 NAČR Praha, f. ÚPV tajná spisovna, šk. 529, inv. č. 1987, sg. 256/9. Úprava predsedníctva SNR pri podávaní žiadosti o milosť podľa nariadenia o ľudovom súdnictve adresovanú poverenictvu pre pravosúdie a Národnému súdu z 8. 7. 1946.

33 Tamže. Analýza III. odboru 16. 6. 1946.

34 O Benešovej nevraživosti k Tisovi a jeho vyjadreniach o tom, že Tiso musí visieť sa písalo relatívne dosť. Pozri napr. ĐURICA, M. S.: *Jozef Tiso 1887- 1947. Životopisný profil*, s. 512, MURÍN, K.: *Spomienky a svedectvo*, s. 486, BARNOVSKÝ, M.: Politické súvislosti súdneho procesu s Dr. J. Tisom a spol., s. 458 - 459.

35 V tejto súvislosti je zaujímavý vyššie citovaný Benešov list Gottwaldovi, ktorý je z hľadiska jeho predchádzajúcich vyjadrení relatívne mierny.

§ 19 nariadenia SNR č. 57 vykonaná do 48 hodín. Keďže Beneš ani vláda nedali žiadosti o milosť odkladný účinok a zamietli ju, poprava bola vykonaná 17. apríla 1947.³⁶ Po poprave dostal prezident ČSR viacero výhražných anonymov, v ktorom sa pisatelia vyhrážali dokonca jeho fyzickou likvidáciou. Tá však nebola nikdy zrealizovaná. Beneš zomrel ako ťažko chorý len o niečo viac ako rok po Tisovej poprave. Napriek tomu však svojím postojom k jej vykonaniu, podľa mienky vtedajšej prevažne slovenskej časti spoločnosti, prispel k odcudzeniu oboch „bratských národov”.³⁷ Túto interpretáciu zastávajú vo svojich dielach aj viacerí historici. Najmä po roku 1989 sa po akoby štyridsaťročnej odmlke otázka Tisovej popravy stala opäť jednou z tém, ktoré rozdelili (nielen) historickú obec. Niektoré združenia a autori zašli dokonca tak ďaleko, že vo svojich dielach začali žiadať rehabilitáciu Jozefa Tisu a znovuotvorenie procesu, resp. jeho blahorečenie.³⁸ Tak či onak, uvedený proces by sa mal stať predmetom seriózneho výskumu s prihliadnutím na všetky jeho aspekty. Významným spôsobom ovplyvnil nielen formovanie novodobej ČSR a vzťah Čechov a Slovákov, ale aj viac ako štyridsať rokov po jeho vykonaní rozdelil slovenskú historiografiu na dva tábory. V tomto kontexte treba dodať, že spory o Jozefa Tisu sú súčasťou širšej problematiky reflexie obdobia 1938 - 1945, ktoré doteraz polarizuje slovenskú historickú obec.

Predkladaný reprezentatívny výber listov Edvardovi Benešovi, zasielaných v súvislosti s Tisovou popravou, je súborom listov či anonymov najrozličnejšieho žánru. Základným delením je postoj pisateľa k vykonaniu Tisovej popravy. Ako prvé sú uvedené listy a telegramy žiadajúce Tisovu popravu, až po nich nasledujú tie, ktoré žiadajú od Beneša vyniesť rozsudok milosti nad bývalým prezidentom Slovenskej republiky či kritizujú jeho rozhodnutie. Pre objektivnosť sú publikované vo výbere v pomere 1: 2, ktorý približne zachytáva vtedajšiu reálnu situáciu a ich početný stav. Žánrová rôznorodosť predkladaných dokumentov je tiež rôzna - od krátkych telegra-

mov cez podpísané listy, rezolúcie, až po (časťo urážlivé) anonymy. Ich radenie v predkladanom reprezentatívnom výbere zohľadňuje ich žánrovú spätosť, a najmä aspekt odosielať.

Predkladané dokumenty sú tiež cenným prameňom k zhodnoteniu skúmaného obdobia. Napriek zjavnej sugestívnosti niektorých anonymov poukazuje na nálady časti spoločnosti a politické pozadie procesu. Aj z tohto dôvodu je podľa mienky predkladateľa dôležité zachovať ich v pôvodnom znení bez vynechania expresívnych výrazov. Prešli len základnou jazykovou úpravou, pričom zásahy v texte nenarušili jeho význam. Najmä v prípade telegramov, ktoré boli písané bez interpunkčných znamienok a verzálom, bol text obohatený o interpunkčné znamienka s rozlíšením malých a veľkých písmen. Až na jednu výnimku (dokument č. 10) pochádzajú výlučne z Archívu Kancelárie prezidenta republiky v Prahe a fondu Úrad predsedníctva vlády - tajná spisovna Národného archívu Českej republiky v Prahe. Viaceré dokumenty sú v odpisoch duplicitne vedené v jednom i druhom archíve, signatúry sú v texte uvádzané len z jedného archívu.

DOKUMENT č. 1³⁹

Kancelár prezidenta republiky
Záznam ze dne 24.června 1947.

Z příkazu pana vedoucího odborového přednosty Dr. Jíny prohlédl jsem všechny dopisy anonymní i podepsané, které byly kanceláři prezidenta republiky do dnešního dne doručeny v souvislosti s procesem proti Dr. Jozefu Tisovi.

1) Dopisy, v nichž pisatelé žádají, aby pan prezident udělil Tisovi milost.

Podepsaných dopisů z ČSR došlo celkem 112

Z toho bylo ministerstvu vnitra, ministerstvu spravedlnosti a úřadu předsednictva vlády v opise již předáno opisů ... 11

Anonymních dopisů z ČSR došlo celkem ... 159

36 SNA, f. NS, Jozef Tiso. Záznam o vykonaní rozsudku.

37 Pozri napr. MURÍN, K.: *Spomienky a svedectvo, kapitola Obeta pomsty Čechov a komunistov*, s. 485 - 488 či ČULEN, K.: *Po Svätoplukovi druhá naša hlava (Život Dr. Jozefa Tisu)*, s. 514 - 536. Kapitola XXIII. Praha vraždila mnohé iné.

38 Z množstva prác pozri napr.: Podnet k revízii procesu s Dr. Jozefom Tisom. In: Kol.: *Zamlčaná pravda o Slovensku. II. diel*. Bratislava 1997, s. 337 - 388, ĎURICA, M. S.: *Jozef Tiso 1887 - 1947. Životopisný profil*, s. 543 - 558. Kapitola VI. Otázka blahorečenia a svätorečenia Dr. Tisu.

39 Archív Kancelárie prezidenta republiky Praha, sign. T 56/47 II. časť.

Z toho bylo ministerstvu vnitra, ministerstvu spravedlnosti a úřadu předsednictva vlády v opise již předáno dopisů ... 116

Podepsaných dopisů z ciziny došlo celkem ... 29

Z toho bylo již předáno v opise ... 29

Anonymních dopisů z ciziny došlo celkem ... 15

Z toho bylo již předáno v opise ... 8

Celkem došlo dopisů se žádostí o milost ... 315

2.) Dopisy, v nichž pisatelé žádají, aby Tiso byl potrestán, po případě rozsudek vykonán:

Podepsaných dopisů, vesměs z ČSR, došlo ... 148

Z toho bylo již předáno v opise ... 39

Anonymních dopisů, vesměs z ČSR, došlo ... 2

Celkem došlo dopisů se žádostí o potrestání ... 150

Navědomí.

Před založením: OTKa., aby hlásil.

Založiti 24. 6. 1947.

Panu kanceláři hlášeno.

Panu prezidentovi odevzdána 1 kopie.

Vaněk v. r.

DOKUMENT č. 2⁴⁰

Opis telegramu

Dr. Eduard Beneš prez. rep. Praha hrad
Bratislava

Ústředný koordinačný výbor odbojových organizací na Slovensku s uspokojením vzal na vedomie objektívny a spravodlivý rozsudok nad Tisom a Ďurčanským a v záujme konsolidácie vnútropolitických pomerov na Slovensku a utuženia jednoty ČSR vo vedomí plnej zodpovednosti žiadame žiadosť o milosť zamietnuť tým viac, že NS uvážiac všetky okolnosti odsúdených milostí neodporučil.

Ústr. výbor svazu slov. partizánov

DOKUMENT č. 3⁴¹

Opis telegramu

Prezident Československej republiky

Dr. Eduard Beneš

Praha

Bratislava

Zamestnanci Povereníctva školstva a osvetty žiadame ihneď previesť rozsudok Národného súdu nad Dr. Jozefom Tisom aby v záujme slovenského národa a československej republiky bolo zadost' učinené spravodlivosti.

Závodná rada a odborová organizácia pri PSO⁴²

DOKUMENT č. 4⁴³

Opis telegramu

Dr. Eduard Beneš, prezident republiky,
Praha

Bratislava

Ústredie SPROVU svazu protifašistických politických vaezňov na Slovensku so zadost' učinéním vzalo na vedomie objektívny a spravodlivý rozsudok Národného súdu v trestnej veci proti Dr. Tisovi a spol. a žiadame, aby prípadná žiadosť o milosť bola zamietnutá.

Ústredie SPROVU

DOKUMENT č. 5⁴⁴

Opis telegramu

Dr. Eduard Beneš, prezident Československej republiky Praha
Košice

Politickí vaezňovia a ilegálni pracovníci na východnom Slovensku vzali na vedomie prísny ale spravodlivý rozsudok vynesený nad najvážejšími škodcami národa a republiky. My, ktorí sme bojovali a trpeli za obnovenie republiky sme si plne vedomí významu a dôležitosti tohto rozsudku, ktorý má slúžiť aj mementom pre budúce pokolenie. I vzhľadom na zjavy, ktoré sa vyskytli v poslednej dobe a vyústili v demonštráciách žiadame, aby vynesený rozsudok bol čo najskôr vykonaný. Aj pri tejto príležitosti vyslovujú vám politickí vaezňovia svoju úprimnú oddanosť s vyhlásenám, že budeme aj naďalej strážcami našich ideálov a chceme ostat' živým svedomím nášho národa.

Východná oblasť SPROVU

40 NACR Praha, f. UPV tajná spisovna, šk. 529, inv. č. 1987, sg. 256/9

41 Archiv Kancelárie prezidenta republiky Praha, T 780/47.

42 Povereníctvo školstva a osvetty.

43 Archiv Kancelárie prezidenta republiky Praha, T 780/47.

43 Tamže.

DOKUMENT č. 6⁴⁵

SPROV - Sväz protifašistických politických väzňov - okresná odbočka v Novom Meste nad Váhom

Čís. J. 353/47

Dňa 16. apríla 1947⁴⁶

Vec: Vykonanie rozsudku Národného súdu nad Dr. Jozefom Tisom - petícia

Slovutný pán

Prezident ČSR Dr. Eduard Beneš

Praha

Okresná odbočka Sväzu protifašistických politických väzňov a ilegálnych pracovníkov v Novom Meste nad Váhom dovoľujú si obrátiť sa v tejto rozhodnej chvíli na Vás slovutný pán Prezident Čsl. Republiky a tlmočiť Vám vôľu a city svojho členstva, že sa všetci plne stavia-
me za rýchle prevedenie spravodlivého rozsudku Národného súdu nad odsúdeným Dr. Jozefom Tisom, lebo celú našu existenciu dá-
vame do spojitosti s touto otázkou.

My sme prinášali ťažké obete za túto republiku, trpeli a hynuli sme po väzeniach a koncentrákoch za obnovenie ČSR, za jej slo-
vanskú, demokratickú a pokrokovú náplň. Preto sa považujeme za celkom oprávnených ho-
vorit' spoločne aj s ostatnými odbojovými slož-
kami menom veľkej časti slovenského národa a keď Vás týmto prosíme, aby Ste v tomto dôle-
žitom prípade rozhodli tak, aby to prospelo národu a našej republike, robíme to s tým roz-
hodným vedomím, že od výsledku prevedenia vyneseneho rozsudku bude hodne závisieť, či tie ideály, za ktoré bojoval náš zahraničný i do-
máci odboj zvíťazia alebo či budú nútené na-
stúpiť cestu sebaobrany.⁴⁷

DOKUMENT č. 7⁴⁸

Ľud myjavského kraja, zastúpený Národ-
ným frontom a všetkými odbojovými zložkami,

rozhorčený výčinmi nepotrestaných nepria-
teľov našej krvavo vykúpenej slobody, podá-
va predstaviteľom nášho verejného života túto
REZOLÚCIU:

Ako československej myšlienke vždy ver-
ne oddaní občania tohto štátu rozhodne od-
sudujeme každú snahu o ovplyvňovanie Ná-
rodného súdu a o vytváranie falošnej verejnej
mienky, namierenej proti pokojnému vývinu
Československej republiky a žiadame:

1/ aby všetci tí, ktorí z akýchkoľvek prí-
čin dodnes nenašli kladný postoj k nášmu te-
rajšiemu režimu, a dajú sa ešte dnes používať
k protištátnym prejavom, boli našimi bezpeč-
nostnými orgánmi zaistení, náležite poučení a
podľa vážnosti previnenia i potrestaní.

2/ aby osnovatelia národu škodlivých de-
monštrácií, nech zaujímajú hocikaké postave-
nie, boli zaistení, odsúdení a potrestaní tak,
aby sa im ďalšia protištátna činnosť úplne zne-
možnila.

3/ aby Národný súd pri súdení hlavných
strojcov nášho národného utrpenia, bez ohľa-
dov na prejavy zakuklených nepriateľov Re-
publiky, konal svoju povinnosť nebojáčne,
spravodlivo a prisne!

Túto rezolúciu vynášame nielen vo vedomí
svojho oprávnenia, ale aj svojej národnej po-
vinnosti postaviť sa na obranu českosloven-
skej štátnosti ako potomkovia a nositelia myš-
lienky prvých hurbanistických povstalcov.

Sloboda národa bola, je a ostane našim
krédom. Za ňu sme sa postavili pred 100 rok-
mi ako prví bojovníci Hurbanových povstalec-
kých vojsk, za ňu sme neohrožene stáli v ča-
se 6-ročnej okupácie⁴⁹ ako odbojníci, parti-
záni, zahraniční vojaci a vojaci II. slovenské-
ho národného povstania.⁵⁰ V duchu tejto na-
šej tradície prehlasujeme, že aj dnes sa ne-
kompromisne staviame na obranu našej ná-
rodnej a štátnej slobody proti všetkým provo-
katérom a záškodníkom. Osvedčujeme sa, že
ideu národnej slobody a československej štát-
nosti nikdy nezhodíme!

Na Myjave dňa 23. III. 1947⁵¹

45 Archív Kancelárie prezidenta republiky Praha, T 780/47.

46 Pečiatka Kancelár prezidenta republiky. Došlo 17. duben 1947. 780/47.

47 Pečiatka a podpisy predsedu a tajomníka SPROV na Slovensku - Sväz protifašistických politických väzňov - okresná odbočka v Novom Meste nad Váhom.

48 Archív Kancelárie prezidenta republiky Praha, T 780/47.

49 Myslené roky 1939 - 1945.

50 1. Slovenským národným povstaním je myslené povstanie v rokoch 1848 - 1849 (vedúci povstania Štúr, Hurban, Hodža > t. j. hurbanisti, Hurbanovo vojsko).

51 Pečiatky a podpisy predsedov, resp. tajomníkov: Okresná organizácia Demokratickej strany na Myjave, Sociálna demokracia na Slovensku, okresný výkonný výbor Myjava, Komunistická strana Slovenska, okresný sekretariát Myjava, Sväz slovenských partizánov, okresná odbočka Myjava, Sväz zamest. kovo-rob. Priemyslu, skupina Myjava, Závodná rada Považských strojární, národný podnik, Závod Myjava, Československá obec Legionárska, Jednota Myjava, Sväz protifašist. Polit. väzňov na Slovensku, okresná a miestna odbočka v Myjave, Sväz vojakov Slovenského národného povstania SV0JP0V miestne združenie Myjava.

DOKUMENT č. 8⁵²

Rezolúcia

odbojových organizácií predstavujúce Sväz Slovenských partizánov, československú Obec Legionársku /I. a II. Zahraničný odboj/, Sväz Vojakov Slovenského národného povstania, Sväz protifašistických väzňov, vydaná na zasadnutí reprezentantov ústredných výborov týchto organizácií v Bratislave dňa 16. apríla 1947 :⁵³

V súvisi s rozsudkom nad Tisom a spol., vychádzame s názoru, že v plnom rozsahu má sa rešpektovať výrok Národného Súdu nad obžalovanými hlavnými vinníkmi nášho národného a štátneho nešťastia v r. 1938 - 1945 a preto žiadame politické strany Národného Frontu,⁵⁴ aby nijakými prostriedkami sa nemeno alebo neoslabovalo rozhodnutie súdneho tribunálu.

V prípade odsúdeného zradcu J. Tisu, bývalého prezidenta Slovenského štátu⁵⁵ nie sú tiež nijaké dôvody pre takýto postup, naopak, všetky právne, morálne i politické dôvody prihovárajú sa za to, aby aj politické slovenské a československé fóra sa podriadili súdneho výroku a neprekážali alebo neoddiľovali jeho výkon.

Ešte za ťažkých zápasov proti okupantom a ich pomáhačom zriadili sa osobitné súdne tribunály s týmto úmyslom, aby ich rozhodnutia o zrade, o prisluhovaní nepriateľom, o poškodzovaní životných i historických záujmov nášho národa a štátu pôsobily výchovne na široké vrstvy; boly výstrahou nepriateľom a utrdili istotu otrasenú v posledných rokoch Republiky a za vojny, že Republika a Demokracia zradu tresce a ich opustenie a pošliapanie nesie len dočasné výhody!

Akékoľvek oslabenie výroku Národného Súdu najmä v prípade J. Tisu, ktorý v našom národe stelesňuje a symbolizuje túto zradu na smysle bytia nášho národa na demokracii i Republike, nevyhnutne musí vyvolať nedôveru k poslaniu nášho politického súdnictva vôbec a v spravodlivosť zvlášť.

Široké vrstvy nášho národa, ktoré sme za vojny a povstania zo zahraničia i z domáceho podzemia nabádali k aktívnemu odporu proti režimu, reprezentovanému J. Tisom, museli by v prípade jeho pardonovania považovať i našu demokratickú novú politiku za nedôslednú pri obrane záujmov a ideálov odboja - za obyčajné „panské huncútstvo, ktoré vie byť prísne voči menším previnilcom, no je ohladuplné voči hlavnému svodcovi.

Táto nedôslednosť vynikla by najväčšmi pri vedomí, že je Tiso, prvý a dlhší čas jediný z reprezentantov t.zv. Slovenského štátu načrtol v prvých dňoch povstania zásadnú a dôslednú protipovstaleckú politickú líniu a keď všetci ostatní predstavitelia slovenského štátu zaváhali, on prvý proklamoval verejne i v ďalšej svojej praxi ďalšiu svoju prítulnosť k nemec-kému nacizmu, A v tomto odpore k Republike, k jej novej demokratickej náplni, k jej novému začleneniu sotrváva i naďalej ako o tom svedčí jeho záverečná reč pred súdom, ktorá bola mobilizačným apelom pre všetkých starých stúpcov povstaleckého režimu na Slovensku. Ak by naše politické fóra zmariť alebo zdržali vykonanie spravodlivého rozsudku nad J. Tisom, znamenalo by to za vyličených okolností - automaticky zmenu situácie na Slovensku. Znamenalo by to hanebné poplúvanie všetkých obetí nášho odboja, ktorý sme viedli i proti režimu stelesnenému v osobe J. Tisu. A znamenalo by to automaticky také posilnenie sebavedomia prívržencov J. Tisu, že pozície povstaleckého, t.j. demokraticky, československy a slovansky orientovaného Slovenska by nemohly byť na dlhší čas udržateľné. Neobstojí námietka, že výkonu spravodlivého rozsudku nad J. Tisom treba sa vyhnúť, aby prívrženci odsúdeného nevyvolali nepokoj a tak marili konsolidačný proces na Slovensku a v Štáte. I keď v prípade vykonania najvyššej výmery tresty budú aj prejavy nespokojnosti, nikdy nebudú mať taký rozsah a taký konkrétny cieľ, aké nevyhnutne budú mať akcie týchto elementov v prípade odkladu alebo zmiernenia trestu. V prípade J. Tisu neide o osobu ale o symbol a o koncepciu

52 Archiv Kancelárie prezidenta republiky Praha, T 780/47.

53 Rezolúcia bola doručená Benešovi a publikovaná v periodickej tlači.

54 Národný front združoval všetky politické strany na Slovensku - DS, KSS, Stranu slobody a Stranu práce. Ostatné strany mohli vzniknúť len so súhlasom strán NF.

55 Často používané označenie 1. SR, ktoré najmä jej protivníci vzťahujú na celé obdobie rokov 1939 - 1945. Od Ústavy v r. 1939 by mala byť nazývaná Slovenská republika.

Ak Slovensko a Republika zaváha dnes, pri vykonaní rozsudku nad J. Tisom, onedlho bude musieť platiť opäť drahou krvou svojich najlepších v boji proti politickej koncepcii, ktorú odsúdený reprezentuje. A v zapätí len namáhavo by pokračovalo pri uskutočňovaní svojich budovateľských plánov, pretože by neprestajne narážalo na prekážky stavané posilnenou protištátnou reakciou, ktorá by Inkasovala pardonovanie svojho vodcu a ideológa len ako svoj prvý úspech.

Protištátnej reakcii nezáleží len na osobe Tisovej. Reakcii ide v konečnom efekte o opätovné ovládnutie Slovenska a to tak ako pred Mníchovom i dnes... aj za cenu Republiky... Pardonovanie J. Tisu by ju len posilnilo v tomto úsilí.

Zo všetkých týchto príčin žiadame, aby rozsudok národného Súdu bol všetkými politickými fórami slovenskými i československými jednotne a bezvýhradne rešpektovaný a potvrdený. Ak by sa tak stať nemalo, naše odbojové organizácie si pokladajú za povinnosť novú situáciu, vytvorenú uvoľnením cesty pre ďalší nástup ľudáckej reakcie a uvážiť, akým ďalším spôsobom majú demokratické sily Slovenska zabezpečiť jednotu Republiky, jej charakter, daný duchom i obetiplným bojom nášho povstania a košickým programom vlády Národného Frontu Čechov a Slovákov. My príslušníci odbojových organizácií na Slovensku, ktorí verne vyjadrujeme mienku nesmiernej väčšiny nášho ľudu, prehlasujeme, že každej osobe alebo inštitúcii vyslovíme nedôveru, ak by zaujala také stanovisko, ktoré by znamenalo oddialenie alebo zmarenie prevedenia rozsudku nad J. Tisom.

Bratislava, 16. apríla 1947

Sväz slovenských partizánov

Sväz vojakov slovenského národného povstania
československá Obec Legionárska / I. a II.
zahraničný odboj/

Sväz protifašistických väzňov

DOKUMENT č. 9⁵⁶

Opis

Kancelár president republiky

Došlo dne 20. III. 1947

Č. j. T 636/47

18. III. 1947

Pán prezident!

Aby Vás nenapadlo dať milosť našim najväčším zločincom nacistickým spolupvrahom toľko nevinných detí, matiek a najlepších synov národa, Tisovi a Machovi.

Reakcionári, rozbíjači bývalej nám tak drahéj Republiky Československej vystrkujú rožky a každý deň predĺženia života týmto zločincom dodáva im na smelosti.

Čujem stále volanie z hrobov tisícich nevinných po pomste, po spravodlivom trestu.

Kiež by ste aj Vy pán prezident boli tak spravodlivé prísny tak, ako sme aj my konalí v mene spravodlivosti a k záchrane vlasti a národa svoje povinnosti a videli nie raz smrť pred sebou.

S úctou

Michal Boban v. r.

Až tri razy ranený partizán z Detvy, nateraz nájomca trafiky v Bratislave⁵⁷

DOKUMENT č. 10⁵⁸

Slovutný pán prezident!

Z poverenia Biskupského zboru Slovenska, v jeho mene úctivo prosím, aby ste ráčili udeliť milosť Dr. Jozefovi Tisovi, ak by bol Národným súdom v Bratislave na smrť odsúdený. Ide nám všetkým o to, aby v našej toľkými obeťami obnovenéj republike sa pomery čím skôr skonsolidovali, aby pri náboženskej znášanlivosti spolupráca našich dvoch národov bola čím užšia a plodnejšia v budovateľskom diele nášho štátu. Tieto naše snaženia prípadnou popravou Dr. Jozefa Tisu boli by na Slovensku v základoch otrásené a nevieme, kedy by sa takto vzniknutá trhlina mohla preklenúť. Naproti tomu udelením milosti Dr. Jozefovi Tisovi by boli slovenskí katolíci vo vernosti k štátu naozaj posilnení.

Celý biskupský zbor je presvedčený, že Vaša Excelencia svoje právo ako hlava štátu použije v dobro nášho národného a štátneho života a udelí milosť prípadne na smrť odsúdenému Dr. Jozefovi Tisovi.

Ostávam s prejavom hlbokéj úcty
Dr. Pavol Jantausch, biskup, v. r.⁵⁹

⁵⁶ NAČR Praha, f. ÚPV tajná spisovna, šk. 529, inv. č. 1987, sg. 256/9.

⁵⁷ K činnosti partizánov v rokoch 1945 - 1948 pozri viac LACKO, M.: Najhorlivejší pomocníci komunistov. Sväz slovenských partizánov a udalosti na Slovensku v rokoch 1945 - 1948. In: PODOLEC, O. (zost.): *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava 2008, s. 519 - 556.

⁵⁸ Podľa ĎURICA, M. S.: *Jozef Tiso 1887 - 1947. Životopisný profil*. Bratislava 2006, s. 504 - 505.

⁵⁹ Slovenskí biskupi sa stretli 27. 3. 1947 a poverili Jantauscha spísaním memoranda, ktoré mal zaslať v ich mene nielen Benešovi, ale aj ďalším politickým predstaviteľom. Vykonal tak 30. 3. 1947. Tamže, s. 504.

DOKUMENT č. 11⁶⁰

Opis telegramu
Kancelária pán prezident Dr. Beneš Praha
Spišské podhradie

S hlbokou úctou prosím o milosť odsúdeného Dra Jozefa Tisu
Biskup Vojtaššák⁶¹

DOKUMENT č. 12⁶²

Opis telegramu
Dr. Eduard Beneš, prezident ČSR, Praha
Košice
Slovutný pán prezident, pre odsúdeného Dr. Jozefa Tisu najúctivejšie prosím milosť.

Jozef Čársky, biskup, apoštolský administrátor⁶³

DOKUMENT č. 13⁶⁴

Opis telegramu
Slovutný pán prezident
Dr. Eduard Beneš
Praha hrad
Bratislava tel

V záujme dobrého spolunažívania Čechov a Slovákov v našej milovanej ČSR za ktorú sme spolu vy v zahraničí a ja tu doma v plnom nebezpečenstve života bojovali prosím o milosť pre Dr. Tisu ako človeka a kňaza i keď sme osobne boli svojho času rozhodnutí ináč postupovať a rozhodovať.⁶⁵

Dr. Josko

DOKUMENT č. 14⁶⁶

Opis
Bratislava 14. 4. 1947

Pán prezident!

Ak chcete zachrániť Čsl. Republiku, zachráňte nám Dr. Tisu. Nezaslúži si tak postupnej smrti. Ak Tiso bude popravený, tak nik na svete viac nespojí Čechov a Slovákov spolu v jeden štát!!!

S Dr. Tisom bude popravená čsl. republika a akákoľvek spolupráca Čechov a Slovákov v budúcnosti. Preto prosí celé Slovensko o milosť pre Dr. Tisu!

Dr. Ján Balko v. r.

KPR 18. 4. 47
T 788/47

DOKUMENT č. 15⁶⁷

Opis telegramu
Excelencia Dr. Eduard Beneš
Prezident republiky
Praha
Bytča

Matka odsúdeného Dr. Jozefa Tisu úpenlivo prosí milosť pre svojho syna

Vd Terézia Tisová

DOKUMENT č. 16⁶⁸

Opis
KPR 19/4.47
T 794 /47

V kolíske takzv. „Slov. nár. povstania“

Vysokovážený pán prezident!

Kedže udalosti došli tak ďaleko, že Vy pán prezident máte rozhodnúť o živote pána Dr. Tisu, prosím Vás pán prezident v mene svojom a verte v mene 90%-nej väčšiny Slovákov, aby ste Dr. Tisu omilostili, keď už tí „zradní Slováci“ sú slepí a iste aj hlúpi, keď nevidia

60 NAČR Praha, f. ÚPV tajná spisovna, šk. 529, inv. č. 1987, sg. 256/9.

61 Ján Vojtaššák, za 1. SR spišský diecézny biskup, bol neskôr komunistickou mocou sám súdený. Pozri napr. PEŠEK, J. - BARNOVSKÝ, M.: *Pod kuratelou moci*. Bratislava 1999, LETZ, R.: *Dokumenty k procesu s katolíckymi biskupmi Jánom Vojtaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom*. Bratislava 2007 a mnohé iné. Okrem Vojtaššáka poslali podobné telegramy desiatky viac či menej známych katolíckych, ako aj evanjelických kňazov.

62 NAČR Praha, f. ÚPV tajná spisovna, šk. 529, inv. č. 1987, sg. 256/9.

63 Jozef Čársky bol v rokoch 1. SR prešovským (predtým košickým) administrátorom. K Jozefovi Čárskemu pozri viac LIPTÁK, R.: *Vybrané aktivity biskupa Jozefa Čárskeho a ich vplyv na posilnenie „katolíckosti“ veriacich v rokoch 1939 - 1943*. In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Život v Slovenskej republike*. Bratislava 2010, s. 344 - 356, ZUBKO, P.: *Jozef Čársky - sonda do života biskupa*. In: DIAN, D. (zost.): *Duchovný pastier. Katolícka cirkev v Slovenskej republike 1939 - 1945*. Trnava 2009.

64 Archív Kancelárie prezidenta republiky Praha, T 780/47.

65 Matej Josko sa za 1. SR zapojil do odboja, bol tiež signatárom Aprílovej dohody.

66 Archív Kancelárie prezidenta Českej republiky Praha, T 780/47.

67 Tamže.

68 Archív Kancelárie prezidenta republiky Praha, T 780/47.

ako ich národ pre odsúdenie Tisu a spol. nenávidí a preklína.

Ked' by ste tak neučinili, národ slovenský by vám to nikdy neodpustil a znenávidel by Vás a Váš národ ešte viac ako doteraz.

Tiež konsolidácii na slovensku a pomeru medzi katolíkmi a evanjelikmi by vôbec neprispelo.⁶⁹ Prosím preto ešte raz, aby ste Dr. Jozefa Tisu omilostili.⁷⁰

Nech žije martýr Dr. Tiso!

S úctou Slovák

P. S.: Prepáčte že sa nepodpíšem ale bo-
jím sa terajšej „demokracie“ a „vôle ľudu“ 10%
a som tiež št. úradníkom.

DOKUMENT č. 17⁷¹

Opis

Hon. Edward Beneš

Praha, Hradčany

Pán prezident,

Roduverní Slováci v západnej Kanade do-
volujú si Vás upozorniť na veľký justičný omyl
s Dr. Tisom.

Slovenský národ nikdy nezabudne toto
nespravodlivé pošliapanie jeho vôle po sa-
mostatnosti. Rana, ktorú zasadíte Slovákom
usmrtením dr. Tisu sa nikdy nezahojí a na ve-
ky prehĺbi priepasť medzi slovenským a čes-
kým národom.

Sme jednomyselne presvedčení, že dr.
Tiso robil ako najlepšie mohol a vedel.

Žiadame preňho Spravodlivosť
a Oslobodenie.

V tejto nádeji kloní sa vám:

Roduverná Kanadská Slovač.

Na obálce razítko:

Coleman, Alberta, Canada

22. III. 1947.

KANCELÁŘ PRESIDENTA REPUBLIKY

Došlo dne 28. března 1947

K č. j. T 56/47.

DOKUMENT č. 18⁷²

Opis telegramu

Hon. Dr. Edward Beneš

President of Czechoslovakia

Praha

MK 305 Chicago III 43 31 1059A

We Americans of Slovak descent Chicago
members assembly 30 Slovak league of
America meeting assembled January 26 1947
protest the threatened execution of Dr. Jozef
Tiso and request his immediate release.

Chicago Slovak league

KANCELÁŘ PRESIDENTA REPUBLIKY

Došlo dne 1. února 1947

Čj. T 308/47.

DOKUMENT č. 19⁷³

NLT Dr. Eduard Beneš

President ČSR

Praha

RF 1559 New York 217 29 SH WU P1 /52

Vaša excelencia, s úprimnou prosbou ob-
racia sa na vás akožto na hlavu ČSR vý-
konný výbor Sdruzenia slovenských katolí-
kov v Amerike, by ste všetko možné vo vašej
moci podniknúť ráčili na záchranu Dr. Jozefa
Tisu. Združenie sl. katolíkov je čisto nábožen-
ské a kultúrne teleso, ktorému popri blahoby-
tu nášho amerického ľudu na srdci leží aj bla-
hobyť tak duševný aj telesný ľudu slovenské-
ho a českého v Európe. Sme hlboko presved-
čení a nielen my Slováci a Česi v Amerike, ale
aj americkí katolíci, ba americký ľud vôbec, že
záchrana Dr. Tisu viac, nesmierne viac pro-
speje pre vzájomnosť Čechov a Slovákov, pre
budúci život, pre rýchlejšie konsolidovanie po-
merov, pre blahobyť v republike a pre jej me-
dzinárodnú prestíž ako odsúdenie a likvidova-
nie Dr. Tisu. O jeho záchranu obraciame sa
na vašu excelenciu aj preto, bo nátlak naci-
stický bol v tie časy bol obrovský tak, že do ča-
su ani veľké Rusko neodolalo tomuto nátlaku.
Tým menej bol v stave odolať Dr. Tiso. Tento
názor osvojuje si aj americká tlač pre horeuve-
dené príčiny. Úzkostné opakujeme pred vašou
excelenciou naše úprimné prosby za ochra-
nu Dr. Tisu veriac, že nás vyslyšíte. S výra-
zom našej hlbokéj úcty dané 20. marca 1947

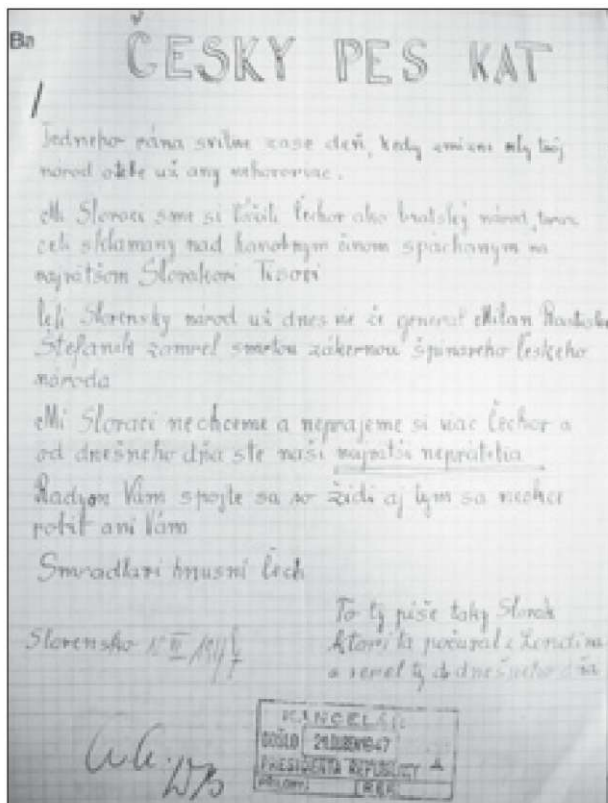
69 Hoci Tisova poprava nezanechala na DS tragické stopy a neznamenal taký odliv katolíkov, ako si predstavovala KSS, predsa po vykonaní Tisovej popravy zrušilo okolo 30 000 predplatiteľov na znak nesúhlasu svoje predplatné denníka Čas. SYRNÝ, M.: *Slovenskí demokrati* '44 - 48.

70 Podčiarknuté v origináli.

71 NAČR Praha, f. ÚPV tajná spisovna, šk. 529, inv. č. 1987, sg. 256/9.

72 Archiv Kancelárie prezidenta republiky Praha, T 763/47.

43 Tamže.



Zdroj: Archív Kancelárie
prezidenta republiky, Praha

v Pittsburgu USA v mene Sdruženia slovenských katolíkov v Amerike.

Rev. Martin B. Rubický, Msgr. Štefan J. Krasula, Msgr. Miloš K. Mlynarovič

KANCELÁŘ PRESIDENTA REPUBLIKY
Došlo dne 31. března 1947
Čj. T 693/47.

DOKUMENT č. 20⁷⁴

ČESKÝ PES KAT

Jedného rána svitne zase deň, kedy zmizne celý tvoj národ o tebe už ani nehovoriac.

My Slováci sme si vážili Čechov ako bratský národ, teraz celí sklamaní nad hanobným činom spáchaným na najsvätšom Slovákovi Tisovi.

Celý Slovenský národ už dnes vie že generál Milan Rastislav Štefánik zomrel smrťou zákerou špinavého Českého národa.

My Slováci nechceme a nepravíme si viac Čechov a od dnešného dňa ste naši najväčší nepriatelia.⁷⁵

Radím Vám spojte sa so židmi aj tým sa nechce robiť ani Vám.

Smradľavý hnusný Čech

To ti píše Slovák ktorý ťa počúval z Londýna a veril ti do dnešného dňa

Slovensko 18. 7. 1947

DOKUMENT č. 21⁷⁶

18. apríla

Ty český pes!

Posielame za Tebou všetku našu nenávisť. Zničil si nám milovaného - nenahraditeľného otca, Dr. Tisu a preto opovrhujeme Tebou ako s prašivou sviňou, Ty český buzerant. Raz príde čas a smrť drahého Vodcu bude pomstou.⁷⁷ Hoci ste ho usmrtili, duch jeho bude žiť naveky medzi nami a verní zostaneme jeho svätým ideám.

Plúje na Teba a opovrhuje Tebou
Slovenská mládež

DOKUMENT č. 22⁷⁸

Beneše, Beneši, ty špinavý Beneš, národ náš slovenský zabíjati ideš!!! Ty hnusný vyvrhel spodiny ľudskej spoločnosti. Ty špinavý gangster. Dokedy ešte budeš našich ľudí zabíjať? Tá mater ku rva ktorá ťa okotila mala ťa prekliat' prv ako si sa mal vykotit' na svet. Ty luza špinavá nebudeme už dlho rozmýšľať nad našim životom skrpateľým. Ty hnusoba v ľudskej podobe had navlieknutý nebudeš nám už dlho našu krv piť! Príde raz doba rátania - ty špinavá hyena!!!⁷⁹ Nájdeť ťa keď budeš aj pod zemou aj s tvojou vykurvenou Hanou.⁸⁰ A keď ti raz ty špina hnusná vietor nohy kolísať budeš tri dni na strome visieť dokiaľ to krv vrany nepodzobú. Ty vyvrhel' ľudskej spoločnosti. Boh to potrestať musí! Nebudeš mať kam ujsť. Nájdeť ťa aj v pekle na dne! Ty hnusoba česká prekliata. Ty antikrist hnusný. Kurva mater ktorá ťa okotila. Vieme ty vyvrhel že nám ešte mnoho krvi vypiješ, ale vieme, že na teba

⁷⁴ Tamže, T 832/47.

⁷⁵ Podčiarknuté v origináli.

⁷⁶ Archív Kancelárie prezidenta republiky Praha, T 832/47.

⁷⁷ Podčiarknuté v origináli.

⁷⁸ Archív Kancelárie prezidenta republiky Praha, T 832/47.

⁷⁹ Podčiarknuté v origináli.

⁸⁰ Manželka E. Beneša Hana Benešová. Je známe, že Beneš s ňou nespodil potomka.

tiež príjde čas. A ruka spravodlivosti ťa musí zasiahnuť ty hnusná špina. Tieto kúsky gangsterské nebudeš už dlho robiť. Čas sa ti už kráti a budeš na pásy rezaný od nás Slovákov.

Ján Valach⁸¹

DOKUMENT č. 23⁸²

K T 6/47

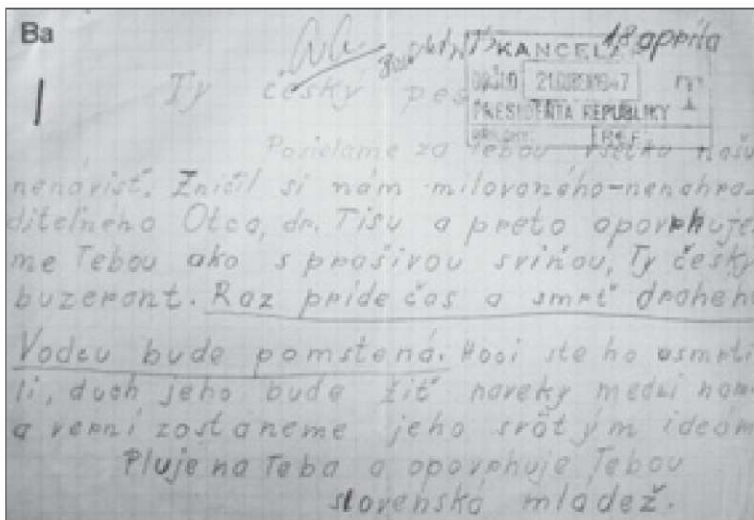
8. dubna 1947

Zo srdca Slovenska

Edo Beneš,

Ty pes krvelačný, ty antichrist, ktorý vraždíš, len aby si sám mohol vládnuť. Prečo väzniš a popravuješ? Pamätaj si, kto čím hreší, tým trestaný býva! I ty zdochneš ktorému si nášmu junákovi pod rukou! Zdochneš a už nie za dlhú dobu, ty satan, neopovažuj sa nám odsúdiť nášho prezidenta Dr. J. Tisu, lebo ťa obesíme za tvoje prirodzenie, ktoré ti dobrý Boh učinil neplodným, ty hyena, ty starý prasačáku, ty pes, ty sviňa, ty ohava, ty zapredanec slovenského národa, ty hrošia koža, na ktorú už nič neplatí. Chceš prevýšiť už i Boha? A tie nevinné duše a ich krv ťa v noci neprenasledujú? My ti kričíme z plných slovenských zdravých pľúc: „za nášho prezidenta život tvoj psí, i tvojej hnusnej ženy, ktorá keby bola ženou nedovolila by ti toľké krivdy páchať na našom národe a tisíce hnusných, faľošných čechúrov!“⁸³

Čo myslíš Edo, dobre to robíš? Už i Gottwald s tebou nechce do jedného vreca fúkať. Ale si obstál! Ó ty starý somár! Keby ťa chudák nebol dobrý starý Masaryk videl, ten by ťa sám sfackal! Ty takto plníš jeho odkaz? Čudne, prečudne! Ten sa asi chudák v hrobe naobracia! Keby ťa už prišiel aspoň zadrhnúť! Hej, ozaj ty, nevieš ako to bolo s Hodžovou smrťou? Ty si ho nechal otráviť ty hnusák jeden a teraz otravuješ vzduch nám všetkým svojim smradľavým telom a páchnucou hnusnou, zapredanou dušou! Prízvukujeme: Nesúď, aby si nebol súdený. Nech sa nášmu prezidentovi ani vlások na hlave neskriví, lebo budeš ťažko pykať, ty krvilačný nadčlovek, si horší ako



všetci gestapáci, čo si pred nimi utiekol. Čo si neostal? Lebo by ťa boli sami Česi zabili! A teraz ťa zabijú Slováci!

Bozaj nás v rit!

Mor ho!

DOKUMENT č. 24⁸⁴

Opis

Som Slovák telom i dušou. Mat' ma vychovala tu pod braliskami Tatier, kde Boh môjmu národu dožičil pred siedmimi rokmi slobody, v rámci svojho štátu. Dnes národ náš pod titulom pokrokových prúdov a vraj ľudovej demokracie namiesto slobody prežíva po víťazstve svojho brata Rusa najkrvavejšie divadlo, aké mu vari ani Turci neboli vstave doniesť. Dnes 11.000 najlepších vlastencov žalárujú a za akýchsi vlastencov na ich miestach, kdejakých svetovcov pousádzali, ktoré národ nielen vykrádajú, ale do špikov vyciciavajú. Upozorňujem Vás, na túto skutočnosť, na ktorú je nič nezmeniteľné, a ktorá sa dá napraviť jedine širokou amnestiou a prepustením bývalej slovenskej vlády a Dr. Tisu na slobodu. Opačný názor je záhuba a rozpútanie zmätku o ktorom svet ešte neslýchal. Žiadame Vás toto je vôľa celého národa. Ak ju nesplníte, zahyniete ako Biedník dýkou slovenského podzemného odboja.

Z rozkazu gen. Svatoboj⁸⁵

Zdroj: Archív Kancelárie prezidenta republiky, Praha

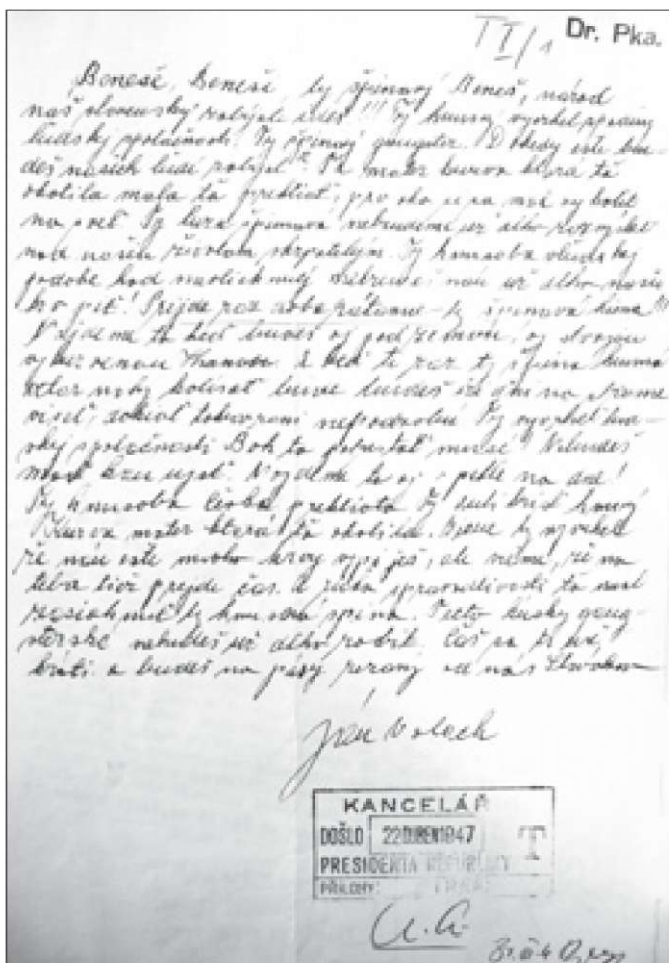
⁸¹ Meno odosielateľa bolo vymyslené.

⁸² NAČR Praha, f. ÚPV tajná spisovna, šk. 529, inv. č. 1987, sg. 256/9.

⁸³ Adresátom viacerých listov, najmä anonymov, bola aj manželka prezidenta Beneša.

⁸⁴ NAČR Praha, f. ÚPV tajná spisovna, šk. 529, inv. č. 1987, sg. 256/9. Uvedený dokument bol na adresu prezidentskej kancelárie zaslaný viackrát z viacerých miest Slovenska. Pisatelia ho rozširovali medzi sebou a hromadne zasielali Benešovi.

⁸⁵ List podpísaný „generál Svatoboj“ bol rozosielený po Slovensku s tým, že adresát ho mal poslať najmenej trom priateľom a zaslať Benešovi, Šmidkemu a Lettrichovi. Ak by tak nevykonali, mal tiež zahnúť dýkou slovenského vlasteneckého podzemného hnutia.



Zdroj: Archív Kancelárie
prezidenta republiky, Praha

DOKUMENT č. 25⁸⁶

Opis⁸⁷

Hojže, Bože! Staň do súdu,
prisluž pravdu môjmu ľudu.
Pravde žil som, krivdu bil som,
verne národ svoj ľúbil som:
to jediná moja vina
okrem tej žiadna iná!

ŽIADAME PREPUSTENIE DR. JOZEFA
TISU⁸⁸ a členov bývalej SLOVENSKEJ
VLÁDY z väzenia!!! Žiadame, aby ich súdil
SLOVENSKÝ národ všeobecným tajným hla-
sovaním!!! ŽIADAME o to dôrazne, aby bola
daná možnosť celému národu vyjadriť sa o ich
vine alebo nevine!!! PROTESTUJEME pro-
ti surovej urážke SLOVENSKÉHO NÁRODA,
uväznením jeho predstaviteľov v otrockých
okovách, akoby išlo o zločincov, alebo vra-
hov!!! Domáhame sa PRÁV, ktoré nám prí-
rodzeným právom patria v ľudovo-demokra-
tickom štáte!!! ŽIADAME o povolenie vytvoriť
SLOVENSKÚ POLITICKÚ STRANU, na ktorú
by mohli slovenskí katolíci s kľudným svedo-
mím hlasovať ináč budeme voľby plným prá-
vom IGNOROVAŤ !!!

Člen 90%-nej menšiny Slov. národa.

Peter Sokolovič: Letters Addressed to Edvard Beneš Related to the Sentence on Jozef Tiso

Letters to Edvard Beneš written in connection with the trial against Jozef Tiso and comp., are significant period evidence not only about the retribution judiciary itself, but also about the situation in the Slovak society after the WW2. The presented representative selection of letters to Edvard Beneš, sent in relation with Tiso's execution, is a set of letters or anonymous letters of different genres. The given documents are also a precious source to be used in assessing the examined period. In spite of apparent suggestive character of some of the anonymous letters, they show the mood in part of the society and the political background of the trial. They are all the more interesting as the trial with Jozef Tiso and his execution influenced significantly not only the creation of the latter Czechoslovak Republic and the relation between the Czechs and Slovaks, but more than 40 years after it was carried out it divided the Slovak historiography in two groups. In this relation it is necessary to say that the disputes on Jozef Tiso have been part of a larger issue, namely the reflections of the period of 1938 - 1945 polarizing the Slovak community of historians till now.

⁸⁶ NACR Praha, f. UPV tajná spisovna, šk. 529, inv. č. 1987, sg. 256/9.

⁸⁷ Ďalší príklad hromadne zasielaného dokumentu.

⁸⁸ Verzál v origináli.

Rolník Lacko píše Gottwaldovi

(január 1952)

Slovensko bolo oddávna prevažne agrárnou krajinou; ešte aj koncom 40. rokov 20. storočia u nás prevažoval roľnícky stav. Slovenský roľník bol s pôdou doslova zrasťený. Mnohí si preto nevedeli predstaviť iné živobytie, ako spojené s pôdou. Ba pôda bola akýmsi meradlom hodnôt: podľa pôdnej výmery sa dlhé desaťročia posudzoval sociálny status; podľa rozsahu pôdy vyberali rodičia či príbuzní nevestám ženícha a naopak; podľa potreby poľnohospodárskych prác chodili (alebo nechodili) žiaci do školy a pod.

Jozef Lacko bol tiež jedným z takýchto „typických“ Slovákov. Narodil sa v roku 1895 v obci Ducové, pochádzal zo siedmich detí schudobnenej roľníckej rodiny. Už ako 12-ročný stratil otca, takže si od malička musel ťažko privyrábať na živobytie, najviac ako furman pri stavbách v neďalekých Piešťanoch. Patril k tým nešťastným ročníkom, ktoré museli absolvovať celú svetovú vojnu, od prvého do posledného dňa. Vo vojne bol aj ranený a ostal čiastočným invalidom. Po návrate z vojny na jar 1919 sa priženil (či skôr bol priženovaný) do susednej obce Modrová. Nasledujúcich tridsať rokov prežil v relatívnom pokoji. Povedané slovami klasika, prevrat vo februári 1948 si príliš nevšimol; alebo presnejšie, jeho roľnícku každodennosť bezprostredne neovplyvnil. Všetko sa zmenilo až o rok neskôr, keď nastúpila otvorená bolševizácia Československej republiky (ČSR) a v jej rámci bezohľadný kolektivačný tlak. Tvrdopracujúci, v podstate apolitickí roľníci, ktorí všetok svoj čas a sily venovali obrábaniu pôdy, sa z mesiaca na mesiac stali zrazu triednymi nepriateľmi, vykorisťovateľmi, „kulakmi“. Nielen kolektivačná doktrína, ale najmä filozofia sociálno-politickej nenávisti k nám prenikla z bolševického ZSSR, ktorý sa od roku 1945 stal nielen našim oficiálnym „osloboditeľom“, ale doslova nedotknuteľným ideálom. Vytýčenú politickú líniu však veľmi razantne do praxe aplikovali už domáci ľudia - funkcionári komunistickej strany, sudcovia, milicionári, príslušníci Sboru národnej bezpečnosti - SNB, a iní príslušníci štátno-straníckeho aparátu.

Definícia kulaka bola veľmi vágna. Alebo presnejšie, stala

sa hanlivou nálepkou. V sovietskom ponímaní mala označovať bohatého roľníka, takých však bolo u nás - vzhľadom na predchádzajúci historický vývin, parcelácie, znárodňovanie, ako aj dedičský systém - veľmi málo. Aj tých, ktorých vtedajší najchudobnejší považovali za majetných či zámožných, boli v skutočnosti bohatými len na prácu. Na rozdiel od maloroľníkov či bezzemkov si navyše nemohli dovoliť odbiehať za zárobkom či na sezónne práce. Tie v konečnom dôsledku vyniesli priemernej rodine viac, než celoročné hrdlačenie na vlastnej roli: jasne sa to ukázalo najmä počas druhej svetovej vojny v prípade zárobkových prác v Nemecku.

Ak by sme za hranicu majetnosti brali kritérium nad 15 ha pôdy, podľa tohto kritéria by sme Lacka nemohli považovať za kulaka; do roku 1948 vlastnil totiž asi 15 ha pôdy a od r. 1949 len čosi vyše 10 ha. Po nástupe komunistického režimu a naliehaní politicky rozhladenejšieho zaťa, ktorý bol príslušníkom SNB v Bratislave, že aj u nás, podobne ako v ZSSR príde čoskoro k znárodňovaniu - v naivnej dôvere pôdu rozdelil a prepísal medzi štyri deti. Vtedajšie orgány však osamostatnenie poľnohospodárskych výmer povolili len v jednom zo štyroch prípadov, a tak Lacko musel aj naďalej obhospodarovat' väčšinu svojej pôvodnej pôdy. Jozef Lacko nespĺňal ani iné bolševické kritérium kulaka - vykorisťovanie nádeníkov - nijaké pracovné sily okrem rodinných príslušníkov totiž nezamestnával.

PhDr. Martin Lacko, PhD.

(1976), absolvent Univerzity Komenského v Bratislave, študijný odbor história - filozofia. Pracuje v Ústave pamäti národa

Jozef Lacko s rodinou. Manželka drží postihnutú dcéru (október 1940). Zdroj: Archív autora





Štefan Vrbenský, štylizátor listu
ešte ako slovenský žandár.
Zdroj: Archív autora

Slovenská dedina, aj popri všetkých rozdieloch a pnutiach, ktoré tu oddávna jestvovali, bola z istého pohľadu akousi rozšírenou rodinou. Aj tzv. lepšie situovaní roľníci, ktorí mali viac hektárov polí či lesov a záprah, vypomáhali tým sociálne slabším. Vždy, keď bolo treba poorať či spraviť „furmanku“ rodine, ktorá záprah nemala, boli títo tzv. bohatí roľníci naporúdzi. Na Slovensku preto v nijakom prípade neobstojí sovietsky propagandistický model „zlého kulaka“, zdierajúceho chudákov, ktorí pôdu nemali...

Začiatok 50. rokov sa niesol v znamení tzv. ostrého kurzu: snáh o likvidáciu, ožobráčenie, poníženie roľníckeho stavu. Prostriedkom boli tzv. kontingenty - povinné hospodárske dodávky. Tieto dodávky samy osebe neboli výmyslom komunistov. Boli tradičnou súčasťou už predchádzajúcich vojnových období, 1. i 2. svetovej vojny (resp. boli prítomné v rokoch slovenskej štátnej samostatnosti). V druhom prípade začal nútený výkup v roku 1941 obilím. Neskôr pribudol výkup masti, zemiakov, mlieka či hovädziny. Ak zvažujeme obdobie 1. SR, tak nikdy, ani počas najbrutálnejšieho obdobia nacistickej okupácie (september 1944 - máj 1945) nútený výkup nemal také drastické formy ako počas komunistickej totality. Niet preto divu, že v kolektívnej pamäti sa hospodárske dodávky z čias 1. Slovenskej republiky prakticky vytratil; naopak, hlboko sa zapísali komunistické kontingenty z 50. rokov.

Náš dokument sa viaže k roku 1952. V tomto čase sa slovenský roľník ocitol v nerovnom zápase proti všemocnému totalitnému štátu. Na svojej strane nemal prakticky nikoho: cirkev, jeho tradičná opora, už bola umlčaná či zastrašená; nejestvoval nijaký tretí sektor ani ombudsman; médiá, žandárstvo, úrady aj justícia sa stali služobníkmi štátnej moci, ktorá poslušne vykonávala každé nariadenie komunistickej verchušky. Nepodarilo sa mi zistiť, či sa Lacko obrátil aj na iné politické inštalácie - podľa všetkého však nie. V rodinnom archíve písomností, ktorého značnú časť tvoria práve dokumenty viažuce sa ku kolektivizácii, sa nezachovali a všetci aktéri listu sú dnes už dávno po smrti. S najväčšou pravdepodobnosťou sa dá usudzovať, že roľník sa obrátil práve iba na Gottwalda, vtedajšieho prezidenta a prvého muža KSČ - teda na vtedy najvyššiu štátno-stranícku inštaláciu. Či skutočne veril, že svojím príbehom v liste dosiahne od adresáta nápravu, alebo išlo skôr len o prejav zúfalstva, už nezistíme. V každom prípade list prezrádza krajinu bezmocnosť roľníka: ten, ktorý bol pred

pár mesiacmi na vrchole sociálnej pyramídy v obci, ktorý pomáhal chudobnejším, zrazu prišiel prakticky o všetko, nemal ani mlieko pre seba a pre svoju rodinu, vrátane dojčiat. Situácia bola pre roľníkov o to nepochopiteľnejšia, že nedošlo k nijakej veľkej prírodnej či vojnovnej kataklizme, alebo k hospodárskemu kolapsu. „Iba“ k zmene politického režimu; pochopiť kroky, keď štát likviduje svoju „zlatú sliepku“, nosnicu, však vedeli len nemnohí...

List je z istého pohľadu (tragikomickým) paradoxom: totálne ubitý roľník sa totiž obracia na toho, kto je hlavnou príčinou jeho hrozného stavu, obracia sa na hlavného strojcu neľudského systému, ktorý začal drviť aj slovenskú dedinu. Z listu cítiť nielen skryté ponosy, až žalobu na nespravodlivý systém, ale aj osobný strach: ja, ktorý som od chlapčenského veku tvrdo drel, ktorý som nebol nikdy trestaný, sa mám stať kriminálnikom? a za to, že som nesplnil nemožné - nereálne dodávkové kvóty?!

Lacko s listom - celkom pochopiteľne - neuspel. Jedinou odpoveďou bolo zaevidovanie jeho listu prezidentskou kanceláriou, o čom bol vyrozumený, a čím sa záujem „prvého robotníckeho prezidenta“ o osudy roľníckych rodín skončil.

Je tomu už dvadsať rokov, odkedy vševládna KSČ padla a začala sa transformácia socialistickej ekonomiky na kapitalistickú. JRD,¹ ktoré boli desaťročia budované za nepredstaviteľného ľudského strádania a v neskoršom období pre vidiek priniesli istý progres, sa za dvadsať rokov demokracie prakticky rozpadli, spustli, čo malo - a má - aj ťažké sociálne dôsledky pre obce samotné a štát takisto.

S pribúdajúcimi rokmi zapadá aj pamiatka na niekdajšiu násilnú kolektivizáciu. S cieľom pripomenúť tieto udalosti aj dnešným čitateľom, rozhodli sme sa zverejniť tento dokument. Nech je sprítomnením surovej doby, mementom pre dnešné generácie, kam až môže viesť ideologická a sociálna nenávisť, ak sa stane štátnou politikou. Aj takéto príbehy sú bezpochyby súčasťou pamäti národa.

Kópia listu, ktorý odišiel do Prahy, sa dnes nachádza aj v rodinnom archíve Johanny Lackovej. List koncipoval jeho zať Štefan Vrbenský (1911, Liptovské Kľačany), niekdajší žandár, a v 50. rokoch - už ako vyhodенý príslušník SNB - potom úradník. List je prepísaný v pôvodnom znení - vrátane pravopisných chýb. Všetky údaje o stave gazdovstva uvedené v liste sú pravdivé.

¹ Jednotné roľnícke družstvo.

DOKUMENT

Vážený s.² prezident!

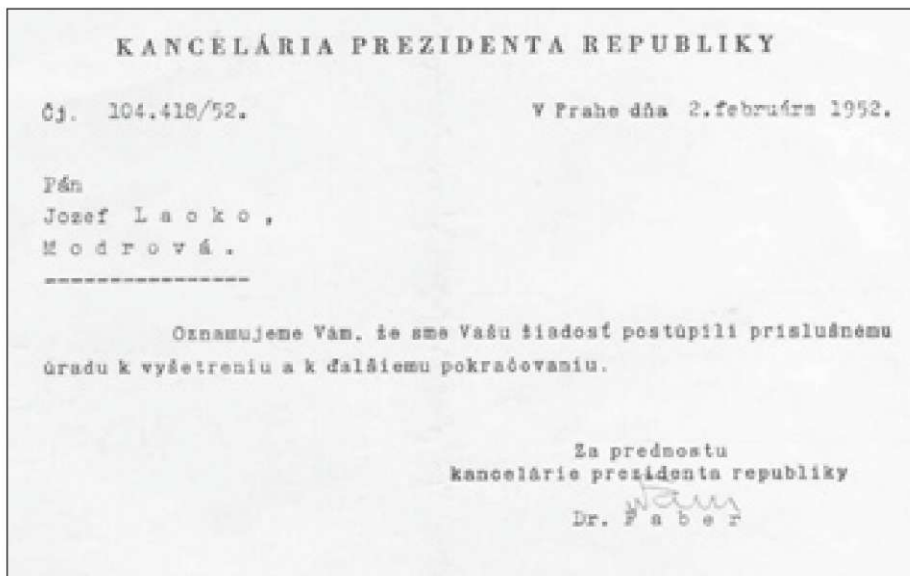
Ja ťažko pracujúci 56 ročný roľník z obce Modrová, okr. Piešťany, Slovensko, opovažujem sa obrátiť na Vás, aby ste rozriešil môj osud a takto učinil zadosť spravodlivosti voči mne. Prepáčte, že zatažujem Vašu osobnosť v tejto ťažkej dobe s mojím prípadom, keď všetka vaša snaha smeruje k blahu pracujúceho ľudu a na zachovanie mieru.

Som roľník samostatne hospodáriaci na výmere 10 ha ornej pôdy. V roku 1950 mne bol uložený kontingent odovzdať na verejné zásobovanie 50 metrov obilia, 8 metrov zemiakov, 1. 200 lit. mlieka, 500 kusov vajec.³ Všetok uvedený kontingent som splnil ba aj prekročil a to v mäse bravčovom a hovädzom. V roku 1951 bez debaty so mnou, mne bol uložený kontingent odovzdať na verejné zásobovanie 74 metrov obilia, 60 metrov zemiakov, 4. 700 litrov mlieka, 700 kusov vajec. Ako vidieť, kontingent bol značne zvýšený, až neúnosne proti roku 1950.

Bol som si vedomí svojej povinnosti voči štátu a pracujúcemu ľudu a snažil som dosiahnuť úrodu takú, aby som požiadavkám voči mne uloženým vyhovel. Previedol som ihneď podmietkovú orbu a taktiež hlbokú orbu. Moje úsilie by bolo korunované s úspechom, keby nebolo prírodných prekážok. Obilie na ploche, do ktorej som najväčšiu nádej vkladal mne polahlo, čím sa jeho výťažok zmenšil, a pri mladbe nedalo predpokladané množstvo obilia. Vďaka, že uložený mne kontingent obilia nebudem môcť splniť, zavolať som revíznym orgánom k mladbe a ihneď od mlaťácky som obilie odvážal do skladu na verejné zásobovanie. Revízní orgánovia mne ponechali len najnúťnejšie množstvo obilia na výživu mojej rodiny a na výživu živočíšnej výroby. Do splnenia kontingentu mne schádzalo 4 metre. Toto množstvo som už nemohol odovzdať pri najlepšej vôli, nakoľko aj orgánovia ONV⁴ pri zisťovaní v mojej domácnosti nezistili možnosť odovzdať toto schádzajúce množstvo na verejné zásobovanie.

Čo sa týka zemiakov, taktiež som nemohol dodávku splniť, nakoľko na polovic pozemku kde boli zemiaky sadené mi tieto sožraly pandravy. Miesto 60 metrov som odovzdal len 25 metrov. Orgánovia MNV⁵ z obce Modrová zistili v mojej pivnici a sami uznali, že viacej zemiakov odovzdať nemôžem, nakoľko by som nemal na sadenie a taktiež pre moju domácnosť. Podotýkam, že zemiaky sú sožrané a nejedlé a takéto na verejné zásobovanie odovzdať nemôžem. To množstvo, čo som odovzdal na verejné zásobovanie, som vyberal, aby som odovzdal kvalitné zemiaky.

Mlieka mne bolo uložené odovzdať 4. 700 litrov na plánované tri dojky. Toto množstvo som nemohol splniť v žiadnom prípade, lebo dojivosť kráv je nie tak vysoká. Dojkám nemám možnosť prilepiť v žiadnom ohľade, a keby sa ako prilepšovalo dojkám, toto množstvo by som nemohol odovzdať, nakoľko potrebujem niečo pre svoju domácnosť, nakoľko mám aj 18-mesačného vnuka, ktorý potrebuje aspoň minimálne množstvo mlieka. Moje dojky v počte 3 kusov mne všetky onemocnely a ihneď som volal zverolekára, ktorý ich ošetroval, avšak všetko márne, lebo 2 dojky mne uhynuly a tretá bola zachránená avšak dojivosť skoro úplne stratila. Presto všetko, že mne 2 dojky uhynuly, chcúc splniť aspoň časť kontingentu, som ihneď kúpil 1 dojkou / za požičané peniaze / takže s prírastkom jednej jalovice mám už tri dojky a mlieko dľa možnosti budem odovzdávať všetko, ktoré od nich dostanem.



Odpoveď z prezidentskej kancelárie. Zdroj: Archív autora

2 Súdruh.

3 Tu možno ešte dodať, že mlieko muselo mať predpísanú hustotu a vajcia hmotnosť, čo sa prísne sledovalo a zneužívalo znova na ďalšie šikanovanie roľníkov.

4 Okresný národný výbor.

5 Miestny národný výbor.



Žatva v Modrovej. Zdroj:
Archív autora

Dľa horeuvedených dôvodov sa vôbec nebral ohľad, že som bol postihnutý takýmto nešťastím, čím značne utrpelo moje hospodárstvo, bolo proti mne zavedené trestné pokračovanie pre neplnenie kontigentu. Trestná komisia ONV Piešťany ma posúdila výmerom č. 1489/1951-X zo dňa 9. novembra 1951 na zaplatenie 10. 000 Kčs⁶ a v prípade nezaplatenia 90 dní odňatia slobody. Odvolal som sa na KNV,⁷ kde mne bol trest zvýšený na 15. 000 Kčs alebo na 90 dní odňatia slobody. Pri trestnom pojednávaní v Piešťanoch nebol vôbec braný ohľad na uhynuté dojky a taktiež na iné okolnosti, ktoré tu uvádzam. Bolo mne kladené za vinnu, že som nedodrжал plánovaný stav dobyťka-dojníc, čo sa nezakladá na pravde, lebo v prípade neuhynutia by som bol mal o 1 dojnicu viacej ako bolo plánované. Škoda, ktorá sa mne stala, nebola mnou zavinená.

Podotýkam, že kontigent bravčového a hovadzieho mäsa som splnil, ba prekročil. Taktiež kontigent vajec som splnil. ONV v Piešťanoch však odoprel mne vydať zaká-

laci list, pre nesplnenie kontigentu.⁸ Ja ťažko pracujúci roľník, mám ostať celý rok bez masného, ktorý som odovzdal na verejné zásobovanie 10 metrov hovadzieho mäsa a 5 metrov bravčovieho. Cítim, že sa tu deje voči mne krivda, keďže nemám zakáľací list dostať.

Vážený s. prezident! Prosím, aby môj prípad bol riadne prešetrený, či údaje mnou udávané sa zakladajú na pravde a takto bola zjednaná náprava voči mne. Žiadam, aby bol vypočutý svedok agronom Štefan Lazár z obce Modrová, ktorý videl polahnuté obilie. MNV v obci Modrová dosvedčí, že dojky mne uhynuly a ja to doložím dokladami o ich liečení zverolekárom.

Prosím úctive, aby bol braný ohľad na môj vysoký vek a taktiež nato, že som 40% invalida z prvej svetovej vojny. Môj zdravotný stav je chatrný a nebolo by správne, že by som bol väznený a taktiež nie som vstave zaplatiť uvedené pokutu. Nikdy som nebol trestaný pre nejakú šmelinu a taktiež pre nejakú inú vec.

Prosím o zrušenie trestného výmeru KNV číslo 2311/1-X-51 zo dňa 20. 12. 1951 avšak len po vyšetrení mojego prípadu, nakoľko som si vedomí, že údaje mnou uvedené v tejto žiadosti sa zakladajú na pravde a že som si svoje povinnosti voči štátu a pracujúcemu ľudu riadne plnil. Nebyť prírodných prekážok, bol by som kontigent splnil, ba možno prekročil.

Verím vo Vaše spravodlivé riešenie a čakám jedine od Vás porozumenie v mojom prípade.

Znamenám sa s pozdravom:

Za trvalý mier!!

V Modrovej dňa 17. I. 1952

Jozef Lacko, Modrová, okr. Piešťany
Slovensko

Martin Lacko: The Peasant Lacko Writes to Gottwald (January 1952)

A letter written by a peasant Jozef Lacko from the village of Modrová (District Piešťany) dated of January 1952 addressed to the highest governmental and party instance of that time, the President Klement Gottwald, is an evidence on the chicanery, deep humiliation and impasse the thousands of Slovak peasants had to cope with at the beginning of 50-ties in relation with the efforts of the state to forcible agriculture collectivization. A copy of the letter has been preserved in the family archive.

6 Korún československých.

7 Krajský národný výbor.

8 Zakáľací list - v tomto období nemohol súkromne hospodáriaci roľník zabiť svoju ošipanú podľa vlastného uváženia - hoci predpísané množstvo masť odovzdať musel - ale len na výslovné povolenie úradov, čo sa znova spájalo s množstvom šikanózných podmienok.

Osud jedného svedectva pre proces s biskupom Michalom Buzalkom

Slovenský úrad pre veci cirkevné v Bratislave rozoslal dňa 31. marca 1951 všetkým katolíckym farským úradom na Slovensku knižnú publikáciu *Proces proti vlastizradným biskupom Vojtaššákovi, Buzalkovi a Gojdičovi*. V sprievodnom liste sa píše: „Tunajší úrad zaobstaral pre všetky farské úrady brošúru obsahujúcu dokumentačný materiál o procese s vlastizradnými biskupmi na Slovensku za tým účelom, aby ste sa s týmto lepšie oboznámili. Žiadame Vás, aby ste publikáciu zaradili do úradnej farskej knižnice a zaviedli ju do inventára.”¹

Publikácia obsahuje text obžaloby, stenografický záznam z hlavného pojednávania s vypočúvaním Jána Vojtaššáka (s. 43 - 88), Michala Buzalku (s. 89 - 114) a Pavla Gojdiča (s. 115 - 139). Nasleduje vypočúvanie svedkov a oboznamovanie dôkazového písomného materiálu, záverečná reč prokurátora, obhajcov a obžalovaných. Na záver je pripojený rozsudok, ktorý v prípade Michala Buzalku znie „doživotie”.² Ministerstvo spravodlivosti vydalo túto publikáciu v náklade 30 000 výtlačkov. V tom istom roku vyšla ešte v nemeckej, anglickej a francúzskej verzii, o rok neskôr aj v poľštine.³

Dobová masívna kampaň bola veľmi dôsledná a nepochybne priniesla svoje ovocie doma i v zahraničí. S odstupom času publikovaný text vyvoláva isté pochybnosti a ukazuje sa potreba podrobiť ho kritickej analýze. Týka sa to najmä dramatických a najpôsobivejších častí dialógu prokurátorov a sudcov s obvinenými. Protiargumenty, že na vypočúvanom bolo páchané fyzické i psychické násilie a že publikácia je nedôveryhodná, lebo je komunistická, vyznievajú dosť všeobecne a treba ich dokazovať. Už pred sprístupnením archívnych fondov v Ústave pamäti národa bolo z viacerých indícií zrejmé, že sa do

vydaných stenografických zápisov zasahovalo. Nedalo sa to však jasne dokázať.

Na vylúčenie akejkoľvek pochybnosti a zvýšenie vierohodnosti redaktori obohatili publikáciu z procesu aj výpoveďami svedkov. Konkrétne, proti M. Buzalkovi boli použité Violant Andrejkovič, Štefan Uhrín, Anna Mária Barová a Dezider Kalina. Išlo o užší výber svedkov preosiatych Slovenským úradom pre veci cirkevné a Štátnou bezpečnosťou (ŠtB), u ktorých bola záruka, že ich výpovede nevybočia z oficiálne stanovenej línie. A práve na etapu vyhľadávania svedkov ochotných svedčiť proti biskupovi sa vzťahuje tento príspevok.

Ide o dve zápisnice, obsahujúce výpoveď Františka a Anny Rovenských v rozsahu jedna a jedna a štvrt' strany. Originál strojom písaných zápisníc, zostavených na policajnej stanici vo Zvolene, sa nachádza v Archíve Ústavu pamäti národa.⁴ Každá zápisnica je podpísaná vypočúvajúcim a vypočúvaným. F. Rovenský, ako predvolaný svedok, odpovedal na tri otázky. Výpoveď F. Rovenskej je zachytená ako celistvé rozprávanie.

Z oboch zápisníc vyplýva, že dňa 30. októbra 1950 na veliteľstvo ŠtB predvolali a vypočuli manželov Františka a Annu Rovenských, oboch židovského pôvodu. Ich osudy boli pohnuté. František v roku 1935 a Anna roku 1938 krstom vstúpili do Rímskokatolíckej cirkvi. Vďaka prezidentskej výnimke sa im podarilo vyhnúť hrozbe deportácií počas druhej svetovej vojny.

F. Rovenský vo svojej výpovedi potvrdil, že jeho manželke z rasových dôvodov hrozi-

ThLic. Peter Slepčan

(1971), interný doktorand
Teologickej fakulty
Univerzity Komenského
v Bratislave



Anna Lehrová ako 18-ročná (1928).

Zdroj: Archív autora

1 Archív autora. List Slovenského úradu pre veci cirkevné farským úradom. Bratislava 31. 3. 1951.

2 *Proces proti vlastizradným biskupom Vojtaššákovi, Buzalkovi a Gojdičovi*. Bratislava 1951, strana (s.) 221 - 223.

3 BELÁK, B.: Ohlas procesu so slovenskými biskupmi v súvekej publicistike. In: CINTAVÝ, P. (zost.): *Trpeli za vieru a vlasť*. Bratislava 1994, s. 82-83. Tendenčných publikácií vyšlo viac. Porov. LETZ, R.: Význam a miesto procesu s biskupmi J. Vojtaššákom, M. Buzalkom a P. Gojdičom v slovenských dejinách. In: LETZ, R. (zost.): *Bolí traja*. Bratislava 2001, s. 64 - 65.

4 Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), fond (f.) S-ŠtB Bratislava, Fond starých písomností, S arch. č. S - 1410/7. J. Vojtaššák a spol., r. č. 1582, s. 254 - 256.



Prezidentská výnimka
pre Annu Lehrovú.
Zdroj: Archív autora

la deportácia a že sa ešte v roku 1940 obrátila na biskupa Buzalku s prosbou o pomoc. „Intervencia za moju manželku bola kladne vybavená, nakoľko moja manželka vôbec prenasledovaná z titulu rasového nebola.“⁵ Až z poslednej otázky je zrejmy dôvod vypočúvania. „Ako je Vám známa tá okolnosť, že Dr. Buzalka prijal od Vašej manželky za prevedenú intervenciu úplatok, v akom množstve, a v akých valutách bol Vašou manželkou úplatok daný Dr. Buzalkovi?“ Vypočúvaný odpovedal, že v roku 1940 A. Rovenskú, vtedy ešte A. Lehrovú, nepoznal. Napriek tomu uzavrel: „Prehlasujem, že mne neni známa tá okolnosť, žeby som o tom vedel a to o nejakom úplatku, ktorý bol daný Dr. Buzalkovi, avšak pripúšťam, že ešte v dobe, keď som nebol ženatý mohla moja manželka Buzalkovi úplatok dať.“⁶

Vo fáze umelého vyrábania obvinení a ešte ťažšieho vyhľadávania svedkov, ktorí by ich potvrdili, autorom zinscenovaného procesu s katolíckymi biskupmi nezapadalo do scéná-

ra, že Buzalka pomáhal židovským spoluobčanom v čase ich prenasledovania. Je známe, že pomáhal desiatkam Židov, a to aj nepokrsteným.⁷ Konštruktéri procesu sa neštítali zneužiť tragédiu Židov. Pokúsili sa obviniť M. Buzalku z prijímania peňažného úplatku za ponúknutú pomoc.

A. Rovenská pridala k výpovedi svojho manžela viaceré upresňujúce informácie. Vyhlásila, že o výnimku požiadala ministra vnútra v roku 1940. Keď po ôsmich mesiacoch od podania žiadosti nedostala odpoveď, obrátila sa na generálneho vikára trnavskej apoštolskej administratúry Jozefa Minárika.⁸ Tento ju vo veci vybavenia výnimky odkázal na Buzalku, ktorého skutočne zakrátko navštívila. „Keď som mu celú vec týkajúcu sa mojej deportácii rozpovedala, Dr. Buzalka mi sľúbil, že sa tejto veci ujme a sľúbil mi, že za každú cenu prezidentskú výnimku vykoná. Keďže som nevedela, či bude moja žiadosť pravdivo vybavená, som navštívila Dr. Buzalku ešte niekoľko razy a prosila som ho, aby intervenoval priamo u prezidenta republiky.“⁹ V závere výpovede A. Rovenská dodala: „Keď mi bola prezidentská výnimka udelená, zaplatila som 1.000 korún cestou poštovou sporiteľne ako poplatok za úradný výkon. Podotýkam, že žiadne úhrady ani poplatky som za prezidentskú výnimku neplatila, ani žiadnou inou cestou úplatok, alebo odmenu nikomu nedala.“¹⁰ Týmto vyjadrením vyvrátila akýkoľvek tieň pochybností, ktorý mohol zanechať nejednoznačný záver manželskej výpovede.

Aj ďalší vývin udalostí potvrdzuje skutočnosť, že aktéri procesu chceli použiť zachránenú osobu židovského pôvodu na získanie krivej výpovede. Po tom, čo sa im nepodarilo získať požadovanú výpoveď, A. Rovenskú zatkli a podrobili mučeniu. „Matka bola zatknutá niekoľko dní a bola pritom mučená v snahe vynútiť od nej priznanie o porušení zákona o devízovom hospodárstve, ktorý mal byť porušený nebohým biskupom dr. Buzalkom a mojou mamou Annou Rovenskou. Matka takýto skutok nepriznala, pretože takýto skutok sa nestal. Pracovníkom ŠTB napriek mučeniu sa nepodarilo od nej vynútiť krivé obvinenie na biskupa Buzalku. Pri výsluchu odpa-

5 Tamže, s. 254.

6 Tamže.

7 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), f. Národný súd, A. Vašek, TnJd 17/46, škatuľa (šk.) 111, mikrofilm č. II. A 927. Svedecká výpoveď biskupa Dr. M. Buzalku počas hlavného pojednávania v trestnej veci s A. Vaškom, 12. 7. 1946.

8 Jozef Minárik vykonával úrad generálneho vikára v rokoch 1940 - 1942.

9 AÚPN, f. S-Štb Bratislava, Fond starých písomností, S arch č. S - 1410/7. J. Vojtaššák a spol., r. č. 1582, s. 255.

10 Tamže, s. 255 - 256.

dla a privolaný lekár dr. Solár ju zachránil, pretože povedal, ak ju budete takto biť, zabijete ju, ako ste zabili syna pekára pána Kulicha.”¹¹

Prezidentská výnimka pre A. Rovenskú chránila niekoľko ľudí. A. Rovenskú, jej matku, manžela (tiež dostal výnimku) a syna. Sekundárne chránila jej dve netere a synovca, spolu sedem osôb. Všetci prežili koniec vojny. Utrpenie rodiny sa však neskončilo. Po uchopení moci komunistickým režimom boli manželia Rovenski zasa prenasledovaní pre svoju katolícku vieru.

V tomto krátkom príspevku sme sa na malom priestore stretli s obetavosťou biskupa

M. Buzalku počas prvej Slovenskej republiky, ktorý sa neváhal osobne zasadiť za záchranu A. Rovenskej, prenasledovanej z rasových dôvodov. Po uchopení moci komunistickým režimom sa stal M. Buzalka objektom nenávisťi a perzekúcie. Konštruktérom procesu sa nepodaril získať požadovanú výpoveď od A. Rovenskej proti M. Buzalkovi. Naopak, v tom, že proti nemu odmietla krivo svedčiť, sa ukázala jej veľká mravná sila. Tento drobný prípad je malým, ale veľmi dôležitým kamienkom v mozaike, z ktorej sa skladal celý vykonštruovaný proces proti trom slovenským katolíckym biskupom.



Möns. Michal Buzalka.

Zdroj: Archív autora

Peter Slepčan: Story of One Testimony to the Trial with Bishop Michal Buzalka

In this contribution we read about the self-sacrifice of Bishop Michal Buzalka during the 1st Slovak Republic who was ready to commit himself in saving life of A. Rovenská, persecuted on racial grounds. Michal Buzalka became on object of hatred and persecution after the power was grabbed by the Communist regime. Those who constructed that trial did not succeed to get a testimony of A. Rovenská against Michal Buzalka. On the contrary, by refusing to bear a false witness her great character and moral qualities were presented. That small case is a tiny, but very important stone in a mosaic representing the whole fabricated trial against three Slovak Catholic bishops.

Zápisník zo zajatia (november 1944)

Štefan Marinčák

PhDr. Pavel Mičianik,
PhD., M. A.

(1973), absolvent
Fakulty humanitných
vied Univerzity Mateja
Bela v Banskej Bystrici,
študijný odbor história
- angličtina. Pracuje na
Univerzite Mateja Bela
v Banskej Bystrici

Ďalším slovenským povstaleckým vojakom, ktorý sa dostal do nemeckého zajatia ako Eduard Kohútik a v zajatí si písal aj denník, bol Štefan Marinčák. Štefan Marinčák sa narodil 18. mája 1921 v obci Fulianka pri Prešove v rodine roľníka. Vyštudoval národnú školu vo Fulianke (ročník 1 - 4) a v Kapušanoch pri Prešove (ročník 5-8). Po skončení školy pracoval na rodinných poliach, až kým nenarukoval do slovenskej armády. Pred nástupom na vojenskú službu sa oženil s Máriou Haškovou. V decembri 1942 sa im narodil syn Stanislav. K výkonu dvojročnej základnej vojenskej služby Š. Marinčák nastúpil 1. októbra 1942 vo Východnej pracovnej skupine v Prešove. Po skončení základného výcviku bol 16. novembra 1942 premiestnený k Strážnemu oddielu v Prešove a zaradený na funkciu strážny. Takmer po roku strávenom v strážnej službe sa strelník (stk.) Štefan Marinčák dostal k Pohraničnej strážii. V okolí Sobraniec slúžil vo funkcii samopalníka od 1. novembra 1943 do 30. apríla 1944. Dňa 1. mája 1944 stk. Š. Marinčáka vyslali na sústredenie vojenskej pešej školy v Harmanci pri Banskej Bystrici. Bol zaradený do funkcie strelca. V Harmanci ho zastihlo vypuknutie Slovenského národného povstania. V povstaní sa ako strelec zúčastnil bojov v úseku Turčiansky Sv. Martin - Banská Bystrica. Po porážke povstania na konci októbra 1944 padol do nemeckého zajatia.¹



Štefan Marinčák so svojou manželkou Máriou po narukovaní na povinnú vojenskú službu. Má rovnôšatu strelníka pechoty. Zdroj: Archív autora

Spolu s tisícami ďalších zajatých povstaleckých vojakov sa Štefan Marinčák dostal do zajateckého tábora v Nemecku. Nemci naložili zajatcov do železničných vagónov v Turčianskom Sv. Martine a odtiaľ ich odviezli do zajateckého tábora Stalag XI B Fallingbostel neďaleko Hannoveru na severe Nemecka. Vojaci boli po 50 natlačení v dobytých vozňoch. Mnohí dostali vo vlaku hnačku zo

špinavej kávy, ktorú im Nemci dali vo vedrách v jednej zo železničných staníc, kde transport zastavil. Počas cesty ešte na Slovensku vyskočilo z vlaku niekoľko desiatok mužov. Pri sčítaní zajatcov po príchode do cieľovej stanice Nemci napočítali o 120 slovenských zajatcov menej ako ich v Turčianskom Sv. Martine nastúpilo.² Š. Marinčáka prekvapila nemecká precíznosť v organizovaní prijímania zajatcov. Hneď po príchode do tábora im Nemci brali miery a každý dostal väzenskú rovnôšatu svojej veľkosti. Postupne boli väzni využívaní na rôzne práce. Š. Marinčák spolu s ďalšími zajatcami pracoval na stavbe „umelého“ lesa, ktorý slúžil na krytie nemeckých pozícií pred spojeneckými vzdušnými silami. Spojenecké lietadlá tento „les“ viackrát bombardovali a slovenskí zajatci ho potom opäť stavali.³

Po oslobodení tábora Stalag XI B Fallingbostel britskou armádou v prvej polovici apríla 1945 zostali slovenskí vojaci už pod britským velením v táboch aj naďalej. Briti časť zajatcov vyzbrojili puškami a využili na strážnu a poriadkovú službu. Ich odsun sa neustále odkladal, čo všetkých poriadne znervózňovalo. Zajatecký tábor Š. Marinčák spolu s ďalšími väzňami opustil až 8. júna 1945, keď ich pridelené autobusy začali odvážať z Nemecka do Československa.⁴ Na Slovensko sa však po dlhej ceste dostal až 20. júla 1945! Z armády bol prepustený do civilu, pretože povinná vojenská služba mu uplynula už 1. októbra 1944.⁵ Štefan Marinčák sa vrátil do rodnej obce, kde pracoval na rodinných poliach až do ich vyvlastnenia na začiatku 50. rokov minulého storočia. Po vyvlastnení polí (smutne známe „znárodnenie“) odišiel za prácou do Čiech. Staval tam po poliach telegrafné stĺpy. Po návrate z Čiech pracoval v Antikvariáte v Prešove. Na začiatku 60. rokov sa vrátil k poľnohospodárstvu. Vyštudoval poľnohospodársku školu v Sabinove a až do odchodu na dôchodok v roku 1981 pracoval ako skupinár v jednotnom roľníckom družstve najprv v Kapušanoch a neskôr v obci Demjata. Zomrel ako 75-ročný v rodnej Fulianke 20. februára 1997.⁶

1 Evidenčný list k vojenskej knižke série A číslo 348572, MARINČÁK ŠTEFAN. Evidenčný list láskavo poskytol vnuk SEODr. PaedDr. Šimon Marinčák, PhD.

2 MARINČÁK, Š.: *Zápisník zo zajatia*.

3 Informácie poskytol SEODr. PaedDr. Šimon Marinčák, PhD.

4 MARINČÁK, Š.: *Denník zo zajatia* (24. apríl - 8. jún 1945).

5 Evidenčný list k vojenskej knižke série A číslo 348572, MARINČÁK ŠTEFAN.

6 Informácie poskytol SEODr. PaedDr. Šimon Marinčák, PhD.

Štefan Marinčák napísal v nemeckom zajatí dva denníky. Prvý je skôr zápisník, bezprostredne a veľmi podrobne zachytávajúci príchod slovenských zajatcov do zajateckého tábora Stalag XI B dňa 7. novembra 1944 a ďalšie dva dni pobytu v zajateckom tábore. V druhom denníku zasa chronologicky takmer každodenne popisuje udalosti po oslobodení tábora britskou armádou od 24. apríla do 8. júna 1945. Zápisník i denník sú písané veľmi kultivovaným a spisovným jazykom, čo svedčí o vysokej úrovni vtedajšieho školstva. Je to však aj svedectvo o inteligencii ich pisateľa. Š. Marinčák nemal vyššie vzdelanie, no mal veľký záujem o literatúru, čo u roľníkov vôbec nebolo bežné. Svedčí o tom skutočnosť, že v zajatí mu bolo najviac ľúto za desiatimi knihami, ktoré si vybral počas povstania vo vojenskej reálke v Turčianskom Sv. Martine pred ústupom z mesta. Išlo o diela Rudolfa Dilonga, Emila Boleslava Lukáča, Jána Smreka a iných autorov vydané na pergamenovom papieri s vlastnoručnými podpismi autorov.⁷

Publikovaný zápisník zo začiatku novembra 1944 zachytáva prvý dojem Š. Marinčáka zo zajateckého tábora a celkový vzhľad tábora. Detailne popisuje prijímaciu procedúru a prehliadku zajatcov, uskutočnenú na druhý deň. Do najmenších detailov opisuje ubytovanie, nálady vojakov a ich veľkú neistotu ohľadom ďalšieho osudu. Ukazuje odvahu a hrdosť niektorých slovenských zajatcov, i zbabelosť a podlosť iných. Zachytáva myšlienky a úvahy autora, i jeho obavy o budúcnosť. Ide o výnimočný dokument vo svojej autentickosti a podrobnosti. Preto je publikovaný v pôvodnej podobe i s gramatickými chybami. Doplnených bolo len niekoľko spresňujúcich poznámok pod čiarou. Zápisník sa po čase čiastočne znehodnotil, takže na každej strane chýbajú niektoré časti textu. Chýbajúce časti sú v texte vyznačené. Publikovanie zápisníka Štefana Marinčáka umožnil svojim súhlasom a aktívnou pomocou jeho vnuk SEODr. PaedDr. Šimon Marinčák, PhD.

Pavel Mičianik - Mária Mičianiková

Marinčák Štefan

7. November 1944

Vytackali sme sa z vlaku, keď nam otvorili dvere na vagonoch. Bledí nevyspatí, sme sa plahočili zo svojimi batôžkami a resignovane zastávali si do päťíc aby nas ľahšie mohli spočítat'.

Všelijake tvare bolo vidno. Na jedných bolo vidieť zúfalstvo, na niektorých, zvedavosť, iní zamračení, so zatnutými zubami pozerali pred seba. Pripomínali mi sud prachu. Zo záujmom som pozeral na takých a hadal, čo sa asi stane, keď príde Švab,⁸ aby ho posotil do radu z ktorého mimovoľne vystúpil, aby si zahrial nohy.

Prečítavač, čítajú už asi šiesty */nečítateľ/né/* prišiel už k nemu. V rukách mal pušku, ktorou potiskal čít */nečítateľ/né/* o pol kroka ďalej, aby vedel ktorých už ma prečítaných. Môj chlap⁹ si ho nevšímal; až keď sa ho tento dotkol pažbou, striasol sa ako keby sa bol zbudil zo spánku, päste ktoré držaly traky na batochu sa naply, on celý akoby vyrástol o pár centimetrov; jedným slovom ako dravec, pripravený ku skoku. Prečítavač si toho nevšímol, pokročil k druhému, jednotvárne čítajúc „siebenundzwanzig, achtundzwanzig“¹⁰ atd. Napätie povolilo. Môjmu človekovi klesly ramena, hlavu spustil na plecía a hlboko vzdychnul.

Akési sklamanie sa mi rozlialo vo vnútri. „Som zajatec“ konštatujem */nečítateľ/né/* tomu záveru akovidim, prišli všetci moji kamarati. Stojíme v päťstúpe. Prudký severák nám metie rozmoklý sneh do očí, oslepuje. Sneh sa lepí na tvar, ruky. Pomaly sa všetci meníme na snehuliakov. V niektorej päťici zašuchorila celta. Dvaja sa ňou prikrývajú a tulia sa k sebe. Sčítanie je ešte neskončene. Rozčúlení „Fricovia“¹¹ behajú s konca na koniec. Počítajú znova. „Ein hundert zwanzig man fehlt.“¹² Totiž o stodvadcat' ľudí viac nasadlo v Martine do vlaku, ako ich zišlo tu.

„To vam treba“ myslím si. Zaiste vo vlaku sa našli smelí chlapci ktorí idúc cez svoje kraje, rizkovali zlamanie rúk alebo nôh, pustili sa cez úzké okienko, z idúceho vlaku. V Čadci sme počuli aj zúfalý */výkrik? - nečítateľ/né/* z pod vlaku. Chudák nešťastný */nečítateľ/né/*. Nemci si čosi vykladajú. Naši, ti väčší odskočili k nejakému skladu kde boli aspoň trochu chrá-

7 MARINČÁK, Š.: *Zápisník zo zajatia*.

8 Nárečový výraz pre Nemca.

9 Š. Marinčák má s najväčšou pravdepodobnosťou na mysli svojho kamaráta Jožka, ktorého často spomína aj v ďalších častiach zápisníka.

10 Dvadsaťsedem, dvadsaťosem.

11 Posmešný názov pre nemeckých vojakov, ktorý údajne vymyslel sovietsky spisovateľ a propagandista Ilja Erenburg.

12 Stodvadsať mužov chýba.

neni od zimy. Bojazlivejší ich volali späť: vraj nas pre vás všetkých postrielajú.

„Chlapi ved' sa držte, volal ktorýsi v zadu, Nemci si budu myslieť, že zajali baby a nie vojakov.“

Obydve vyzvy ostali bez úspechu. Pomaľu tam boli všetci, aby sa trochu ukrili pred vetrom. Len tí zariti hrdoši, stali na mieste, dávajúc najavo svoj odpor k Nemcom a k zbabelým chulostivcom.

„Hoci na šibenicu, len aby sme /nečitateľ'né/ šli“ padla poznámka vedľa /nečitateľ'né/. Každý z nás mal takú myšlienku.

Konečne odchod. Zasa nás zháňajú do päť a marš, po blativej ceste. Niekoľko nemecských chlapčískov na nás cerilo zuby. Bol už večer. Na stanici bolo pusto.¹³ Len kde tu prebehol vojak alebo nejaka žena. Pomedzi nejaké budovy sme sa dostali na rozkopanú hradsku. Po nej, obchádzajúc kaluže vody, sme kráčali k „domovu“.

Nemci s guľometmi s oboch strán. To len k volí predpisu. Ved' žiaden z nás nemal voľu utekať. A keby aj; nuž kde? Tak sme šli. Mocnejší odbehli do predu; kdežto slabší zaostali; takže náš transport sa rozťahol na dlhý zástup úbožiacov.

Prešli sme popod most. Nad /ním? - nečitateľ'né / bol násyp nedokončenej diaľnice A. Hitlera, ktorú už nemali čas dokončiť. Tu sa pred nami zjavil láger, v celej svojej kráse a /nečitateľ'né/. „Mŕtvý dom“; prichodí mi na myseľ Dostoevsky so svojimi Zapiskamy. Nekončná zaplava ostnatého drôtu obkolesujúca drevene budy a baraky, ma ohromila. Dva a pol metra vysoký dvojité plot, šesť vysokých strážných veží, vyzbrojených guľometmi, reflektormi, zivaly na nás, svojimi čiernymi okal'ami a zapôsobyly na každého silným dojmom. Nepodajni hrdoši, pospúšťali hlavy. Nepolepšiteľní mlukovia, zatíchli. Cely zástup dostal ráz pohrebného sprievodu. Kôly v plote, pripomínaly mohyly, náhrobky, baraky v rastúcej hmle boli ako marnice. Vietor v drotoch ohrady k tomu hvízdal pohrebnú pieseň.

Cesta okolo plota sa zdala večnosťou. Konečne brana. Predok sa zastavuje. My /nečitateľ'né/-lci dobehávame. Pred branou shluk, /nečitateľ'né/ je urobena zo silných tramov, krížom kražom, poprepletana drotmi. Veru dôkladná práca. Nad branou je ob-

lúk. Zaiste tam chcel niekto z majstrov, ktorí robili branu, umiestniť hákový kríž, lenže to „obergruppenführeri“¹⁴ zakazali, vraj to by bola urážka štátu, dať zajatcom štátny znak. Prišlo mi na myseľ, ako by sa tam vynímal nadpis z Danteovho „Pekla“: „Zanechaj všetky nádeje“. Veru, nejednému nám prišlo na úm; „či ja ešte niekedy vyjdem živý z tohto odrotovaného cintorína?“

Naši pohoniči vyjednavali z Cerberom¹⁵ (stražny u brány, mal totiž silne vyčnievajúce zuby a jedno oko, previazané čiernou páskou) a tento so škodoradosným chechotom otvára /nečitateľ'né/. Mlčky sme prešli branou, okolo veľkej tabule, ktorá nám oznamovala, že /nečitateľ'né/ je našim milým domovom „Stamľ /nečitateľ'né/“.¹⁶ Zapadla za nami brana. Sme sklúčení. Po mojom boku kráča starší muž a veru po liciach sa mu guľaju slzy. Zaiste mu zišli na um dietky a žena, ktorých azda zbesila ruka „nadčloveka“, niekde zamordovala. Ten je zaiste odkias z úpetia hôr. Možno z pod Vihorlatu, alebo z pod Fatry. Z „Dolniakov“ z rovin nie je-, lebo tí su ľahkomyselní; ani z Horniakov Goralí nie. Ti su zase tvrdší. Nech je odkiaľ chce, ale ani mne to nešlo lepšie.

Stojíme pred druhou branou. Ta je menšia. Pri nej z dvoch strán stoja /nečitateľ'né/ medzi nimi aj dôstojníci, ktorí /nečitateľ'né/ preberajú od pohoničov. Po piatich /nečitateľ'né/ tiskajú cez branu. Na priestranstve /nečitateľ'né/ znova zriaďujú. Konečne prečítan /nečitateľ'né/ ktorý nás prebral, je dobrej nálady. Chichota sa tenko až sa mu bruško natriasa. Na ospravedlňovanie pohoničov, len rukou maval; akoby chcel povedať: my až budeme chcieť, chytíme si ich na Slovensku ráz toľko, ako ich utieklo z vlaku. Dotyčný major bol malej zavalitej postavy a jeho duchaplná tvár prezrádzala, že holduje krásnemu navyku; totiž rad si upije.

Ale už ideme. Sme na nejakom námestíčku. Dookola sa nejasne rysuju v mlhe akési stavby. Čľapotame po bato d'alej. Vedie nás akýsi skrčenec. Pozdejšie som sa dozvedel, koľko zloby sa skrýva v tom trpasličom tele. Kráčame /nečitateľ'né/ barakov, ktoré su dokola, odrotovane ako kletky. Už sa nám otvárajú dvere jednej takej kletky v ktorej /nečitateľ'né/ dva baraky. K jednému na /nečitateľ'né/

13 Transport so slovenskými zajatcami vyložili pravdepodobne v železničnej stanici v Hannoveri. Niektoré transporty Nemci vyložili bližšie k zajateckým táborom na železničnej vlečke za Hannoverom.

14 Správne Obergruppenführer: hodnosť v nacistických organizáciách zodpovedajúca trojhviezdičkovému generálovi (generálporučníkovi). Š. Marínčák tak posmešne nazval príslušníkov veliteľského zboru zajateckého tábora.

15 Cerberus: v rímskej mytológii zlý trojhlavý pes, ktorý strážil vstup do podsvetia. Š. Marínčák bol očitým znalcom klasickej literatúry.

16 Išlo o Stammlager XI B Fallingbostel (skrátene Stalag. XI B) - jeden zo štyroch zajateckých táborov pre mužstvo v okolí Hannoveru na severe Nemecka.

né/ náš führer. Budova ako stodola okna zakrite okenicami, (sklo bolo vytličené, jednoducho to zabili doskami).

Uzkými dvermi sa začal valiť dnu prud ľudí tužiacich po odpočinku. Tu sa začala predstížiť, keď už mám zomrieť, aspoň sa ešte ráz vyspím. Tak rozmyšľal každý a snažil sa obsadiť si nejaké miesto. Barák bol veľkosti, tak asi 10x40 m. Drevené poschodovo lôžka (bez slamníkov, ba aj bez priečných dosak) stály tesne jedna, vedľa druhej. Len úzké uličky medzi jednotlivými radami posteli, boli nechané.

Zhníla derava podlaha, derava strecha, rozbité okna, to ma byť náš pribytok? */nečítateľ'né/* ušiel som svoje myšlienky, keď ma */nečítateľ'né/* v tej egyptskej tme posotil do */nečítateľ'né/* jamy, že som si skoro jazyk odhryzol. Prevalila sa cez mňa vlna opozdilcov, ktorí nenajdúc miesta na jednom konci, hrnuli sa na druhy. Kamarat Jožko ma z toho vytiahol. Ruku som máľ pošliapanu z čela mi kvapkala krv (narazil som v tme na roh postele). Usalašili sme sa pod posteľami na mokrej podlahe, kde ešte bolo trocha miesta.

Všetci neboli takí šťastliví ako my, totiž aby si boli našli miesto. Barak bol najviac ak pre 400 ľudí a nás tam nahnali pres 600. Vresk, krik, nadvaky, kľadby lietaly vzduchom ako centové gule. Pojedni sa usadzovali do uličiek, medzi lôžka. Druhí motajú sa s konca na koniec, stupali im po hlavách, nohach. Kdesi sa strhla bitka pre miesto na podlahe. V tme je počuť len sipenie zapasiacich. Kdesi z kraja počujem hlas, četara, ktorého som si všimol ešte vo vlaku. Ten doprial iným miesta, sam ostal stát opretý o postel modliac sa svoj ruženec. Teraz sa snažil uspokojiť, rozvadených!

„Chlapci, majte rozum, pre Boha, veď zajtra nám už hadam nebude treba miesta, a vy sa teraz bijete.“

„Ja tu mienim prestať do rana na nohach.“

„Keď si . . .“, vypustil z úst ošklivé slovo jeden z rozvadených.

Zjavily sa zapalky, zapaľovače, ba aj sviečky, ale lomož neutíchal. Vonku začalo pršať a cez deravu strechu pretekať. Začalo sa znova sťahovanie */nečítateľ'né/* ktorí už mali miesto, len chceli sa vyhnúť vode. Húk rastol. Kdesi v blízkosti ktosi zastenal. „Bože ako sa môžeš divať na to!“

Zvuk pišťalky prerušil na zlomok vteriny pekelný lomož. Od dvier bolo počuť škrekľavý hlas trpaslíka Nemca „Ruhe! Licht aus!“¹⁷ Postverden sisen!“¹⁸ Ktorisi rozumnejší, ktorí rozu-

meli nemecky, chceli utíšiť rozburený živel, snažili sa prekričať rozvášnený dáv. „Ľudia majte rozum, ten chce strieľať a z neho to vystane.“

Lež márne. „Chodte v čerty aj s vašim nemcom.“ bola odpoveď.

„Fiiitt“ hvizdla guľka ponad naše hlavy skrz barak, „Bums a fit“ hvizdla druhá a v zapeti tretia. To strieľal stražny, chodiaci okolo vonkajšej ohrady. V baraku sa totiž svietilo (zapalkami) a kdežto noc už pokročila, stražny berúc k pomoci predpis, strieľal. Tam sa totiž každý predpis, končil guľkou.

V baraku nastalo smrteľne ticho. Zaujímavé, ako to guľka vie utíšiť rozvadené hlavy. Šťastie že nikoho neranilo. Na zemi ležalo, sedelo všetko. Aj ti z poschodia sa zošmykli dolu. Už nevadilo, že prší, že je mokro, ale vyzeralo to na zemi bezpečnejšie. Hrobová tichosť bola prerušená diabolským chechotom odo dvier. To škvrček škodoradostne sa prizeral, na učínok strelby.

„Prekliate Nemčisko.“ odlahčoval si jeden vedľa mňa.

„Nechaj ho, prerušil ho bojazlivejší Paľo z Divina, ten ti je vždy hotový do strelby.“

Medzi tým už Nemec plesol dvermi a odišiel. Ostal po ňom len ten jeho diabolský smiech, */nečítateľ'né/* kdesi visel vo vzduchu a vre */nečítateľ'né/* sa každému do duše. Ostal po ňom */nečítateľ'né/* pach, zločinnej diablu zapredanej duše, */nečítateľ'né/* akoby smysly ohromoval svojou hrozoú. */nečítateľ'né/* me to všetci.

Sem tam bolo počuť ešte šramot, keď niekory skrehnúty, prekladal svoje nohy, aby mu celkom nezdrevenely; alebo niekomu už zmožkol jeden bok, nuž prevalil sa na druhy. Vedľa mňa ležiaci, nejaký Oravčan, tiež zmenil polohu; predtým mal na mojich prsiach hlavu, teraz ma nohy.

Bože! Koľko hrozy, potupy, bolesti a hanby je ukryté, pod tou strechou! Či človek, ten tvor na obraz boží stvorený, tak hlboko klesol, že po stovkách musí hynúť, bez zľutovania, bez svojich, bez utechy? Alebo niektorý človek získal toľko prav, že môže ostatných ľudí po stovkách a tisíckach mučiť a zabíjať?

Teda my hynieme tu, ale či je to dost? A naši doma? Maju sa o niečo lepšie? Alebo či... ale radšej nemyslieť.

Utrpenie toho dňa sa ešte neskončilo. Bolo to už iného druhu, ako to */nečítateľ'né/* avšak, môže sa počítať ako horšie. Začalo sa to ešte vo vlaku. Kdesi v „Opeln“¹⁹ nam otvorili vago-

¹⁷ Ticho! Zhasnúť!

¹⁸ Správne „Post werden schießen!“: Stráž bude strieľať!

¹⁹ Správne Oppeln - dnes Opole v Poľsku.



So svojimi kamarátmi vo chvíľke oddychu počas výcviku. Š. Marínčák sedí celkom vľavo dolu. Zdroj:

Archív autora

ny a dali do nich trocha špinavej, mútnej, teplej vody, ktorej oni pyšne hovorili „Kaffee“. Kyši čert v tom bol a chlapi dostali chorobu, no ako to nazvať, jedným slovom hnačku. Bolo to už vtedy hrozne. 50 chlapov vo vagone a polovička z nich ma hnačku. Tu sa to pokračovalo. Chlapi liezli štvornožky k dverám a viac menej šťastlive, dosiahli dvier. Jedným slovom bola to strašná noc. Rano sme našli okolo baraku a v latríne par tuctov spodkov, ktoré majitelia oželeli, majú v batôžku ešte sem tam, nejakú súpravu pradla.

Tak jedna noc už prešla. A čo nas */nečitateľ/né/* čaka? Hľadáme s obavami v ústrety */nečitateľ/né/* u dnu. Rano prišiel nemec a dost'.

Rano sa zbierame na prehliadku. Berieme svoje batôžky a nastupujeme von. Jeden sa poza druhého mrví klepajúc zubami. Raňajky nedostavame. Je to už hadam štvrtý deň, čo nedostavame jest'. Niektorí ešte žmolia nejakú tú kôrku, ktorá sa im ešte zvýšila kdesi v batôhu.

Obzerame sa po našom novom domove. Drôty posobia na každého sklňučujuco. Za drotami chodil zababušený strážny. Mne sa zdalo, že za drôti je sloboda; ale v skutočnosti ten strážny bol tiež vezeň. On chodil po vonkajšej strane ohrady, ale ta ohrada ho nepustila ďalej, ani na jednu stranu, ani na druhú stranu. Teda celé Nemecko je vezňom; jedni sú ohrazení drotmi, druhí su totálne zapriahnutí do vojnovej mašiny, nemajúc svojej vlastnej vôle. Teda, kto je tu voľný? Ťažká otázka. Tu by sa lepšie zišla */nečitateľ/né/* Kto bude voľný? Rozumieme sa, až sa */nečitateľ/né/* Tak som chápal usilie Nemcov, vyhrať vojnu na každý pád. Preto tá bezpríkladná disciplína a snaha jednotlivcov slúžiť čo najlepšie štátu.

Prišiel pre nás Nemec. Ideme pomedzi drotené ulicky. Z naproti ležiacich barakov povychádzali tiež Slovaci. Ti už boli po prehliadke, lebo prišli deň pred nami. Pribehli k ohrade za ktorou boli zatvoreni. Navzájom sa prehliadame, že či nenajdeme známych medzi se-

bou. Poznávam niekoľkých známych z úseku, jedného cigana zo Šebeša, ktorého som poznal aj v civile.

Narychlo hodené otázky sa chvatne zodpovedajú. Kam? Na prehliadku, my už boli */nečitateľ/né/* beru atď. Dozvedame sa, že beru */nečitateľ/né/*, holiace strojky, sviečky, mydlo, kožené veci, peniaze, prstene a mnohé iné */nečitateľ/né/* Dozvedame sa aj kde to máme */nečitateľ/né/* aby na to Frici neprišli.

Na ďalšom pochode to medzi nami vrie, ako v uli. Jeden druhému sveruje vedomosti a zprávy špagatovým spôsobom. Ale predsa, každý nejak ožil. „Bezprostredne nás nepostrieľaju.“ uspokojuje sa mysl. Veď tamti prišli skôr a ešte žiju.

Zastavujeme pred „Kinosalou“. Stavame sa do hustých radov. Na dverach ku ktorým sa šlo po schodkoch, stáli dvaja Nemci, ktorí mali po jednom nás pušťať dnu. Ceremonia sa začala. Dlhý rad stolov, za ktorými sedeli Nemci, boli pokryté papiermi, protokolmi, ktoré sa zaplňali našimi menami a všetkým čo sa s nami súviselo. Potom celý rad špiclov, ktorí mali odnášať nahábané veci do skl */nečitateľ/né/*

Prvi naši šli dnu. Dolu sa začala */nečitateľ/né/* Parať sa goliere, podšivky, naplecníky, */nečitateľ/né/* ukrivaly sa tým, legitimácie, podobanky, peniaze, prstene, plniace pera, hodinky a iné. Svojpomoc sa prejavila. Jeden druhému skrýval veci, len aby sa Nemcom nedostalo. Zaujímavé ako to bol každý vynaliezavy. Prstene sa brali do ust, zaväzovali sa do vlasov a všelijako ináč.

Medzi tým cez dvere sa strácali naši chlapci. Hneď pri dverach, stali dvaja nemci a prezerali batôhy a chlebníky obsah (cigarety zhabali pre seba) vysypali na prvý stôl. Potom síce zase strčili do batôha, ale už len niektoré veci. Celta, dobrá deka, dobré prádlo, mydlo sviečky a kto vie čo ešte; ostalo na stole. Odsúdenca, potisli k ďalšiemu */nečitateľ/né/* Tam zapisovali mená a všetky */nečitateľ/né/* K tomu bola potrebná nejaká */nečitateľ/né/* ymocia. V najhoršom prípade, stačilo aj meno na modlitebnej knihe.

Kto nemal nijaký doklad, toho vzali stranou, vyzliekli aj do naha a prezreli všetko, či nema niekde skryto nejaký doklad. Tych sme už viacej nevideli.

Zase pri ďalšom stole, prehliadali vrecka, brali všetky dokumenta, pamiatky, notesy, modlitebné knižky, fotografie. Od toho stola už odsudencov odvádzal Nemec na koniec salu, kde sa zhromažďovali do počtu 20. Potom rázom vyšli dvermi von, kde na druhej strane „Kinosalu“ shromaždeni pod dozorom čakali, až sa skončí prehliadka všetkých.

Prichádza rad na mňa. Hore schodkami kráčam. Nemec na dverach vidíac moje odstáte vrecka na plašti, posúňkom ukazuje, aby

som mu dal cigaretu. „Ak ti nedám, vezmeš mi všetky, radšej s tebou skusim.“ myslím si. Hrabnul som rukou do krabice a vytiahol so 15 cigariet. Davam mu ich. Ukradomky si ich dava do vrečka. Hneď ma vedie k stolu. Moj chlebník vyvracia. Moje knihy sa sypu na stôl. Vedúci oddelenia č. 1. ich prezera, čo využíva moj podplatený Švab a tiska ostatné veci nazpät' do chlebníka. Chlebník mi podáva a tiska ma k druhému stolu. Bolo mi ľuto mojich krásnych 10 kníh ale aspoň moje ostatné veci sú zachránené.

„Legitimation“²⁰ chraplavý hlas /nečitateľ'né/ stola č. 2 mi pripomína, že ešte nie je všetko skončené, vyťahujem legitymačné puzdro a z neho ústrižok /nečitateľ'né/ tného lístka. Pisár šľabikuje moje meno z lístka. Moj Nemec ma potiska ďalej. Oddelenie č. 3 sa zaobera prezeraním vrecák mojho prechodcu. Ja sa máľ tam zastaviť. Čosi sa však vo mne pohlo a ja prižmúriac oči kráčaľ odhodlane ďalej. Cítil som sa ako zlodej a každú chvíľu som čakal, že ma drsná ruka zdrapí za golier. Chvála Bohu prešiel. Zamotávam sa medzi čakajúcich už prehliadnutých vojakov.

Z tade je pekne vidieť ako rychle rastu hromady, tepleho pradla, kožených kabátov, nohavíc, rukavíc, šoferských pilotných čiapok, civilných oblekov (poniektorí boli oblečení spoľa ako civil, tým tiež brali civilné sučiastky odevu a davali zabarvené handry, ktoré /nečitateľ'né/ li kdesi na druhom konci sveta). Krsné celty, deky, sa tiež hromadily. Niektorým vyzuli aj kanadky, za /nečitateľ'né/ im dali holandské dreváky s dohora vykruťenými špicami. Jeden hneď strčil nohy do drevákov. Chodiť nemohol, len ich šmýkal po zemi. Naostatok ich zobral do ruk a bosa v onuciach sa pridával k nám.

Rozpravame sa čo nám vzali. Tomu pero, inemu tužky, britvy, notesy, ba aj pekná antikorová lyžica sa im zišla. Ja sa priznavam, že mne okrem kníh nevzali nič. A tu tá slovenska nežičlivosť. Hneď na mňa aby som sa vrátil k stolom a odovzdal svoje doklady a veci, lebo keď na mňa prídu, tak ma zastrelia, to je vraj nič, ale aj ich pre mňa postrieľajú. Začali ma postrkovat' /nečitateľ'né/ ktorísi už aj Nemca chcel na mňa upozorniť. Avšak náš počet sa už doplnil, Nemec nás odvádza na dvor. /nečitateľ'né/ mame čakať na koniec prehliadky.

Bol som znechutený. Vyplnilo sa príslovie o Slovákovi ktorému zdochla koza a v modlitbe prosil Boha aby aj susedovi zdochla. Už po druhý raz ma napadla clivosť. Taký som sa cítil

malý opustený!!!

Pomaly vychádzajú všetci. Každý viac, menej, olúpený o svoje veci. Tým Nemcom sa všeličo zide. Mojich krásnych 10 kníh. Povýberal som si vo vojenskej realke v Martine diela R. Dilonga, E. B. Lukača, Smreka a iné. Všetko diela zvláštneho vydania, na pergamenovom papieri, podpísane vlastnoručne autormi. Bolo mi ich ľuto. Ale iným zobrali, modliace knižky, pamätné fotografie, listy a ine; Kdežto mne to ostalo. Medzi nami to začína vriet'. Vraj čo tu ma /nečitateľ'né/ vystavať, ani nam žrať nedavajú, ani domov nepustia, aby ich čerti pobrali! Pravda. to v /nečitateľ'né/ len ták pridusene vrčali. Švabi stali na /nečitateľ'né/ a shovarali sa. Ich dlhé pušky boli nám /nečitateľ'né/

Zastavil sa pri nás Juhoslovan.²¹ Davame sa do reči. On je pomocníkom v kuchyni, preto ma volnosť pohybu vo vnútri ohrady. Na otázku, prečo tu čakáme, odpovedal, že dostaneme medaily; tojest drevené tabličky s číslom, ktoré musí každý nosiť zavesené na krku. A čo s nami bude? Na tú otázku len pokrčil ramenami a odišiel. Tak dobré! Naše polozenie je neisté! Metále dostaneme ako u nás psi.

Už vychádzajú z dier všelijakí Nemci aj so traja naši ľudia, ktorí sa prihlásili ako tlmočníci. Jeden Nemec začína reč. Ide mu to ako keby suché haluzie lamal. Tlmočník opakuje jeho slová po slovensky. Hovoril, že sme zajatci a musíme sa podrobiť poriadku v lágri, keď sa budeme dobre spravovať, /nečitateľ'né/ nám vraj dobré. Musíme poslúchať /nečitateľ'né/ veliteľov kompanii,²² ktorých nám prideľia /nečitateľ'né/ nám prečítal stanovy podľa ktorých zajatec sa nesmie stykať s civilmi, nesmie počuvať rozhlas, čítať noviny, strieľať zverinu a všeličo ine. „To reku sa tu budeme mať dobré a čo nám ten luxus zakážu, to nejako vydržime“ myslím si. Nakonec ešte vraj nesmie sa krahnúť, nesmie sa reptat' na poriadok zavedený a uznany štátom a nesmie sa sabotovať. (Pravda nepovedal čo si myslí pod slovom sabotáže. Nevedeli sme, že padnúť vysilením, od hladu a zimy, na zem je u nich sabotážou) Všetko to vraj tresta smrťou. Dostaneme vraj čísla, podľa ktorých nas budu poznávať a na ne budeme fasovať stravu. Tie si mame zavesiť na krky a zapametať si ho, lebo od teraz nemame mena, sme len číslami, ktoré možno ľahko sčítať a odčítať. Konec reči na nás zapôsobil.

Ale už prichádzajú Nemci s číslami. Ko /nečitateľ'né/ sa do radu. Kamarati sa tiskajú do /nečitateľ'né/ aby dostali čísla v poradi. Dosta-

20 Legitimácia.

21 Juhoslovania boli v tábore od porážky Juhoslávie v máji 1941.

22 Kompania: rota.

vam číslo 188.683. Vešam si ho na krk. Nemôžem sa zbaviť myšlienky na nášho psa doma, ktorému som vešal metal na krk, keď to žandari nariadili. Tisnu sa mi slzy do očí. Konečne máme všetci číslo... Pohýname sa na späť „domov“.

„Tri hodiny“ poznamenáva ktorisi, keď vytiahol z pod podšívky čiapky hodinky. Zastavame pred barakom. Nemec debatuje s našimi tlmočníkmi. Konečne nás rozdeľuje na tri skupiny. Dva skupiny dal do dvoch oddelení baraku 58 a tretiu do jedného oddelenia 57.

Nastal útok na dvere. Každý sa chcel dostať prvý dnu a obsadiť si dobré miesto */nečitateľné/* lužko. Kým som sa dostal dnu, bolo skoro všetko obsadené. Ale môj Jožko ma zavolať menom. On obsadil dva postele pri okne a obhájil ich aj v najtuhšom */nečitateľné/* keď sa niekto chcel zmocniť postele. Sadam si na dosky. Zase ma prepadla ta clivosť, ktorá vždy končila slzami. Keby som aspoň vedel, čo je s Vami doma. A čo bude so mnou?

V baraku je lomoz. Chlapi sbíjajú postele pryčne, tojest zariaďujú sa domácky. Moj Jožko medzi tým kdesi odbehol. Teraz prichádza a berie šalky. Vraj na 57mičke pri Rusoch,²³ dávajú čaj, ide skúsiť, či mu dajú. Už aj viaceri chlapi bežia zo šalkami. Hlad sa hlasiť. Chlapi zúrivo fajčili aby zahnali hlad. Ktosi v rohu otváral konzervu. Boh vie kde ju mal schovanu, že mu ju nevzali. Mnoho očí pozerá nášho ako si pochutnáva a mnoho gagorov preglga sliny. Ten je šťastlivý, ešte dnes ma čo jest’.

Prichádza Jožko s čajom. V jednej šalke ma trocha špinavej vody, ktorú mi */nečitateľné/*. Tekutina bez chuti a vône sa teda volá čaj. Ochutnávam. Je to mizerné. Odvar z všeličoho, čo sa už nedalo upotrebiť v chemii, v priemysle, sa podáva ľuďom, ktorí už štyri dni nič nejedli. Zase som mudrejší. Vypijem trocha a podavam šálok Jožkovi. Ten vypije ostatok a ide zase čakať, lebo naši už tiež šli s Nemcom pre čaj do kuchyne. Už ho aj nesu. Štyri vedra čaju kladu na dvor. My nastupujeme do šalkami preň. S vičkom šalky nabera nejaký četár z vedra čaj a nalieva ho do nadstavených šalok. Ti ktorí už dostali odstupujú stranou a narychlo upijajú svoj diel. Poniektorí vypijuc, zase sa stávali do radu. Mysleli si že oklamu žaludok keď doň naleju vody. Oh, biedna to nahražka za dobré jedlo, ktorému sme */nečitateľné/* zvykli. Četár s vičkom škrabe po dne štvrteho vedra. Zvyšok vyliat, ktoremusi do šalky. Ostatní z radu sa k nemu strkli: „ešte ja nemal čaj, ako si to daval, mne len pol vička a druhému aj dvaráz načrel, kamaratom si ponalieval, ale nám by aj

ostatné vzal.“ Také a podobné výkriky, padaly na hlavu úbohého „kuchára“. Tento sa bráni: „Či ja mám v rukách vahu aby som presne vymeral. Ja sam nemám čaju, kdežto vás som si všimol, že ste niekory aj po tri razy šli pre čaj.“

Niekoľkí vchádzame do baraku. Vonku sa ešte ostavajú vadiť.

„Ešte sa pobijú“ poznamenáva vedľa mňa malý zavalitý človek. Mal dosť okruhlé bruško, pod nosom malé fúzy. Bol to ZM* Kupec z T. Sv. Martina, roz */nečitateľné/* solidný človek, s ktorým som sa pozdejšie rad rozprával. „To je ták, pokračuje ďalej M.Z. keby tu špinavú vodu, bol delil Nemec, každý by bol spokojný, ale že to deli Slovák, tak naši repcu a nedajú si ujsť príležitosť, aby sa vykričali. Veru na nás len korbáč, len korbáč!“ Hoci to bolo potupné pre nás, predsa sme si to museli uznať. Sme otrocký narod to sa neda odškriepiť. Iných vieme poslúchať, ale svojich nie. Príčina toho podľa mojej mienky bola vtom, že nás človek, keď sa vyšvihol na zodpovedné, vedúce miesto, nezostal v spojení s tými z ktorých vyšiel, ale snažil sa aby bola medzi nimi čo najväčšia priepasť. Každý s takých, dostal aristokratické, kastové sklony. Nechcel */nečitateľné/* k nim snižiť a sblížiť svoje postavenie s nimi, ale chcel aby každý nášho hľadel z hlbky. Nedbal na to, aby si ho važili pre jeho múdrosť a kamaratstvo, ale aby na neho hľadali so strachom pre jeho moc. Radšej bol nenávideným veliteľom, ako važeným a milovaným kamaratom. Svoje postavenie nevyužíval pre všetkých ale všetkých užíval ako podpory, pre svoje postavenie. Toto som pozoroval aj na Slovensku, aj za povstania a tu dvojnásobne. Pozorovali to zrejme aj iní. Preto ta nedôvera, aj voči vyloženému poctivcovi.

Takýto mohol začať ako chcel poctivo, bol však obklopený nepoctivcami, ktorí marili jeho prácu, takže nakoniec pustil všetko a zase to šlo po starej koľaji. Toto všetko bolo lepšie badať pozdejšie, pri rozdeľovaní proviantu a zadelovaní na lepšie práce, zbýtočne funkcie a z tých plynúce výhody */nečitateľné/* Šplhuni, ktorí sa zaliečali Nemcom dostali sa s ich pomocou, za veliteľov, tlmočníkov a Boh vie začo ešte a tak na našich prideloch vypasali svoje brucha. U kompanie takých 200 - 300 chlapov, boli taki asi desiati „diktatori“, ktorých Nemci nechali v ich „sláve“, lebo boli v svojej šplhavosti užitočnejší, ako keby tam boli postavili 10 Nemcov. Moje teórie sa ukázali správne. Ale odbočujem od veci, v ktorej pokačujem. Otázku „autority“ si povieme pozdejšie.

Vonku sa sotmelo. Prichádza Nemec aby nás spočítal. Nastupujeme na dvor. Nikde ne-

23 Sovietski zajatci sa dostali do tábora na jeseň 1941

* Zamoš

chýbajúci psičkari,²⁴ ktorí, nás hneď skladajú do päť /nečitateľné/ lo ich odmeňujeme bručaním /nečitateľné/ ž sa tiskate tým Nemcom do zadku." Oni sa brania, že vraj chcu aby to bolo skorej hotové, ináč nás tam budu držať do polnoci. Zase sa bruči. Jedni súhlasia, druhí protirečia. Až Nemcovo „ruhe“ nás umlčí. Nemec prechádza pred päťradom a baterkou si posvietuje, či su päťtice úplné. Prečítal nás hadam aj 3 ráz, kým mu vyšlo číslo aké chcel mať. Potom oznámil, že zajtra sa ide na kupanie aby sa každý prichystal so svojim pradlom a sučiaskami odevu. To sa bude dezinfikovať. Tak rozchod! Okenice ktoré boli ešte otvorené sa musely zatvoriť a všetko dnu.

Večerná nálada! Sem tým zapalili kúsok sviečky, ktorú si uchránili pred prehliadkou a robili poslednú upra /nečitateľné/ posteli. Iní sa modlili. Zaujímavé koľko ľudí bolo sa modliť. Jedni stojačky, iní kľačičky, poniektorí len sediačky odriekali svoje modlitby. Niekoľkí sa shrkli okolo sviečok s modlitebnými knižkami. Veru každý mal začo prosiť Najvyššieho. Ešte chvíľu sa spomínalo, kamarati sa tlmene rozpravali, ale pomaly utíchlo všetko. Predošlé noci chlapi nespali, teraz skoro sa zakrutili do svojich handar a usínali.

Vonku začal fúkať mrázový vietor. Blato vonku tuhlo. Cez škary baraku, fučalo, lenže chlapi spali. Sem, tam niekto vybehol vonku (tá choroba), lenže už bol oboznámený so zariadením, tak nebolo garambolu.

slušne povedal, že sa ide na prehliadku. Berieme si vraj všetky svoje veci. Nuž dobre. Ved' aj dobytok prezerajú, keď ho na jatky ženu. Ideme!

Prv než začnem o prehliadke, opíšem trochu polohu a usporiadanie lágru.

Severozápadne od Hannoveru, smerom na Hamburg, leží vedľa trate na pravej strane mestečko Fallingbostell.²⁵ Dost' pekne a čiste mestečko. Pravda nakoľko tam nebolo žiadnych tovární, nevedeli o bombardovaní a hrozach vojny. Bolo to zemeľské mestečko. Na ľavej strane bola veľká vojenská oblasť. Hradská pretína ju na dva diely; kasarne so strelnicami a dva lágre: Stalag XI a, aj Stalag XI b.²⁶ Kasarne boli rozsiahle; pren /nečitateľné/ bolo v nich 16.000 vojakov. Počas /nečitateľné/ aj viac. Boly to väčšinou, pre „/nečitateľné/ gruppe SS“ tojest pre najhorších /nečitateľné/ Hitlerových naháňáčov. Dookola byly desiatky štvorcových Km strelníc cviča-



kov, lesných ubikácii, pre prípad bombardovania, a pod.

To bolo na pravej strane hradskej ktorá pretínala trať (kolmo sa zapojovala do trate) a pretínala / oddelovala aj vojenské rajony, od rajonov lágerských. Na tej strane hneď pri ceste byly ubikácie lágerských dozorcov a za nimi hneď staničné sklady potravín a balíkov Č. Kríža, ktoré byly určené pre zajatcov Britských, francúzskych²⁷ a iných len nie pre nás.

Na ľavej strane cesty, hneď vedľa diaľnice začínala ohrada lágru XI b. /nečitateľné/ olm bola strážna veža, na vysokých /nečitateľné/ ch. Plot bol dvojitý, totiž mal /nečitateľné/ rady stĺpov vzdialených od seba asi /nečitateľné/ ia. Na stĺpoch vysokých nad 2 metre.

Aj personal vo vnútorných skladoch a v kuchyniach, bol dost' početný. Presné rozmery lágru neviem, len tak približne načrtnem rozlohu. Zakladňa štvoruholníka, ktorý tvoril lager, opierala sa o cestu a bola dlhá tak asi 800 - 1000 m. Šírka bola tiež tak asi. Od prvej brany po druhú, bol priestor tak asi 50 m široký a dlhý cez celú dĺžku lágru. Oddelený bol jednoduchým plotom. Tam bola strážnica „Hauptwache“, veliteľstvo lágru, veliteľstva kompanii, tam byly umiestnené archivy a celý register. Tam byly totiž „vládne budovy“ aj s „parlamentom“; tam sa zakazovalo a povoľovalo, tam cenzurovali, prehliadali všetko, čo išlo do lágru, alebo /nečitateľné/ V zajateckom žargone, sme to volali predpeklím. V celku tam bolo asi /nečitateľné/ barakov. Pri brane „predpeklia“, bola /nečitateľné/ budka, v ktorej sedel písař a zapisoval počet, národnosť, hodinu odchodu zajatcov von a príchod dnu. V predpeklí byvali ešte ľudia; alebo lepšie rečeno „obermenschi“.

Čata „tvorníkov“
(príslušníkov Pracovnej služby Ministerstva národnej obrany)
Východnej pracovnej skupiny pózuje vo svojich špecifických rovnosťákoch (mali tmavohnedé golliere a manžety na rukávoch blúz, čiapky boll so šiltom).
Š. Marinčák stojí v zadnom rade štvrtý zľava. Zdroj: Archiv autora

24 Nemeckí prísluhovači z radov zajatcov.

25 Mestečko Bad Fallingbostell leží asi 60 km severne od Hannoveru.

26 Stalag: skratka pre Stammlager (zajatecký tábor).

27 Briti a Francúzi boli v táboře od porážky Francúzska v roku 1940.

Za počítacou branou už bývali len čísla bez narodnosti. Ba sice, delili sa na dva narodnosti, úplne nové: Kgf a Su; „Kriegsgefangen“,²⁸ und Sowiet Union“.²⁹ O tom pozdejšie. Za počítacou branou viedla cesta pomedzi baraky, ktoré stály rovnobežne s cestou, po obidvoch stranách. Bolo ich so dvanásť. Byvali v nich Francuzi, ktorí už boli dávnejšie zajati. Ti chodili na práce vonku do zbrojných dielni a skladov; to boli spoľahliví a užitoční ľudia pre Nemcov, takže mali aj väčšie práva ako ostatní.

Cesta končila na veľkom námestí. Pr */nečitateľné/* cez námestie, bola vysoká budova, ktorá bola určená pre kultúrne ciele. Na */nečitateľné/* koncoch budovy, boli kuchyne, ruska */nečitateľné/* francúzska. Pri kuchyňach, boli sklady.

V prostriedku bolo vysoké stavisko. To bola kinosála, na boku kaplnka. Z námestia na pravo bol ohradený lazaret. To bolo asi 22 barakov, zo svojou vlastnou kuchyňou. Na ľavo bolo viac barakov ale neohradených. Tam byvali Taliani,³⁰ Francuzi, tiež z tých spoľahlivých. Taliani tam mali kuchyňu. Okolo toho reprezentačného staviska išla cesta ďalej. Za budovou v pravo, celkom v rohu, boli baraky angličanov a beligičanov, prehradené asi po 4 - 5. Mohlo ich tam byť asi 15. Na ľavo, celkom hore boli dielne stolárske a šlosárske, kde remeselníci zajatci opravali rozbité riady */nečitateľné/* kary. Trocha bližšie, bola Jugoslavia, Italia, tiež asi v 8 barakoch, */nečitateľné/* e! A nebili sa na Terste ako sa */nečitateľné/* teraz, */neči-*

tateľné/ už začínala štvrť SU a naša slovenska.

Uzka ulička medzi drotmi nasvedčuje k brane, pri ktorej stojí „post“. Po oboch stranách sú baraky, priečelím obrátene do uličky Každé 2 sú prehradené drotmi ako klieťky. Niektoré stoja i samé ohradené, to sú trestné. Z tých barakov nesmú vychádzať obyvatelia von, len na prácu. Konečne v samom rohu je naša 58-mička, ktorá nás tak milo privítala. Za barakom, k hlavnej ohrade, je ešte priestor oddelený od nášho „raum-u“³¹ plotom. Vyzerá to ako nastupišťe.

V prostriedku je pomník z kameňa na vrchu je nemecký orol a nadpis, že ten pomník je postavený na pamiatku nemeckého boja o svoj „lebensraum“³² Ten pomník museli postaviť Srbi */nečitateľné/* Pri samej ohrade a pri zadnej brane */nečitateľné/* postavená murovaná márnica. Aspoň mne sa to tak zdalo. Pozdejšie som mal možnosť nakuknúť okienkom dnu a videl som hromadu súdov od chlorového vapna. V niektorých ešte bolo to vápno. „To už museli hromadu ľudí tým vapnom poliať“ myslím si. Tou branou vychádzala väčšina ľudí von z lagru, aby sa tam už viac nikdy nevrátili. Tak v roku 42 a 43 vyniesli z tade tisíce ba desaťtisíce Rusov.³³ Chlorové vapno sa teda mýľalo. Za ohradou bolo filtračné zariadenie, ktoré filtrovalo vodu do vodovodu. To však nepracovalo skoro nikdy. Voda sa pila nečistá. To by bol zhruba načrt lagru. Nezodpovedá skutočnosti, lebo som ho celkom nepochodil. Napr. Anglickú štvrť nepoznám vôbec. Ostatné časti sú mi známe, */nečitateľné/* tiež to nemám zmerané.

Pavel Mičianik: Diary from a Prisoner-of-war Camp (November 1944) by Štefan Marinčák

The editors publish a diary written by Štefan Marinčák depicting his first three days spent in a prisoner-of-war camp in Germany at the beginning of November 1944. Štefan Marinčák was born in the surroundings of Prešov in Eastern Slovakia in 1921. He joined up the Slovak army on 1 October 1944. He was an active soldier when the Slovak National Uprising broke out in Central Slovakia. Mr. Marinčák took part in combat uprising operations and after its discomfiture he was captured as a prisoner of war. In the prisoner-of-war camp Stalag XI B Fallingbomel near Hannover in the north of Germany he wrote a diary describing his first days in the camp very precisely. It is authentic documentary evidence on the behaviour of the Slovak soldiers in the German prisoner-of-war camp, as well as of their German incarcerators.

28 Správne Kriegsgefangen: vojnoví zajatci.

29 Sovietsky zväz.

30 Taliani sa v tábore objavili v roku 1943 po kapitulácii Talianska a odzbrojení veľkej časti talianskej armády Nemcami.

31 Raum - priestor.

32 Správne Lebensraum - životný priestor.

33 V novembri 1941 - februári 1942 prepukla v zajateckých táboroch Stalag XI B a XI D epidémia týfu, v dôsledku ktorej zomrelo množstvo zajatcov. Najviac zomrelo sovietskych vojnových zajatcov - okolo 30 000.

„Slovanskí bratia za Karpátmi? Nebud' te smiešni..“

(Rozhovor s Markom Soloninom)

Existencia bývalého komunistického (sovietskeho) bloku, ktorá v sebe spojila rôzne národy a krajiny Európy, Ázie, Afriky a Latinskej Ameriky, o. i. skutočností priniesla týmto aj čosi, čo by sme mohli nazvať ako spoločné prežívanie dejín. Aj dvadsať rokov po zániku tohto bloku ostali jeho bývalým krajinám spoločné zážitky z čias, keď si mali byť „všetci rovní“, no i najrôznejšie problémy, z ktorých jedným je vyrovnávanie sa s komunistickou minulosťou. I keď sa to v záplave každodenných sociálno-ekonomických či politických problémov možno radovému občanovi nezdá, je to potrebný, no súčasne veľmi zdĺhavý, a najmä bolestivý proces.

Jedným z najväčších (a najtrvalejších) mýtov zdedených spred roku 1989 je mýtus o charaktere ZSSR. Sovietsky zväz sa už od r. 1945 stal nielen „osloboditeľom Európy“, „poslom mieru“, ale aj nekritizovateľným vzorom; heslá „So Sovietskym zväzom na večné časy a nikdy inak“ sa po r. 1948 stali neodmysliteľnou súčasťou ideologicko-propagandistického arzenálu komunistického režimu. Celé generácie vo východnom bloku boli desaťročia vychovávané v povinnej úcte k tomuto štátu. Desiatitisíce našich občanov (bývalí slovenskí vojaci, väzni z gulagov, vojnoví zajatci a i.), ktorí ho poznali z úplne iného pohľadu, museli jednoducho mlčať. Inak im hrozili trestnoprávne dôsledky. Komunistický režim si - aj za pomoci desiatok svojich historikov - pozorne strážil jediný prípustný výklad.

S pádom režimu sa od roku 1990 objavilo množstvo poznatkov o zločinnom charaktere ZSSR, resp. bolševického Ruska, najmä o masovom vraždení a väznení miliónov vlastných občanov, a to prakticky už od jeho vzniku. Inak sa dnes nazerá i na stalinskú zahraničnú politiku v rokoch 1938/1939. Ukázalo sa, že Stalin nikdy vážne neuvažoval s pomocou ČSR v jeseni 1938. Tobôž vstup sovietskych vojsk do Poľska, Pobaltia a iných krajín na základe Ribbentrop-Molotov paktu v r. 1939 - 1940 nebol nijakou „internacionálnou pomocou“, ale jednoduchou agresiou. Rozplynul sa mýtus o mierumilovnosti jeho zahraničnej politiky. Prednedávnom historici poľského IPN zverejnili tajné dokumenty

Varšavskej zmluvy, z ktorých vysvitlo, že prvý obranný plán tohto zoskupenia vznikol až po nástupe Gorbačova v roku 1986.

Je prirodzené, že ľuďom, ktorí desaťročia počúvali výlučne sovietske klamstvá - resp. ich československé modifikácie - a ktorí kedysi mávali holubicami na prvomájových pochodoch, podpisovali rezolúcie proti americkým imperialistom, bolo v uplynulých dvoch desaťročiach neraz veľmi ťažké prijať fakty, ktoré diametrálne odporujú tomu, čo sa učili ako fakty v škole. Minimálne boli z toho všetkého na rozpakoch. Osobitný rozruch u nás v prvej polovici 90. rokov vyvolali práce bývalého sovietskeho špióna Viktora Suvorova o Stalinových pripravách na útok proti Nemecku v lete 1941.

Azda najväčším z takýchto mýtohorcov tézy o zákernom prepadnutí Nemeckom v lete 1941 je v súčasnosti Mark Solonin. Tento ruský historik (*1958, Samara) patrí k hlavným predstaviteľom tzv. novej vlny v ruskej vojenskej historiografii. Zjednodušene možno povedať, že hlavné tézy, ktoré priniesol Suvorov (a ktoré čerpal z publikovanej sovietskej literatúry), Solonin položil na vedecký základ. Na základe množstva odtajnených archívnych dokumentov vo svojich prácach totiž dokázal, že Stalinov ZSSR sa od r. 1939 skutočne systematicky a cieľavedome pripravoval na útok a okupáciu Nemecka (vrátane štátov strednej Európy).

Problematike začiatkovej fázy sovietsko-nemeckej vojny sa venuje už viac než dve desaťročia, napísal o tom množstvo článkov, štúdií i knižných prác. Z tých najdôležitejších spomeňme aspoň: *Sud a obruče alebo kedy sa začala Veľká vlastenecká vojna?* (2004, ukrajinské vyd.) a *22. jún alebo kedy sa začala Veľká vlastenecká vojna?* (2006, ruské vyd.); kniha sa v Rusku stala bestsellerom, mala viac než

PhDr. Tomáš Klubert, PhD.

(1972), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, študijný odbor história - filozofia. Pracuje v Ústave pamäti národa

PhDr. Martin Lacko, PhD.

(1976), absolvent Univerzity Komenského v Bratislave, študijný odbor história - filozofia. Pracuje v Ústave pamäti národa

Mark Solonin na pôde UPN.
Foto: Tomáš Klubert





Z rozhovoru
s M. Soloninom.
Foto: Martin Lacko

desať dotlačí a dosiahla rekordné čísla v predajnosti. Neskôr vyšla prepracovaná a doplnená pod novým titulom *22. jún 1941 - anatómia katastrofy*. Ďalej možno spomenúť práce *Na pokojne spiacich letiskách* (2006), *23. 6. 1941 - Deň M* (2007), *Falošná história Veľkej vojny* (2008), *25. 6. 1941 - hlúposť alebo agresia?* (2008), *Niet dobra vo vojne* (2010). Kniha *23. jún...* vyšla tento rok aj v českom preklade. Jeho knižná prvotina *22. júna 1941 - anatómia katastrofy* vyjde v slovenčine koncom tohto roka a ďalšie knihy sa pripravujú do českého prekladu.*

O otázkach stalinizmu, druhej svetovej vojny, no i ruskej súčasnosti (a nielen o nich) sa s Markom Soloninom na pôde Ústavu pamäti národa dňa 20. septembra 2010 zhovárali Tomáš Klubert a Martin Lacko. Formulácie tlmočil - resp. nad presnosťou ich prekladov bdel - Mgr. Matúš Korba. Text bol M. Soloninom autorizovaný dňa 20. októbra 2010.

Pán Solonin, pôvodným povolaním ste letecký konštruktér; istý čas ste dokonca pracovali ako kurič. Prečo ste sa rozhodli profesionálne sa zaoberať históriou?

Historikom som sa rozhodol stať ešte predtým, než som sa stal leteckým konštruktérom. Ale v skutočnosti som sa histórii začal venovať až vtedy, keď som sa stal kuričom. Takto: už počas štúdií, v mladosti mi bolo jasné, že v sovietskych podmienkach nemôžem robiť serióznú historickú prácu, preto som sa

rozhodol študovať technický smer. Tých päť rokov na univerzite a šesť rokov práce v konštrukčnej kancelárii mi pomohli v tom, že som získal návyky systematickej práce s informáciami. A dovoľm si trochu tvrdiť, že v porovnaní s prácou technického inžiniera je práca historika predsa len o čosi ľahšia.

Teda podobne ako Alexander Solženicyn. Ten chcel tiež najprv študovať ruskú literatúru a históriu, no keď videl, ako to v Sovietskom zväze chodí, začal radšej matematiku...

Asi áno...

Vieme, že ste sa počas perestrojky aktívne angažovali v demokratickom hnutí. Ako vaša generácia vnímala pád komunizmu a rozpad ZSSR?

Moja generácia... Moja generácia pociťovala pád ZSSR ako obdobie, keď ostala bez práce. A bez peňazí. Pracovné miesta sa stratili vo všeobecnosti. Zmizli celé špecializované odvetvia. Pociťil som to aj na sebe. No kto potrebuje leteckého konštruktéra? Po rozpade ZSSR vláda zorganizovala hyperinfláciu, ktorá zlikvidovala úspory ľudí a celé 90. roky, prakticky desaťročie nášho života, bolo len zápasom o holé vyžitie. Dokonca si myslím, že tento cieľ - spraviť z väčšiny inteligencie chudákov - bol premysleným plánom tej časti bývalej komunistickej nomenklatúry, ktorá sa po rozpade ZSSR dostala v Rusku k moci. Viac menej tí predstavitelia intelektuálnej elity, ktorí stáli na čele perestrojky, boli po rozpade ZSSR zasiahnutí týmto cieľovým ekonomickým úderom. Kto mal obyčajné remeslo - murár, kamenár atď. - ten si našiel robotu aj v „novom Rusku“, na stavbách víl „nových Rusov“.¹ No ale ako si nájde robotu letecký alebo elektrotechnický inžinier?

Pociťuje sa ešte dnes v Rusku naozaj taká silná nostalgia za komunistickým obdobím, ako to občas hovoria naše médiá?

Myslím si, že u ľudí mojej generácie - ak sa aj niekedy prejaví nostalgia, tak má viac-menej len úsmevnú podobu, objavuje sa v položartovných rozhovoroch. Väčšina príslušníkov mojej generácie jasne rozumie, čomu sme sa historicky vzdialili a ani na sekundu

Prednáška M. Solonina na
pôde Univerzitnej knižnice
v Bratislave.
Foto: Branislav Kinčok



* O autorovi sa možno viac dočítať i na jeho osobnej webovej stránke www.solonin.org. Možno spomenúť aj to, že okrem nášho periodika poskytol počas návštevy Bratislavy (18. - 20. 9. 2010) rozhovory aj agentúram SITA (vyšiel 13.10.), TASR (17. 10.), ako aj denníku SME. Jeden z jeho starších rozhovorov vyšiel v týždenníku *Týždeň* č. 40/2010.

¹ "Noví Rusi" - ľudové označenie pre novodobých zbohatlíkov a oligarchov v Rusku.



J. V. Stalin



A. Hitler

neuvažujú o návrate do tých čias. No ak hovoríme o generácii, ktorá má 60-70 rokov, ich názory sú už naozaj iné, komunistickú minulosť vnímajú pozitívnejšie. Tí, čo sú ešte starší, generácia 80 a 90 ročných - minimálne polovica z nich zúrivo nenávidí Stalina. Pretože oni na vlastnej koži zažili stalinský režim, preto ten negatívny postoj. No tí, čo majú 60-70 rokov, tento hrozný režim už nezažili, počuli o ňom ponajviac na ideologických lekciách. Ja ich preto nazývam „veteránmi červeného kútika“.

A čo najmladší?

To je zaujímavé... Na príklade tejto diskusie vidíme, do akej miery je ruská spoločnosť heterogénna a chýba jej konsenzus. Väčšina mládeže nevie - alebo sa nezaujíma - vôbec o nič. Aj ja sám sa musím priznať - hoci sa hanbím - ale moja dcéra, ktorá má 26 rokov, neprečítala ani jednu moju knihu. A syn, ktorý má 19 rokov, prečítal jednu jedinú, posledný zborník štúdií.

V Biblii je napísané, že doma nik nie je prorokom...

(smiech) ... Ale aby sme sa vrátili k tej mládeži. Aj novšie prieskumy verejnej mienky od renomovaných agentúr ukazujú, že polovica mladých ľudí neovláda nijaké fakty o druhej svetovej vojne. V roku 2009 sa objavil „fenomenálny“ výsledok: 15 % ruskej mládeže vôbec nevedelo o tom, že bola nejaká vojna medzi ZSSR a Nemeckom... No okrem väčšiny mládeže, ktorá sa nezaujíma o históriu, je tu samozrejme aj malá časť, ktorá sa o ňu aktívne zaujíma. Sú to najmä mladí vo veľkých aglomeračných centrách - Moskve, Sankt Peterburgu atď. A čo sa týka tejto menšiny, aj tam je situácia komplikovaná, viacvrstvová by som povedal. Je napríklad paradoxom, že medzi mladými manažérmi vo

veku 20-30 rokov, ktorí majú lukratívne posty, jazdia na drahých zahraničných autách - je medzi nimi dosť takých, ktorí vášnivo milujú súdruha Stalina. Pre nich je Stalin symbolom, nádejou, že Rusko sa stane znova veľmocou a opäť začne strašiť celý svet. Títo mladíci, keď sa prehŕňajú Moskvou na drahých autách, jednoducho túžia, aby sa ich všetci začali báť. Preto veľbia Stalina.

Takže psychologický moment. Ale čo sa týka vzťahu mladých na Slovensku k histórii, tam je situácia asi veľmi podobná...

No je to asi celosvetový proces, Niektorí to nazývajú aj ako „nový stredovek“.

Vaša rodina bola za Stalina postihnutá represáliami?

Nie. Hoci... Brat môjho otca, ktorý pracoval v Stalingradskom traktorovom závode, roku 1937 zmizol bez stopy. Ani otec, ani nik druhý o ňom nič nevie. Bol - a roku 1937 jednoducho prestal byť. Takže je možné, že sa aj on stal obeťou stalinských represálií.

Vaše práce nie sú oficiálnymi štátnymi historikmi hodnotené priaznivo. Nájdu sa aj výnimky? Resp. do akej miery vôbec veria súčasní ruskí historici mýtu o ničím nevyprovokovanej agresii Nemecka proti ZSSR?

Musím vás poopraviť, trochu ste to prikrášlili. Moje práce nie sú vôbec hodnotené, ne-



Podpis J. Ribbentropa a V. Molotova na nemecko-sovietskej zmluve o hraniciach a priateľstve z 28. septembra 1939.

podrobujú ich nijakej kritike. Sú obklopené absolútnym mlčaním, doslova sprisahaním mlčania. Ak by ma začali kritizovať, už to by bol veľký krok dopredu. Poviem vám najčerstvejší príklad. V Rusku vychádza jeden týždenník, volá sa *Vojenskopriemyselný kuriér*. Je to absolútne oficiálne periodikum, vydávajú ho ľudia spojení s vojensko-priemyselným komplexom. Je to solidne, v podstate konzervatívne periodikum. Každý týždeň vychádza niekoľko tisíc exemplárov, ktoré sa dostávajú na stoly generálov, armádných funkcionárov, predstaviteľov zbrojárskeho priemyslu atď. No a v júli a v auguste 2010 tu vyšla - v piatich číslach po sebe - veľká štúdia pod názvom „Tri plány súdruha Stalina“, možno ste ju aj videli. V tejto som zhrnul všetky doteraz známe poznatky podporujúce koncepciu V. Suvorova o pripravách Stalinovej invázie do Európy. Výsledok - hrobové mlčanie. Absolútne mlčanie... Tak doteraz čakám, kedy sa konečne ktosi ozve.² Ale oni nie sú schopní dať mi protiargumenty. Okrem toho veľmi dobre vedia, že ak by ma začali kritizovať, v princípe by mi robili reklamu.

Taká taktika...

Áno... Ale je to veľmi efektívna taktika.

Alebo príkaz z „vyšších kruhov“?

O tom môžem len špekulovať. Niečo mi o tom rozprávali niektorí moji známi, historici, doktori vied. Ale nerád by som zverejňoval, čo mi hovorili súkromne.

Na Slovensku je to, žiaľ, podobné. Tiež tu pretrváva jednostranný obraz „ZSSR ako osloboditeľa“. Ak sa objavia vedecké výstupy, ba edície dokumentov, ktoré spochybňujú verziu o „zákernom napadnutí“ ZSSR, či ktoré poukazujú na zločinný charakter sovietskeho režimu, tiež sa obklopiť mlčaním oficiálnych vojenských i „štátnych“ historikov. Najmä bývalí komunistickí autori takéto názory pokladajú priam za blasfémii...

Sprisahanie mlčania je vo všeobecnosti veľmi jednoduchá a účinná taktika. Náklady na ňu sú nulové a výsledok efektívny...

Je známe, že v mnohých veciach sa zhodujete s Viktorom Suvorovom, ale v iných s ním zas nesúhlasíte. Ktoré sú to?

Na túto otázku som už viackrát odpovedal, a preto ju môžem len zopakovať. Podľa môjho názoru sú u Suvorova dve hlavné koncepcie, idey, presvedčenia. Prvá: ZSSR je - povedľa hitlerovského Nemecka - jedným z dvoch iniciátorov a organizátorov 2. svetovej vojny. Stalin využil Hitlera ako ľadoborec, ktorý rozlámal európsku stabilitu a vo vhodnej chvíli Stalin plánoval inváziu do Európy, a to nie v nejakej ďalekej budúcnosti, ale v lete 1941. S týmto súhlasím, nie na 100, ale na 200%.

Druhá idea: porážky ČA v lete 1941 vysvetľuje tým, že sa pripravovala na ofenzívu, a preto bola nespôsobilá na obranu. Táto téza sa mi zdá naopak absolútne nedôveryhodná, až smiešna. Nemal som s ním možnosť diskutovať osobne; hovorili sme len párkrát telefonicky. Pri našom prvom rozhovore som sa ho rovno spýtal, či jeho koncepcia „útočnej ČA“, ktorá je neschopná brániť sa, je len jeho literárnym zveličením. A či vo svojich ďalších knihách je ochotný čitateľom povedať, že preháňal. On mi povedal, že to myslel vážne. Toto som nedokázal a doteraz nedokážem pochopiť. Lebo podľa mňa tanky nie sú útočné ani obranné; neexistujú obranné lietadlá ani útočné lietadlá - v tomto bode s ním vôbec nesúhlasím. A práve o tomto probléme, teda prečo ohromne vyzbrojená a mnohopočetná ČA v lete 1941 utrpela takéto ťažké porážky - o tom som napísal už štyri knihy a chystám sa aj ďalšiu, dvojzväzkovú.

A potom ešte jedna vec, ktorú som už viackrát vyslovil a povedal som to autorovi aj osobne: svoju knihu naplnil - bohužiaľ - veľkým množstvom nepodstatných drobností, zavádzajúcimi detailmi typu „autostrádné tanky“, „lietadlo Su-2“ a i., v dôsledku čoho sa Suvorov stal zraniteľným. Obzvlášť zo strany pokryteckých kritikov.

Hovoríte o knihe *Ľadoborec*?

O knihe *Ľadoborec* (v češtine vyšla pod názvom *Všetchno bylo jinak aneb kdo začal druhou světovou válku - pozn. red.*), *Dni „M“*, aj *Poslednej republike*, o celej tej trilógii.

2 V čase prepisu a prekladu rozhovoru mal už Solonin predsa len prvú reakciu, a to typicky „sovietsku“. V periodiku Ministerstva obrany Ruskej federácie „Vojenno-istoričeskij žurnal“ číslo 7/2010 bol zverejnený príspevok 83-ročného historika D. V. Gavrilova, špecialistu na železiarske manufaktúry oblasti Uralu v 18. storočí. Publikovaný text má charakter „literárneho udania“ a je napísaný v unikátnom štýle typickom pre epochu stalinizmu: „Knihy M. Solonina a ďalšie podobné práce o histórii Veľkej vlasteneckej vojny majú za cieľ ospravedlniť fašistickú agresiu proti ZSSR, znesvätiť a dokonca poprieť víťazstvo Sovietskeho zväzu a hrdinstvo sovietskeho ľudu vo vojnových rokoch 1941 - 1945. Tieto práce je možné prirovnať k zločinu, v súvislosti s ktorým je potrebné vyvolať trestnoprávnú zodpovednosť...“

On ten *L'adoborec* písal ešte v 80. rokoch v Anglicku a nemal k dispozícii nijaké archívne dokumenty. Podľa mňa nemal písať tri knihy, ale jednu kompaktnú. Tieto knihy naplnil veľkým množstvom nedôveryhodných tvrdení či nepresnými detailmi, ktorých sa chytajú jeho kritici, pričom navyše tieto tvrdenia a detaily nemali nijaký vzťah k nosnej ideí knihy. Práve na tom je založená tzv. antisuvorovská kampan, keď sa ako hlavný problém rieši otázka, „čo značí skratka A-20 v označení prototypu sovietskeho tanku“. Je to možno zaujímavé, ale nemá to nijaký vzťah k celej Suvorovovej koncepcii. V tom spočíva pokryteckosť kritiky jeho oponentov.

V Rusku sa vojna s Nemeckom v r. 1941 - 1945 dodnes označuje ako Veľká vlastenecká vojna, hoci najviac cudzincov, ktorí slúžili v radoch nemeckých ozbrojených síl, pochádzalo práve z krajín bývalého ZSSR. Uvedomujú si Rusi, resp. občania bývalých sovietskych republík, tento paradox?

Takto... Ak hovoríme o všeobecnom povedomí - odpoveď je jednoznačná: nie. V tej kataklizme po rozpade ZSSR na prelome 80. a 90. rokov - ostal jeden jediný bod, na ktorom je založená národná identita: Veľká vlastenecká vojna. Preto pre väčšinu ľudí, bez ohľadu na vek, spochybniť tento mýtus je absolútne nemysliteľné. Vyvoláva to veľmi bolestivú a negatívnu emocionálnu reakciu a v určitom zmysle je to pochopiteľné a vysvetliteľné. Musí prejsť ešte veľa času a musí sa spraviť veľa práce zo strany čestných historikov na to, aby sa ľudia zoznámili s faktami založenými na dokumentoch a nie na stalinských mýtoch. No bude to ešte ohromná práca.

Hľadal sa aj nový názov, jeden z nich som v češtine videl aj ako „veľká vylhaná válka“...

Je to slogan, ktorý je dnes veľmi populárny, no výlučne u mojich ideových odporcov. Používajú ho obhajcovia Stalina a vôbec sovietskej epochy - to je ich slogan, prostredníctvom ktorého poukazujú: „Aha, to takí hnusní ľudia - Solonin, Suvorov - klamú, dehonestujú pamiatku našich padlých vojakov, pľujú na ich hroby.“ Je to slogan, v ktorom nie je nič okrem ideologickej polemiky alebo ideologického nadávania.



Keď Suvorov uvažoval nad novým názvom, dospel k tomu, že najvýstižnejší by bol názov „prvá socialistická vojna“. Pretože (nacionálno)socialistické Nemecko bojovalo proti (internacionálno)socialistickému ZSSR... To len tak na okraj. Zaujímalo by nás však, či ste pri svojom výskume natrafili aj na zmienky o pôsobení slovenských vojakov?

Ja osobne nie.

Takže asi ani ruskí historici príliš nevedia o účasti slovenských jednotiek...

No, tak špecialisti bezpochyby vedia. Ale keby ste na ulici zastavili tisíc ľudí, tak tisíc o tom nevie.

Vôbec, ako dnes Rusi chápu Slovákov a Čechov? Majú vôbec nejaké miesto v ich vnímaní? Alebo skôr zanikajú v tieni väčších národov Európy, ako sú Nemci či Poliaci?

Myslím si... myslím si, že ak hovoríme o priemernom človeku z ulice, on to vidí nasledovne: vie, že existujeme my, Rusi, potom sú tu hnusní, nenávidení Američania, a potom v tretej kategórii sú tí ostatní. A tam medzi „ostatných“ rátame aj Čechov, Slovákov, Francúzov, Číňanov, Japoncov atď. Ale hlavná pozornosť je sústredená na hnusných Američanov, čo je dôsledok „päťminútoviek nenávisti“,³ ktoré Rusi sledujú v televíznych správach. Všetci vedia, že hlavný nepriateľ, ktorý nám vždy zasahoval do života, sú Američania. Pritom, boli to práve Američania,

Zničený sovietsky tank
T-35 (leto 1941). Zdroj:
Pozostalost' Karola
Kyselého

3 Ironizujúci termín prevzatý z Orwellovho románu 1984.

ktorí nám prostredníctvom lend-lease poslali v rokoch 1941 - 1945 životne dôležitý tovar - 13 miliónov ton v hodnote 11 mld. dolárov ako vojnovú pomoc.⁴ A títo sú vnímaní ako naši najväčší nepriatelia...

Mali ste počas svojho výskumu problém s prístupom do archívov?

Určite. Aj nedávno som dal na súd Archívnu službu Ministerstva obrany zato, že mi neposkytli materiály, ktoré mali byť už dávno odtajnené. V septembri malo byť pojednávanie, ale súd žalobu neprijal a vyjadril sa, že to nie je v jeho kompetencii.

Problémy ste mali preto, že sa voláte Solonin a píšete tak ako píšete?

Nie, to v nijakom prípade nie je spojené s mojou osobou. Ide o to, že ohromná masa materiálov je stále utajená, čo je v príkrom rozpore so zákonmi platnými v súčasnosti, podľa ktorých mali byť už dávno odtajnené. Preto som aj dal podanie na ten súd, ako som spomenul. Takto: v 1993 roku, ešte v závere demokratizačného procesu v Rusku, bol prijatý nový zákon o ochrane utajovaných skutočností, ktorý je plne kompatibilný s medzinárodnými štandardmi. Predpokladá 30 ročnú lehotu na odtajnenie a verejne prístupný by preto mal byť každý dokument z obdobia rokov 1941 - 1945. Podľa zákona mi ho musia dať. Odopriet' ho môžu len na základe presne odôvodneného rozhodnutia štátnej komisie, a to v prípade, ak zverejnenie dokumentu ohrozuje obranyschopnosť Ruskej federácie. Toto rozhodnutie musí byť riadne označené, zaevidované, pričom dĺžka utajenia nemôže presiahnuť 5 rokov. Avšak mne nič také nepovedia, len ma vykážu von z archívu. Formálne je to odtajnené, ale v praxi archív hľadá možnosti, ako ten materiál nevydať. A sú aj také dokumenty, ktoré neboli ani formálne odtajnené, hoci je to proti zákonu. Je to univerzálny problém pre všetkých bádateľov v Rusku, nielen mój.

Prečo teda ostávajú utajené? Aký je tam dôvod - politický? byrokratický?

To mi kladiete také elementárne otázky, ako: prečo každé ráno vychádza slnko... Samozrejme, politickým elitám i štátnym historikom je absolútne jasné, že mýtus stalinsko-brežnevovskej propagandy je absolútne lživý.

Veľmi dobre vedia, že tieto dokumenty ho nabúravajú, a tak je pochopiteľné, že sa ich neponáhľajú ľuďom sprístupniť a budú bojovať do posledného dychu, aby neboli sprístupnené. Takže dva hlavné motívy, by som povedal: prvý politický a druhý „korporatívny záujem“ - to jest záujem kasty niekdajších sovietskych súdruhov historikov - dnes sú to ruskí páni historici a profesori - ktorí desiatky rokov tento mýtus forsirovali a ktorí sa teraz zdráhajú priznať, že kráľ je nahý.

Od marca 2010 ste účastníkom občianskej iniciatívy „Putin musí odísť“. Neprinieslo vám to problémy?

Chcel by som upresniť svoj vklad do tejto iniciatívy. Ten bol minimálny - vložil som svoj podpis ako občan. Tak ako tisíce druhých. A tým sa aj skončil. Nijaké problémy mi to neprinieslo. Dokedy v Rusku platia súčasné pravidlá politickej hry, dovtedy mi nič nehrozí. Ak sa tie pravidlá zmenia, tak moje meno je už dávno uvedené vo všetkých „čekistických“ zoznamoch, počnúc rokom 1988.⁵

Je Rusko všeobecne chápané ako nástupca ZSSR? Myslím, vo všeobecnej mienke, verejnosti...

Pokiaľ hovoríme o všeobecnom vnímaní - samozrejme áno. V tom je aj problém. Prakticky nik nevníma súčasné Rusko ako nástupcu cárskeho Ruska. V tom spočíva rozdiel medzi nami a krajinami stredovýchodnej Európy. Poliak, Slovák, Čech vníma históriu 20. storočia asi takto: najprv sme boli nezávislí, potom tu bolo obdobie sovietskej diktatúry a teraz sme zase slobodní. V hlave Rusa je ale absolútne iná konštrukcia: existoval ohromný Sovietsky zväz, ktorého sa všetci báli. No ale potom ho niekto zbúral. Prišli nejakí zlí ľudia - dozaista Američania - a zbúrali ho. Ako keď vezmete deťom obľúbenú hračku. A my ako deti bez cumlíka začíname plakať.

Spomínali sme terminológiu; rád by som sa tu spýtal ešte na jednu vec. Nemecká armáda z čias hitlerizmu sa u nás bežne označuje ako nacistická. Nemá sa potom aj o sovietskej (ČA) analogicky hovoriť ako o bolševickej, resp. stalinskej?

Úprimne povedané, som prekvapený, že sa u vás Wehrmacht označuje ako „nacis-

4 11 mld. dolárov v cenách zo začiatku 40. rokov 20. stor., keď 1.000 USD malo hodnotu 0,85 kg zlata.

5 V tomto roku sa M. Solonin v rámci perestrojky zapojil do politicko-spoločenských aktivít v rodnej Samare a automaticky bol zaevidovaný miestnym oddelením KGB ako „podozrivý element“.



tická armáda". Väčšina nemeckých dôstojníkov, vrátane generality, nemala stranické knižky NSDAP a v samotnej armáde neboli nijaké stranické organizácie a nepôsobili v nej „nacistickí komisári“, ktorí by boli pridelení ku každému dôstojníkovi a vykonávali politický dohľad a kontrolu. Wehrmacht bol armádou nemeckého národa, ktorú možno pokojne označiť za „hitlerovskú armádu“, a to napriek tomu, že medzi generalitou existovala určitá opozícia voči režimu. Kľúčové rozhodnutia prijímal Hitler ako diktátora Wehrmacht poslušne vykonával jeho rozkazy.

Túto logiku môžeme uplatniť aj v prípade Červenej armády a na jej charakterizáciu využiť podobnú terminológiu. Červená armáda bola armádou sovietskeho ľudu, ktorý si však netreba myliť s ruským národom, ani ďalšími národmi ZSSR. Tento sovietsky ľud nesie rovnakú zodpovednosť ako nemecký národ za všetky zločiny, ktoré boli spáchané v jeho mene a jeho rukami.

Červená armáda bola bezpochyby aj „stalinskou armádou“, ale nemali by sme sa ponáhľať s jej označením za „bolševickú, respektíve komunistickú armádu“. Je síce pravdou, že všetci strední a vyšší dôstojníci, vrátane generality, boli členmi VKS(b), v armáde fungovali stranické organizácie, pôsobili v nej komisári a politrucci a medzi jej príslušníkmi bolo obrovské množstvo „udavačov“ - dôverných informátorov NKVD. Avšak po vypuknutí sovietsko-nemeckej vojny stalinský režim mobilizoval do Červenej armády 30 miliónov kolchozníkov, ktorým dal do rúk zbrane. V tomto momente už nie je možné hovoriť o nijakom komunistickom charaktere Červenej armády, pretože skutočné zmýšľanie a presvedčenie miliónov brancov a záložníkov bolo úplne iné ako komunistické. Ak sa aj v Červenej armáde našli jednotlivci, ktorí ešte verili oficiálnej propagande o tom, že Sovietsky zväz predstavuje „naplnenie sna pracujúcich celého sveta“, tak tieto ilúzie stratili v momente, keď prekročili sovietske hranice a do-

stali sa do ktoréhokoľvek európskeho štátu. Stalo sa tak v rokoch 1939 - 1940 v Poľsku, Fínsku, v Pobaltí a v Rumunsku, rovnako ako v rokoch 1944 - 1945, keď kolchozníci v uniformách Červenej armády uvideli Maďarsko, Slovensko, Nemecko, Čechy či Rakúsko. Milióny vojakov mohli osobne porovnať svoju predvojnovú životnú úroveň so životnou úrovňou na „zahnívajúcom buržoáznom Západe“ a Stalin aj NKVD museli vyvinúť maximálne úsilie, aby sa z Červenej armády nestala armáda antikomunistická...

Na Slovensku dodnes prežíva tzv. slovanská idea - idea bratstva, spolupráce slovanských národov. Nielen medzi radovými občanmi, ale sčasti aj medzi intelektuálmi. Občas sa objaví dokonca aj idea panslavizmu - teda zjednotenia Slovanov. Jestvuje čosi také dnes ešte aj v Rusku?

Som presvedčený, že väčšina ľudí v Rusku by ani nerozumela, o čom hovoríte. Možno, že ešte v tom 19. storočí, keď bola idea panslavizmu rozšírená aj u nás... Ja som o tom fenoméne panslavizmu počúval, aj čítal. No je mi divné, že ešte v Európe prežíva. Lebo dnes tá dezintegrácia Slovanov zašla tak ďaleko, že konflikty vznikajú aj medzi Ruskom a Ukrajinou. Za vlády Juščenka sa ako na Ukrajine, tak aj v Rusku objavilo množstvo kníh, ktoré hovoria o budúcej vojne medzi Ukrajinou a Ruskom! A toto sa deje už na úrovni Ruska a Ukrajiny, ktoré sú bezpochyby bratskými národmi, kde žije ohromné množstvo zmiešaných manželstiev, rodín, ktoré sú si jazykovo blízke... A hovoriť o nejakých slovanských bratoch za Karpatmi - nebudte smiešni...

Pravdou však je, že staršia generácia v Československu často vnímala ZSSR ako „slovanskú veľmoc“. Osobitne v Čechách, najmä počas okupácie to bolo priam dualistické videnie sveta: tam zlí Germáni - nacisti, tam dobrí „Rusi“ -

*Zničené sovietske opevnenia na hraničnej rieke San (leto 1941).
Zdroj: Pozostalosť Karola Kyselého*

Slovania. Ak však berieme druhú stranu, ZSSR, tam bola - a nielen podľa mňa - tá slovanská idea forsírovaná Stalinom v čase vojny len politickou „maskyrovkou“. Aký je váš názor?

Bezpochyby s tým súhlasím. Stalin myšlienku slovanstva využil účelovo, len v kritickej vojnovnej situácii. Ale vo všeobecnosti bola myšlienka slovanstva pre neho politicky neprijateľná, pretože on chcel vytvoriť globálne, celosvetové impérium, on uvažoval v intenciách celosvetovej revolúcie. Nechcel sa obmedzovať nijakou hranicou Slovanstva. Táto Stalinova koncepcia našla aj svoj grafický výraz v sovietskom štátnom znaku, na ktorom bola jedna červená zemeguľa bez akýchkoľvek hraníc.

Zaujímate sa o najväčší vojnový konflikt ľudských dejín - nemecko-sovietsku vojnu, ktorej účastníkmi boli - hoci v nepatrnej miere - aj Slováci. Nazdávate sa, že popri tom neuveriteľnom množstve dosiaľ známych materiálov môžu mať pre ruských historikov nejaký význam aj slovenské pramene?

Nepochybne. Práce na výskume tejto otázky je ešte stále veľmi veľa. Nemecké pramene sú v zásade už vyťažené, časť sovietskych naopak utajené. A práve teraz začínajú aj u nás mnohí chápať, že predsa sú tu aj ďalšie štáty, menšie, ktoré bojovali na strane hitlerovského Nemecka. Tieto krajiny sú súčasťou demokratického sveta, majú otvorené archívy. Preto aj slovenské pramene skutočne môžu priniesť zaujímavé informácie. Myslím, že je najvyšší čas realizovať tento smer vedeckého výskumu. Vidím tu veľký potenciál rusko-slovenskej spolupráce. Vôbec, spolupráca historikov krajín bývalého východného bloku môže byť zdrojom nového výskumu, nových kníh, ktoré budú zaujímavé i pre ruského čitateľa.

Vidíte nejakú perspektívu napr. aj v preklade niektorej z kníh slovenských autorov venujúcich sa problematike ZSSR - na

pr. účasti našich vojakov vo vojne proti ZSSR?

Rusko je ohromne veľká krajina. Ak aj hovorím o tom, že 97% občanov sa o nič nezaujíma, netreba zabúdať, že aj tie 3% je okolo 4 a pol milióna čitateľov. A títo ľudia čítajú všetko, čo je spojené s históriou druhej svetovej vojny. Ak budete v Moskve a navštívite akékoľvek veľké kníhkupectvo, ľahko uvidíte, že najviac čitateľov je v oddelení vojnových histórií. Kupujú, čítajú, listujú... Potom je ale dôležitá forma, ako je napísaná, či bude zaujímavá pre čitateľov - ak áno, nepochybujem, že môže byť v plnej miere úspešná.

Naostatok by sme mohli urobiť takú bodku za naším stretnutím. Čo by vaše výskumy mali v učebniciach dejepisu zmeniť? Alebo inak: ako by tu podľa vás mala byť zhodnotená zložitá situácia predchádzajúca 22. júnu 1941?

(Dlhšia odmlka). Asi takto... V 30. rokoch 20. storočia sa v dvoch najvýznamnejších krajinách Európy - ZSSR a Nemecku - sformovali, resp. upevnili diktátorské, totalitarne režimy. Tieto režimy boli teroristické vo vzťahu k vlastnému obyvateľstvu - predovšetkým v prípade ZSSR. Boli agresívne a nevyhnutne smerovali k vonkajšej expanzii. A spoločným úsilím oboch týchto diktátorských režimov bola v Európe vytvorená situácia, ktorá viedla k rozpútaniu vojny. Stalin bol pritom mocnejší a schopnejší a využil Hitlera na to, aby vojnu inicioval. Hitler bol ako „bitkár a chuligán“, ktorý konflikt začal. Výsledkom bol vznik druhej svetovej vojny, v priebehu ktorej obaja diktátori - Hitler i Stalin - dúfali, že využijú jeden druhého. No prišiel moment - bolo to koncom roku 1940 - keď Hitler pochopil, že on je ten využitý a na východe nemá spojenca. Že Stalin sa len tvári ako jeho spojenec a drží ho asi tak, ako drží povraz obesenca. Av momente, keď to Hitler pochopil, mu ostali dve možnosti: buď sa zastrelit' alebo sa pokúsiť ZSSR poraziť.

Prepis a preklad: M. Lacko

Tomáš Klubert, Martin Lacko: „Slavic Brothers behind the Carpathians? Don't Be Funny...” (An interview with Mark Solonin)

Mark Solonin is probably the biggest current myth-destroyer of a thesis on "a malicious German attack" in summer 1941. This Russian historian belongs to main representatives of the so-called new wave in the Russian military historiography. With kind of simplification one can say that the theses presented by Suvorov (which had already been published in the Soviet literature) were brought on an academic basis by Solonin. Using number of disclosed confidential archive documents he proved in his works that Stalin's Soviet Union had been preparing the attack and occupation of Germany (and Central European countries included) in a systematic and deliberate way since 1939. He has been dealing with the initial phase of the Soviet-German war for more than two decades and he wrote number of articles, studies and books on this issue.

Gustav Polčík: zo stanice NB do Štátnej bezpečnosti (1945 - 1966)

Ďalším zo série rozhovorov s aktérmi obdobia neslobody 1939 - 1989 je rozhovor s bývalým príslušníkom Zboru žandárstva Slovenskej republiky (SR), neskôr Národnej bezpečnosti (NB), Sboru národnej bezpečnosti (SNB) a napokon i Štátnej bezpečnosti, Gustáva Polčíka. Polčík je rodákom zo Zákostolian - dnes časti Veľkých Kostolian, kde sa narodil v roku 1918. Pochádzal z rodiny maloroľníka. Mladosť prežil v rodnej obci. Po skončení vojenskej služby v roku 1940 si podal prihlášku do Zboru žandárstva SR. Štátna služba bola v tom čase snom mnohých mladých mužov; zvýšila nielen sociálny status človeka, ale aj z hľadiska existenčného to bola jednoducho „istota“. Vďaka dobrým výsledkom v škole, no tiež i vďaka príhovoru rodáka z Veľkých Kostolian, vtedajšieho šéfa slovenského žandárstva (a neskôr prvého slovenského generála žandárstva) Timotheusa Ištóka, sa od 1. októbra 1941 skutočne stal frekvenciantom školy žandárov na skúšku v Bratislave. Po jej skončení, v júli 1942, bol zaradený na Žandársku stanicu v Prievidzi. Prievidza sa mu už stala osudnou, stala sa jeho trvalým bydliskom. Od roku 1943, podobne ako mnohí iní žandári, sympatizoval s odbojom alebo k nemu zaujímal benevolentný prístup. Vlastne tak ako celý štátny aparát 1. SR - čo potvrdzuje aj neskoršia komunistická literatúra. Počas SNP pôsobil istý čas ako poľný žandár pri 1. čs. armáde na Slovensku. Vo februári 1945 odmietol nastúpiť ako poľný žandár na taliansky front a radšej vstúpil do miestnej partizánskej skupiny „Žiar“ v blízkom pohorí Žiare.

Spolupráca s odbojom sa mu v „ľudovodemokratickom“ režime stala silnou devízou. Na služobnom mieste - teraz už v rámci Národnej bezpečnosti - sa udržal bez problémov či väčších previerok, ba v r. 1946 bol za zásluhy v odboji povýšený o jednu hodnosť. V povojnovom období (obdobne ako väčšina bývalých žandárov z čias 1. ČSR a 1. SR) sympatizoval s Demokratickou stranou, ktorú - podľa vlastných slov - vo voľbách roku 1946 aj volil.

Z väčšinového prúdu sa nevymkol ani po roku 1948. Nezaradil sa k tým, čo išli proti novému režimu. Už krátko po prevrate, v marci 1948, vstúpil - spolu s ďalšími kolegami

z prievidzskej stanice SNB - do Komunistickej strany Československa (KSČ) a v r. 1954 sa dostal dokonca do Štátnej bezpečnosti (ŠtB). Jeho služobný príbeh je tak pomerne výnimočný: len zriedkavo sa totiž stávalo, aby si nové, komunistami sformované a „prečistené“ bezpečnostné štruktúry ponechali „starých“, t.j. príslušníkov žandárskeho (četníckeho) zboru z čias 1. ČSR¹ a 1. SR. A len celkom výnimočne sa títo mohli dostať do ŠtB; a ak, tak nie do operatív. Výnimočnosť svojej služobnej kontinuity si už v tom čase uvedomoval aj sám Polčík, čo spomenul i autorom rozhovoru: *...ma tam nechali slúžiť až do dôchodku. Ja neviem, či bol okrem mňa ešte taký človek v republike...*

Ide o prvý rozhovor, resp. spomienky, ktoré poskytol bývalý príslušník ŠtB na publikovanie. Ako sa vraví, všetko je o osobných vzťahoch. Špeciálne na Slovensku. Autor týchto riadkov už od r. 1997 navštevoval a systematicky zhromažďoval spomienky i rozhovory s pamätníkmi obdobia prvej slovenskej štátnosti. Niekedy v roku 2008 sa - prostredníctvom miestneho prievidzského historika Jána Saba - zoznámil s 90-ročným Gustávom Polčíkom. Slovo dalo slovo a obaja autori začali postupne mapovať jeho životné rozprávanie. Počas prvých sedení sa venovali obdobiu jeho života v 1. ČSR a 1. SR, jeho vojenskej, no najmä žandárskej činnosti, keďže práve žandárstvo v rokoch 1. SR je dodnes bielym miestom našej historiografie. Neskôr však, sčasti riadene, sčasti samovoľne, prišlo aj na zmapovanie jeho životných osudov po roku 1950. Rok 1950 bol jeho posledným rokom vo výkonnej službe na bývalej „žandárskej“ stanici, vtedy už stanici SNB. O čosi neskôr, v roku 1954, sa v súvislosti s celoštátnou reorganizáciou štruktúr ministerstva vnútra dostal do štátnobezpečnostnej zložky Okresného oddelenia Ministerstva vnútra v Prievidzi (OO-MV Prievidza). V službách ministerstva vnútra vydržal až do penzie.

Veľmi nás preto teší otvorený prístup Gustáva Polčíka, ktorý bol ochotný hovoriť o svojom služobnom - i životnom - príbehu, odpovedať na naše otázky. Nám sa podarilo jeho výpoveď zachytiť, autorizovať a doplnenú poznámkami ju ponúkame čitateľom. K jeho

PhDr. Martin Lacko, PhD.

(1976), absolvent

Univerzity Komenského
v Bratislave, študijný odbor
história - filozofia. Pracuje
v Ústave pamäti národa

Ján Sabo

(1942), dôchodca.

Žije v Prievidzi



Gustav Polčík ako žandár
za 1. SR. Zdroj: Archív
G. Polčíka

1 Československá republika.



Slávnostné otvorenie školy
žandárov na skúšku dňa
1. októbra 1941 za prítomnosti ministra vnútra
A. Macha. Zdroj: Archív G.
Polčíka

výpovediam, rovnako ako aj ku každému inému prameňu pristupujeme, pochopiteľne, kriticky. Uvedomujeme si, že ľudská pamäť je selektívna: raz má tendenciu prikrášľovať dobu, inokedy vyzdvihovať seba, či naopak kritizovať konanie iných. Problémom je tiež zaradenie opisovaných udalostí či osobných zážitkov medzi rokmi 1954 a 1966; respondent si na ich presnejšie datovanie nepamätá, nevedol si nijaký denník či zápisky. Vzhľadom na osobný charakter väčšiny z nich je dnes historikovi ťažké ich presne datovať. Tiež je nám jasné, že respondent nikdy nepovie úplne všetko, čo by nás zaujímalo. Je to prameň subjektívny; koniec koncov ako všetky úradné dokumenty, ktoré dnes ležia v archívoch a sú tiež dielom jednotlivca. Jednoznačne si však ceníme otvorenosť G. Polčíka a jeho ochotu. Predovšetkým sa ale ako historici nazdávame, že dialóg s ním nebol zbytočný, mal svoju cenu. Nie je totiž bežné, aby začiatkom 21. storočia ešte žili funkcionári bezpečnosti zo 40. a 50. rokov 20. storočia. Ešte menej, aby boli prípadne ochotní vypovedať; a už vôbec nie, aby existovali nejakí historici či archivári, ktorí ich výpovede zachytávali a zverejšňovali. Väčšina tých slovenských to považuje len za zbytočnú stratu času a trvá na názore, že len to, čo je uložené v archíve, je jediným správnym prameňom výkladu histórie. Hľadanie historickej pravdy je však oveľa komplikovanejšie.

Uvedené pasáže sú výňatkami z pripravovanej biografickej publikácie „Žandárom v troch režimoch“, ktorú pripravujeme. Väčšinu Polčíkových vyjadrení sme nechávali v pôvod-

nej stylistickej podobe, opravovali sme len jazykové nedostatky. Za prečítanie textu, niektoré korekcie, ako aj za doplňujúce biografické údaje o funkcionároch ŠtB ďakujeme kolegovi dr. Jergušovi Sivošovi.

...

Z hôr som zišiel v deň oslobodenia Prievidze, 4. apríla. Keď som prišiel do mesta, bolo plné Rusov, samé vojsko.² Ľudia boli ustráchaní, poschovávaní, lebo propaganda bola taká, že znásilňujú, okrádajú. Až postupne, keď nás zbadali, že je tu slovenská uniforma, domáci žandár, tak ožili, hneď sa začali pohybovať. A ja som medzi tými Rusmi chodil ako medzi svojimi, lebo z toho partizánstva som bol smelý. S puškou na pleci som prišiel dolu z hôr a medzi Rusmi som chodil ako žandár. Ešte som sa nestihol ani odvíšiť - z tých vší, čo som dostal v bunkri - a už som bol v službe. A ľudia boli vtedy zvyknutí hlásiť každú maličkosť. A všetko sa muselo riešiť hneď - nie ako dnes, že sa spraví zápis a rieši sa to o pol roka alebo o rok. Ľudia vtedy boli naučení, že sa to rieši hneď.

Náš veliteľ stanice sa počas prechodu frontu asi ukrýval. Ostatní kolegovia sme sa tak pozvoľne schádzali. Prišli sme z hôr a pokračovali sme v službe ďalej, ako aj za slovenského štátu. Nik nás neprebral, ale nik ani nezavrhol.³ Až na to, že sme nedostávali plat - nemal nám ho kto vyplácať, evidencia celkovo bola narušená. Plat som mal započítaný až od 15. mája, keď nás oficiálne prevzala nová vláda. Takže tie skoro dva týždne po fronte bolo také kvázi pokračovanie činnosti slovenského štátu, a tú službu od 4. apríla do 15. mája mi ani nikdy nezaevidovali.

Od 15. mája sa tuším stala NB,⁴ ale ostávali ešte slovenské uniformy. Potom v 50. rokoch prišli tmavomodré, skoro až čierne.⁵ Menilo sa aj označenie, miesto hviezdíčiek nastali pásiky do téčka - z tých sme sa posmievali, hovorili sme im „tomáš“. Potom zas zelené uniformy.

Plat po fronte sme dostali 1 400 Kčs,⁶ ale to boli len papierové peniaze, bez reálnej hodnoty. Liter načierno vypálenej, vyslovene hnusnej lavórovce stál vtedy 1 200 Kčs... lebo iný alkohol sa nepredával, nebolo čo. Tisíc

2 Mesto oslobodila 40. armáda 2. ukrajinského frontu (UF), ktorej velil genpor. Filip Fedosejevič Zmačenko.

3 Nie je bez dôležitosti, že v Prievidzi vo svojej činnosti pokračoval aj okresný náčelník dr. A. Lexmann.

4 V jeho osobnej karte príslušníka MV sa koniec služby v Zbore žandárstva SR datuje k 5. 5. 1945.

5 O zavedení úplne nových modrých rovnošiat pre príslušníkov SNB rozhodol minister národnej bezpečnosti v novembri 1952. Zmena sa zavádzala len postupne, definitívne ukončená bola k 1. 1. 1957. KASTLER, V.: Rovnošaty príslušníkov policajných a bezpečnostných orgánov (1946 - 1968). In: *Zborník SNM*, ročník (roč.) XCVI, 2002, strana (s.) 118.

6 Korún československých.

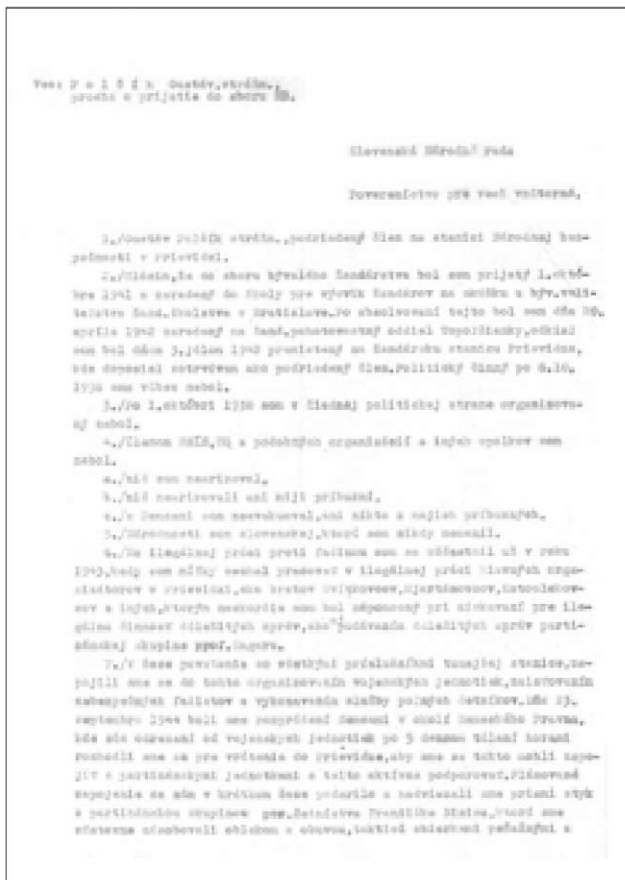
korún bol vtedy len kus papiera. A takýto plat mali aj naši pomocníci, milicisti! Bola biedna situácia, ako aj na iných miestach po fronte. Po fronte v meste rozkazovali Sovieti, „gorodné komando“ - mestské veliteľstvo Červenej armády. Najviac poriadok bolo treba robiť.⁷ Lebo však všade bolo špiny, narozhadzované - ako po prechode vojska. A potom civil, takí drzejší čo boli, kradli, rabovali, takže bolo treba to mesto dať do poriadku aj po bezpečnostnej stránke. Nahnali napr. tých bývalých bohatých obchodníkov, boháčov, zameŕať mesto. A samozrejme, veľmi im nadbiehali komunisti, alebo takzvaní komunisti. To „takzvaní“ by som zdôraznil. Udávali ľudí. Ale títo Rusi na veliteľstve boli féroví, preverovali to, nezatkli hneď. Neboli tu ani žiadne prípady odvíkiania ľudí alebo tak, akurát len nejaké krádeže.

Alebo ešte aký prípad sme mali vtedy. Z Leopoldovskej väznice ušli cez povstanie všetci väzni. A bol medzi nimi aj jeden, čo bol na doživotie, alebo na 25 rokov odsúdený. No dedko to bol už vtedy. A hneď po prechode frontu sa prišiel k nám na stanicu prihlásiť, že on chce ísť naspäť do Leopoldova sedieť! že čo tu bude robiť - že ani čo je, ani kde bývať - že on ide naspäť do Leopoldova vlakom...

Hneď po fronte sa robili aj exhumácie. Ja som najviac chodil, lebo ja som bol taký najznalejší miestnych pomerov. Asi 98 bolo celkovo obetí nemeckých - gestapa, ale aj svojich vojakov, čo strieľal poľný súd. Tu po tých miestach všelikde ležali pochovaní.⁸ No a okrem toho asi 300 vojakov na cintoríne, čo boli frontové obeť.

Boli v Prievidzi aj ľudové súdy?

Takto: tí, čo sa kompromitovali za slovenského štátu, tých sme pomocou týchto milicistov chodili brať. Na okresnom úrade⁹ bola taká dvojmiestna basa, dve také izby.¹⁰ Asi jedna pre ženy a druhá pre mužov. Tak sem týchto občanov, čo sa kompromitovali, nahnali há-



dam 50, väčšinou Prievidžanov. Tam boli týždeň; akurát príbuzní, čo im tam nosili ješ, nemohli si tam ani ľahnúť, natlačený, či museli jeden u druhého stáť. A nevedelo sa čo s nimi. Naraz žandári, teda už esenbáci, dostali rozkaz vyšetriť a na potrestanie na súd. Tak sa vytvorili ľudové súdy. Boli tu riadni sudcovia, z povolania, ale takí, čo sa zaslúžili trošku aj o povstanie - a potom bol aj obhajca z moci úradnej.¹¹ Tak sme ich brali po jednom, nacionálne sme si chyto spísali, ale inak nič sme nevedeli, dokázať sa nedalo. Všetci čo, štyria žandári sme tu boli a ich bolo päťdesiat... Tak len nacionálne a „čo asi“ uvádzali o nich týchto milicistov, čo ich poznali, že „bol gardista“, „slúžil v garde“ a podobne. Previnilcov, čo ich ľudové súdy odsúdili, dali potom do Novák, do tábora, tam si od-

Prosba o prijatie do NB
z 2. mája 1945. Zdroj:
Archív G. Polčíka

7 Tu sa angažoval aj okresný náčelník Lexmann, ktorý vydal 7. apríla vyhlášku s 9 bodmi s cieľom „zaistenia verejného poriadku a bezpečnosti“. O. i. od 21. do 5. hod. rannej platil zákaz vychádzania; prísne zakázal tiež „predávať špiritum vojsku“; za toto hrozilo okamžité zatknutie. Štátny archív (ŠA) Nitra, pobočka (p.) Prievidza so sídlom v Bojniciach, (ďalej ŠA Nitra, p. Bojnica), fond (f.) Okresný úrad (OÚ), D1-29/1945.

8 Autori monografie Prievidze o týchto obetiach píše: „0 rozsiahlych výčinoch v meste hovorili po oslobodení masové a spoločné hroby, v ktorých sa našlo 165 umučených osôb (151 mužov, 10 žien a 4 deti), medzi nimi aj gravidná žena, ktorá intervenovala za svojho muža. Pri železničnej stanici bolo exhumovaných 41 osôb, medzi nimi aj vojenským súdom odsúdení príslušníci fašistickej armády. PĚLI, I. a kol: Prievidza. Prievidza 1983, s. 103.

9 Presnejšie - ONV. Okresné úrady totiž r. 1945 nahradili nákrátko Revolučné okresné národné výbory (RONV) a po nich okresné národné výbory - ONV.

10 Išlo o dve miestnosti väznice po 7 m² s predsieňou 4,8 m². ŠA Nitra, p. Prievidza, f. ONV 1945 - 48, 434/48 prez.

11 Predsedom Okresného ľudového súdu - OLS v Prievidzi bol T. Štefko, žalobcom dr. J. Fábry (neskôr dr. V. Singer) a jeho námestníkom dr. A. Lexmann. Miestny ľudový súd - MLS v Prievidzi viedol rušňovodič J. Dvorský. H0ZÁK, J.: Horná Nitra v boji za slobodu. Bratislava 1989, s. 180.



Rozhodnutie o prijatí do
NB z 12. septembra 1945.

Zdroj: Archív G. Polčika

pykávali trest.¹² Doviezli ich nielen z okolia, ale aj z Bratislavy, aj z východu, to už neviem. Dali im najest', postele, aby mali kde spať. Aj prosti-tútky tam mali oddelenie. Potom tam dávali ľudí, čo spolupracovali s Nemcami a tiež Nemcov - civilov.¹³ Normálne sa to tam naháňalo. Ale spočiatku to bolo také benevolentné, dosť voľ-ný bol ten tábor, len tak provízorne ohradený, dalo sa odtiaľ aj ujsť.

Boli ste aj v tom Zväze partizánov?

Nás - aj keď sme sa žiadali do zväzu od-

bojárov - tak len Hagarovci a spol. si to vyme-dzovali pre seba, prijímali len roduverných ko-munistov. Ale ja som nechcel ísť na to, lebo to boli všetko špekulanti, čo nikde neboli... čo robili organizácie. Ja som sa za nich hanbil. Až keď sa to všetko upokojilo, som si podal prihlášku. Ale som nič ani nezmeškal. Mám aj „255“-ku¹⁴; mám uznané tri roky v odboji - od augusta 1942 do mája 1945. Hneď po vojne som bol mimoriadne povýšený. Dostal som za účasť v povstaní hodnosť štábného strážmaj-stra.¹⁵

Pred voľbami v r. 1946 komunisti neja-ko neovplyvňovali žandárov?

Nie, nič... vtedy akurát domalovali ce-lú Prievidzu na červeno.¹⁶ Ploty... Medzi ni-mi som bol, asistoval som, teda dohliadal na tzv. komunistov, alebo na takých, čo sa vydá-vali za partizánov, aby nerobili zle. Tak ja som bol medzi nimi ako medzi mlynskými kameň-mi. Lebo vtedy 90% ľudí sa vydávalo za par-tizánov, hrdinovia veľkí sa robili. No a medzi nimi som bol - a striekali domy - a Jožovi Mjartanovi, bývalému poslancovi. No a vtedy pred voľbami si komunisti zvolali aj partizá-nov, to bola skoro stočlenná tlupa, čo chodila striekať. Mjartanovi trieskali po bráne, na ok-no - no zle mu robili. On sa vtedy bál, bol do-ma zalezený. No ale bol u neho voľáky funk-cionár z Bratislavy, ten otvoril okno, okríkol ich „čo to robíte! to sa nesmie!“ A tamti ma-li palice, a jak mal tú hlavu vystrčenú, tak do-stal hneď po hlave!¹⁷

12 Priestory bývalého židovského pracovného tábora, v jeseni 1944 zničené, využíval aj „ľudovodemokratický“ režim. ONV v Prievidzi prikázal Okresnému veliteľstvu (OV) NB zriadiť z niekdajšieho židovského tábora v Novákoch tábor zaisťovací už dňa 11. 5. 1945. OV NB dostalo tiež príkaz „zaistiť osoby nemeckej národnosti nepriateľské voči ČSR“ a dopraviť ich do Novák. VÁVROVÁ, M. (zostj; ONV v Prievidzi. Katalóg. Prievidza 1973 (strojopis), s. 30, s. 32. V novembri 1945 sa tu tiesnilo až 5 154 ľudí, z ktorých 4 698 bolo Nemcov. SIVOŠ, J.: Tábory nútenej práce na Slovensku v r. 1948 - 1953. Pamäť národa, roč. I, číslo (č.) 1, 2005, s. 8 - 27. Od mája do novembra mal tábor sústred'ovací, potom pracovný charakter.

13 Od 26. 6. 1945 sa začali do okresu vracat' niektoré evakuované rodiny. Dňa 17. 6. 1946 začal odsun Nemcov z okresu do sústred'ovacieho tábora v Novákoch, odkiaľ boli postupne odsúvaní do Nemecka. ŠA Nitra, Pamätník četníckej (žandárskej) stanice Prievidza (1919 - 1948) (č. 2), inv. č. 307 (ďalej len „Pamätník“).

14 Myslí sa zákon č. 255/1946 Zb. z., ktorý definoval odbojára a týmto zaručil viaceré materiálne i spoločenské výhody.

15 V skutočnosti nebol povýšený hneď po fronte, ale asi až v druhej polovici r. 1946, so spätnou platnosťou k 1. 1. 1946 (povýšenie k 1. 1. 1946 - „za mimoriadne zásluhy v boji proti okupantom“ - Hlavným veliteľstvom NB). Podľa dochovaných dokumentov totiž prvý návrh ONV v Prievidzi na jeho povýšenie zo strážmajstra na štábného stržm. išiel 30. 6. 1945, potom 7. 1. 1946, ďalší 12. 7. 1946. Je zaujímavé, že všetky návrhy na povýšenie z ONV išli nie na oficiálnom hlavičkovom papieri, ale len s nečitateľným podpisom predsedu a tajomníka ONV. Podľa Polčika to súviselo s faktom, že ONV ovládali demokrati, a keďže sa rátoalo aj s prípadnou politickou zmenou, apolitickí žandári tak chceli zmenšiť riziko, že by po tomto navrhovaní automaticky upadli do nemilosti konkurenčnej politickej strany.

16 František Záni píše: „Vytvorili sme štyri skupiny - každá mala väčší počet štetcov a päťkilogramovú plechovicu. Nákladné auto sme dostali z baní, a tak sme sa v jednu sobotu večer vybrali do Prievidze. Okolo 23. hodiny začala sa „náznorná agitácia.“ (ZÁNI, F.: Handlovčania od oslobodenia po február. Bratislava 1981, s. 102 - 103.)

17 Komunista Záni však zamlčal, že komunistickí agitátori sa tu dopustili banditizmu. Do bytu Matúša Svítka z Prievidze totiž „vrhlo asi 20 mužov z Handlovej a Prievidze“, kde sa „dopustili násilia“ na jeho rodine, ktorých poranili. Vyšetrovaním sa zistilo, že príčinou násilia bolo, že Svítok „nechcel dovoliť týmto mužom mal'ovať na steny svojho domu predvolebné heslá“. Z kontextu udalosti je zrejmé, že išlo o komunistov - pravdepodobne sa to však žandársky kronikár obával uviesť, nešpecifikoval ani rozsah zranení. Prípád vyšetřovala miestna stanica NB, na páchatel'ov bolo podané udanie na okresný súd. Výsledok nepoznáme, podľa všetkého sa však vinníkom nič nestalo, keďže komunisti a partizáni mali v tzv. ľudovej demokracii prakticky imunitu. Pamätník č. 1, Pamätník č. 2, zápis k 25. 5. 1946.

A vy ako žandári ste nemohli zakročiť?

Nebol som natoľko sprostý brat' také riziko na seba... zakázať sa propagovať - najmä komunistom vtedy. Aby som sa hŕnul do toho, im to zabráňoval. Preto som aj chodil s nimi, aby nerobili nejaké veľké škody. Však okrem toho striekania nerobili veľké škody, počúvali ma.

V tých voľbách 1946 ste koho volili?

No demokratov, samozrejme.¹⁸

Žandári asi väčšinou volili demokratov...

Demokratov... Ale navonok sme sa neprejavovali, sme sa robili neutrálni.

Na konci vojny, aj potom po vojne, boli to veru nepodarené časy... človek žil z hodiny na hodinu... Potom zas rozkazovala svoľoch všelijaká. Svojoľofne, sám seba čo menoval. Civilné úrady obsadzovali takito. Napríklad ten Želenský vládol tu nad všetkými ako boh.¹⁹ Komandoval podnikateľov, nikto ho nesmel kontrolovať, nič sa bez neho nemohlo udiť. A darebák, ani nebol v povstaní, ale sám si udelil hodnosť nadporučíka. Zlodej jednoduchý. Želenský mal len také krycie meno, ale vlastné mal Bublík. Usídlil sa tu preto, že tu mal rodinu, týchto Zániovcov Bleyovcov. Mal tuším z Handlovej ženu. Tak sa tam ako veľký odbojár prihlásil a oni ho tam tak aj prijali. Ale však nikde nebol, ani nemal žiadne doklady. Len čo lúpil po tých nemeckých dedinách a bral ľuďom zlato. No a vedľa nich sa tu spravil „veľkým človekom“. Po fronte začal vystrájať, prenasledovať ľudí²⁰ a brat' výhody. Čo tu boli majetnejší ľudia, stavitelia, obchod-

níci a tak - hneď po vojne - museli k nemu chodiť do kancelárie a „ferblu“²¹ museli hrať. Pištoľ mal vyloženú na stole, a preto nikto nemohol vyhrať. A vždy vyšli od neho holí, takto všetko „vyhrával“. Na ONV mal kanceláriu a volal si tam „bývalých ľudí“, obchodníkov a podobne, tých nútil, aby mu zaplatili. Koho chcel, toho si zavrel. Tak potom mu platili, aby ich pustil. Ale stíhať ho nebolo za čo, lebo to navonok bolo legálne, že „prenasleduje bývalých ľudí“. Potom slopanicu mu krčmári museli nosiť. Haronika mal ako pomocníka.²² Ten mal ruský samopal zavesený na pleci, ešte k tomu na dlhom remeni, a on taký krpáň - až mu tá pažba klepala po zemi. Priam komické to bolo. Dokonca aj okresnému národnému výboru diktoval, museli ho vo všetkom poslúchať. Tamten dirigoval a on ho zas s týmto samopalom zaistoval. Strašné niečo. Takito ľudia sa dostali po fronte k moci.

Podobný prípad ako ten Fero Záni?

Však oni boli kamaráti, rodina. Feroval sestrancu, alebo čosi také, mal za ženu. On robil všeličo, znásilňoval, okrádal... a nič sa mu nestalo. Fero zasa komandoval celú Handlovú.²³ A nieže len on, ale jemu podobní vládli takmer všade. V Baťovanoch sa zas takto angažoval Trojan. Robil sa najsilnejším, ale aj ten sa bál Želenského, lebo sa mu vyhrážal, že ho zhodí... Trojana nemali radi ani Hagarovci.



Voľby v roku 1946. Zdroj: AMSNP

18 Nielsen žandári boli voličmi DS, ale táto, podobne ako na celom Slovensku, vyhrala aj v Prievidzi so ziskom 59, 6% hlasov. HOZÁK, J.: *Horná Nitra v boji za slobodu*, s. 128. Marxistickí autori hovorili v prípade povojnových politických nálad v Prievidzi o „silných nacionálnych a regionálnych prežitkoch“, ktoré tvorili podhubie pre činnosť „reakčných strán“. HERCHL, F.: *Hospodárska politika KSČ a rozvoj okresu Prievidza v rokoch 1945 - 1975*. In: *Horná Nitra*, roč. VIII, s. 8.

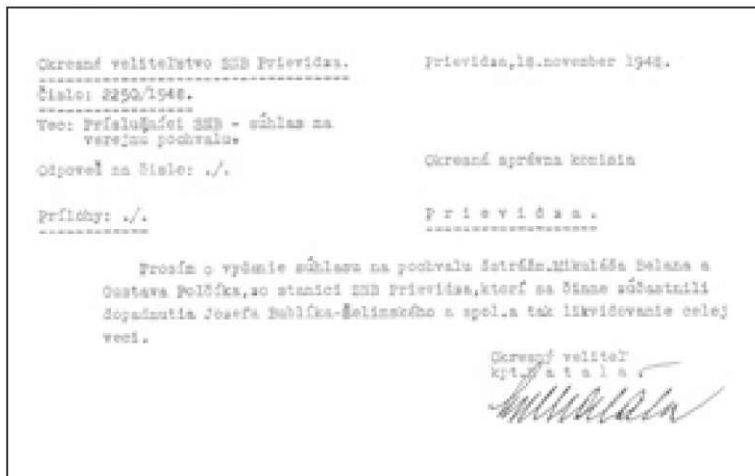
19 Jozef Bublík, krycie meno Želenský (1912, Svätce, okr. Teplice - 1971, Handlová) - podľa plevzovských *Dejín SNP V. diel [Encyklopédia SNP]*, Bratislava 1984, s. 55) pôvodne technický úradník v Handlovských baniach. Spolu s F. Zánim údajne organizoval odchod handlovskej rotu do SNP. Potom člen 1. čsl. p. b. M. R. Š. Nositeľ „Čsl. vojnového kríža 1939“, Rádu SNP I. tr. a i. Od 15. 12. 1946 bol predsedom Okresného koordináčného výboru odbojových sväzov v Prievidzi.

20 Napr. podľa zápisu žandárskeho kronikára v Pamätníku (č. 1) počas tzv. jesennej krízy r. 1947, vyvolanej komunistami a partizánmi, dal 11. 9. Bublík-Želenský „ako predseda KV OZ v Prievidzi“ v miestnom rozhlase svojoľofne vyhlásiť mená osôb, ktoré mali byť v rámci tzv. očisty odstránené zo svojich postov. V meste nato vznikli nepokoje, ktoré museli riešiť až príslušníci Pohotovostného oddielu NB z Turčianskych Teplíc, ktorý bol sem prevelený 20. 9. na udržanie verejného poriadku, čo obyvateľstvo „s vďakou prijalo“. Ako uvádzajú aj novšie historické výskumy, v povojnovom období bol Želenský skutočne dôvodne podozrivý z viacerých trestných činov. LETZ, R. - MATULA, P. (zost.): *Dokumenty k procesu s Viliamom Žingorom a spol.* Bratislava 2009, s. 47.

21 „Ferbla“ - hra v karty.

22 J. Haroník - od 15. 12. 1946 tajomník Okresného koordináčného výboru odbojových sväzov v Prievidzi.

23 Podľa nedávno publikovaných dokumentov sa v jednom z hlásení Pohotovostnej skupiny H (z 19. 10. 1944) objavuje informácia, že počas povstania vystupoval Fero Záni ako komisár a odsúdil na smrť jedného 18-ročného mladíka. Okrem toho hlásenie Zániho uvádza ako jedného zo 4 členov trestného súdu v Handlovej, ktorý dal údajne postrieľať množstvo osôb (SUŠKO, L. (zost.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 - 1945. Dokumente. 2. kniha. Slovensko v jeseni 1941*. Bratislava 2008, s. 290 - 291).



Pochvala G. Polčíka
za dolapenie Jozefa
Želenského a spol. Zdroj:
ŠA Nitra, p. Bojnice

On (rozumej Záni - pozn. aut.) bol funkcionár, nebol potom zatknutý. Neskôr sa z neho stal dosť poriadny človek. Ale vtedy využíval ten chaos, neporiadky s tým Želenským.

No ale potom sa o tomto vystrájaní Želenského dozvedeli Hagarovci, asi im to niekto z rodiny povedal. Však oni mali poverenie vnútra v rukách, teda NB-2 viedli.²⁴ Prišli k nemu na kontrolu a on ich privítal tak, že „čo si prajú“ - a vytiahol si revolver a točil si ho okolo prsta. Tak tí hneď pustili do gatí a pribehli na našu stanicu, že „okamžite zatknúť“. Tak kto tam pôjde... zase Polčík a potom ešte asi ďalší dvaja či traja kolegovia.

Tak ale on už tiež videl, že je s ním zle, tak aj s tým pomocníkom Haronikom zmizli. Na aute, lebo, darebák, mal aj auto. To si tiež vynútil od ONV, aby ho kúpilo. A na tomto aute nám vtedy ušiel aj s Haronikom. Zistili sme, že sa ukrývajú v Lehotě na fare. Tak okresný veliteľ Hatala²⁵ žiadal, aby nám dali k dispozícii aj vojsko.²⁶ Ale načo, hovorím, však my ho dolapíme. Podľa mňa bol nezmysel takú horu obkľúčiť. Ani mu vojsko nedali. Ja som hovoril, reku stačí zatknúť ľudí, čo im robia spojky, dáme ich do base, a reku nevydrží dlho v horách. Ako sme ich našli... Sused Važan ich prezradil. Chceli sa skrátka, obaja zloději, schovať u Haronika. Si mysleli - nech si tí chodia po lese, my sa skryjeme doma. Tak som tam išiel s kolegom Belanom a obidvoch

sme ich zatkli.²⁷ No ale Belan bol kamarát so Želenským. Lebo si ľúbili vypiť, tak on chodil k nemu do kancelárie vypiť si. A pritom dostal aj informácie. Tak keď sme vošli, Belan mu podal ruku, priam ako kamaráti. A my sme ich mali zatknúť! No tak ale predviedli sme ich na stanicu. Kde bol Hatala vtedy neviem. Keď sme ho zatýkali, nebol tam. No raz už musel byť odstavený... ale urýchlil si to tým, že na tých z Povereníctva vytiahol pištoľ. Lebo predtým sme ho nesmeli zatknúť.

Potom prišiel jeden príslušník z MV v civile, asi od ŠtB, a sme ho vyšetrovali. A hlásili sme to potom ministerstvu vnútra. Tak tam som si objasnil celý jeho životopis, tam bola odhalená aj jeho partizánska činnosť, alebo skôr nečinnosť. Nevedel dokázať, ani že prstom pohlol cez celé povstanie, ani ilegálnu činnosť, kde bol, s kým spolupracoval. Len chodil, povstalecké auto zneužíval, a zháňal čo mohol pre seba. Na konto partizánov a nebol nikde zaradený. Uvádzal si, že bol členom Žingorovej brigády, ale to nebola pravda. Tak sme celý jeho životopis vyšetrovali, vtedy musel všetko „vysypať“. Ja som ho poznal už počas povstania. Cez povstanie som bol pridelený k prof. Hagarovi, vykonával som jeho odporúčenia, rozkazy, ten sa slušne choval. A on sa tu už vtedy objavoval, na osobnom aute chodil. A vozil si takú ľahkú mladú babu. V hodnosti nadporučíka, to bola vtedy dosť veľká hodnosť, ktorú si prisvojil. Raz-dvakrát do týždňa sa tu objavil a vyžadoval si všelijaké služby, od polície atď. No a keď hovoril po česky a k tomu nosil vojenskú uniformu nadporučíka, tak hneď všetko salutovalo... Nemec - voľáky Geisler býval v tomto dome, ako ja teraz. Bol zadržaný v šatlave na Mestskej polícii a tu si ho Želenský zobral do auta, že ho bude sám vyšetrovať. A odišiel s ním preč. Nášmu mladému kolegovi rozkázal, aby mu dal na ruky putá. A na to si ho zobral. Keď som sa potom s ním stretol, spýtal som sa ho - „Kde ste dali toho Geislera?“ Odpovedal, že „hentá ho zastrelila“.²⁸ Teda tá jeho spoločníčka, že z pištole 6,35 celý zásobník do neho vystrie-

24 V hlásení o priebehu zatknutia, ktoré 30. júla 1948 vypracoval okresný veliteľ SNB kpt. Hatala (ŠA Nitra, p. Bojnice, f. ONV 1945 - 1948, č. 247 prez.) sa uvádza, že zatknutie a transport Želenského sa konali na príkaz Františka Mišejeho, vtedajšieho tajomníka 3. odboru na Povereníctve vnútra.

25 Peter Hatala-Smutko (1898, Likavka) pôsobil v žandárstve od 30. 10. 1920 do 31. 7. 1950.

26 Vládli odôvodnené obavy z ozbrojeného odporu oboch. V hlásení Hatala uvádza, že z pobočky Svazu slovenských partizánov (ktorej obaja šéfovali) v tom čase zmizli dva guľomety dva automaty 60 granátov a bedňa streliva. Navyše, Želenský sa mal vyhrazať, že „než bude mŕť byť zatknutý, aspoň piatich odpravi“.

27 Skutočnosť, že práve Polčík s kolegom tohto dobrodruha zatýkali, potvrdzuje aj pochvala okresného veliteľa SNB z 18. 11. 1948 (ŠA Nitra, p. Bojnice, f. ONV 1945 - 1948, č. 386/1948 prez.).

28 Pamätník (č. 1) uvádza, že od 1. 9. do 4. 9. boli zaistení činitelia Deutsche Partei (DP) a Freiwillige Schutzstaffel (FS), a to ing. Ján Geisler, ing. Josef Hilbert a Jozef Steihübel; z HSLŠ bol zaistený poslanec Klímko. „Ing. Ján Geisler bol dňa 2. 9. odvezený do Sklabíni, kde bol hlavný partizánsky štáb“. Tam partizáni, ako je známe, zavraždili viac než 100 osôb.

ľala... Tak tejto babe ho dal zastreliť. A ozaj, čo viem, všetci zvyšní prievdzskí Nemci sa po povstaní povracali, ale tento Geisler nie. Tak to bola celá jeho povstalecká činnosť. Ja som takýchto ľudí nenávidel. Tak aj ja som bol jeho terčom. Keď som ho zatkol, zobralo ho ŠtB, Bratislava. Haroníka prepustili. To bola senzácia po celej republike.²⁹ V rozhlasoch hlásili, že bol zatknutý hľadaný Želenský. A naraz, že ušiel z basy. Pátranie po ňom vyhlásili. Ale to nebola pravda, lebo my sme dostali tajný fonogram, že ho nesmieme zatknúť. Tie rozhlasové správy len zastierali skutočnosť. Spravili z neho akože hľadaného. A pritom ŠtB ho využila, len ako návnadu na Žingora. Dostal za úlohu ho hľadať. Aj sa mu to podarilo - lebo Turčania mu na základe tejto správy v rozhlase dôverovali a prezradili mu, kde je. Aj ho navštívil - s rodinou bol na voľákej chate. Navštívil ho, podal správu a Žingora zatkol ŠtB Bratislava. Spravodajská hra - doslova.³⁰ Potom som sa s ním stretol ešte raz. Bolo to v čase, keď mal, potvora, zakázané sa ukázať. To bolo v čase, keď bolo po ňom vyhlásené pátranie. Prišiel na zábavu, jednoducho sa pred mňa postavil a pred všetkými ľuďmi že „he-he-he“ - sa mi vyškieral do ksichtu, doslova. Lebo si bol istý, že sa mu nič nemôže stať... že je za ním ŠtB, tí ho kryli, kvôli tomu Žingorovi. Bol to vlastne agent. Tak som sa vtedy spravil, že ho nepoznám, lebo zatknúť som ho nemohol. Mňa on nenávidel, lebo vedel, že ja o ňom všetko viem...

Bol v KSS?

Nie, nebol organizovaný.

Ako nakoniec dopadol?

Tak on nakoniec podal správu, kde mal

ten Zingor bunker, a aj ho zatkli potom. On za to dostal potom milosť. Ale trpel na žalúdok, čo ho jeden horár postrelil. Potom mal aj následky čo slopal, lebo v úrade musel mať furt fľašu na stole.³¹

Tak takéto pomery boli vtedy. Čo vám mám povedať. Aj tá ilegálna činnosť cez vojnu bola riziko stále, potom povstanie, partizánstvo. Po vojne zase rôzni banditi, riziko stále. Takže ja som veru nikdy nemal pokojnú službu. Ale ja som bol taký... výstredný trochu. Hanbím sa to aj trochu povedať, ale považovali ma za takého najšikovnejšieho.

Lebo mal som aj to „politické“ zázemie, vedeli, že som bol partizán, aj partizánsky preukaz. A potom vedeli, že sa nebojím. Takže mňa všade pchal ten veliteľ a on sám bol radšej utiahnutý. To by som ale ani nemal o sebe sám hovoriť - že som sa do všetkého vyznal, že som bol oveľa šikovnejší oproti ostatným. Tak ma potom vždy pichli tam, kde bolo treba čosi hasiť...

V osobnej karte príslušníka SNB máte údaj, že ste si podali prihlášku za člena KSČ hneď 1. marca 1948 - je to pravda?

Áno, to sme vstúpili celá žandárska stanica naraz do KSČ. Sme si podali prihlášky všetci naraz.



Prísaha príslušníka ZNB.

Zdroj: Archív MV SR

Nitrianska Streda

29 Bublík-Želenský bol zatknutý oficiálne za „neoprávnené shromažďovanie vojenských zbraní a streliva, úklady o republiku a krádež osobného auta“. Pozri zápis v Pamätníku (č. 1) k 29. 7. 1948. Za zatknutie dostal Polčík 25. 11. 1948 od Zemského veliteľa SNB na Slovensku plk. Lipku Pochvalné uznanie - „za mimoriadne úspešný služobný výkon“. Dovtedy nemal vyznamenania. V „osobnom liste“ príslušníka NB datovanom 31. 5. 1948 sú kolónky „vyznamenania“, „pochvaly“ i „odmeny“ prázdne, čo sčasti potvrdzuje fakt, aj po vojne sa snažil konať apoliticky. Akurát bol ocenený za zásluhy v odboji: 23. 2. 1948 mu Predsedníctvo SNR udelilo Pamätnú medailu rádu SNP. Osobný archív G. P.

30 Dňa 30. 7. 1948 bol zaistený a od mája 1949 zaradený do pracovného tábora v Ilave. Ponuku, aby sa stal „volavkou“ na Žingora, dostal od pplk. T. Baláža. Jeho riadiacim orgánom sa potom stal Ignác Čapla. K Žingorovi sa dostal cez V. Jeršova na základe legendy, že utiekol z Ilavy. So Žingorom sa stretol len raz, v septembri 1949 medzi Bystričkou a Trebostovom. Ponuku spolupracovať s ním však tento odmietol, poznajúc jeho „špatný život“, holdovanie alkoholu, ba chýry o jeho lúpežiach. Podľa dikcie rehabilitačného rozsudku KS v B. Bystrici vo veci proti V. Žingorovi a spol. z 29. 4. 1968 zohral tento spolupracovník ŠtB v prípade „veľmi vážnu úlohu“. Podľa niektorých výpovedí po fingovanom útoku z Ilavy dostal od ŠtB falošné doklady, zbraň, ako aj inštrukcie, aby „v prípade možnosti“ Žingora zastrelil. Neskôr uväznený za delikty hospodárskeho charakteru. LETZ, R. - MATULA, P. (zost.): *Dokumenty k procesu s Vilami Žingorom a spol.* Bratislava 2009, s. 47 - 48, s. 114, s. 220, s. 256 - 257.

31 Príznačné pre marxistickú literatúru je, že o výčinoch partizánskych funkcionárov nepísala. V najkomplexnejšej práci, aká na tému odbojarských organizácií vyšla - v knihe Sama Falt'ana *Z bojov do budovania. Odbojové zväzy v rokoch 1945 - 1948* (Bratislava 1989) niet o Želenskom, Haroníkovi a Zánim ani zmienka a Trojan sa spomína len raz.



G. Polčík na strel'bách
v Petržalke (1949). Zdroj:
Archív G. Polčíka

A prečo?

Lebo sa zmenil režim. Dovtedy sme nesmeli byť politicky organizovaní. Až nastúpil komunistický režim, potom sme museli.³² Nuž „museli“... Kto sa neprihlásil, bol považovaný za nespoľahlivého.

Čiže ste sa tak viac-menej obávali?

To bolo automaticky... Prišiel režim, ktorý to vyžadoval - tak sme sa tam prehlásili.

A kto to inicioval? veliteľ?

Ale sami. Sedeli sme kolegovia-kamaráti tak ako aj my tu sedíme dnes... Sme si povedali - „no neni pomoce - musíme sa prihlásiť...“

Ľudové milície tu boli?

No boli, ale povedal bych, že to bola taká bezvýznamná organizácia. Väčšinou chlapčiská z Cígľa tam vstupovali, na okresnom výbore sa zdržovali. Aj nám na stanicu dali asi štyroch. To boli všetko viacmenej komunisti a boli k nám daní na to, aby na nás dohliadali. Tak boli úkolovaní. Ale však ničomu nerozumeli. A potom - nemali čo dohliadať.

Majiteľom zbraní vraj krátko po prevrate nariadili ich odovzdanie...

O tom moc ani neviem. Ale to bola ich najväčšia pasia - odovzdať zbrane, aby sa ich zmocnili... Tak potom naraz pomizli, mnohí ich nedostali naspäť.

Potom tu máme dokument, že Okresná správna komisia nariadila SNB v Prievidzi, na dožiadanie odbojových zložík v Prievidzi, vykonať v dňoch 28. a 29. februára 1948 domovú prehliadku

u Štefana Flimela v Kútoch a ing. Štefana Kopala v Prievidzi³³...

Áno. Kopál bol demokrat a bol taká „nebojácna huba“ - kričal smelo, verejne, sa postavil vždy. Aj keď bolo voláke zhromaždenie - nebojácne. Ale však doplatil na to. Zo všetkých funkcií ho vyhodili...

Aj ho zavreli?

Nie, ale ho úplne odstavili, jednoducho.

Žandári mali zapečatiť aj sekretariát DS. Aj kľúče ste mali mať na stanici... to písal v hlásení z 5. marca 1948 Fabíni, ako zastupujúci veliteľ stanice...

O tom neviem, tam som nebol, asi sa mi vtedy akurát neušla služba. Fabíni slúžil u Ninisa na stanici v Dvorníkoch a spolu s ním aj odišiel do hôr.³⁴ Tak potom ho Ninis aj povýšil na práporčíka. A tým, že on mal najvyššiu hodnosť - mňa len na štábneho strážmajstra dali, jeho na práporčíka - tak zastupoval veliteľa. Ale ináč opitý bol večne. Všetci sme spávali na stanici, lebo ako slobodní sme mali vtedy vyčlenenú jednu miestnosť. No a ja som nepil, a preto keď som aj dostal nejakú fľašku mi to tam vždy ležalo. No a on raz prišiel do mojej skrine jednoducho - zobral zapečatenú fľašku rumu, čo som dostal od židov z Carpathie,³⁵ za to, že som ich v Kaniaňke v bunkri podporoval - a litrovú (!) fľašku rumu vypil! Aj ho tak našli doslova ako mŕtvolu. No ale nezomrel, lebo bol zvyknutý... vytrénovaný.³⁶

No a takýchto neprepustili?

Ale kdeže. Ja som ho ale karhal trochu, tak on mi hovorieval potom, že „Gusto, ty si ako môj otec, ty ma vždy voláko napraviš!“ Tak napríklad čo ešte spravil... Dostal za účasť v odboji 30 tisíc korún. No a nemal si ani čo obuť, ani šaty nemal, tak si bral len to, čo bolo na stanici pohodené. No a vtedy akurát v bojnických kúpeľoch hrala cigánska muzika. A čo tam spravil - vypil si a rozdal tým hudobníkom všetky tie peniaze, po tisícke im dával. Tak ja som potom išiel za nimi a tie tisícky je-

32 Tradičná apolitickosť sa zrušila aj legislatívne; zákonom o SNB z 21. 12. 1948.

33 ŠA Nitra, p. Prievidza, f. ONV, č. 71/1948 prez.

34 Ladislav Fabíni (1919, Hnilčík) - v žandárskom zbore od 1. 7. 1942. Absolvoval nástupnú školu v Topoľčiankach (pohotovostný oddiel NB) a 1. 2. 1943 nastúpil na ŽS v Dvorníkoch. Na stanicu NB v Prievidzi nastúpil 11. 5. 1945 a pôsobil tu do 31. 7. 1950, keď bol zo SNB prepustený. Hodnosť: 1. 1. 1946 práporčík, 1.9. 1949 vrchný strážmajster.

35 Carpathia - jediný väčší priemyselný podnik v tom čase v meste, potravinárskeho charakteru.

36 Nie dlho po prevrate (r. 1950) bol Fabíni zo SNB prepustený rovnako ako Ježík. Pozri tiež Pamätník č. 1, s. 10.

ho som vyinkasoval od nich späť. Podávali mi ich naspäť, boli to ešte takí slušní Cigáni, inteligentnejší.

Iné konfiškácie sa tým demokratom nerobili?

No však sa im zobrali všetky papiere, ale majetok nemali dokopy žiadny. Už ani neviem, kde mali ten sekretariát... To nebol ani celý úrad, to len jedna miestnosť, kde mali dokumentáciu.

No ja som robil potom prehliadku u Mjartana, ale ako u kamaráta. Býval naproti kostolu, rožná budova naproti starého kostola.

Takže vy ste Mjartanovcom robili prehliadky aj za vojny, aj po februári 1948...

Áno. Všetky sme spolupracovali už dávno. Ale vďaka tomu 1948 tam nemal nič, to boli natoľko múdri ľudia, aby nedržali nejaké kompromitujúce materiály.³⁷

Nebolo cítiť, že by na vás hneď po februári 1948 začali komunisti nejakú politicky tlačiť, alebo že by ste mali nejaké zmenené úlohy?

Navonok sa ešte zachovávalo to, že sme akoby neutrálna jednotka, mali sme na starosti zachovávanie bezpečnosti.³⁸ Ale posielali nás na politické školenia do Senca. To bolo také, povedal bych, „preškolenie z kapitalizmu na socializmus“.³⁹ Takto by som povedal: do r. 1948 sme dávali veľký pozor, aby sme sa neprejavili stranicky. A takto sme pristupovali aj k tým priestupcom. Priestupky - nerozlišovali sme, či bol demokrat, komunist. Ale potom za komunistov sme si nedovolili potrestať komunistu, ktorý sa prejavoval ako „hrdina“. Až neskôr, keď sa to už aj v strane preosialo, sme si mohli dovoliť zakročiť, ale sprvu nie.

A zásahy proti roľníkom v 50. rokoch?

No automaticky nás odvelili... Ja som aj preto odišiel z výkonnej služby, že som sa nemohol dívať na to, aby som tých roľníkov nevinných naháňal, zavierať, kontingenty im kontroloval atď.

Takto. Najprv nás všetkých „starých“ premiestňovali po celom Slovensku. Ja som bol preložený do Lužianok, ale rodina ostala tu. Potom som bol ale pre chorobu preložený späť do Prievidze.⁴⁰ Potom začiatkom 50. rokov⁴¹ som odišiel z aktívnej žandárskej služby, lebo sa mi sprotivil tie pomery: začalo sa násilne znárodňovať, dobrým, statočným ľuďom, roľníkom sa brali majetky - mne to nevoňalo. To nebola robota pre poriadneho človeka - zatýkať ľudí bez viny. Kto sa mohol tomu vyhnúť, tak sa vyhol. A mal som aj známych vo Vojenskom špitáli v Bratislave, tí mi dali potvrdenie, že som ZŤP, že mám silnú reumu, že nemôžem robiť aktívnu službu. Hodil som sa ako maród. Aj všelijako som si to naháňal, až som nakoniec dosiahol, že som bol preradený do administratívy. Mňa



G. Polčík ako príslušník ZNB v 50. rokoch. Zdroj: Archív G. Polčíka

Služební hodnocení	
na dobu od	19. do 19.
na	Podporučík P. O. L. ČÍK A. Gustáve (podporučík, příměstí, jednoty)
Zařazení	sekretář OO-MV Prievidze (funkce, místo zastání, odbor, oddělení)
Data narození	17.11.18. Původnost ke KSČ, od kdy 1.3.1948. národnost slov.
Od kdy ve služběch min. vnitra	1.10.1941 Od kdy ve funkci 17.7.1952
Všeobecné vyznamenání	8 tříd Rudových
Odborné školení v min. vnitra	ky
Vyznamenání	Pamětní medaile SNB Trůny bez odměny
Stručný náčrt z posledního služebního hodnocení v r. 19	

Služobné vyhodnotenie G. Polčíka (polovica 50. rokov). Zdroj: Archív MV SR Nitrianska Streda

37 To je aj veľmi pravdepodobné, keďže Jozef Mjartan, spolu s M. Polákom a J. Lukačovičom patril k opozičnému krídlu v DS ešte pred prevratom a po februári kolaboroval s komunistami, spoluvytvoriac „ústredný akčný výbor DS“. Onedlho spoluzakladal Stranu slovenskej obrody (bábkovú politickú stranu, ktorej cieľom bolo vytvárať zdieľanie politickej plurality v čase totality - pozn. aut.), a od r. 1966 bol jej predsedom. Za jeho postoje ho komunisti odmenili rôznymi funkciami, napr. bol podpredsedom Zboru povereníkov (1948 - 1953), potom poslancom NZai. PEŠEK, J. a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 - 1989*. Prešov 2003, s. 235 - 236.

38 Prevrat v Prievidzi sa uskutočnil pomerne veľmi hladko, tak ako aj vo zvyšku ČSR. Pokiaľ ide o rolu NB, predseda Okresnej správnej komisie ju v situačnom hlásení za apríl 1948 zhodnotil nasledovne: „Vo všetkých obciach okresu sú pomery zaručené jednak miestnymi národnými výbormi, jednak miestnymi akčnými výbormi a jednak Národnou bezpečnosťou. Všetky tieto orgány si vykonávajú službu riadne...“ ŠA Nitra, p. Bojnica, f. ONV, č. 48/1948 prez.

39 Podľa „dotazníka“ z 30. 5. 1949: absolvoval týždňovú politickú školu v Litoměřiciach od 15. do 22. 8. 1948 a dvojtýždňovú politickú školu v Senci (24.11. - 7.12. 1948), ktorú viedol por. Lesaj. (Kópia v osobnom archíve G. P.) Pre zaujímavosť, v dobových dokumentoch sa pre senecké školenie skutočne objavuje názov „preškolačovací kurz“. Pochopiteľne, nešlo len o preškolenie „starých“; nové bezpečnostné školenia bolo treba robiť aj pre „nových“; od februára 1948 do januára 1949 bolo totiž do SNB prijatých vyše 10 tisíc nováčikov (I). SNÍTIL, Z. a kol.: *Stručný přehled dějin SNB*. Praha 1981, s. 72.

40 Do Lužianok bol podľa dochovaných záznamov premiestnený k 1. 8. 1950 (Pamätník č. 1, s. 12).

41 Podľa jeho personálnych údajov bol od 8. 1. 1951 do 14. 7. 1952 zaradený ako kancelársky pomocník na okresné oddelenie NB v Prievidzi. Od 15. 7. 1952 do 31. 3. 1954 zaradený na OVB ako hospodár, v neskorších rokoch zas ako telefonista, sekretár či starší referent na okresnom oddelení.

preradili z aktívnej do „kancelárskej“, potom hospodárskej služby.⁴²

Ako hospodár ste čo mali na starosti?

O majetkovú činnosť sa starať. Vtedy začínali tie okrsky,⁴³ tak som ich obstarával, zásoboval som ich, muníciou, no všetku hospodársku činnosť. O budovy, o autá sa starať, zaobstarávať okolo nich materiál, o tých ľudí, o zásobovanie kancelárií, tiež výplaty robiť. Finančníka som síce mal, ale ľúbil si vypiť, takže väčšinou som si to musel sám spraviť. To boli vtedy ľudia zobratí „od lopaty“ a tak sa aj chovali...

Do zakladajúcej Štátnej bezpečnosti brali najprv aj spomedzi žandárov. ŠtB tu mala vtedy nie celý útvar, ale jednotlivca, ako samostatný orgán. Potom, akonáhle sa ustanovili už celé útvary, že tu boli traja-štyria, tak týchto, čo boli bývalými žandarmi, hneď vyšupli. Potom, keď boli zriadené okresné útvary ŠtB, veliteľ ŠtB sa stal aj okresným veliteľom NB.⁴⁴ A ja ako hospodársky pracovník som podliehal okresnému veliteľovi. Takže takto som sa dostal k tomu veliteľovi ŠtB s celým mojím ansamblom, agendou. Ten hospodársky úsek prešiel pod ŠtB. Potom som sa stal hospodárom a ako hospodár aj sekretárom náčelníka. A bolo zaujímavé - my ako bývalí žandári sme boli vedení ako nespoľahliví a na takúto funkciu ma dali! Všetko som mal pod rukou, ešte aj agentov som mu viedol. Ja som bol aj taký ich „učiteľ“ by som povedal, vo veciach všeobecnej vzdelanosti v robote. Napr. prišla doba, že sa museli hlásenia v percentách uvádzať - v celom útvare nikto nevedel percentá vyrátať! Len ja jediný, ja som to vedel ako Otčenáš. Tak chodili za mnou tí velitelia, aj štátnej aj verejnej bezpečnosti: „Gusto, tie percentá, ako sa to ráta?!” Som im to ukázal - niektorí zabudli, niektorí to prijali ako „nové učenie“. A pritom však percentá, to je také jednoduché, to sa dnes hádam v piatej triede učia...

Keď ste boli tým sekretárom, čo bolo vašou náplňou?

Viesť administratívu, protokol, atď. Do toho protokolu som len bežné administratívne veci uvádzal. Keď išlo o štátnobezpečnostnú robotu, tam ani sekretár s ňou nemal styk, to boli zväzky - ten mal len ten orgán, ktorý verboval spolupracovníka,⁴⁵ do toho nesmel nikto nahliadnuť, ani ja ako sekretár, ani nik. Jedine náčelník a ten orgán... takže ja ako sekretár som s menami neprichádzal do styku pokiaľ išlo o otázku práce so spolupracovníkmi. Keď bol veliteľ, ktorý mi veľmi dôveroval, kamarát, tak som mu viedol aj zoznam spolupracovníkov. Keď boli domové prehliadky, ešte aj tam ma volali, lebo nevedeli vypísať ani protokol o prehliadke. Ja som mal ale takéto formuláre v malíčku, lebo som ich robil ako žandár.

Ako viedli tých agentov?

To vedel len náčelník a ten orgán. Ale jeden orgán nesmel viesť o druhom, koho má agenta, to mal len náčelník.

Kto to evidoval?

Zo začiatku to bolo ešte také rozhádzané. Veliteľ doniesol takú školskú písanku - takú väčšiu písanku, formátu A4 - knihu agentov, lebo vtedy ešte neboli viazaní, žeby každý mal svoj fascikel, boli to len takí informátori - a hovorí mi: „Gusto, prepíš mi tie mená, však to sa nedá čítať!” Tak som mu všetky tie mená zo zošita prepísal do takej knižky. A všetky tie mená som poznal, to boli prievadzskí darebáci, považáci, jeden horší ako druhý. To neboli nejakí šikovní, múdri ľudia... alebo žeby o čomsi dôležitom vedeli, to len čo si vymýšľali, tlčhuba samá. Ešte som mu povedal: „Však toto reku nie sú správy!” „Však čo, inšie nemám zatiaľ, musíme si vybudovať”, hovorí mi.⁴⁶

42 Pokiaľ ide o platové podmienky: Podľa výmeru KV NB v Nitre z dňa 5.10.1949 mal ako štátny strážmajster k 1. 9. 1949 základný plat 4 560 Kčs, výchovné na dieťa 150 Kčs, prídavok k výchovnému 150 Kčs. Podľa výmeru KV NB v Nitre z 18. 1. 1952 mal ako štátny strážmajster od februára 1952 základný plat 4 788 Kčs (z toho daň zo mzdy 147 Kčs a do Národnej poisťovne 96 Kčs). Osobný archív G. P.

43 Od 1. marca 1951 bola zriadená tzv. *okrsková služba*. Základným výkonným článkom sa miesto staníc SNB stali okresné oddelenia NB; obvody pôsobnosti okresných oddelení NB i vidieckych oddelení VB boli rozdelené na okrsky. Na výkon služby v okrsku bol určený okrskový zmocnenec VB (okrskár), čo bol samostatný príslušník VB, menovaný krajským veliteľom NB. Oproti bývalých príslušníkom staníc NB (žandárskych staníc) bol obsah i rozsah ich práce zúžený; rovnako poklesla aj ich vedomostná úroveň: mnohým chýbalo základné vzdelanie. KVAPILOVÁ, I.: *Organizačný vývoj SNB v 50. letech so zaměřením na jeho veřejněbezpečnostní složku*. In: *Sborník archivu Ministerstva vnitra*, č. 2, 2004, s. 17 - 18.

44 K tomu pozri napr.: KINČOK, B. - SIVOŠ, J.: *Organizačná štruktúra a personálne obsadenie Krajskej správy MV Bratislava v rokoch 1954 - 1966*. In: *Pamäť národa*, roč. VI, č. 3, 2010., s. 39 - 41.

45 Tajnými spolupracovníkmi podľa smerníc z 50. rokov boli: agenti, informátori, rezidenti a majitelia konšpiračných bytov. KOUDELKA, F.: *Státní bezpečnost 1954 - 1968. /Základní údaje/*. Praha 1993, s. 45.

46 Slabá kvalita agentúrnej siete bola v 50. rokoch problémom ŠtB vôbec. Ako uvádza J. Pešek (*Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 - 1953*. Bratislava 1996, s. 60), „výsledky počiatkového nástupu k budovaniu agentúrnej siete boli z hľadiska potrieb ŠtB viac ako nedostatočné“.

Mohlo sa stať, že by si orgán vymyslel agenta? že by ho vykázal a v skutočnosti ho nemal...

Aj to sa začalo robiť, ale na to sa im prišlo. To sa nedá...⁴⁷

A si na nich vykazovali peniaze...

To boli malé peniaze vtedy.

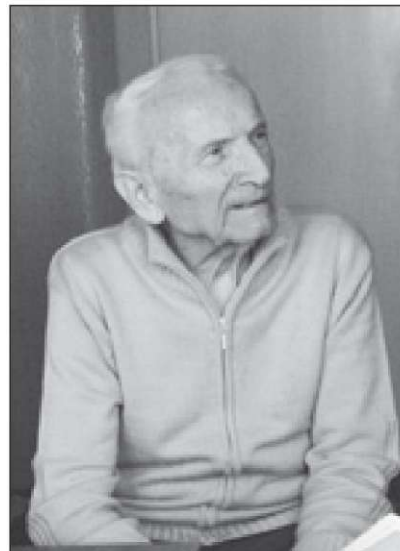
Komunisti tiež, pravda, dosť tlačili, aby štátni zamestnanci vystupovali z cirkvi...

To bolo už neskôr, asi v 1954, to som bol už v ŠtB. Lebo - vravel som, ako to bolo - veliteľom sa stal eštébák a vyberal si ľudí, a ja som bol odbojár, tak som mal asi trochu dôveru, tak si zobral aj mňa. No a potom prišlo všeobecné nariadenie - podpísať to vystúpenie z cirkvi. Tak všetci to podpísali len ja nie. Tak zasadal stranický výbor a mňa si tam zavolali, že prečo to nepodpíšem. A ja im hovorím: „nepodpíšem... nemôžem..." ... že prečo... Reku - dneska slúžim, zajtra nie - ja som zo starých - mňa vykopnete - tak doslova som im povedal - kde ja nájdem voľáku robotu, aby som si na chleba zarobil? A keď podpíšem - no nikoho iného nemám, na koho bych sa obrátil na podporu potom, len moju rodinu v rodisku. No a ja to podpíšem teraz - a oni sú všetko nábožensky založení ľudia - tam to vyhlásia - lebo vtedy to farári verejne vyhlasovali na omši, kto vystúpil - budú tam potom na mňa hľadiť ako na prašivého psa, odpadlíka a protikatalíka. Vy ma potom vyhodíte a doma mi povedia - no chod' si pýtať od tých, ktorým si podpísal! Ja to skrátka nemôžem podpísať. Ostali potom takí bledí všetci - lebo si pomysleli: No to sme na tom skoro všetci tak! (smiech) A aj som prešiel. Mnohí mi potom hovorili, že to nie je možné, že som nevystúpil, že keby som to nebol podpísal, ďalej neslúžim. Ale je to možné, ja som dôkazom.⁴⁸ Ale preto to bolo možné, lebo veliteľ ŠtB čo bol vtedy, Chovanec, bol taký dosť poriadny človek, čo vedel uznať argumenty. Tak sa to potom tak nejako zamlčalo. No skrátka nerýpal do toho. A potom aj to, že farári dostali zákaz vyhlasovať mená

tých, čo vystúpili. Lebo to bol dosť dôvod pre tých, čo sa zdráhali podpísať. To bolo naschvál tak robené zo strany farárov, sledovali tým to, aby nevystupovali. Ja som to ale neuvažoval - hoci som nebol sám nejako nábožensky založený - čo ale koho do toho, v jakej som cirkvi alebo v jakej nie som. Z našej rodiny inak pochádzal biskup Jedlička, ešte za Maďarska. Babka bola vnučka jeho sestry, Mihályová.

Ako je možné, že vás ako starého držali aj v 50. rokoch?

Neviem v ktorom roku, prišiel prípis, že nás, starých museli z funkcií odvolať. Tak odvolali aj mňa z tej funkcie sekretára. No a preradili ma kdesi na Dolniaky, na jednu obec pri Komárne. Tam som mal ísť. No ale ja som tam nešiel, hodil som sa maród. A voľáky Pjontek bol na Krajskej správe ŠtB v Nitre, kádrový,⁴⁹ teda čo mal na starosti to preradovanie príslušníkov. Dal si ma zavolať, že prečo nenastúpim. Vtedy kádrovák - to bol priam strach. No ale akurát tento bol taký, povedal bych dobrý človek, rozumný; hovoril som s ním tak, ako aj teraz my tu spolu. Ja mu hovorím: „Počúvajte, nikto mi nezaručí, že zajtra ma neprepustíte do civilu... Mňa odvelíte na ten majer, v Prievidzi mám byť - ten mi zoberú - prepustia ma - čo tam dole budem robiť?“ Lebo perspektíva bola naozaj taká, že nás „starých“ všetkých prepúšťajú. Reku, na majer sa ľahko dostanem, ale čo potom? Zaručujete mi, že tam aj doslúžim?“ Že to mi nemôže. Tak veru ja tam nejdem. Chvíľu rozmýšľal a potom to pochopil a hovorí mi: „Viete čo - v Prievidzi máme na Štátnej neobsadenú funkciu telefonistu. Zoberete to?“ „Samozrejme!“ Všetko som to už robil aj predtým... Tak si predstavte - čo všetko tajné išlo cez telefón - a mňa ako starého dali tam! Priam smiešne! A tam som robil telefonistu asi rok. Ale tiež to bola benevolencia toho veliteľa - Chovanec tam bol vtedy, kama-



G. Polčík v súčasnosti.
Foto: Ján Sabo

47 Podľa smerníc z roku 1954 sa na viazani spolupracovníka v kategórii agent podieľali okrem operatívca ešte traja náčelníci: oddelenia, odboru a schvaľujúci náčelník správy, takže falošné vykazovanie mien nebolo skutočne jednoduché. KOUDĚLKA, F.: *Štátna bezpečnosť 1954 - 1968*, s. 49.

48 Údaj sa potvrdzuje aj v zvláštnom dotazníku pre MV ČSSR z roku 1972. Tu vo svojom vzťahu k cirkvi vykorčuľoval priam elegantne: „Vzťah k náboženstvu mám ako k prežitku záporný, dosiaľ som z cirkvi nevystúpil, som vr.-kat. cirkvi od narodenia.“ Archív Ministerstva vnútra Nitrianska Streda, f. 7, inv. jednotka 29, personálny spis G. Polčíka.

49 František Pjontek (1923, Lysá nad Dunajcom) pôsobil ako kádrový náčelník v Nitre od 1. 4. 1952 do 1. 5. 1957. K názvu: do 1. 7. 1952 krajské veliteľstvo ŠtB, od 1. 7. 1952 krajská správa ŠtB a od 1. 1. 1954 krajská správa MV.



Počas jedného z mnohých rozhovorov s Martinom Lackom. Foto: Ján Sabo

rát - ten sa zaručil za mňa, že to môžem robiť. Ale však ja som nebol žiadny záškodník, ja som bojoval za tú ČSR... Hlavné bolo, že som prečkal tú najhoršiu dobu a bol som pri rodine. Toho Pjonteka som poznal aj potom neskôr, keď ho z kádrového z Nitry odvolali a po reorganizácii normálne sem do Prievidze prešiel za organa,⁵⁰ za operatívca, k štátnej. Raz sme tak boli spolu - ja som mu nič nehovoril - buchol po stole a hovorí: „Neni pravda, že to bol takzvaný slovenský štát! To bol štát medzinárodne uznaný, všetkými štátmi - tak nebol takzvaný, ale riadny štát!“ Takto mi hovo-

G. Polčík s Jánom Sabom.
Foto: Martin Lacko



ril... a tak dôrazne. On skrátka neuznával, ako ho vtedy nazývali.

Ale keby to povedal verejne...

Tak ho odvolajú. Naši chvastúni by to neboli zniesli. Ach Bože môj... to boli ťažké časy... A ja ako sekretár som mal možnosť do všetkého v tej ŠtB nahliadnuť. Tak ktorého príslušníka ako bývalého žandára prepúšťali - boli vedené zoznamy týchto ako „nespolahlivých“. Lebo keď som bol v Nitre hospitalizovaný, tam mi jeden múdry lekár hovorí: „Prečo vy nejдете do civilu?“ A hovorím mu - no jednak zárobok mám lepší tuná, a potom, keby som odišiel, idem do zvláštneho zoznamu... Akého zoznamu?“ pýta sa. Tak som mu povedal o týchto zoznamoch - v prípade „niečoho“⁵¹ by nás internovali... Tak ja som aj bránil tomu, aby som bol prepustený. To bolo riziko strašné... Aj keď sa to v praxi neuskutočnilo.

Do roku 1965⁵² sme boli pod ŠtB a potom sa to znova rozdelilo - VB dostala svojho samostatného veliteľa. Tak ja som sa dostal vtedy znova - aj s materiálom - pod okresného veliteľa VB, ale už do novej budovy. A zase som to dirigoval po tej hospodárskej stránke, kde kto bude v novej budove, ja som to musel označiť a vybaviť. Potom, nakoniec, v 70. rokoch som sa stal náčelníkom ústredných skladov v Laskári.⁵³ To boli sklady pre celú republiku. Patrili pod ministerstvo vnútra. Ja som ich zásoboval výzbrojou a protichemickým materiálom, teda presnejšie materiálom na protichemickú obranu. My sme boli v kaštieli, ale mali sme tam objekty, také roztrúsené, na jednej i druhej strane doliny, a to kvôli tomu, keby došlo k výbuchu, aby to neletelo všetko. To sme mali od vojska prenajaté všelijaké trhaviny, v ich skladoch umiestnené. Tam som chodil ako do svojho. Až do dôchodku.⁵⁴

Čo mám povedať... my ako žandári sme sa snažili vždy odvracať sa od politiky, strániť sa... A to nám potom, po 1948 komunisti zazlievali, že sme im nestranili, že sme nešli do KSS. Postupne to obsadzovali novými príslušníkmi a starých prepúšťali alebo presúvali

50 Podľa Polčíka sa tak vtedy nazývali tí, čo mali neobmedzenú moc, teda ŠtB. Členom VB hovorili „príslušníci“.

51 Pozn.: Naráža najskôr na nejaký veľký medzinárodno-politický konflikt, vojnu, resp. radikálnejšiu politickú zmenu.

52 V skutočnosti k spätnému rozdeleniu došlo v r. 1966. Boli zrušené krajské správy MV a nahradené krajskými správami ZNB. PEŠEK, J.: *Nástroj represie a politickej kontroly. ŠtB na Slovensku 1953 - 1970*. Bratislava 2000, s. 25.

53 Náčelníkom ústredného skladu v Laskári bol od 1. 5. 1972, až do odchodu do výslužby 28. 2. 1977. Tu patril pod hospodársku správu MV SSR. Pokiaľ ide o hodnosti, v r. 1957 bol podporučík a r. 1973 kapitánom (mimoriadne).

54 Odchod do dôchodku - 12. 4. 1978, 35 rokov odpracovaných, z toho 19 r. v I. kategórii, 11 v II. kat. a 5 r. v 3. kategórii. Údaj z listu v osobnom archíve G. P.

na podradné funkcie. Takých, čo si robili posmech z komunistov, tých prepustili prvých. Ale mňa si nechali. Lebo ja som nikdy nevystupoval nijako proti nim, a bol som v odboji, aj tam som spolupracoval s niektorými komunistami. Mal som dobrú povest' - občan-

sku aj služobnú; a potom, trochu ma aj potrebovali. Lebo keď nastúpili noví, bez skúseností, vzdelania, ja som mal skúsenosť, tak aj preto ma potrebovali. Tak ma nechali slúžiť až do dôchodku. Ja neviem, či bol okrem mňa ešte taký človek v republike.

Martin Lacko, Ján Sabo: Gustáv Polčík, Member of the Gendarmerie and State Security

A dialogue of two historians with Gustáv Polčík (born 1918, in Veľké Kostoľany) recording his remembrances about the service in security units in the period of 1945 - 1966 when Polčík was an active member of the National Security, Public Security and finally also of the State Security in Prievidza. There is number of new information depicting less known or omitted facts related to the region of Upper Nitra, but also knowledge of broader significance. It is in fact the very first interview given by a former State Security member in Slovakia who agreed to publish it.

Jozef Mozola

Mgr. Jerguš Sivoš, PhD.

(1979), absolvent
Pedagogickej fakulty
Univerzity Komenského
v Bratislave, študijný odbor
dejepis - občianska náuka
a etika. Pracuje v Ústave
pamäti národa

Jozef Mozola, pôv. Tanečka, sa narodil 7. februára 1921 v obci Lazany, okr. Martin ako nemanželské dieťa Márie Tanečkovej, rod. Mozolovej (nar. 1883). Matka, vdova po roľníkovi, sa starala o päťčlennú rodinu a hospodárila na poľnohospodárskej usadlosti, ktorú zdedila po manželovi. Keď v roku 1925 zomrela, prevzala výchovu štvorročného Jozefa na matkinu žiadosť sestra Anna. V rodnej obci u sestry však vydržal len dva roky. Ako sám uviedol, švagor ho týral, a preto ako šesťročný utiekol k sestre Márii. V Kláštore pod Znievom začal v septembri 1927 navštevovať rímskokatolícku ľudovú školu. V roku 1932 prestúpil na evanjelickú ľudovú školu v obci Medovarce, okr. Krupina a o rok neskôr na rímskokatolícku ľudovú školu v obci Nemce, okr. Banská Bystrica, ktorú ukončil v polovici roku 1934.

Po ukončení ľudovej školy pracoval na hospodárstve u sestry Márie. V roku 1935 vstúpil do Združenia katolíckej mládeže, staral sa o obecnú knižnicu a požičiavanie kníh medzi mládežou. Po konflikte s miestnym farárom však zo spolku po krátkom čase vystúpil.¹

V nasledujúcom roku pracoval ako robotník na stavbe štátnej cesty a v kameňolome v obci Nemce. V novembri 1937 sa začal učiť za čašníka v Mestskom hoteli v Krupine, odkiaľ však, ako uvádza, pre zlé zaobchádzanie v januári 1938 odišiel.² Vrátil sa k sestre Márii do Nemiec, no po vzájomných nezhodách odišiel už v lete 1938 k sestre Anne do Lazian, kde niekoľko týždňov vypomáhal na rodinnom hospodárstve za stravu a ubytovanie.³

Koncom augusta 1938 sa zamestnal ako striekač nábytku v martinskej továrni TATRA.⁴ V robotníckom prostredí sa postupne politicky aktivizoval. V roku 1941 vstúpil do Komunistickej strany Slovenska (KSS) a ako člen jej ilegálnej pobočky organizoval vyberanie finančných prostriedkov pre rodiny zatknutých komunistov a distribúciu ilegálnej tlače. V tom istom roku sa oženil, stal sa po prvýkrát otcom a za svoje priezvisko si zvolil matkinu priezvisko za slobodná (Mozola).⁵

Začiatkom októbra 1942 narukoval k 3. pracovnému práporu do Podolíncu, kde absolvoval šesťtýždňový základný výcvik. Od decembra bol frekventantom štvormesačného šoférskeho kurzu pri autoprápore I v Nitre. V priebehu marca 1943 absolvoval trojtýždňový kurz obrany proti bojovým chemickým látkam a otravným plynom na Oremovom Laze (Lešť) a v priebehu apríla trojtýždňový protipožiarny a zdravotnícky kurz v Martine. V máji 1943 sa stal vodičom 2. oddielu pohyblivých jednotiek civilnej protiletectkej ochrany v Žiline (podobné útvary sa nachádzali v Bratislave, Banskej Bystrici a v Prešove) s úlohou zabezpečovať záchranné práce v prípade bombardovania.⁶ Slúžil spoločne s Ondrejom Šedivým, neskorším vysokým dôstojníkom pohraničnej stráže.⁷

Necelé tri týždne pred vypuknutím Slovenského národného povstania (SNP) bol prevelený k autopráporu 11 do Banskej Bystrice, kde ako vodič nákladného auta zásoboval partizánsky tábor Pod Prašivou pri obci Hiadeľ zbraňami, strelivom a výstrojom.

1 Archiv bezpečnostných složek (ABS), fond (f.) personální spisy ministerstva vnitra. Personální spis příslušníka ZNB Jozefa Mozolu. Životopis z 18. 12. 1950.

2 Tamže. Zvláštny dotazník MV z 15. 9. 1954.

3 Vztahy so súrodencami, ktorí boli v priemere o desať rokov starší, nemal podľa vlastných slov nikdy ideálne: „Pro mŕj nemanželský původ jsem hodně trpěl, protože se všichni sourozenci za mně styděli a byl jsem nimi takřka opovrhován.“ V neskoršom období sa s nimi takmer nestýkal. Pozri: Tamže. Životopis z 18. 12. 1950.

4 V rokoch 1939 - 1943 pracoval v martinskej továrni TATRA aj Bohuš Vavro, ktorý v neskoršom období patril k vysokým funkcionárom Štátnej bezpečnosti (ŠtB) na Slovensku.

5 Manželka Božena, rod. Hoškova (1922, Hradná, okr. Bytča) pracovala v Zbore národnej bezpečnosti (ZNB) od októbra 1949 - začínala na krajskom veliteľstve ŠtB v Prahe, od apríla 1951 pracovala na Správe kádrov Ministerstva národnej bezpečnosti (MNB) a od augusta 1953 na oblastnom železničnom odbore Verejnej bezpečnosti (VB) v Bratislave. Koncom mája 1954 odišla zo Zboru na vlastnú žiadosť - z dôvodu zdravotného stavu a starostlivosti o rodinu.

6 Ako uvádza v životopise z polovice 50. rokov, navštívil ho v máji 1944 v žilinských kasárňach partizán z Turzovky Rudolf Štefunko. Požiadal ho, aby pre partizánsku skupinu pôsobiacu na Kysuciach (okolie Čadce) spracoval plán kasární s vyznačením rozmiestnenia a výzbrojenia jednotiek, získaval informácie o pohyboch v žilinskej posádke, ako aj zbrane a strelivo. Mozola mu odovzdal jednu pušku a viac sa so Štefunkom nestretol. Pozri: ABS, f. personální spisy ministerstva vnitra. Personální spis příslušníka ZNB Jozefa Mozolu. Činnosť v dobe okupácie v období od r. 1938 do r. 1945.

7 Ondrej Šedivý (1921, Soblahov, okr. Trenčín) pôsobil od roku 1950 vo vyšších riadiacich funkciách v rámci 5. chebskej brigády pohraničnej stráže. Od júla 1962 do júla 1970 velil 11. bratislavskej brigáde pohraničnej stráže.

Koncom augusta 1944 ho preradili k nákladnej autokolóne 301 v Banskej Bystrici, s ktorou po potlačení povstania ustúpil 27. októbra 1944 do Starých hôr. Pri bombardovaní utrpel ľahší úraz. Dva týždne sa ukrýval v lesoch, neskôr doma a v novembri 1944 nastúpil v pôvodnom zamestnaní v martinskej továrni. Krátko pred Vianočnými sviatkami (20. 12.) však na základe rozkazu nastúpil do slovenskej armády. V stavebno-pracovnej rote žilinskej posádky pracoval na zákopových prácach v okolí mesta až do januára 1945, keď ušiel do hôr a pridol sa k partizánskej skupine mjr. Popova, ktorá operovala v priestore Turca v Malej Fatre (Slovianska dolina). Skupina získavala správy o činnosti okupantov, vyrábala letáky, organizovala ilegálne národné výbory. Začiatkom marca 1945 spolu s inými inicioval vznik miestnej organizácie KSS, v ktorej pôsobil ako tajomník (predsedom bol veliteľ skupiny Bohuslav Majzlík).

Po oslobodení územia Červenou armádou v polovici apríla 1945 pôsobil krátko ako člen národného výboru za KSS a milície v Kláštore pod Znievom a v Příbovcích. Za aktívnu účasť v partizánskom hnutí dostal v roku 1946 Rád Slovenského národného povstania a odznak čs. partizána a v roku 1951 aj sovietske vyznamenanie „Za víťazstvo nad Nemeckom“.

Už 2. mája 1945 opäť narukoval na vojenskú službu. Po prezentácii v Martine odišiel do Ostravy a neskôr do Prahy, kde v hodnosti desiatnika pôsobil ako vodič štábnej roty ministerstva národnej obrany. Po ukončení vojenskej služby v polovici decembra 1945 pôsobil na pražskom ministerstve obrany ako civilný zamestnanec - vodič generála Procházku. Informácie o ňom podával vojenskému spravodajcovi pplk. Jarmilovi Přecechtělovi z 5. oddelenia hlavného štábu ministerstva národnej obrany. Ten ho neskôr odporučil do ŠtB.

Do Prahy sa v októbri 1945 presťahovala aj manželka s deťmi. Začiatkom februára 1946 prešiel do Komunistickej strany Československa (KSČ) a začal pracovať v 73. miestnej organizácii KSČ v Prahe XIX. V roku 1946 absolvoval okresnú večernú politickú školu (14 dní) a v roku 1948 aj krajskú večernú politickú školu (mesiac). V rovnakom roku absolvoval aj ročné štúdium meštianskej školy na Smíchově, ktoré zavŕšil skúškami z 3. ročníka.

V priebehu februárových udalostí roku 1948 robil Mozola nočné hliadky v meste, zúčastňoval sa manifestácií na Václavskom námestí a plnil tiež úlohy, ktorými ho poverili pracovníci 5. oddelenia Hlavného štábu Ministerstva národnej obrany (HŠ MNO).⁸

Dňa 17. septembra 1948 požiadal pražské ministerstvo vnútra o prijatie do služieb ZNB: „O prijatie do SNB žiadam z toho dôvodu, že sa mi zodpovedná služba u SNB zamlúva a ja som presvedčený, že by som ju mohol správne a s láskou vykonávať.“⁹ Doložil všetky predpísané doklady a 2. novembra 1948 nastúpil v hodnosti strážmajstra na 5. (vyšetrovacie) oddelenie Oblastnej úradovne ŠtB v Prahe na Bartolomejskej ulici. Krajský veliteľ ŠtB v Prahe Bohuslav Šedivý¹⁰ ho vo februári 1949 hodnotil ako spoľahlivého, triedne uvedomelého, politicky vyspelého pracovníka s dobrým pomerom k Strane, ktorý „*jest velmi dobře upotřebitelný*“.¹¹ V nasledujúcich služobných posudkoch z roku

1949 ho nadriadení charakterizujú ako človeka tichej povahy, avšak pribojného a dôsledného. *Je to soudruh průměrných schopností ve výslechové práci, ale za poměrně krátkou dobu u StB dosáhl dosti značných zkušeností při provádění výslechů.*¹²

Začiatkom októbra 1949 sa začala v súvislosti s „hľadaním čs. Rajka“ pod dohľadom sovietskych poradcov formovať v rámci ministerstva vnútra samostatná vyšetrovacia skupina. Vyšetrovanie dovtedy zabezpečovali 5. oddelenia krajských veliteľstiev ŠtB, navyše vyšetrovanie nepriateľskej činnosti v KSČ spadalo do pôsobnosti ústredia KSČ. K 1. októbru 1949 vznikla skupina BAa-IIa, ktorá sa zameriavala na odhaľovanie nepriateľov v Strane. Skupinu viedol Karel Šváb, neskorší námestník ministra národnej bezpečnosti (od septembra 1950 do polovice februára 1951), jej členmi boli dlhoroční príslušníci bezpečnostných zborov - Vladimír Kohoutek, Bořivoj Holvek, František Novák (v rokoch 1951 - 1955 náčelník ŠtB v Banskej Bystrici), ako aj absolventi Ústrednej politickej školy Ústredného výboru (ÚV) KSČ - Bohumil Doubek, Karel Košťál (od októbra 1953 do marca 1956 námestník ministra vnútra), Václav Roček a ďalší. Dňa 10. októbra 1949 bol do skupiny preradený aj Jozef Mozola, spätne k 1. októbru 1949 povýšený do hodnosti štábny strážmajster.



Jozef Mozola v čase, keď ako príslušník ŠtB začínal.
Zdroj: ABS

8 ABS, f. personální spisy ministerstva vnitra. Personální spis příslušníka ZNB Jozefa Mozolu. Životopis z 18. 12. 1950.

9 Tamže, List ministerstvu vnútra zo 17. 9. 1948.

10 Bohuslav Šedivý (1914, Praha) bol krajským veliteľom ŠtB v Prahe od 1. 1. do 15. 10. 1949.

11 ABS, f. personální spisy ministerstva vnitra. Personální spis příslušníka ZNB Jozefa Mozolu. Kádrový posudek z 15. 2. 1949.

12 Tamže, Posudek (nedatovaný).

Datum	Událost	Podpis
1950	VSTb - sektor 6.A.	operativní orgán
17. 1955	— — —	schůzka sle. s. 2. místnosti a 2. 46/50
1. 4. 53	gubern. št. vyšetřov. n. 1. 24/50 N. 24/50 Ochrana 1. 24/50	2. 53 gub. št. gub. 24/50
20. 8. 53	šimova palata - gub. št. 24/50	24/50 + 24/50
1. 9. 53	KS-MV Ochrana 1. 9. 53	gub. št. 24/50
1. 3. 56	št. 24/50 1. 3. 56	gub. št. 24/50
1. 4. 56	LEOPOLDOV 1. 4. 56	gub. št. 24/50
1. 12. 1962	zprohán výkonu služby podle ustan. 1. 12. 1962	št. 24/50, št. 24/50, št. 24/50
dnem vyhl. 26. 12. 1962	rozkazu odcata hodnost podle ustan. 26. 12. 1962	1. 6 odst. 1, písm. b
	šak. 2. 76/29. 24 1. 12. 1962	
	Rutno posuzovat jako vyhodněnou 1. 12. 1962	1. 6 odst. 1, písm. b
	(v letech 43-53 posuzoval nezákonných a nesprávných metod v práci)	

Prehľad kariéry Jozefa
Mozolu v ŠtB. Zdroj: ABS

Prvé prípady vyšetroval Mozola s Františkom Novákom. Neskôr sa jeho spolupracovníkom stal Vladimír Kohoutek a od jari 1950 pracoval samostatne. Skupina vyšetrovala v Ruzynskej väznici. V období adaptačných prác v tejto pražskej väznici však jedna časť vyšetrovala na Pankráci, druhá, vrátane Mozolu, dochádzala denne do väznice v Mladej Boleslavi.

K prvým väčším prípadom Jozefa Mozolu patrilo vyšetrovanie námestníka ministra zahraničného obchodu Eugena Löbla, ktoré spolu s Vladimírom Kohoutkom realizoval od konca novembra 1949 do februára 1950.¹³ Začiatkom júna 1950 bol povýšený do hodnosti vrchný strážmajster. V priebehu roku zároveň s celou rodinou vystúpil z rímskokatolíckej cirkvi.

Od jesene 1950 sa zúčastňoval pod vedením zástupcu náčelníka VI. vyšetrovacieho sektoru škpt. Milana Moučku vyšetrovania slovenských biskupov.¹⁴ Po skončení procesu dostal 20. januára 1951 pochvalu a finančnú odmenu. K 1. januáru 1951 bol zároveň povýšený do hodnosti poručík.

Začiatkom roku 1951 pôsobil Mozola ako zástupca náčelníka oddelenia kpt. Václava Ročka, ktoré vyšetrovalo španielskych interbrigadistov. V prvom polroku 1951 vyšetroval napr. predsedu Slovenského úradu pre veci cirkevné Ladislava Holdoša.

V tomto období neboli osobné animozity, nedôvera a zhromažďovanie kompromitujúcich materiálov v radoch ŠtB ničím výnimočným. Boli súčasťou vnútorného boja o moc, ktorý prebiehal medzi najvyššími predstaviteľmi ministerstva národnej bezpečnosti a ich stúpencami. Vo vyšetrovacom odbore Hlavného veliteľstva ŠtB sa konflikt začal vyostrovať v prvej polovici roku 1951 po zatknutí námestníka ministra národnej bezpečnosti Karia Švába. Podľa českého historika Karia Kaplana išlo v prípade sporu medzi skupinou Bohumila Doubka a skupinou Bohumila Smolu (tzv. náchodská skupina) o zameranie a spôsob „vyšetrovaní zatčených vedoucích komunistických funkcionářů. Ve sporu či „souboji“ těchto skupin, (...), se tehdy v roce 1951 postavil za Doubka ministr národní bezpečnosti Ladislav Kopřiva. Odpůrce stihl značný trest: byli přemístěni nebo propuštěni z bezpečnosti, potrestáni stranicky, jeden uvězněn (Václav Roček), jeden skončil smrtí (Bořivoj Holvek - sebevražda či vražda)“.¹⁵

Skupina druhého zástupcu náčelníka vyšetrovacieho odboru Bohumila Smolu zhromažďovala materiály o generálnom tajníkovi KSČ Rudolfovi Slánskom a ministrovi národnej bezpečnosti Ladislavovi Kopřivovi, ktoré odovzdávala priamo sovietskym poradcom. Snažila sa zbaviť náčelníka Bohumila Doubka a ovládnuť vyšetrovanie - poukazovali na jeho spojitosť so zatknutým Švábom, ktorý ho presadil do funkcie, a obviňovali z toho, že „*úmyslně vedl vyšetřování nesprávným směrem, aby kryl sebe a zne-možňoval tak odhalit zločiny v celém rozsahu*".¹⁶ Keď sa za Doubka postavil minister Kopřiva, začalo sa prenasledovanie jeho odporcov. Sám Mozola neskôr uviedol: „*Za uvedených niekoľko týždňov začal sa mi s. Holvek, ktorý pracoval pod vedením MOUČKU na odbore 6-B sťažovať, že pomer medzi ním a s. Moučkom sa čím ďalej tým viac zhoršuje. Krátko na to na výborevej schôdzi oznámil nám s. Roček, že je už niekoľko dní sledovaný orgánmi sledovачky a i jeho byt že je po celé dni pozorovaný. V tom istom období i ja sám som vo dvoch*

13 Löbl opísal priebeh vyšetrovania a súdneho procesu v publikácii, ktorú vydalo Vydavateľstvo politickej literatúry v apríli 1968. „Vyšetrovanie viedol kapitán Kohoutek, (po procese ho povýšili na majora). Zapisovateľom bol mladý poručík, predtým stolár v Martine.“ (...) „Hoci som sa veľmi bál, že ma zbijú, neudreli ma ani raz. Za celý ten čas som dostal iba jedno zucho. Od viceministra Švába, ktorého potom spolu so mnou súdili.“ LÖBL, E.: Svedectvo o procese s vedením protišľachtneho sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánským. Bratislava 1968, strana (s.) 32 a 39.

14 K procesu s biskupmi pozri: LETZ, R. (zost.): *Dokumnty k procesu s katolíckymi biskupmi Jánom Vojtaššákom, Michalom Buzálkom a Pavlom Gojdičom*. Bratislava 2007.

15 KAPLAN, K.: *STB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. Praha 2002, s. 31.

16 Tamže, s. 29.

případoch spozoroval, že som bol pri ceste zo zamestnania sledovaný až do bytu.¹⁷

V polovici roku 1951 bola skupina kpt. Václava Ročka obvinená „zo zločinného spôsobu zbierania provokačného materiálu“. Mozolu krátko internovali a vyšetrovali v júli 1951 - Doubek ho jedného dňa odvolal z výsluchu, nariadil jeho izoláciu v miestnosti určenej na vypočúvanie, odobratie osobných vecí a ozbrojenú stráž. Odtiaľ bol odvedený na mimoriadny zraz príslušníkov odboru vyšetrovania MV do jedálne, kde Bohumil Doubek oznámil zatknutie Václava Ročka. Vypočúvanie viedol sám Doubek a jeho zástupca Karel Košťál. Mozola zažíval to, čo dovtedy zažívali aj ním vyšetrované osoby: „Jednali so mnou ako s najhorším zločincem. Kričali na mňa a najvulgárnejšie nadávky striedalo vyhrážanie bytím, pričom Doubek sa často ku mne prihnal a chcel ma udreť, vyhrážali [sa] mi okrem iného zatknutím a odsúdením k najhoršiemu trestu. Zасыпávali ma otázkami s ktorou nepriateľskou rozvedkou sme pracovali (t. j. ja, ss. Roček, Holvek a dr. Smola), komu sme alebo cez koho dávali materiály atď. Z počiatku som odmietol vypovedať. Keď sa však horeuvedené obvinenia sypali na moju hlavu d'alej a Doubek mi predložil kópie správ ktoré som ja písal a boli uložené v tresore s. Ročka s tým, že tento im ich vydal a ku „všetkému“ sa priznal, že len ja robím hrdinu a podľa toho bude so mnou zatčené, som sa nervovo zrútil. Tvrdili napr., že o našej „nepriateľskej“ činnosti bol informovaný s. GOTTWALD, ktorý sa vraj veľmi rozhneval. Výsluch pokračoval i v noci a za takýchto podmienok mi bola daná tužka a papier aby som svoje „priznanie“ písal. Najprv mi boli Doubkom a s. Košťálom nadiktované body o ktorých mám písať, z ktorých mi bolo jasné, že je im známo že sme všetek materiál získaný z vyšetrovania, ako som hore uviedol, nedávali Doubkovi do rúk, ako aj celá rada ďalších podrobností o našom postupe. Ozbrojená stráž bola stále pri mne a nesmel som sa z miestnosti ani pohnúť, táto bola zamykaná zvnútra. Spať mi nebolo dovolené, musel som stále písať, pri čom boli v určitých intervaloch, kedy sa obaja uvedený do miestnosti vracali, robené na mňa stále nové a nové výpady a stále rovnakým spôsobom. Kontrolovali si čo som už napísal a pripomínali mi stále ďalšie okolnosti. Bol som už na pokraji zúfalstva a prestával som vní-



mat', čo sa okolo mňa deje. Keď som už únavou padal a žiadal som o dovoľenie odpocínuť si, bolo mi dovoľené ľahnúť si na písací stôl alebo na podlahu ustrojenému, avšak len na krátku dobu. V dôsledku silnej nervovej depresie neprijímal mi žalúdok potravu a i čo som zjedol niekedy som zvrátil. Začal som sám veriť tomu, že som bol zapojený do nejakej protizákonnej činnosti, že som sa stal obeťou a to ma najviac ubíjalo.¹⁸

Vyšetrovanie Jozefa Mozolu prebiehalo od stredy do soboty popoludnia. Ukončil ho Bohumil Doubek, keď oznámil rozhodnutie veliteľa ŠtB pplk. Jaroslava Horu o udelení trestu 20 dní väzenia za „nedovolené provokačné vedenie výsluchu a podlamovanie morálky u svojich spolupracovníkov“. Následne ho odvolali z funkcie zástupcu náčelníka oddelenia a preradili do vyhodnocovacej skupiny. V rámci stranického postihu prišiel o funkciu člena výboru 12. útvarovej organizácie KSČ MNB a noví členovia výboru zároveň rozhodli o vyslovení „upozornenia s výstrahou“. Posledného zo skupiny, náčelníka oddelenia

Velitel'ský posudok
z januára 1953. Zdroj: ABS

17 ABS, f. personální spisy ministerstva vnitra. Personální spis příslušníka ZNB Jozefa Mozolu. List ministroví vnútra R. Barákovi zo 14. 6. 1956.

18 Tamže.

[illegible][illegible]

Nový náčelník 1. oddelenia kpt. Karel Majer hodnotil Mozolu začiatkom roku 1953 nasledovne: „*Soudruh po stránke politickej je vyspělým a svoje vedomosti dobre uplatňuje i jako agitátor v pracovním kolektivu. Chyby, kterých se dopustil v souvislosti s případem ROČKA do kterého byl též zapojen napravit. Svěřené mu pracovní úkoly plní svědomitě, projevuje iniciativu a houževnatost, ve své práci. V případě SLÁNSKÝ spolupracoval na přípravě svědků k procesu, a tohoto úkolu se zhostil úspěšně. V pracovním kolektivu je oblíben.*“²³

19 Prípád preverovala inšpekcia ministra vnútra. Pozri: Tamže.

20 ABS, f. personálni spisy ministerstva vnútra. Personálny spis príslušníka ZNB Jozefa Mozolu. Velitelský posudek (nedatovaný).

21 Tamže. Por. MOZOLA Josef - zařazení do funkce staršího referenta.

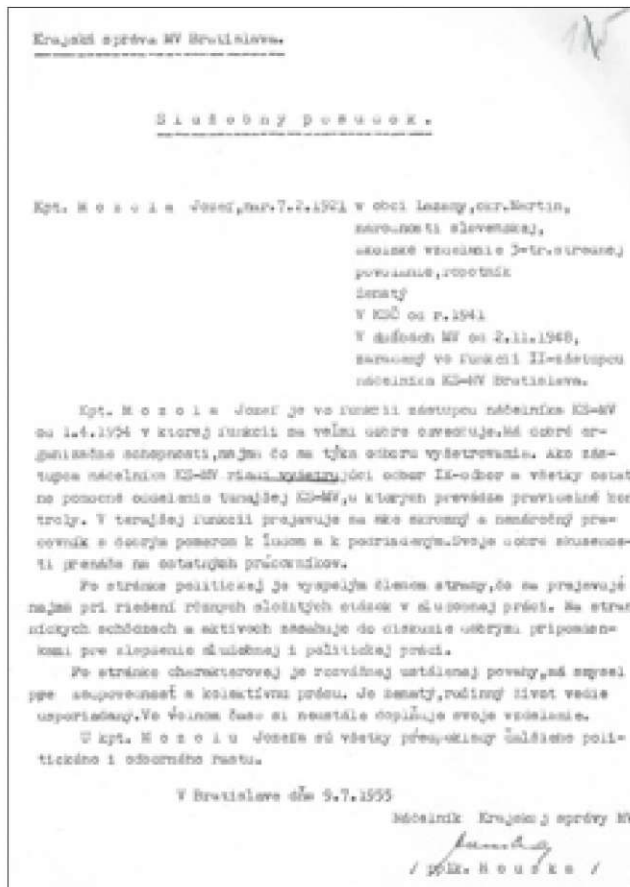
22 KAPLAN, K.: *STB o sobě*, s. 191. Mozola bol v prípade smrti Bojfova Holveka jedným z podozrivých. Spolu s manželkou ho viackrát vypočúvali, v roku 1951 a opakovane v roku 1954 im zobrali odtlačky prstov a podľa Mozolu v roku 1954 urobili pracovníci ŠtB aj tajné kópie kľúčov od bytu. Pozri: ABS, f. personálni spisy ministerstva vnútra. Personálny spis príslušníka ZNB Jozefa Mozolu. List ministromi vnútra R. Barákovi zo 14. 6. 1956

23 Tamže. Velitelský posudek z 9. 1. 1953.

Koncom mája 1953 navrhol náčelník správy vyšetrovania ŠtB pplk. Bohumil Doubek preradenie Jozefa Mozolu do funkcie náčelníka VI. (vyšetrovacieho) odboru krajskej správy ŠtB v Bratislave. Funkciu prevzal začiatkom júla 1953. Náčelník krajskej správy ŠtB v Bratislave mjr. Michal Králka ho po troch mesiacoch vo funkcii hodnotil kladne: „*V tomto zaradení sa dobre osvedčuje. Má smysel pre osobnú zodpovednosť, ktorú vie prenášať a vyžadovať od pridelených mu náčelníkov a orgánov. Dbá o výchovu svojich podriadených a vie správne hodnotiť nedostatky v práci. Ku kolektívu je úprimný a otvorený. Po stránke odbornej na pridelenom pracovisku problémy ovláda a tieto rieši jak z hľadiska politického tak aj odborného správne. Je snaživý, iniciatívny, dôsledný a obetavý. Po stránke politickej je na primeranej výške a svoje politické vedomosti si prehlbuje individuálnym štúdiom, ako samostatne študujúci v rámci RSŠ (rok stranického školenia - poznámka J. S.). Je prudšej povahy, ktorý nedostatok sa snaží odstrániť. Má dobré vojenské vystupovanie a rozkazy svojich predstavených náčelníkov plní správne a zodpovedne.*“ Služobné hodnotenie uzavrel stručne: „*Má všetky predpoklady ďalšieho politického, a odborného rastu a je schopný zastávať vyššiu služobnú funkciu.*“²⁴

Hodnotenie vzniklo dva týždne po zániku ministerstva národnej bezpečnosti, v čase, keď ministerstvo vnútra na čele s Rudolfom Barakom pripravovalo komplexnú reorganizáciu bezpečnostných zložiek. Na základe záverov kádrového posudku preto môžeme predpokladať, že už v tomto období počítalo vedenie ministerstva s jeho menovaním do novej riadiacej funkcie. Kolégium ministerstva vnútra na svojej 8. schôdzi 18. februára 1954 rozhodlo o menovaní Jozefa Mozolu do funkcie zástupcu náčelníka krajskej správy MV Bratislava pre vyšetrovanie.²⁵ Prevzal zodpovednosť za riadenie odboru vyšetrovania, oddelenia nápravných zariadení, 1. a 2. zvláštného oddelenia (štatisticko-evidenčný úsek a previerka korešpondencie), VIII. odboru (ochranka) a väznic v Bratislave a Trenčíne. K 1. júlu 1954 bol povýšený do hodnosti kapitán a pri príležitosti 10. výročia skončenia 2. svetovej vojny dostal vyznamenanie „Za službu vlasti“.

Náčelník krajskej správy MV Josef Houska hodnotil v októbri 1955 prácu Jozefa Mozolu



kladne: . . . možno hovoriť, že jeho zásluhou sa konsolidovala vážna situácia na odbore vyšetrovania, značne sa zvýšila kvalita práce a pod jeho vedením vyrástla celá rada schopných vyšetrovacích pracovníkov. Výsledky práce t. r. dokazujú, že odbor pod jeho riadením zvládol tie najťažšie prípady (NEMČEK, ČSMV, kulacké prípady). Kpt. MOZOLA Jozef prevádzka hlboké rozbory práce s jednotlivými referentami i náčelníkom odboru vyšetrovania, zúčastňuje sa priameho vyšetrovania, riadi najdôležitejšiu agentúru. (...) Pre ďalšiu jeho prácu je treba, aby nepodliehal tlaku okamžitej situácie, to znamená k skĺznutiu k živelnému riadeniu. Žive sa zúčastňuje na riadení KS MV, jeho pripomienky na štábe a rôznych poradách sú ale niekedy príliš široké a menej sa dotýkajú podstaty vecí. Je treba, aby sám viac vyšetroval najdôležitejšie prípady. Domnievam sa, že by bolo treba, aby s. kpt. MOZOLA Jozef prešiel vyššou odbornou školou. Je nutné zdôrazniť jeho obetavosť v práci a úsilie o vlastné sebazvedláva-

Služobný posudok z júla 1955. Zdroj: ABS

24 Tamže. Služobný posudok zo 14. 10. 1953.

25 SIVOŠ, J. - KINČOK, B.: Organizačná štruktúra a personálne obsadenie krajskej správy MV Bratislava v rokoch 1954 - 1966. In: Pamäť národa, ročník (roč.) VI, 2010, číslo (č.) 3, s. 41.



Cestovný pas „úradníka“ Jozefa Mozolu vydaný pri príležitosti jeho ročného štúdia na operatívnej škole KGB v Moskve. Zdroj: ABS

nie (...) /študuje právo na dial'ku/ i o politický rast príslušníkov.²⁶ Štúdium práva Mozola z neznámych dôvodov nedokončil. Aktívne pôsobil ako predseda Červenej Hviezdy.

V polovici roku 1956 pripravovalo vedenie ministerstva vnútra jeho vyslanie do ročnej operatívnej školy KGB v Moskve. Námiety k vyslaniu nemala ani správa kádrov MV, ktorá v tejto súvislosti hodnotila jeho pôsobenie v ZNB. Na prelome rokov 1955 - 1956 však stranícke a rezortné vedenie začalo s vyšetrovaním používania nezákonných metód vo vyšetrovaní v období rokov 1948 - 1953. V súvislosti s výpoveďami Bohumila Doubka a Vladimíra Kohoutka, ktorí boli napokon o rok neskôr odsúdení na 9, resp. 7 rokov väzenia, ale aj Karla Košťála, odvolaného z funkcie námestníka ministra vnútra, Milana Moučku a iných vyšetrovateľov, sa čoraz častejšie skloňovalo aj meno Jozefa Mozolu. Dialo sa tak predovšetkým v súvislosti s používaním psychického a fyzického násillia, vrátane dlhotrvajúcich výsluchov, nočného budenia, nepretržitého státia, bitia (najmä v prípade L. Holdoša a A. Haška), používania zvieracej kazajky (v prípade K. Šefika a A. Haška), temnice a pod.

Kádrová komisia pod vedením I. námestníka plk. Kudrnu, ktorá preverovala pracovné metódy používané na správe vyšetrovania MV konštatovala, že sa v čase pôsobenia na odbore vyšetrovania MV v Ruzyni dopúšťal porušovania socialistickej zákonnosti. Vyslanie do odbornej školy v ZSSR bolo preto pozastavené.

V polovici júna 1956 adresoval Mozola ministrovi vnútra Rudolfovi Barákovi trinásťstranový list, v ktorom opísal svoje pôsobenie v Ruzyni. Vinu za vlastné zlyhanie kládol veľkému tlaku na vyšetrovateľov, pod ktorým sa dopúšťali protizákonnej činnosti. Ministerstvo vnútra venovalo listu pozornosť. Krátka poznámka na úvodnej strane listu („s. Zadrobylek. Co navrhuje?“)²⁷ dávala tušiť, že v prípade Mozolu ešte nepadlo konečné rozhodnutie.

Začiatkom jari 1957 sa Mozola objavil na zozname príslušníkov ŠtB navrhnutých na štúdium v ZSSR. Správa kádrov MV 20. apríla 1957 urobila zvláštnu previerku a na jej základe odporučila jeho vyslanie do ročnej operatívnej školy. V hodnotení okrem mnohých pozitívnych vecí stálo: „Kpt. Mozola je naprosto nekompromisní k nedostatkom a v tomto směru potřebuje v jednání s podřízenými zejména vzhledem k jeho výbušné povaze používat více taktiky při řešení nedostatků všeho druhu s podřízenými pracovníky.“²⁸

V máji 1957 predložil nový návrh na vyslanie do školy KGB aj náčelník krajskej správy MV v Bratislave Josef Houska. Z textu bolo cítiť nie práve najlepšie, resp. zhoršujúce sa osobné vzťahy, ktoré vyplývali z postupnej straty dôvery pražského vedenia voči Mozolovi: „V poslednej dobe sa aktivne zapojil do operatívnej práce, prevádzka kontrolné schôdzky, prevzal na riadenie 1. spolupracovníka a ďalšieho si pripravuje k verbovke. Jeho nedostatkom je povrchné analyzovanie niektorých problémov, ktoré vyplýva jednak z nehlbokého a neuváženeho pohľadu na vec a jednak z neširokého politického rozhľadu. I pres tieto nedostatky sa jedná o súdruha oddaného s určitými skúsenosťami s riadiacej práce, ktorý pri získaní politických a odborných znalostí, ktoré dáva moskovská škola, môže v ministerstve vnútra urobiť ešte veľký kus práce.“²⁹

S návrhom na vyslanie súhlasil aj Celouťvarový výbor KSS. Urobil tak aj napriek tomu, že Mozola neabsolvoval nijakú odbornú ani politickú školu a nemal ani dostatočné všeobecné vzdelanie. Nedostatočné boli aj jeho operatívne skúsenosti. Až v priebehu roku 1957 prevzal riadenie V. odboru (kontrarozviedna činnosť) na úseku vodnej, leteckej a automobilovej dopravy a spojov a IX. odboru (spravodajská technika).

26 ABS, f. personální spisy ministerstva vnitra. Personální spis příslušníka ZNB Jozefa Mozolu. Služební hodnocení od 1. 1. 1954 do 31. 10. 1955.

27 Stanislav Zadrobylek (1918) bol náčelníkom správy kádrov MV v rokoch 1953 - 1956.

28 ABS, f. personální spisy ministerstva vnitra. Personální spis příslušníka ZNB Jozefa Mozolu. Kádrové vyhodnocení z 20. 4. 1957.

29 Tamže, MOZOLA Jozef, kpt. /7. 2. 1921/ - návrh na odoslání do jednoholeté školy v SSSR - predloženie.

V priebehu leta 1957 absolvoval prípravný kurz ruského jazyka a koncom augusta odišiel do ZSSR. Náčelník krajskej správy v Bratislave Josef Houska v jeho neprítomnosti vypracoval začiatkom októbra 1957 služobný posudok, ktorý zreteľne odhalil vzájomné vzťahy: „Ukázalo sa, že i napriek všetkej snahe, nedostal sa do hĺbky operatívnych problémov. Na závalu mu pri tom bolo aj to, že riešeniu otázok pristupoval príliš sebavedome, i keď závery svedčili často o nedôslednosti a povrchnosti a operatívnymi orgánmi boli prijímané s pochybami. Inak je potrebné zdôrazniť, že uložené úkoly plnil dôsledne a iniciatívne, bez ohľadu na pracovný čas. Po absolvovaní školy v SSSR - kam odišiel v auguste t.r. - musí zmeniť zásadne svoj postoj k príslušníkom. Prejavovali sa u neho tendencie planých - nič nehovoriacich - a frázovitých diskusií a k sekerničeniu v kadrovej politike. I napriek všetkým týmto uvedeným nedostatkom ide o súdruha, ktorý je naprosť oddaný myšlienke socializmu, bezpečnostnej práci, túto má rád a môže v nej byť platným pracovníkom. K tomu má pomôcť škola a po návrate systematické štúdium marx-leninskej literatúry, ktorého nedostatok bol príčinou jeho zaostávania”.³⁰

Po absolvovaní školy KGB sa Mozola vrátil do pôvodnej funkcie zástupcu náčelníka krajskej správy MV v Bratislave a začal študovať trojročný právnický kurz. V roku 1959 riadil odbor vyšetrovania, oddelenie nápravných zariadení, 1. zvláštne oddelenie a V. odbor. Pri príležitosti 15. výročia skončenia 2. svetovej vojny mu bolo udelené vyznamenanie „Za zásluhy o obranu vlasti“ a k 1. júlu 1959 bol povýšený do hodnosti major. Pôsobil ako podpredseda Slovenského výboru telesnej výchovy.

Začiatkom roku 1960 sa v súvislosti so zmenami v územno-správnom členení ČSR pripravovala reorganizácia krajských a okresných bezpečnostných štruktúr. Vedeniu ministerstva vnútra vytvorila priestor na „racionalizačné kadrové opatrenia“. Kam bude smerovať kariéra Jozefa Mozolu naznačil služobný posudok, ktorý vypracoval náčelník krajskej správy MV v Bratislave Josef Houska v januári 1960.³¹ V posudku poukázal na menšie operatívne skúsenosti a organizátorské schopnosti Jozefa Mozolu, ako aj malú inicia-

Služební hodnocení

na dobu od 19... do 19...

na Majora Josefa Mozolu
(jmeno, příjmení, jméno)

Zařazení zástupce náčelníka KS-MV Bratislava
(funkce, název zařízení, odbor, oddělení)

Data narození 7.8.1921 Přislušenství ke KSČ, od kdy 2.1.1948 národnost slovenská

Od kdy ve služběch min. vnitra 2.11.1948 Od kdy ve funkci 1.4.1954

Všeobecné vzdělání 3 třídy meštianské školy

Odborné školení v min. vnitra 1 roční operat. šk. v KSČ, kdy od 1.9.1957 - 27.7.58
na službu vlastní a

Vyznamenání 2x Za zásluhy o obranu vlasti, Trety -/-

Stručný závěr z posledního služebního hodnocení v r. 19...

I. TEXT ZHODNOCENÍ

Mjr. M O Z O L A pracuje v orgánech MV od 2.11.1948. Prošel celý řad pracovišť - všemi stupni neoperativních - na MV i KS - MV, v Praze. Dne 1.4.1954 byl jmenován zástupcem náčelníka KS - MV. V r. 1957 - 1958 absolvoval odbornou - politickou školu v SSSR. Je čestným, poctivým a hálčevným pracovníkem s menšími operativními zkušenostmi i organizačními schopnostmi. Zverovaný úsek řídí poctivo. Mále přispívá vlastním iniciativou k řešení problémů KS - MV. Uvedené nedostatky mu nedovolují hluboko a perspektivně analyzovat věci a robíť správné závěry. Lpíe na povrchu a preto ani jeho autorita u operativních náčelníků nie je zvláštna.

Na druhej strane je potrebné vyzdvihnúť jeho kvality na desku vyšetrovania, kde pečlivo dbá na dodržiavanie socialistickej zákonnosti a objektivnosti vyšetrovania. Má vysokú pracovnú morálku, snaží sa poctivo plniť všetky úkoly. Vo svojej práci potrebuje byť riadený, pretože na základe uvedených nedostatkov robí často nesprávne odborné i politické závěry.

Poctivo sa stará o prípravu II. CS i keď i tu by mal vniesť viacej pevného systému. Podlieha živelnosti v práci. V hodnotení vecí a ľudí býva jednostranný a robí preto niekedy neobjektívne závěry.

Hodnotenie previedol :
Náčelník KS - MV :
J. Houska

Podpis hodnoteného :
Jozef Mozol
Brislava, 20. 1. 1960

tívu pri riešení problémov krajskej správy. Ako ďalej uviedol: „uvedené nedostatky mu nedovoľujú hluboko a perspektívne analyzovať veci a robíť správné závěry. Lpíe na povrchu a preto ani jeho autorita u operatívnych náčelníkov nie je zvláštna“. Hoci v ďalšej časti hodnotenia vyzdvihol jeho „kvality na úseku vyšetrovania, kde pečlivo dbá na dodržiavanie socialistickej zákonnosti a objektivnosti vyšetrovania“, dodal zároveň, že „vo svojej práci potrebuje byť riadený, pretože na základe uvedených nedostatkov robí často nesprávne odborné i politické závěry”.³² Jozef Mozola sa proti posudku odvolal. Rozkazom

Služobný posudok zo začiatku roku 1960.

Zdroj: ABS

30 Tamže, Služební hodnocení od 1. 10. 1955 do 1. 10. 1957.

31 Josef Houska, absolvent operativnej školy KGB, požíval absolútnu dôveru pražského ministerstva vnútra. V novembri 1961 sa stal náčelníkom Hlavnjej správy rozvedky.

32 ABS, f. personální spisy ministerstva vnitra. Personální spis příslušníka ZNB Jozefa Mozolu. Služební hodnocení (nedatované, január 1960).

ministra vnútra k 1. aprílu 1960 prevzal funkciu náčelníka nápravno-pracovného tábora (NPT) v Leopoldove.

Minulosť napokon dobehla Jozefa Mozolu po zmene vo vedení ministerstva vnútra. Začiatkom decembra 1962 ho minister Lubomír Štrougal zbavil výkonu funkcie³³

(769/1962 z 28. 11. 1962) a dňom vyhlásenia rozkazu (16. 12.) mu bola odňatá hodnosť. Dôvod: „používal v dobé konaní politických procesů v letech 1949 až 1953 nezákonných a nesprávných metod v práci“.³⁴

Zomrel 1. júla 1994 v Trnave.

Dosiahnutá hodnosť:

2. 11. 1948	strážmajster
1. 10. 1949	štábný strážmajster
1. 6. 1950	vrchný strážmajster
1. 1. 1951	poručík
1. 1. 1953	nadporučík
1. 7. 1954	kapitán
1. 7. 1959	major

Vyznamenania:

1946 Rád SNP a odznak čs. partizána,
1951 sovietske vyznamenanie Za víťazstvo nad Nemeckom,
1953 Za statočnosť,
1955 Za službu vlasti
1959 Za zásluhy o obranu vlasti
1960 čestné uznanie za dlhoročnú, obetavú a príkladnú prácu v službách MV

Kádrový rozkaz ministra
vnútra ČSSR o odňatí
hodnosti z dôvodu
používania nezákonných
a nesprávných metod.
Zdroj: ABS

V Ý P Í S	
K á d r o v ý r o z k a z ministra vnútra číslo 770	
Čl.1. Odňatí hodnosti	Podle ustanovení § 6, odst.1, písm.b, zák.č.76/1959 Sb o d n í m á m dnem vyhlášení rozkazu hodnost 16/12/1962 mjr. M O Z O L A Josef / 7.2.1921 / náčelník NPT Leopoldov Důvod: používal v době konání politických procesů v letech 1949 až 1953 nezákonných a nesprávných metod v práci. Nutno posuzovat jako zvýhodnění zařadu zaměstnán- ve smyslu ustanovení § 3, vyhl.82/59 Sb. Od vrácení peněžitých požitků vyplacených za řádnou dovolenou ze r.1962 se upouští. Za správnost opisu: npor. <i>Jurák</i> Ministr vnútra: Lubomír Š t r o u g a l v.r.

33 Vyhlásenie rozkazu o zbavení funkcie a zoznámenie s dôvodmi prepustenia urobil námestník MV Jindřich Kotál v prítomnosti náčelníka Správy nápravných zařízení plk. dr. Oldřicha Mejdra a predsedu útvarovej organizácie KSČ NPT Leopoldov.

34 ABS, f. personální spisy ministerstva vnútra. Personální spis příslušníka ZNB Jozefa Mozolu. Kádrový rozkaz ministra vnútra číslo 770 - Výpis.

Projekcia dokumentárnych filmov o období komunistickej totality

Prešov 1. 12. 2010

Pri príležitosti výročia „nežnej revolúcie“ v novembri 1989, spojenej s pádom komunistického režimu, si každoročne pripomínáme nielen novembrové udalosti, ale aj obdobie vyše štyridsaťročnej vlády komunistickej totality v Československu.

So snahou upriamiť pozornosť študentov Prešovskej univerzity i širšej verejnosti na obdobie neslobody sa 1. decembra 2010 uskutočnila v Audiovizuálnom štúdiu Centra celoživotného a kompetenčného vzdelávania Prešovskej univerzity v Prešove projekcia dokumentárnych filmov o období komunistickej neslobody. Projekt bol organizovaný Ústavom pamäti národa a Centrom celoživotného a kompetenčného vzdelávania Prešovskej univerzity v Prešove s ambíciou rozvíjania vzájomnej spolupráce oboch inštitúcií.

Prezentácia dokumentárnych filmov nadviazala na úspešné podujatie Projekcia November '89, uskutočnené na pôde Prešovskej univerzity v roku 2009, v rámci ktorej boli pripravené otvorené projekcie dokumentov z ponuky ÚPN a následná diskusia s historikmi a priamymi aktérmi novembrových udalostí 1989 (bližšie pozri *Pamäť národa* 01/2010, s. 66).

V rámci decembrového projektu 2010 boli premietnuté tri dokumentárne filmy z produkcie Sekcie audiovizuálnej pamäti ÚPN v dvoch blokoch s rovnakým programom, doplnené sprievodným slovom tvorcov a odborných pracovníkov ÚPN Ondreja Krajňáka, Patrika Dubovského a Eduarda Stana.

Úvodný film režiséra M. Homolku *Brainwashing* podal prostredníctvom výpovedí viacerých politických väzňov pohľad na praktiky Štátnej bezpečnosti, aplikované v komunistických väzeniach v 50. rokoch 20. storočia.

V poradí druhý odvysielaný film D. Ondruša *Vol'ne žijúca mládež* poskytol výpoveď speváka hudobnej punkrockovej skupiny Zóna A o jeho spolupráci so Štátnou bezpečnosťou v 80. rokoch 20. storočia. Dokument okrem postupov Štátnej bezpečnosti zachytáva sna-

hu komunistického režimu kontrolovať verejný život občanov vrátane mládeže.

Záverečným dokumentom projekcie bola *Sviečková manifestácia* režiséra O. Krajňáka. Dokument predstavuje autentický záznam násilného zásahu štátnych bezpečnostných zložiek proti pokojnej demonštrácii veriacich, ktorá sa ako verejný prejav odporu občanov voči komunistickému režimu uskutočnila 25. marca 1988. Film bol vytvorený z autentických záberov skrytých kamier ŠtB, doplnených o komentáre účastníkov manifestácie a pohľady súčasnej mládeže na túto udalosť.

V závere oboch blokov bola otvorená diskusia s otázkami na pracovníkov ÚPN.

Projekcia sa realizovala v rámci projektov Po stopách slobody a Europe for Citizen's Programme. Za Prešovskú univerzitu sa na organizácii podujatia podieľali M. Javor, F. Franko a M. Pekár.

Prezentovanie novembrových udalostí atraktívnou formou prostredníctvom dokumentárnych filmov opäť zaznamenalo úspech a potvrdilo záujem študentov o témy, ktoré sú i v súčasnosti stále aktuálne.

Mgr. Zuzana Tokárová

(1984) Interná doktorandka
Inštitútu histórie Filozofickej
fakulty Prešovskej univerzity
v Prešove



Projekt internetového portálu Pamäť národa Svedkovia z obdobia neslobody

PhDr. Jana Otočková

(1985), absolventka
Filozofickej fakulty
Univerzity Konštantína
filozofa v Nitre, študijný
odbor translatológia.
Pracuje v Ústave pamäti
národa

Projekt Ústavu pamäti národa s názvom „Svedkovia z obdobia neslobody“ získal v roku 2010 finančnú podporu Európskej komisie prostredníctvom programu Európa pre občanov. Vďaka získanému grantu má možnosť i naďalej nakrúcať, detailne spracúvať a publikovať svedecké výpovede obetí nacizmu a totalizmu.

Prostredníctvom medzinárodného internetového portálu Pamäť národa (www.memory-of-nation.eu) a web stránky Ústavu pamäti národa (www.upn.gov.sk) majú zamestnanci referátu Oral history možnosť sprístupniť bádateľom aj širokej verejnosti prehľadnou a zrozumiteľnou formou individuálne svedectvá pamätníkov významných dejinných udalostí. Uložené celé nahrávky sú doplnené podrobnou minutážou každej z nich, audiovizuálnymi ukážkami, životopisnými textami, fotografiami, archívnymi dokumentmi, odkazmi na medialne výstupy a ďalšími materiálmi. Jednotliví pamätníci sú vždy priradení k dejinným epochám, výročiam a pamätníckym kategóriám. Všetky materiály sú prekladané aj do anglického jazyka, aby boli prístupné a užitočné aj pre zahraničnú verejnosť.

V neposlednom rade treba tiež spomenúť, že práve poznanie jedinečných životných príbehov pamätníkov môže byť cestou, ako priblížiť nedávnu európsku minulosť najmladšej generácii. Napriek tomu, že subjektívne výpovede pamätníkov nemôžu priniesť vyčerpávajúce historické poznanie, môžu zásadným spôsobom prispieť k jeho obohateniu.

Aj vďaka získanému grantu bolo v rámci projektu Svedkovia z obdobia neslobody do konca roka 2010 bilingválne publikovaných 25 životopisných profilov pamätníkov, pričom do konca septembra 2011 bude detailne spracovaných a internetovo zverejnených spolu vyše 70 svedectiev. Na základe zmluvy ÚPN s Oddelením slovenského národného korpusu JÚL.Š SAV bolo do konca roka 2010 prepísaných 85 audiovizuálnych svedeckých výpovedí. Tieto prepisy ďalej slúžia na podrobné spracovanie jednotlivých záznamov svedkov z obdobia neslobody, na vedecké a bádateľské účely historikov, študentov, žurnalistov, atď. Vzhľadom na prebiehajúcu spoluprácu sú získané transkribované a bilingválne textovo spracované materiály veľmi vzácnu súčasťou narastajúceho audiovizuálneho archívu ÚPN.

Do projektu Svedkovia z obdobia neslobody sa zapojili viacerí externí zamestnanci a v rámci stáže aj študenti vysokých škôl, ktorých táto problematika oslovila a majú možnosť prepojiť svoje teoretické poznatky s praxou. V rámci projektu prebiehajú pravidelné stretnutia celého tímu spolupracovníkov, na ktorých si majú možnosť navzájom odovzdávať získané skúsenosti a prezentovať svoje názory. Medzi takéto stretnutia sa zaradil aj ďalší z medzinárodných workshopov, ktorý organizovalo OZ Post Bellum na pôde Ústavu pamäti národa dňa 15. februára 2011. Bol veľkým prínosom v oblasti rozvíjajúcej sa medzinárodnej spolupráce v rámci internetového portálu Pamäť národa.



Nakrúcanie svedeckej
výpovede.

Foto: Štefan Badura

PEKNIK, M. (zost.): Slovenské národné povstanie 1944: Súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny. Bratislava: Ústav politických vied SAV - Múzeum SNP 2009, 456 s.

Po neuveriteľných piatich rokoch sa do rúk priaznivcov obdobia druhej svetovej vojny dostáva zborník z konferencie usporiadanej v auguste 2004 pri príležitosti 60. výročia Slovenského národného povstania. Ako už v úvode podotýka zástupca jej spoluorganizátora Dezider Tóth, odborné podujatie si vytýčilo za cieľ „prezentovať najnovšie výsledky z výskumu danej problematiky, obohatiť doterajšie poznania a sprostredkovať ho širšej verejnosti“. To sa publikácii pod editorskou taktovkou Miroslava Pekníka čiastočne podarilo, po viacerých stránkach však zaostala za očakávaním.

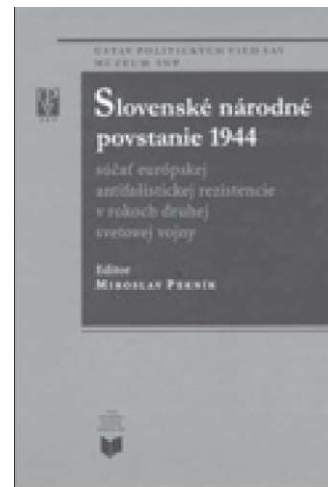
Zborník tvorí celkovo 27 štúdií, ktoré zostavovateľ podľa tematického zamerania rozčlenil do troch častí. Bohatú zmes príspevkov otvára rozsiahla pilotná stať Jána Stanislava „Slovenské národné povstanie 1944 - súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny“. J. Stanislav nej podáva prierez histórie zahraničného a domáceho odboja, ktoré dáva do súvislosti s politicko-vojenským vývinom na Slovensku a v Európe v období rokov 1939 - 1944. Pomernú časť príspevku tvorí analýza príprav Povstania a krátka rekapitulácia jeho priebehu. Všeobecný charakter má i štúdia Ivana Kamenca „Slovenská spoločnosť v rokoch 1939 - 1944“, uvádzajúca prvý tematický blok s názvom „Vojensko-politické aspekty odboja na Slovensku a jeho vyústenie do SNP“. Autor sa pokúša esejistickým štýlom definovať vývoj vzťahu občana k štátu, resp. nastolenej totalitnej moci, pričom poukazuje aj na determinanty, ktoré ho ovplyvňovali. Ako demonštruje na viacerých príkladoch, ľudácky režim sa snažil regulovať postoje obyvateľstva vo svoj prospech najmä populárnymi inovatívnymi opatreniami či zásahmi sociálno-ekonomického rázu (arizácie, odstránenie nezamestnanosti, rodinné a drahotné prídavky atď.). Ani ony však v konečnom dôsledku nedokázali stlmiť rastúce prejavy pesimizmu, alibizmu a defetizmu v spoločnosti po zvrate frontovej situácie roku 1943. V spojitosti s týmto fenoménom navodzuje otázku, do akej miery mali informácie slovenskej spoločnosti o vojnovej realite, ktorú jej sprostredkovali predovšetkým skúsenosti vojakov z ťaženia proti Sovietskemu zväzu, dosah na formovanie postojov k rezistentnému hnutiu. I. Kamenec v príspevku son-

duje aj zmyšľanie dobovej inteligencie, vplyv cirkvi na ľudí a celkovú tvár života v prvej Slovenskej republike. Zámermi československého Ministerstva národnej obrany v Londýne na využitie slovenskej armády pred Slovenským národným povstaním sa vo svojej štúdii zaoberá Jozef Bystrický. Plány na realizáciu prevratovej akcie vytvorila už v lete 1941 Študijná skupina exilového čs. Ministerstva národnej obrany. Po zrušení Študijnej skupiny prebral jej úlohy Štáb pre vybudovanie čs. brannej moci. J. Bystrický detailne analyzuje celú škálu podôb plánovaného povstania a neskoršiu koordináciu domáceho odboja s Londýnom. Do konfesionalnej problematiky načiera príspevok Daniely Baranovej „Evanjelickí antifašisti v odbojových skupinách“. Autorka v úvode popisuje príčiny nedôvery evanjelikov k ľudáckemu režimu. Tie okrem tradičných historických predsudkov voči nim vyplývali najmä z neadekvátneho zastúpenia reprezentantov luteránskeho vierovyznania v Sneme a vláde, ako aj z celého radu diskriminačných opatrení namierených proti tejto „trpenej“ nekatoľickej menšine.

Nerovnoprávne postavenie v štáte potom zákonite priviedlo mnohých evanjelikov k angažovaniu sa v rozličných opozičných skupinách alebo priamo k ich organizovaniu. Uvedenú skutočnosť D. Baranová dokazuje na príkladoch skupín Obrana národa, Demec, Flóra, Hela, či skupinách Jána Lichnera, Jána Ursínyho a Jozefa Lettricha, Vavra Šrobára a Fedora Zorkócyho. Veľmi zaujímavým a prínosným je príspevok Ondreja Podolca „Snem Slovenskej republiky a Povstanie“. O. Podolec načrtáva proces kreovania slovenského snemu, jeho formovanie v podmienkach zániku demokracie, zloženie a rozvrstvenie podľa politickej orientácie. V ďalšej časti štúdie rozoberá kontakty členov zákonodarného zboru s ilegalitou (Čarnogurský, Hollý, Sidor, Sokol a i.), možnosti ich využitia v plánoch domácej opozície a londýnskeho exilu, a tiež neskoršiu reálnu participáciu poslancov v Povstaní. Veľmi živo opisuje deklasovanú atmosféru v Sneme na sklonku vojny, keď už poloprázdny parlament iba dožíval a stal sa príznačným menovateľom zanikajúceho režimu. „Každodennosť v SNP“ analyzoval vo svojom príspevku Róbert Arpáš. Svoju pozornosť zameriaval predovšetkým na administratívnu organizáciu povstaleckého územia po stránke zabezpečenia chodu politickéh-

Bc. Anton Hruboň

(1989), študent histórie na Fakulte humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a šéfredaktor odborného internetového časopisu www.druhasvetova.sk



ho, sociálneho, hospodárskeho a kultúrneho života. Treba poznamenať, že názov štúdie nie celkom korešponduje s jej obsahovým zameraním - tá totiž viac-menej reflektuje spomínané aspekty len na úrovni Banskej Bystrice, pričom podoba života v iných „povstaleckých“ mestách zostávajú obidené. Príspevok by bol akiste ešte zaujímavejší, keby sa R. Arpáš okrem inštitucionálnej organizácie života počas Povstania upriamil aj na jeho iné, menej prebádané a často kontroverzné stránky - napríklad spolužitie civilného obyvateľstva s partizánmi a pod. Český historik Václav Vondrášek v ďalšej štúdii bloku osvetlil „Aktivity Hlavního velitelství Hlinkovy mládeže v závěrečné fázi existence slovenského státu a přechod do exilu“. Príspevok kladie dôraz najmä na organizáciu spravodajských a diverzných kurzov a počiatočnú etapu pôsobenia príslušníkov HM v Rakúsku i na domácej pôde po roku 1945. V závere opisuje činnosť protištátnych skupín na území Slovenska, ktorých jadro tvorili práve bývalí háemisti. Vojenskou problematikou sa zaoberá štúdia Igora Baku „K nasadeniu civilného obyvateľstva na opevňovacie práce počas nemeckej okupácie Slovenska v rokoch 1944 - 1945“. I. Baka v nej demonštruje snahu Ministerstva národnej obrany a dobovej propagandy o mobilizáciu občanov a analyzuje príčiny nechuti zapojiť sa do budovania obranných postavení. Tie vyplývali najmä zo všeobecnej pasivity, rezignácie a strachu z potenciálneho odvečenia za hranice. Daná situácia sa nezlepšila ani napriek možným postihom, ktorými mohli byť sabotéri potrestaní. „Riešenie židovskej otázky po vypuknutí SNP“ hodnotí Katarína Hradská. Po rozsiahlom, azda až pridlhom úvode, kde načrtla podoby perzekúcií Židov na Slovensku pred Povstaním, zosumarizovala základné známe fakty o prenasledovaní židovskej menšiny po 29. auguste 1944. Niet divu, že veľa jej príslušníkov povstaleckú akciu podporilo a aktívne sa do nej zapojilo. Tzv. novácka skupina, ktorá vznikla po rozpustení pracovného tábora na Hornej Nitre, sa však celkom určite nemohla stať súčasťou „štvrtej taktickej československej povstaleckej armády“, ale štvrtej taktickej skupiny 1. Československej armády na Slovensku. S problematikou perzekúcií v období rokov 1944 - 1945 súvisí aj stručná štúdia Miroslavy Langhamerovej „Slováci v Terezíne“. Ako píše autorka, osoby pochádzajúce zo slovenského územia síce nemali v tomto tábore príliš početné zastúpenie, no i tak archívne fondy disponujú menami desiatok osôb, ktoré okúsili jeho útrapy. Okolnosti, za akých sa v Terezíne ocitli, M. Langhamerová ukazuje na príkladoch niekoľkých z nich. Dopad Povstania na frontový vývoj rozoberá práca Klausa Schönherra

„Die Auswirkungen des slowakischen Nationalaufstandes auf die südliche Ostfront“. V štúdii „Heimatschutz - medzi realitou a ilúziou. Organizácia a formovanie nemeckej Domobrany“ rieši Michal Schvarc otázku formovania bezpečnostných zložiek vytváraných z príslušníkov nemeckej menšiny od leta 1944. Ich prvoradým cieľom bola ochrana nemeckých obcí na Slovensku, no súčasne disponovali aj právomocami pomocných policajných zborov, asistovali pri evakuácii slovenských Nemcov na ríšske územie a neskôr sa tiež čiastočne podieľali na viacerých represívnych akciách proti partizánom, povstalcovi a civilnému obyvateľstvu. M. Schvarc popisuje ich organizáciu a pôsobenie v jednotlivých sídelných oblastiach, pričom najväčší priestor venuje Hauerlandu (kremnicko-pravnianska oblasť) a Spišu. Hoci uvádza, že práca je len jedným z prvých vecných vkladov do poznania pojednávanej problematiky, na základe výsledkov svojho bádania presvedčivo koriguje staršie hodnotenia Heimatschutzu (najmä zo strany bývalých účastníkov SNP), podľa ktorých boli tieto jednotky kvalitne vycvičené a vynikali dobrou bojovou silou. Skutočnosť však bola opačná, slovenskí Nemci vo všeobecnosti neprejavovali veľké nadšenie vstupovať do oddielov. Ich využitie v bojových akciách navyše znemožňoval akútny nedostatok výstroje a výzbroje. Prvý tematický blok príspevkov uzatvára štúdia Oldřicha Vaněka „Skupina 421 a prechod príslušníkov východoslovenskej armády na partizánsky spôsob boja“. O. Vaněk sa venuje otázke zapojenia sa vojakov východoslovenskej armády do odboja a Povstania s dôrazom na príslušníkov 2. pešej divízie. Štúdia okrem celkovej situácie a stavu príprav na ozbrojené vystúpenie popisuje proces demilitarizácie divízie nemeckými okupačnými jednotkami, a tiež osudy jej členov, ktorí sa nenechali odzbrojiť a pokračovali v boji - či už v rámci tzv. Skupiny 421 alebo povstaleckej armády.

„Powstanie Słowackie“ na tle situácii spoľeczno-politycznej Europy Środkowo-Wschodniej w 1944 r.“ je názov štúdie poľského historika Wacława Długoborskeho, ktorá uvádza druhý tematický blok zborníka *Medzinárodné aspekty SNP* a líči všeobecnú spoločensko-politickú situáciu v strednej a východnej Európe roku 1944. Príspevok Pavla Petrufa „Francúzska diplomacia, česko-slovenská exilová vláda a Slovensko v čase SNP“ mapuje vývoj vzťahov francúzskej zahraničnej politiky k československému exilu a prvej Slovenskej republike v rokoch 1938 - 1940, vzťah vichystickej vlády k uvedeným politickým reprezentáciám, ako aj diplomatické kontakty de Gaullovoho Slobodného

Francúzska s Londýnom od leta 1940 do vypuknutia Povstania. Z iného pohľadu sú dve štúdie amerického historika Jima Downsa. V prvej z nich - „Dawes mission, Banská Bystrica symposium” píše o osudoch americkej misie letcov pôsobiacich na území Slovenska v jeseni 1944. I keď autorovi nemožno uprieť dôkladnú znalosť problematiky, frekventovane používané skratky anglických spojení a armádnych hodností vyznievajú bez ich predošlého vysvetlenia pre menej erudovaného čitateľa dosť máľúco. Omnoho zaujímavejšie názory - najmä z hľadiska vzťahu Sovietskeho zväzu k Povstaniu, prináša ďalšia, hoci rozsahovo krátka štúdia „Allied Aid to the Uprising”. J. Downs tu potvrdzuje tézu, podľa ktorej si Moskva neželala úspech povstaleckej akcie. Bolševické vedenie sovietského štátu ju cez svoju triednu optiku považovalo za „buržoáznú” a v podstate nežiaducu. Z tohto dôvodu tak i jeho vojensko-materiálne zásobovanie ostávalo ďaleko za ideálom. Ďalšie veľmoci antinacistickej koalície - Veľká Británia a USA - neposkytli podľa J. Downsa Slovensku adekvátnu podporu preto, lebo ho považovali za Stalinovu sféru vplyvu, a navyše boli zaneprázdnené operáciami v západnej Európe, Taliansku a južnom Pacifiku. Na podklade výskumu vo fondoch týchto krajín ju hodnotí Igor Uhrík. V príspevku „Slovenské národné povstanie v britských a amerických archívoch” sa zaoberá vojenskou pomocou demokratických mocností s dôrazom na postup Benešovej exilovej vlády, ktorá ju zabezpečovala. Chronologicky popisuje spoluprácu medzi Výkonným orgánom zvláštnych operácií (SOE) a československými orgánmi v Londýne od novembra 1941 do júla 1944, vzťahy s americkým Úradom strategických služieb (OSS), rokovania o dodávkach zbraní v rozmedzí mesiacov marec - jún 1944, a napokon aj podobu jej samotnej realizácie v období po auguste 1944. Zodpovednosť za faktické zlyhanie zásobovania povstalcov zo strany Spojencov kladie práve exilovej vláde, ktorá zahatala ich zbrojenie americkým OSS. Takisto nielenže nezabezpečila sovietsky súhlas na spomínanú pomoc, ale naopak, svojím postupom „*podnietila sovietske podozrenie voči Britom a vlastne sa pričinila o to, že Sovieti na britské žiadosti nikdy neodpovedali*”. „Odraz Slovenského národného povstania v českém protektorátním tisku” na príkladoch periodík *Lidové noviny*, *Národní politika*, *Polední list*, *Nedělní České slovo* a *Večerní České slovo* rozvádza Jan Rychlík. Ako konštatuje, po počiatkovej bezradnosti protektorátnych žurnalistov sa od polovice septembra začali v tlači objavovať prvé ostrejšie články a komentáre o udalostiach

na Slovensku. Povstanie bolo interpretované ako pokus bolševikov a Židov, riadených Londýnom a najmä Moskvou, ktorí chcú prevziať moc plne do svojich rúk. Pre odstrašujúci efekt sa často zdôrazňovali veľké vojnové škody spôsobené bojmi alebo partizánske represálie voči civilistom. So zámerom zdokumentovať posledne spomínané fakty na ich neskoršie propagandistické využitie podnikla skupina tzv. aktivistických novinárov koncom októbra 1944 dokonca aj viacdňovú pracovnú cestu na Slovensko. Štúdia „Ukrajinskí evakuanti a ich postoj k Povstaniu” od dvojice Michal Šmigel' - Peter Mičko sonduje prechodný pobyt obyvateľstva z Ríšskeho komisiariátu Ukrajina a Generálneho Gubernátu na území Slovenska v záverečnej etape druhej svetovej vojny. Okrem príčin, pre ktoré museli tieto osoby opustiť svoje domovy, a opatrení slovenských orgánov v súvislosti s plánovaným príchodom utečeneckých vln v lete 1944, čiastočne autori venujú pozornosť aj bojovému nasadeniu ukrajinských vojakov v procese potláčania Povstania. Blok uzatvára koreferát lekára Miloša Kelemenena „Slovenský klub vo Švajčiarsku (krajanská organizácia)” s podtitulom „Pohľad ľudáckej emigrácie na SNP a neoludáci vo Švajčiarsku”. Spočiatku sa M. Kelemen pokúša definovať vplyv exilovej historiografie na spolkový život vo Švajčiarsku, ktorý jej predstavitelia a sympatizanti presadzovali najmä prostredníctvom článkov v časopise *Slovenské zvesti*. Postupne sa však od pôvodne zmýšľanej témy odchyľuje a príspevok sa mení doslova na primitívnu spíškú osobných útokov. V samom rozhorčení nad aktivitami „*neoludákov a iných fašistov*” komicky zabúda, že jeho politický ideál - medzivojnové Československo - nezaniklo v dôsledku udalostí zo 14. a 15. marca 1938, ale 1939.

Tretia časť publikácie „SNP - ľudia a osudy” predostiera príspevky dotýkajúce sa viac i menej známych osobností spojených s Povstaním. O vybraných predstaviteľoch vojenského odboja píše vo svojej štúdii „Slovenskí legionári v SNP (Druhýkrát v odboji)” Miloslav Čaplovič. M. Čaplovič poukazuje na fakt, že mnoho bývalých veteránov prvej svetovej vojny síce v marci 1939 odmietalo vyhlásenie samostatného Slovenského štátu, no po jeho vzniku sa viacerí z nich úspešne etablovali v štruktúrach novovytvorenej slovenskej armády a zaznamenali neprehliadnuteľný hodnostný vzostup. S vývojom frontovej situácie v neprospech Nemecka svoje postoj postupne prehodnotili a zapojili sa do príprav a realizácie Povstania. Na ďalších stránkach autor ilustruje činnosť najvýznamnejších exlegionárov s dôrazom na obdobie ro-

kov 1944/45. V krátkych biografických medailónikoch sa venuje kariére Rudolfa Viesta, Jozefa M. Kristína, Pavla Kunu, Michala Širicu, Jána Černeka, Ladislava Bodického, Jána Imra, Ferdinanda Čatloša, Branislava Manicu a ďalších. Nezabúda ani na povojnové postihy niektorých zo strany retribučného ľudového súdnictva, ani perzekúcie justičnými orgánmi komunistického režimu, ktorý ich po uzurpovaní moci vo februári 1948 postihol ešte omnoho razantnejšie. „Príbeh Emila Tomeša“ prináša čitateľovi Jozef Jablonický. Bývalý disidentský historik upozorňuje najmä na odvrátenú stránku Tomešovej činnosti na sklonku vojny, ktorú historiografia dlhodobo obchádzala - E. Tomeš totiž okrem svojej účasti v Povstaní pôsobil po jeho potlačení ako konfident nemeckej bezpečnostnej služby. J. Jablonický rovnako vyvracia legendu o tom, že padol na barikádach počas pražského povstania. Život E. Tomeša síce vyhasol skutočne v Prahe v máji 1945, smrteľná guľka ho však nezasiahla v boji, ale v čase, keď sa náhodne vyklonil z okna bytu, aby zistil príčinu strelby na ulici. Príspevok Viery Kováčovej „Jozef Tiso a Povstanie“ sa pokúša hodnotiť vzťah prezidenta k ozbrojenej akcii, a to najmä na základe dobovej a povojnovej tlače. Štúdiá nemá novátorský charakter, čo by nebolo až takým mínusom, keby autorka zvolila historickejší a vyváženejší prístup k problematike. Tak napríklad v časti, kde hovorí o Tisovom postoji k Sovietskemu zväzu, píše, že „vedel všetko o tom, čo je zlé v stalinistickom režime, no spojil sa s Hitlerom, ktorý utvoril ešte neludskejší politický systém“. O tomto odvážnom tvrdení, ktoré skryte bagatelizuje zločinnosť bolševizmu, by sa dalo dlhé hodiny polemizovať. Okrem celkom zbytočného moralistického glosovania Tisových krokov v období pred augustom 1944, pri ktorých akoby V. Kováčova pozabúdala na geopolitické postavenie Slovenska a reálne páky ľudáckej garnitúry, dost' nepochopiteľne vidí paralely Tisovho zotrvania v prezidentskej funkcii v *Byzantských listoch* od stredovekého kronikára Michala Psellosa (!). Povedľa rozličných prapodivných konštrukcií možno v autorkinom článku nájsť i faktografické chyby. Na slávnostnej manifestácii 30. októbra 1944 v Banskej Bystrici príslušníci Domobrany neboli vyznamenávaní (jej názov mimochodom V. Kováčova nesprávne píše s malým začiatčným písmenom), tí sa jej totiž až na niekoľko jednotlivcov v počte asi 10 mužov ani nezúčastnili. Podobne už dnes rozhodne neobstoí ani tvrdenie, podľa ktorého Povstanie nebolo vojensky porazené, ale iba „potlačené do hôr“. „Osud Jozefa Juráša po roku 1948“ je témou príspevku Norberta Kmet'a. J.

Juráš bol jedným z plejády evanjelických kňazov prenasledovaných tak ľudáckym, ako i komunistickým režimom. V priebehu vojny ho za jeho názory dvojnásobne vyšetrovali a stíhali, až sa napokon na jeseň 1944 ako známy opozičník z cirkevných radov stal členom Revolučného národného výboru pre Horný Liptov. S kritikou politiky vládnucej strany neprestal ani po krátkom intermezze „ľudovej demokracie“. V podmienkach totality, nastolenej vo februári 1948, kritizoval proticirkevné zásahy štátnej moci (zabratie zborového domu v Liptovskom Mikuláši) a usporadúval večierky s náboženským zameraním. Režim ho označoval za predstaviteľa „politického luteranizmu“ a snažil sa eliminovať jeho vplyv na duchovný život v regióne, kde pôsobil. Najskôr bol zbavený postu redaktora *Evanjelického posla spod Tatier*, neskôr sa v rokoch 1953 a 1962 dostal pred súd. V druhom procese mu vymerali vysoký trest 13 rokov odňatia slobody, no v čase spoločenského odmäku bol roku 1968 amnestovaný. Posledný z osudov účastníkov Povstania dokumentuje článok Jaroslava Švacha „Príbeh nadporučíka Georga R. Sandsa“. Hoci zo štylizácie textu cítiť, že príspevok nepochádza z pera profesionálneho historika, snaha J. Švacha o vykreslenie časti vojnového nasadenia jedného z členov 15. LA USA pôsobí sympaticky. Záverečná štúdiá celého zborníka s názvom „Slovenské národné povstanie a verejnosť po roku 1989“ od Miroslava Pekníka síce tematicky vybočuje z posledného bloku, avšak nepochybne zaujímavým spôsobom dotvára mozaiku o recepcii Povstania v postnovembrovej spoločnosti. Hlavná časť príspevku prezentuje postoje slovenských politických špičiek k ozbrojenému vystúpeniu, čiastočne nastoľuje otázku hlavných zmien v jeho interpretácii a v tomto smere spomína aj počiatky rozporov medzi domácou a exilovou historiografiou. Názory z verejného fóra dopĺňajú štatistické údaje a tabuľky, vypovedajúce o vzťahu obyvateľstva k Povstaníu.

Zborník ponúka pestrú paletu štúdií rôzneho charakteru i kvalitatívnej úrovne. Popri témach, ktoré patria v slovenskej historiografii k menej preskúmaným, sa v ňom objavujú i syntetizujúce príspevky. Zaradenie takýchto prác - obzvlášť pri okrúhlym jubileu historickej udalosti - akiste nie je na škodu. Hoci súčasná odborná spisba preferuje skôr publikovanie užšie zameraných výstupov, prinášajúcich predovšetkým novú sumu poznatkov, snaha o zovšeobecnenie problematiky vôbec nemusí byť kontraproduktívna. Laický čitateľ preto určite ocení najmä dve úvodné štúdie z pera J. Stanislava a I. Kamenca, ktoré jednoduchým a pútavým spôsobom dávajú odpo-

ved' na otázku, ako a prečo k Povstaniu vlastne došlo.

Publikácia má však popri všetkých pozitívach i niekoľko mínusov. Pri bilancovaní nedostatkov nemožno opomenúť dve veci, i keď sú skôr technického rázu a zodpovednosť za ne nesie zostavovateľ. V prvom rade - jazyková vzdelanosť má na Slovensku síce stúpajúcu úroveň, avšak zrejme nebude v silách každého čitateľa porozumieť inak nepochybne zaujímavým štúdiám od zahraničných autorov v angličtine, nemčine a poľštine (najmä ak ide o odborný text). Z toho dôvodu mohli byť spoločne s pôvodnými verziami uverejnené aj ich preklady. Druhým deficitom je poznámkový aparát. Ten v prípade príspevkov J. Downsa a J. Švacha absentuje úplne, inde sa obmedzuje na citovanie takmer výhradne vlastných prác (P. Petruš). Z hľadiska prehľadnosti a aktuálnosti dobre nevyznieva ani používanie zastaranej citačnej normy (staré pomenovania archívov, technické termíny „Ref.“ a „Ibid.“) a nejednotná forma citovania dobovej tlače. Oči však nepochybne najväčšmi kole priam zahanbujúci preklep na obálke publikácie v jej podtitule („súčasť“ namiesto správneho „súčasť“).

KALOUS, J.: Štěpán Plaček. Život spravodajského fanatika v službách KSČ. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů 2010. 387 strán + přílohy

Je všeobecne známym faktom, že predstavitelia komunistickej strany už počas 2. svetovej vojny pochopili dôležitosť spravodajských a štátnobezpečnostných zložiek štátu, ako aj potenciál takýchto inštitúcií v politickom zápase, ktorý plánovali vybojovať v obnovenom Československu. Na ich ovládnutie zvolili taktiku vybudovania týchto aparátov viac-menej odznova, takpovediac na zelenej lúke, a obsadenie dôležitých (prípadne všetkých) pozícií spoľahlivými ľuďmi. V tejto situácii prichádza na scénu prvé generácia príslušníkov a tvorcov obávejanej Štátnej bezpečnosti.

Uvedené tvrdenie je však potrebné skúmať bližšie, pretože všeobecné tvrdenia síce popisujú realitu, zároveň sú však aj nedostatočné. Preto je vhodné, aby vznikali práce, ktoré približujú jednotlivé aspekty tohto snaženia. Takou je aj práca českého historika Jana Kalousa, popisujúca život Štěpána Placka, dôležitej postavy spravodajského apa-

Na záver aj jedna pripomienka k obsahovej stránke. Konferenčné zborníky, na ktorých v minulosti vydavateľsky participovalo Múzeum SNP, sa tradične nezaobišli bez zaradenia koreferátov ostro kritizujúcich pohľady proľudáckej historiografie či verejné pôsobenie jej stúpcov v politickom a kultúrnom živote. Bez ohľadu na oprávnenosť výhrad autorov by editori mali do budúcnosti publikovanie podobných článkov v tlačenej forme radšej zvážiť. Iste, medzi Múzeom SNP a odborárskymi organizáciami, resp. spolkami hlásiacimi sa k odkazu Povstania jestvujú silné bilaterálne väzby a aktívna účasť zástupcov týchto združení patrí k rutinnému dekéru s ním súvisiacich sympózií. Stojí však za zamyslenie, či ich vystúpenia, plné invektív a osobného osočovania (ako v prípade M. Kelemeny), majú pre zborník skutočne nejaký prínos alebo naopak, len znižujú vcelku dobrý finálny dojem vytvorený na základe kvality ostatných príspevkov. Zostáva len dúfať, že ďalšie verbálne mikrosúboje posledných dožívajúcich stúpcov marxistického, čechoslovakistického a proľudáckeho dejepisectva sa budú odohrávať mimo pôdy vedeckých publikácií.

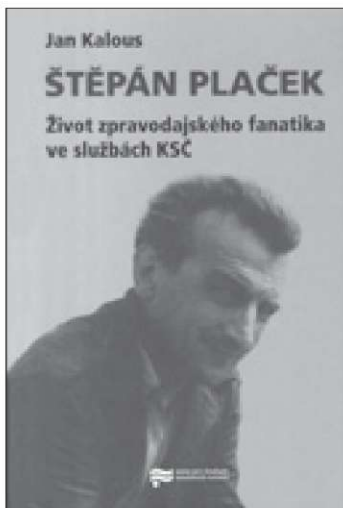
rátu Československa po roku 1945. Plaček je svojím spôsobom typickým predstaviteľom osudu, ktorý zdieľali najvyšší predstavitelia československých spravodajských služieb povojnového obdobia - rýchly vzostup sa po niekoľkých rokoch zmenil v prudký pád.

Kalous ako dlhoročný pracovník Úradu pre dokumentáciu zločinov komunizmu, neskôr Ústavu pro studium totalitních režimů, má k problematike spravodajských a štátnobezpečnostných služieb Československa nepochybne čo povedať.

Predkladaná publikácia mapuje celý život Š. Placka. Túto skutočnosť treba oceniť najmä preto, že s komplexným zmapovaním životných osudov ľudí vo zvláštnych službách je často problém pre nedostatok informácií. Pritom istý pohľad do súkromia či osudov po opustení služby (alebo pred jej nastúpením) môže umožniť lepšie pochopenie konania danej osoby, motiváciu k niektorým krokom či spôsob, akým dotýčny uvažoval. V práci teda postupne sledujeme Plackov prerod na presvedčeného marxistu, jeho činnosť v rámci bezpečnostného aparátu, jeho pád, väzenie, ale aj život po prepustení. V tejto súvislosti je zaujímavé, že ostal fanaticky presvedčeným komunistom až do konca života, napriek zlým

Mgr. Matej Medvecký, PhD.
(1977), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, študijný odbor história - angličtina. Pracuje v Ústave pamäti národa

osobným skúsenostiam, vrátane pobytu za mrežami. Skutočnosť, že autor získal do osobného vlastníctva Plačkovu pozostalosť, umožňuje nielen zmapovať úradnú činnosť tohto muža, ale aj jeho súkromie. To Kalousovi umožnilo uverejniť v práci aj mnohé unikátne fotografie či iné dokumenty, ku ktorým by sa zrejme inak nedostal.



Na úvod sa čitateľ oboznámi s Plačkovým životom pred rokom 1945. Plaček, ktorý vďaka obetavosti svojho otca (matka mu zomrela veľmi skoro) dostal výborné vzdelanie, sa už od svojich šestnástich rokov stáva oddaným prívržencom komunistického hnutia. Jeho život sa nijako zásadne nelíši od životov mnohých iných ľudí. Je však dobre, že autor podrobne popisuje aj túto etapu Plačkovho života už preto, že životné skúsenosti z mladosti človeka vždy ovplyvňujú pri ďalšom konaní. Je na škodu kapitoly, že au-

tor na viacerých miestach preskakuje v čase. Tento neduh sa mu nepodarilo úplne odstrániť ani v ďalších častiach práce.

Gros práce pochopiteľne tvorí kapitola zaberajúca sa Plačkovým pôsobením v bezpečnostných službách povojnovej ČSR. Plaček ako jeden z tvorcov vtedajšieho systému československého spravodajstva (aj keď treba upozorniť na fakt, že medzi Českom a Slovenskom existovali minimálne do roku 1946 značné rozdiely) sa prejavil ako bezškrupulózny a mimoriadne ambiciózny pracovník. Autor najprv stručne popisuje vývin spravodajských a bezpečnostných zložiek v Československu po roku 1945. Čitateľ tak získa istý prehľad o ich rozčlenení a do tejto štruktúry je zaradené aj vtedajšie Plačkovovo pôsobisko, ako aj samotné jeho pôsobenie. Približuje tu Plačkovu činnosť, ale tiež ozrejmúje viaceré jeho „prínosy“ pre prácu bezpečnostného aparátu - napríklad využívanie kolaborantov či morálne otázných osôb ako spolupracovníkov pri konšpirovaní a vytváraní rôznych provokácií proti politickým oponentom komunistov.

Osobitne treba oceniť aj snahu o načrtnutie medziľudských vzťahov medzi jednotlivými predstaviteľmi vtedajšieho bezpečnostného aparátu (najmä, samozrejme, Plačkove názory na nich) či ich konexií na jednotlivých funkcionároch KSČ. Takéto informácie sú dôle-

žitou súčasťou každej práce s takouto problematikou.

Ako to však v prípade závrtných kariér často býva, po strmom stúpaní nasleduje rýchly pád. Iné to nebolo ani v prípade Štěpána Placka, ktorého mlyn komunistických represálií zomlel pomerne rýchlo - už v roku 1949. Súviselo to, samozrejme, najmä s jeho živými kontaktmi so súdruhmi z Juhoslávie, ktoré sa po známej roztržke Stalina a Tita ukázali byť životu nebezpečné. Plaček, najprv zrejme vyšetrovaný ako „titoista“, sa po zatknutí svojho garanta Rudolfa Slánského pre svoj pôvod mohol stať aj „sionistom“. Skrátka, typický nepriateľ robotníckej triedy a socializmu s jasnými zradcovskými úmyslami. Práca J. Kalousa ďalej približuje priebeh procesu a krátke portréty jednotlivých vyšetrovateľov tohto prípadu. S väzenskou tematikou je spätá aj ďalšia kapitola, nazvaná „Milý Štěpáne - Drahá moje Zorica“, ktorá je akýmsi zhuŕtnutím korešpondencie oboch manželov. Prináša vcelku zaujímavý pohľad do mentality väzneného spravodajcu, ale ukazuje aj jeho veľmi silnú vôľu a až fanatickú vieru v idey komunizmu.

Táto viera nakoniec srší aj z jeho ďalšieho života, keď sa ako prepustený trestanec znova a znova usiloval nielen o občiansku, ale aj stranícku rehabilitáciu a navrátenie majetku. Po takýchto životných skúsenostiach rovnako zaujímavo vyznieva aj Plačkova snaha zaobstarať si zodpovedajúcu prácu najmä prostredníctvom komunistickej strany, čo sa mu nakoniec aj podarilo. Na druhej strane mierne pateticky (ale aj dojemne) pôsobí opis konca Plačkovho života po smrti jeho manželky, a napokon aj ďalšej kratšej známosti. Napokon ostal už len život nepraktického starého muža, vidiaceho pád režimu, ktorý sám pomáhal budovať. Kniha Jana Kalousa je doplnená jeho nedokončenými poznámkami a obsiahlymi prílohami.

Celkovo možno povedať, že ide o vydarenú prácu, ktorá by nemala chýbať v knižnici nijakého záujemcu o spravodajské služby povojnového Československa. Kniha prináša pohľad na policajného dôstojníka, ktorý svoj život zasvätil chimére komunistického režimu. Je unikátnou sondou nielen do Plačkovho života, ale aj spôsobu myslenia. Na druhej strane autor na niektorých miestach platí za tento blízky pohľad svoju daň. A síce podľa môjho názoru sa mu nie vždy darí držať si od Placka a jeho náhľadov odstup. Ale aj napriek niektorým drobným nedostatkom ide o zaujímavú a hodnotnú prácu.

ŽATKULIAK, J. a kol.: *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext*. Bratislava: HÚ SAV 2009, 246 s.

Slovenská historiografia sa problému Nežnej revolúcie, resp. pádu komunizmu v Československu venovala zatiaľ skôr okrajovo. Má to, samozrejme, svoje objektívne príčiny, ktorými je z hľadiska histórie iba minimálny časový odstup dvadsať rokov a aj s tým súvisiace obmedzené zdroje sprístupneného pramenného materiálu, na druhej strane však išlo o takú závažnú udalosť v novodobých dejinách Slovenska, že by si zaslúžila (popri politickoch, politológoch či priamych aktéroch udalostí) aj pozornosť historikov. Najmä keď si porovnáme situáciu u nás so situáciou v susedných krajinách, konkrétne s Českou republikou, kde vyšlo viacero monografií venujúcich sa pádu komunizmu a udalostiam bezprostredne na to nadväzujúcim, z ktorých značnú časť napísali historici. Navyše spomenutý odstup dvadsiatich rokov predstavuje určitú psychologickú hranicu, ide o rozdiel jednej generácie, ktorá sledovanú problematiku stavia už do roviny histórie, i keď stále zostáva vo veľkej miere aj súčasťou politiky, ako to pripomenuli verbálne trenice o „privatizáciu Novembra“ v roku 2009.

Dvadsaťte výročie pádu komunizmu, ktoré sme si na jeseň roku 2009 pripomenuli, bolo vhodnou príležitosťou na publikovanie viacerých diel analyzujúcich novembrové dni a ich dopad na dnešnú spoločnosť. Popri viacerých podujatiach, ktoré toto výročie pripomenuli, sa na knižnom trhu objavili aj viaceré publikácie. Spomeňme napr. obrázkovú dvojazyčnú publikáciu doplnenú o faximile dokumentov *November očami ŠtB a ulice* z produkcie Ústavu pamäti národa, alebo spomienkovú prácu Vladimíra Ondruša *Atentát na Nežnú revolúciu*. Kolektív historikov na čele s Jozefom Žatkuliakom z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied obohatil zbierku publikácií o Nežnej revolúcii o monografiu s názvom *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext*. Kniha je zložená z troch relatívne samostatných celkov. Prvý tvorí *Úvodná štúdia*, ktorej autorom je historik Milan Zemko, nasleduje *Chronológia udalostí* (rozdelená na dva celky - od Sviečkovej manifestácie v marci 1988 po 16. november 1989 a na obdobie od 17. novembra do slobodných volieb v júni 1990, aj podľa samotných autorov jadro práce) a za ňou *Výberová bibliografia*, obsahujúca zoznam publikácií viažucich sa k Nežnej revolúcii.

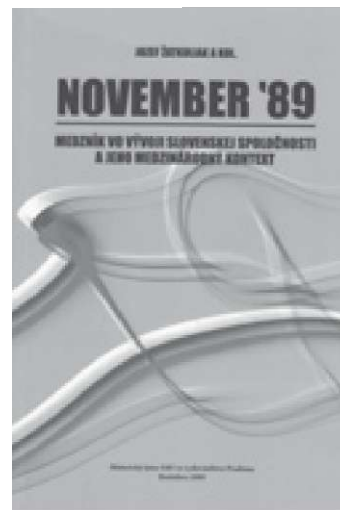
Otázka koncepcie diela je vždy vo výlučnej kompetencii autorov, predsa len možno nastoliť otázku, prečo zvolili práve takúto formu, v ktorej esenciou knihy je de facto rozšírené kalendárium udalostí rokov 1988 - 1990 v Československu a v krajinách bývalého socialistického tábora. Navyše keď ani hlavné tri, relatívne samostatné celky nie sú ani len chronologicky zladené. Kým úvodná štúdia mapuje obdobie od nástupu Michaila Gorbačova na čelo Komunistickej strany Sovietskeho zväzu v roku 1985 do slobodných volieb v roku 1990 na Slovensku, chronologický prehľad mapuje obdobie od Sviečkovej manifestácie v marci 1988 do slobodných volieb v medzinárodnom kontexte s ťažiskom na slovenský vývoj, a napokon bibliografia sa viaže k obdobiu od 70. do 90. rokov 20. storočia.

Otázka koncepcie je v tomto prípade o to závažnejšia, že už v roku 1999 bolo autorom, resp. autorským kolektívom recenzovanej monografie publikované dielo „*November 89 a Slovensko. Chronológia a dokumenty*“, ktoré popri chronológii udalostí obsahuje navyše aj edíciu vybraných dokumentov, vďaka ktorej je z pohľadu historiografie hodnotnejšie. Je tiež závažné, že v dôsledku dvoch podobných kníh sa autori nemohli vyhnúť duplicita a opakovaniu jednotlivých textov, v niektorých prípadoch slovo od slova. Netvrdíme pritom, že by recenzovaná kniha neprinášala oproti predchádzajúcej viaceru nových či rozšírených informácií.

Hoci recenzovaná kniha je rozšírená o medzinárodný kontext (ktorý ale zachytáva najmä udalosti v susedných socialistických krajinách), pri jeho spracúvaní sa prejavilo, že forma kalendária nie je najvhodnejšia na zachytenie vývoja vo viacerých štátoch naraz, ak nie sú od seba oddelené. Jednotlivé informácie o vývoji v Poľsku, Maďarsku či Nemeckej demokratickej republike sa prelínajú s dominantnými udalosťami v Československu, doslova sa v texte strácajú a stoja často úplne mimo kontextu. Ak už chceli autori zdôrazniť medzinárodné aspekty a zahraničnopolitický kontext, mali tak urobiť vo forme ucelenejšej štúdie, ktorá by jednotlivé, nepochybne závažné informácie podala v kompaktnej forme a nie vytrhnuté z kontextu. Tiež by sa dalo vyčítať, že autori sa v rámci slovenského diania až príliš zamerali na bratislavské udalosti, akoby demonštrácie obyvateľstva na ná-

Mgr. Peter Jašek, PhD.

(1983), absolvent
Trnavskej univerzity
v Trnave, študijný odbor
história. Pracuje v Ústave
pamäti národa



mestiach a štrajky študentov v iných mestách Slovenska azda ani neboli.

V chronológii udalostí sa nachádza aj niekoľko nepresností. Označenie Charty 77 ako opozičného hnutia (s. 39) je veľmi sporné, bola skôr združením disidentov. Podobne aj tvrdenie na s. 83, ktoré uvádza „*predstaviteľov opozície zo Slovenska vrátane Dubčeka*“. Poľský politik, vystupujúci proti komunizmu, sa volal Bronisław Geremek a nie Brinoslav Geremek (s. 68). Tiež treba spomenúť, že viaceré udalosti v chronológii sú zaradené pod nie príliš vhodným dátumom. Tak napr. k 30. novembru 1988 sa spomína, že Sovietsky zväz prestal rušiť niektoré západné rozhlasové stanice, ako napr. Slobodnú Európu, píše sa však, že Československo ich prestalo rušiť až 15. decembra, a pod tento dátum by bolo vhodnejšie túto udalosť zaradiť. Nepochybne zaujímavá je informácia o veľkosti a sile vojsk Varšavskej zmluvy, zaradená v chronológii pod dátum 7. december 1988, ale je v nej odvolanie sa na zdroj, ktorým je článok *Pravdy* z januára 1989. Na s. 159 je informácia, že federálny minister vnútra Sacher zbavil 16. januára 1990 príslušníkov ŠtB riadiacich funkcií. V skutočnosti však rozkaz vyšiel 15. januára a samotný proces sa v praxi realizoval postupne, pričom trval až do polovice februára. Na viacerých miestach by bolo pri písaní o jednotlivých ministroch pre lepšie pochopenie uviesť, či išlo o ministrov federálnych alebo republikových (napr. s. 129).

Poslednú kapitolu tvorí výberová bibliografia publikácií, ktoré sa venujú Nežnej revolúcii. Treba podotknúť, že ide o veľmi podrob-

ný zoznam literatúry, obsahujúci desiatky zbierok prameňov, memoárov, kníh a vedeckých štúdií, mnohé z nich sú publikované v zahraničí. Iste, výberová bibliografia nikdy nemôže byť úplná, najmä pri takých širokých a diskutovaných témach, akou bola Nežná revolúcia. Predsa však možno namietnuť zabudnutie niektorých publikácií, ktoré by sa v takejto bibliografii mali objaviť. Zo zásadnejších publikácií absentuje predovšetkým dielo Pavla Žáčka „*ŠtB na Slovensku za „normalizácie“*“. *Agónia komunistickej moci v zvodkách tajnej polície*“ (Bratislava 2002), ktoré o. i. obsahuje denné situačné správy Štátnej bezpečnosti z najväčších slovenských miest v období novembra - decembra 1989. Všeobecne ale vo výberovej bibliografii absentujú diela venujúce sa problematike štátnobezpečnostných zložiek, spomeňme napr. publikácie Pavla Žáčka „*Včele ŠtB. Pád režimu v záznamoch dôstojníka tajnej polície*“ (Bratislava 2006), alebo práca Jerguša Sivoša „*XII. správa ZNB*“ (Bratislava 2008). Táto skutočnosť zaráža o to viac, že bibliografia je koncipovaná aj smerom k obdobiu normalizácie. Tiež nie je zrejmé, prečo zostavovatelia nezaradili publikácie podľa tried, ktoré sami zvolili (napr. spomienky bývalého I. tajomníka ÚV KSČ Miloša Jakeša).

Celkove dielo pôsobí trochu rozpačitým dojmom. Hoci na jednej strane treba vyzdvihnúť, že slovenská historiografia uverejňuje publikácie s problematikou Nežnej revolúcie, na druhej strane ale bolo 20. výročie príležitosťou na to, aby bolo publikovaného viac ako iba chronologický prehľad udalostí, akokoľvek precízny.

PREHL'AD ČLÁNKOV UVEREJNENÝCH V ROKU 2010

1/2010

Na úvod, prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.
Organizácie na pomoc utečencom z hornej
Oravy a severného Spiša (1945 - 1948), Mgr.
Martin Garek, PhD., s. 4 - 14

Tábor nútenej práce v Hronci, Mgr. Jerguš
Sivoš, PhD., s. 15 - 33

Padli a zemřeli vojaci čs. armády ze Slovenska
(květen 1938 - březen 1939), PhDr. Jiří
Plachý, s. 34 - 44

O jednom osude z vypálené partizánskej ob-
ce Kalište, Mgr. Dominika Martináková, s. 45
- 52

List predsedu vlády Slovenskej republiky Voj-
techa Tuku nitrianskemu sídelnému biskupo-
vi Karolovi Kmetkovi z 1. marca 1943, prof.
PhDr. Róbert Letz, PhD., s. 53 - 58

Referát účastníkov protikomunistického odbo-
ja, Mgr. František Neupauer, PhD., s. 59 - 65
Projekcia November '89. Prešov 26. novem-
ber 2009, doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD.,
s. 66

Odkrývanie osudov „nenápadných hrdinov“,
Mgr. Lukáš Obšitník, s. 67 - 68

Martin Benček, Mgr. Jerguš Sivoš, PhD.,
s. 69 - 78

KATUNINEC, M.: Fašizmus, národný socializ-
mus a komunizmus. K ideovým zdrojom, praxi
a možným rizikám návratu totalitarizmu, PhDr.
Peter Sokolovič, PhD., s. 79 - 81

SLOBODNÍK, M.: Mao a Buddha: Náboženská
politika voči tibetskému buddhizmu v Číne,
Mgr. Katarína Kožáková, s. 81 - 84

KAMENEC, I.: Spoločnosť - politika - histo-
riografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín sloven-
skej spoločnosti v dvadsiatom storočí, Mgr.
Zuzana Tokárová, s. 85 - 86

VANĚK, M. - MÜCKE, P. - PELIKÁNOVA, H.:
Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a prak-
tické aspekty orální historie, Mgr. Michal
Babál, s. 87 - 88

Zoznam personálnych spisov sprístupnených
podľa § 17 ods. 1 písmena b) bodu 2 zákona
č. 553/2002 Z. z., s. 89 - 90

Odovzdávanie dekrétov veteránom protikomu-
nistického odboja, s. 91 - 96

Stanovisko Ústavu pamäti národa k článku
v denníku SME „ÚPN o antisemitizme poml-
čal“ z 9. apríla 2010, Ivan A. Petranský, PhD.,
s. 96 - 97

Tragická smrť Janusza Kurtyku a Andrzeja
Jana Przewoźnika, s. 98

Prehľad článkov uverejnených v roku 2009,
s. 99 - 100

2/2010

Na úvod, PhDr. Igor Baka, PhD.

Jehovovi svedkovia v Československu 1945 -
1949, Ivan A. Petranský, PhD., s. 4 - 22

K organizačnej štruktúre štátnej bezpečnos-
ti a politického spravodajstva pred februá-
rom 1948, Mgr. Matej Medvecký, PhD., s. 23
- 35

Úlohy cirkevných tajomníkov pri práci s kňaz-
mi Rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku, Mgr.
Pavol Jakubčín, s. 36 - 51

Sledovanie vnútorného nepriateľa, Mgr. Peter
Jašek, PhD., Mgr. Jerguš Sivoš, PhD., s. 52 - 71

Akcia B („byty“) v Bratislave, Mgr. Michal
Babál, s. 72 - 84

„Sestry a bratia“ alebo vulgárna antisemit-
ská propaganda (Protižidovský leták trnavské-
ho gardistu), PhDr. Peter Sokolovič, PhD.,
s. 85 - 87

Eduard Kohútik, PhDr. Pavel Mičianik, PhD.,
s. 88 - 93

Strážil som hranice nášho slovenského štá-
tu (rozhovor s bývalým príslušníkom Zboru fi-
nančnej stráže v rokoch 1942 - 1945 Ľudom
Matejovom), PhDr. Martin Lacko, PhD., s. 94
- 105

Ján Kováč, Mgr. Jerguš Sivoš, PhD., s. 106
- 112

MEŠKO, Z. G.: Po stopách komunizmu
a milníky slovenskej Krútnavy, PhDr. Tomáš
Klubert, PhD., s. 113 - 115

ŠMIHULA, D. (zost): Viedenská arbitráž v ro-
ku 1938 a jej európske súvislosti, Mgr. Ján
Mitáč, s. 115 - 117

HAL'KO, J.: Arcibiskupov zápas. Životná ces-
ta Mons. RNDr. Júliusa Gábriša, Mgr. Pavol
Jakubčín, s. 118 - 120

3/2010

Na úvod , doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.

Strana Slovenskej národnej jednoty na okupovanom území južného Slovenska v rokoch 1941 - 1944, Mgr. Ján Mitáč, s. 4 - 18

Proces s členmi Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy v roku 1958, PhDr. Peter Sokolovič, PhD., s. 19 - 38

Organizačná štruktúra a personálne obsadenie Krajskej správy ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1954 - 1966, Mgr. Jerguš Sivoš, PhD., Mgr. Branislav Kinčok, s. 39 - 52

Situačná správa o protižidovských násilnostiach v Topolčanoch, PhDr. Tomáš Klubert, PhD., s. 53 - 56

Kritické obdobie v kolektivizácii vidieka - dramatické udalosti roka 1953 v Prešovskom kraji na príklade obce Kelča, PhDr. Martina Fiamová, s. 57 - 64

Karibská (Kubánska) kríza a Slovensko v dokumentoch bratislavskej ŠtB, Mgr. Branislav Kinčok, s. 65 - 73

Imrich Močko - Moje roky v Národnej bezpečnosti, PhDr. Martin Lacko, PhD., s. 74 - 81

Imrich Velický, Michal Kolbasa, Mgr. Pavol Pytlík, s. 82 - 85

Medzi Slovákmi v Poľsku, Ing. Lubomír Ďurina, PhDr. Martin Lacko, PhD., s. 86 - 87

Na škole pripravili nezvyčajnú výstavu o dejinách Československa, Mgr. Peter Balun, s. 88

HAJKO, J.: Nezrelá republika. Slovensko v rokoch 1939 - 1945, PhDr. Martin Lacko, PhD., s. 89 - 92

BAUER, J.: Úvahy o holokaustu, PhDr. Martina Fiamová, s. 93 - 94

SEDLÁČEK, T. - PLACHÝ, J.: Vydržet! Paměti generála Tomáše Sedláčka, Mgr. Peter Jašek, PhD., s. 94 - 96

Reakcia predsedu Správnej rady Ústavu pamäti národa Ivana A. Petranského na článok Petra Gettinga uverejnený v týždenníku Plus 7 dní 9. septembra 2010, Ivan A. Petranský, PhD., s. 97 - 98

4/2010

Na úvod, PhDr. Martin Lacko, PhD.

Štátna bezpečnosť a nelegálne štruktúry na Slovensku v období normalizácie, Mgr. Peter Jašek, PhD., s. 4 - 14

Využívanie tajných spolupracovníkov z radov rímskokatolíckych kňazov Štátnou bezpečnosťou, Mgr. Pavol Jakubčín, s. 15 - 39

Príprava nariadenia Slovenskej národnej rady o zriadení pracovných táborov na Slovensku v roku 1945, Mgr. Jerguš Sivoš, PhD., s. 40 - 49

Šikanovanie slovenských príslušníkov Levente v Sobranciach v roku 1942, Mgr. Ján Mitáč, s. 50 - 58

Strana a jej Bezpečnosť, Mgr. Matej Medvecký, PhD., s. 59 - 65

Správa o činnosti Celoštátneho mierového výboru katolíckeho duchovenstva a návrh na zvolanie jeho tretieho zjazdu, Mgr. Pavol Jakubčín, s. 66 - 67

Odkrývanie osudov „nenápadných hrdinov“ II, Mgr. František Neupauer, PhD., s. 78 - 81

Josef Pavel a jeho pád, Mgr. Michal Gregor, s. 82 - 86

HRADSKÁ, K. (zost.): Holokaust na Slovensku 8, Mgr. Matej Medvecký, PhD., s. 87

TOMEK, P.: Život a doba ministra Rudolfa Baraka, Mgr. Branislav Kinčok, s. 88 - 89

LUKACS, J.: Jún 1941. Hitler a Stalin, Mgr. Lukáš Obšitník, s. 90 - 92



O dokumentoch po bývalých tajných službách stredo- a východoeurópskych krajín hovorili aj Constantin Buchet z Rumunska, Tibor Takács z Maďarska, Valeri Katzonov z Bulharska a moderátor Matej Medvecký. Foto: Branislav Kinčok

Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti

Dňa 16. novembra 2010 sa na pôde Paneurópskej vysokej školy v Bratislave uskutočnila vedecká konferencia Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti - Vznik dokumentácie (operatívnych zväzkov) a spôsob využitia získaných informácií. O dokumentoch po bývalých tajných službách stredo- a východoeurópskych krajín a o právnych aspektoch a interpretácii dokumentov československej ŠtB spolu hovorilo trinásť odborníkov zo siedmich štátov. Konferencia priniesla nové poznatky o výpovednej hodnote, interpretácii agentúrnych a operatívnych zväzkov, ako aj o spôsobe a pravidlách evidencie dokumentácie. Konferenciu zorganizoval Ústav pamäti národa v spolupráci s Fakultou práva Paneurópskej vysokej školy a Asociáciou bývalých spravodajských dôstojníkov.

Prezentácia publikácie Xaviera Rouarda Nom de code "Hary"/ Krycie meno „Hary“

V pondelok 15. novembra sa v Galérii Francúzskeho inštitútu v Bratislave uskutočnila prezentácia knihy Xaviera Rouarda Nom de code "Hary"/ Krycie meno „Hary“. Francúzsky diplomat Xavier Rouard vo svojich memoároch vydáva svedectvo o vlastných skúsenostiach s československou Štátnou bezpečnosťou. Komunistická rozviedka ho sledovala a preverovala počas jeho 16-mesačného pobytu vo funkcii spolupracovníka obchodného oddelenia francúzskeho veľvyslanectva v Prahe v rokoch 1984 – 1985. Autor porovnáva realitu s pohľadom ŠtB na jeho osobu a svoje rozprávanie dopĺňa prepisom a komentovaním dôležitých dokumentov z proveniencie ŠtB.



Zľava: predseda Správnej rady ÚPN Ivan A. Petranský, autor publikácie Xavier Rouard, moderátor Ján Pálffy, recenzent publikácie Jerguš Sivoš, odborný spolupracovník Michal Miklovič. Foto: Branislav Kinčok

Deň otvorených dverí NR SR 2010

V rámci programu Dňa otvorených dverí NR SR, ktorý sa uskutočnil 17. novembra 2010, Ústav pamäti národa usporiadal dve diskusné podujatia na tému „Mýty a fakty o Novembri '89“. Vo vstupných priestoroch NR SR si návštevníci mohli pozrieť výstavu November '89 a v kinosále film ÚPN November + 20, ktorý je dokumentárnym pohľadom na prednovembrové, novembrové a ponovembrové udalosti roku 1989. Jednotlivé podujatia organizované ÚPN sa stretli so značným záujmom verejnosti.

Výstava November '89. Foto: Branislav Kinčok



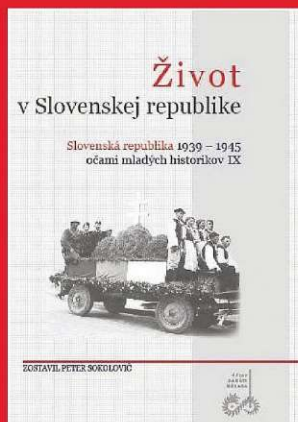
Prezentácia publikácie Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939 – 1945)

7. decembra 2010 sa v priestoroch kníhkupectva Svet knihy konala prezentácia monografie Karola Janasa Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939 – 1945), ktorá vyšla s finančnou podporou Úradu vlády Slovenskej republiky. Na prezentácii vystúpil okrem autora predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa Ivan A. Petranský, ktorý privítal vydanie prvej komplexnejšej publikácie venujúcej sa problematike perzekúcie rómskeho obyvateľstva v rokoch 1. Slovenskej republiky.

Zľava: predseda Správnej rady ÚPN Ivan A. Petranský, moderátor Peter Jašek a autor publikácie Karol Janas. Foto: Branislav Kinčok



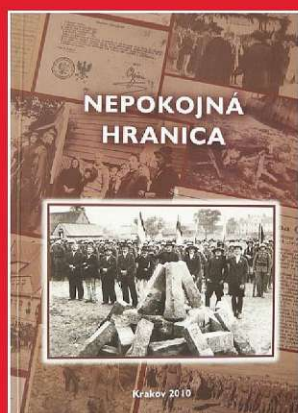
Nové knihy ÚPN



SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika očami mladých historikov IX.* Bratislava: Ústav pamäti národa 2010, 442 s. ISBN 978-80-89335-37-4.

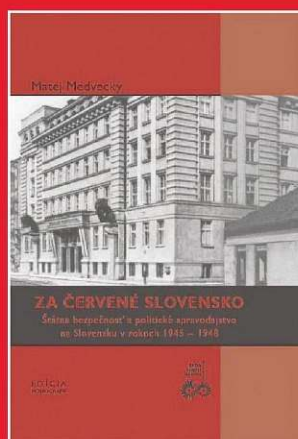
Zborník *Život v Slovenskej republike* prináša štúdie viac ako tridsiatich mladých historikov, ktoré si kladú za cieľ priblížiť čitateľovi obdobie rokov 1939 – 1945 v svetle reflexie „každodennosti“ v 1. Slovenskej republike. V jednotlivých tematických okruhoch prinášajú autori v mnohom inovatívne pohľady na všestranné prejavy života v Slovenskej republike. Snažia sa poodhaliť nielen jeho spoločensko-politické aspekty, ale aj percepciu na úrovni armády, samostatné celky však tvoria aj školstvo a kultúra či cirkevná problematika. Práve s nimi, podobne ako s každodennými prejavmi hospodárskej situácie na Slovensku, bol človek v skúmanom období konfrontovaný neustále. Cieľom zborníka je najmä vniesť do slovenskej historiografie potrebu reflexie „malých“ dejín. Veľké historické udalosti sa totiž nestávajú každý deň, človek však žije svoj život bez prestávky, viac či menej týmito udalosťami ovplyvňovaný. Nový zborník z dielne

ÚPN azda aj v tejto oblasti pomôže vniesť do slovenskej historiografie nové impulzy a stane sa ďalším zo stupienkov na ceste k poznaniu našich najnovších dejín.



MAJERIKOVÁ, M. (zost.): *Nepokojná hranica.* Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku v spolupráci so Spišským dejepisným spolkom a ÚPN 2010, 256 s. ISBN 978-83-7490-346-2.

Tragédia 25 slovenských obcí na Orave a Spiši, ktoré si Poľsko vynútilo v roku 1920, ako aj dlhoročná násilná polonizácia ich obyvateľstva dodnes zaťažuje našu spoločnú históriu. V roku 1939 sa obce vrátili Slovensku, no zakrátko, v roku 1945 boli, proti vôli ich obyvateľstva opäť pripojené k Poľsku. Ich obyvateľstvo sa práve v povojnovom období stalo terčom etnických čistiek zo strany rôznych banditských ozbrojených skupín, ale aj poľského štátneho aparátu. Výsledkom bolo vyhnanie, resp. útek až 6000 národne uvedomelých Slovákov. Aj o tejto, dnes mediálne zamlčovanej skutočnosti pojednáva zborník s príznačným názvom „Nepokojná hranica“, ktorý je výstupom z konferencie konanej 3. 10. 2009 v Spišskej Belej. ÚPN bol spoluorganizátorom konferencie, ako aj spoluvydavateľom publikácie.



MEDVECKÝ, M.: *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1948.* Bratislava: Ústav pamäti národa 2011, 307 s. ISBN 978-80-89335-31-2.

Monografia sa zaoberá dejinami policajného aparátu, ktorý na Slovensku v období po skončení 2. svetovej vojny vykonával štátnobezpečnostné a spravodajské úlohy. VI., neskôr VII. odbor Povereníctva vnútra a jeho predchádzajúce organizačné modifikácie patrili medzi dôležité činitele, ktoré dotvárali vtedajší politický režim. Práca sa zaoberá nielen vznikom či organizačnou štruktúrou úradu, ale aj spôsobom práce s agentúrou a ďalšími aspektmi. Autor tiež na širokom priestore analyzuje konštruovanie ilegálnych skupín a využívanie ich odhaľovania na politické ciele predstaviteľmi komunistickej strany. A napokon monografia detailne popisuje aj podiel pracovníkov VII. odboru na prevrate z februára 1948 a s tým súvisiace dianie. Kniha Mateja Medveckého je pokusom o podrobné spracovanie dejín tohto dôležitého úradu z obdobia tzv. ľudovej demokracie a je založená na obsiahlom výskume, pričom súčasne zhŕňa doterajšie výsledky slovenskej vedy.

ISSN 1336-6297

